॥ विषयानुक्रमः ॥

श्री जैन एडवोकेट प्रीन्टींग प्रेसमां शा. चीमनलाल
गोकळदासे छाप्यु घीकांटावाडी–अमदावाद.

॥ नवतत्त्वसाहित्यसंग्रहः ॥

॥ श्री नवतत्त्वपारिशिष्टानि ॥

विश्वसत्त्वानुग्रहविहितानेकग्रन्थसन्दर्भश्रीमद्—

उमास्वातिवाचकप्रवरविरचितं

॥ श्रीनवतत्त्वप्रकरणम् ॥

(भाषान्तर समेत.) परिशिष्ट नं. अ. (१)

जीवाजीवाः पुण्यं, पापास्रवसंवराः सनिर्जरणाः । बन्धो मोक्षश्चे-ते, सम्यक् चिन्त्या नव पदार्थाः ॥ १ ॥ जीवा मुक्ताः संसा-रिणश्च संसारिणस्त्वनेकविधाः । लक्षणतो विज्ञेया, द्वित्रिचतुःपञ्चषड्भे-दाः ॥ २ ॥ द्विविधाश्चराचराख्या-स्त्रिविधाः स्त्रीपुंनपुंसका ज्ञेयाः । नारकतिर्यग्मानुष-देवाश्चतुर्विधाः प्रोक्ताः ॥ ३ ॥ पञ्चविधास्त्वेक-

---

શબ્દાર્થ—જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ એ નવ પદાર્થો સારી રીતે ચિંતવવા યોગ્ય છે. (૧) સિદ્ધ અને સંસારી એમ બે પ્રકારના 'જીવ' છે, એમાં સંસારી જીવ બે પ્રકારના. ત્રણ પ્રકારના. ચાર પ્રકારના, પંચ પ્રકારના, છ પ્રકારના એમ જુદી જુદી રીતે અનેક પ્રકારના લક્ષણથી જાણવા. (૨) ત્રસ અને સ્થાવર એમ બે પ્રકારના, સ્ત્રી પુરૂષ અને નપુંસક એમ ત્રણ પ્રકારના. તેમજ નારકી, તિર્યંચ, મનુષ્ય અને દેવતા એમ ચાર પ્રકારના જીવો કહ્યા છે. (૩) એકેંદ્રિય. દ્વીન્દ્રિય. ત્રીન્દ્રિય. ચતુરિંદ્રિય અને પંચે-

द्वि-त्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियास्तु निर्दिष्टाः । क्षित्यम्बुवह्निपवन-तरवस्त्रसाश्चेति षड्भेदाः ॥ ४ ॥ एवमनेकविधाना-मेकैको विधिरनन्तपर्यायः । प्रोक्तः स्थित्यवगाह-ज्ञानदर्शनादिपर्यायैः ॥ ५ ॥ सामान्यं खलु लक्षण-मुपयोगो भवति सर्वजीवानाम् । साकारोऽनाकार-श्च सो ऽष्ट-भेदश्चतुर्धा तु ॥ ६ ॥ ज्ञानाज्ञाने पञ्च-त्रिविकल्पे सो ऽष्टधा तु-साकारः । चक्षुरचक्षुरवधि-केवलदृग्विषयस्त्वनाकारः ॥ ७ ॥ भा-वा भवन्ति जीव-स्यौदयिकः पारिणामिकश्चैव । औपशमिकः क्षयो-त्थः, क्षयोपशमजश्च पञ्चैते ॥ ८ ॥ ते चैकविंशतित्रि-द्विनवाष्टादश-विधाश्च विज्ञेयाः । षष्ठश्च सान्निपातिक, इत्यन्यः पञ्चदशभेदः ॥९॥ एभिर्भावैः स्थानं, गतिमिन्द्रियसंपदः सुखं दुःखम् । संप्राप्नोतीत्या-

---

દ્રિય; એમ પાંચ પ્રકારના અને પૃથ્વીકાય, અપ્કાય, તેઉકાય, વાયુકાય, વનસ્પતિકાય તથા ત્રસકાય એમ છ પ્રકારના જીવ કહ્યા છે. (૪) એવી રીતે સ્થિતિ, અવગાહના, જ્ઞાન, દર્શન આદિ પર્યાયોવડે કરીને અનેક પ્રકારના જીવોનો એકેક ભેદ અનંત ભેદવાળો છે. (૫) સર્વ જીવોનું સામાન્ય લક્ષણ નિશ્ચે કરીને ઉપયોગ છે. એ ઉપયોગ સાકાર અને અનાકાર (જ્ઞાન-દર્શન) રૂપ છે તેમાં સાકારોપયોગ આઠ પ્રકારે અને અનાકારોપયોગ ચાર પ્રકારે છે. (૬) પાંચ જ્ઞાન (મતિ, શ્રુત, અવધિ, મનઃપર્યવ તથા કેવળ.) અને ત્રણ અજ્ઞાન (મતિ અજ્ઞાન, શ્રુતઅજ્ઞાન અને વિભંગજ્ઞાન.) એ ૮ પ્રકારે સાકારોપયોગ છે. અને ચક્ષુદર્શન, અચક્ષુદર્શન, અવધિદર્શન અને કેવલદર્શન એ ૪ પ્રકારે અનાકાર ઉપયોગ છે. (૭) ઔદયિક, પારિણામિક, ઔપશમિક, ક્ષાયિક અને ક્ષાયોપશમિક એ પાંચ પ્રકારના ભાવો જીવોના હોય છે. (૮) તે ભાવોના અનુક્રમે એકવીશ, ત્રણ, બે, નવ અને અઢાર ભેદો જાણવા. અને છઠ્ઠો સાન્નિપાતિક ભાવ પંદર પ્રકારનો છે. (૯) એ ભાવો વડે કરીને જીવ સ્થાન, ગતિ, ઇંદ્રિય સંપદા, સુખ અને દુઃખ

त्मा, सोऽष्टविकल्पः समासेन ॥ १० ॥ द्रव्यं कषाययोगा-वुपयोगो ज्ञानदर्शने चेति । चारित्रं वीर्यं चे-त्यष्टविधा मार्गणा तस्य ॥ ११ ॥ 'जीवाजीवानां द्र-व्यात्मा सकषायिणां कषायात्मा। योगः सयोगिनां पुन-रुपयोगः सर्वजीवानां ॥ १२॥ ज्ञानं सम्यग्दृष्टे-र्दर्शनमथ भवति सर्वजीवानाम् । चारित्रं विरतानां, तु सर्वसंसारिणां वीर्यम् ॥ १३ ॥ द्रव्यात्मेत्युपचारः, सर्वद्रव्येषु नयविशेषेण । आत्मादेशादात्मा, भवत्यनात्मा परादेशात् ॥ १४ ॥ एवं संयोगाल्प-बहुत्वाद्यैर्नैकशः स

પામે છે. તે (આત્મા) સંક્ષેપથી આઠ પ્રકારનો છે. (૧૦) દ્રવ્ય, કષાય, યોગ, ઉપયોગ, જ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર અને વીર્ય એવી રીતે આત્માની આઠ પ્રકારે વિચારણા છે. (૧૧) જીવ અને અજીવનો 'દ્રવ્યાત્મા,' કષાયવંતનો 'કષાયાત્મા,' યોગવાળાનો 'યોગાત્મા,' અને સર્વ જીવોનો 'ઉપયોગાત્મા.' (૧૨) સમ્યગ્ દૃષ્ટિનો 'જ્ઞાનાત્મા,' સર્વ જીવોનો 'દર્શનાત્મા,' ચારિત્રવંતનો 'ચારિત્રાત્મા,' અને સર્વ સંસારી જીવોનો 'વીર્યાત્મા.' (૧૩) સર્વ દ્રવ્યોને વિષે નય વિશેષે કરી 'દ્રવ્યાત્મા' એવો ઉપચાર થટે છે. સ્વસ્વરૂપ (સ્વદ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવ) થી આત્મા, અને પરસ્વરૂપ (પરદ્રવ્ય ક્ષેત્ર કાલ ભાવ) થી અનાત્મા થાય છે. (૧૪) એવી રીતે વિવિધ સંયોગ તથા અલ્પ બહુત્વાદિવડે જીવ અનેક પ્રકારે ચિંતવવો, જીવનું આ સર્વ

१ अथ 'श्रीभगवत्यङ्गद्वादशशतदशमोद्देशकवृत्तौ' "जीवानां द्रव्यात्मा ज्ञेयः" इति पाठस्य, 'श्रीभगवत्यङ्गादिषु' द्रव्यात्मनः कषायात्मादिना सहवृत्तितानियमविरोधेऽपि उपयोगात्मना नैयत्यप्रदर्शकसंदर्भस्य, 'द्रव्यं त्रिकालानुगाम्युपसर्जनीकृतकषायादिपर्यायं तद्रूप आत्मा द्रव्यात्मा सर्वेषां जीवानाम्' इति द्रव्यात्मव्याख्यानस्य जीवप्रकरणस्य च सद्भावेऽपि 'श्रीप्रशमरतिसूत्रतद्वृत्त्यादिषु' तद्व्याख्यानं 'जीवाजीवानां' इत्युपलम्भात् तत्र 'सर्वद्रव्येषु नयविशेषेण' इतिदर्शनाच्चास्माभिः स एव पाठः सङ्गृहीतः ॥

परिमुक्तः। जीवस्यैतत्सर्वं, स्वतत्त्वमिह लक्षणैर्दृष्टम् ॥ १५ ॥ उत्पादविगमनित्य-त्वलक्षणं यत्तदस्ति सर्वमपि। सदसद्वा भवतीत्य-न्यथार्पितानर्पितविशेषात् ॥ १६ ॥ योऽर्थो यस्मिन्नाभूत्, साम्प्रतकाले न दृश्यते तत्र। तेनोत्पादस्तस्य, विगमस्तु तस्माद्विपर्यासः ॥ १७ ॥ साम्प्रतकाले चाना-गते च यो यस्य भवति सम्बन्धी। तेनाविगमस्त-स्येति स नित्यहोन भावेन ॥ १८ ॥ (इति जीवतत्त्वम् १) धर्माधर्माकाशा-नि पुद्गलाः काल एव चाजीवाः। पुद्गलवर्जमरूपं, तु रूपिणः पुद्गलाः प्रोक्ताः ॥ १९ ॥ द्व्यादिप्रदेशवन्तो, यावदनन्त-प्रदेशिकाः स्कन्धाः। परमाणुरप्रदेशो, वर्णादिगुणेषु भजनीयः ॥२०॥

भावे धर्माधर्मा-म्बरकालाः पारिणामिके ज्ञेयाः । उदयपरिणामि रूपं, तु सर्वभावानुगा जीवाः ॥२१॥ जीवाजीवा द्रव्य-मिति षड्विधं भवति लोकपुरुषोऽयम् । वैशाखस्थानस्थः, पुरुष इव कटिस्थकरयुग्मः ॥ २२ ॥ तत्राधोमुखमल्लक-संस्थानं वर्णयन्त्यधोलोकम् । स्थालमिव तिर्यग्लोक-मूर्ध्वमथ मल्लकसमुद्गम् ॥ २३ ॥ सप्तविधोऽधोलोक-स्तिर्यग्लोको भवत्यनेकविधः । पञ्चदशविधानः पुन-रूर्ध्वलोकः समासेन ॥ २४ ॥ लोकालोकव्यापक-माकाशं मर्त्यलौकिकः कालः । लोकव्यापि चतुष्टय-मवशेषं त्वेकजीवो वा ॥ २५ ॥ धर्माधर्माकाशान्येकैकमतः परं त्रिकमनन्तम् । कालं विनास्तिकाया, जीवमृते चाप्यकर्तॄणि ॥ २६ ॥ धर्मो गतिस्थितिमतां, द्रव्याणां गत्युपग्रहविधाता । स्थित्युपकृच्चाधर्मो, ऽवकाशदानोपकृद्गगनम् ॥२७॥ स्पर्शरसगन्धव-

---

(२१) એવી રીતે જીવ અને અજીવરૂપ ષડ્વિધ દ્રવ્ય થાય છે, આ લોકપુરૂષ કેડ ઉપર કરયુગ્મવાળા અને બન્ને પગ પ્રસારીને ઉભેલા ધનુષધારી પુરૂષ જેવો છે. (૨૨) તેમાં અધોલોક અધોમુખ રાખેલા મલ્લક (શરાવલા)ના જેવા સંસ્થાનવાળો, તીર્ચ્છાલોક થાલ જેવા આકારવાળો અને ઊર્ધ્વલોક શરાવસંપુટના આકાર જેવો વર્ણવ્યો છે. (૨૩) અધોલોક સાત પ્રકારને‌ા, તીર્ચ્છાલોક અનેક પ્રકારનો અને ઊર્ધ્વલોક પન્નર પ્રકારનો સંક્ષેપથી કહ્યો છે. (૨૪) આકાશ લોકાલોકવ્યાપક છે. કાળ મર્ત્ય (મનુષ્ય) લોક સંબંધી છે. બાકીના ચાર લોકવ્યાપી છે, તેમજ એકજીવ પણ (કેવળીસમુદ્ઘાત સમયે) લોકવ્યાપી છે. (૨૫) ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશ, એ ત્રણ એકેકાં છે. બાકીનાં ત્રણ અનંતાં છે. કાલ વિના પાંચ અસ્તિકાય છે, અને જીવ વિના પાંચ અકર્તા છે. (૨૬) ગતિ પરિણામી જીવ અને પુદ્ગલ દ્રવ્યોને ગતિમાં સહાય દેનાર ધર્માસ્તિકાય છે. સ્થિતિમાં સહાય દેનાર અધર્માસ્તિકાય છે. અને

र्णाः, शब्दो बंधश्च सूक्ष्मता स्थौल्यम् । संस्थानं भेदतम-श्छायोद्योता-तपश्चेति ॥ २८ । कर्मशरीरमनोवाग्-विचेष्टितोच्छ्वासदुःखसुखदाः स्युः । जीवितमरणोपग्रह-कराश्च संसारिणः स्कन्धाः ॥ २९ ॥ परिणामवर्तनाविधि-परापरत्वगुणलक्षणः कालः । सम्यक्त्वज्ञानचारित्रवीर्यशिक्षागुणा जीवाः ॥ ३० ॥ (इत्यजीवतत्त्वम् २) पुद्गलकर्म शुभं य-त्तत्पुण्यमिति जिनशासने दृष्टम् । (इति पुण्यतत्त्वम् ३) यदशुभमथ तत्पाप-मिति भवति सर्वज्ञनिर्दिष्टम् ॥ ३१ ॥ (इति पापतत्त्वम् ४) योगः शुद्धः पुण्या-स्रवस्तु पापस्य तद्विपर्यासः । (इत्यास्रवतत्त्वम्. ५) वाक्कायमनोगुप्ति-र्निरास्रवः संवरस्तूक्तः ॥ ३२॥ (इति संवरतत्त्वम् ६) संवृतसपउपधाना-त्तु

અવકાશ આપવારૂપ સહાય કરનાર આકાશ દ્રવ્ય છે. (૨૭) સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ, શબ્દ, બંધ, સૂક્ષ્મતા, સ્થૂલતા, સંસ્થાન, ભેદ, અંધકાર, છાયા, ઉદ્યોત અને આતપ, તથા સંસારી જીવોને કર્મ, શરીર, મન, વચન, ચેષ્ટા, ઉચ્છવાસ, તથા દુઃખ, સુખ દેનારા (વિષ, ક્ષીરાદિ) પુદ્ગલો અને જન્મમરણમાં સહાય કરનારા સર્વ પુદ્ગલપરિણામો સ્કંધો હોય છે. (૨૮-૨૯) પરિણામ[1] વર્તના રૂપ અને પરાપરત્વ[2] ગુણવાળું કાલદ્રવ્ય છે. સમ્યકત્વ, જ્ઞાન, ચારિત્ર અને વીર્ય શિક્ષા ગુણવાળા જીવો છે. (૩૦) જે શુભ એવા કર્મનાં પુદ્ગલ તે 'પુણ્ય' અને અશુભ એવા કર્મનાં પુદ્ગલ તે 'પાપ' એમ સર્વજ્ઞ ભગવાને કહ્યું છે. (૩૧) શુદ્ધ એવા મન વચન કાયાના યોગ (વ્યાપાર) તે 'પુણ્યાશ્રવ,' તેથી વિપરીત તે 'પાપાશ્રવ.' અને મન વચન કાયાની ગુપ્તિ તે નિરાશ્રવ એવો 'સંવર' કહ્યો છે. (૩૨) સંવરયુક્ત જીવને તપ ઉપધાન 'નિ-

૧ હાનિ વૃદ્ધિરૂપ. અથવા નવપુરાણાદિ ભાવ, ૨ ગુરૂ લઘુપણું (વય વિગેરેમાં એક બીજાથી ન્હાના મ્હોટાપણું).

निर्जरा कर्मसन्ततिर्बन्धः । (इतिनिजराबन्धतत्त्वे ७-८) बन्धवियोगो मोक्ष-स्त्विति संक्षेपान्नव पदार्थाः ॥३३॥ (इति मोक्षतत्त्वम् ९) एतेष्वध्यवसायो, योऽर्थेषु विनिश्चयेन तत्त्वमिति । सम्यग्दर्शनमेत-त्तु तन्निसर्गादधिगमाद्वा ॥ ३४॥ (इत्युपदेशः)

॥ श्रीप्रशमरतिद्वादशाधिकाररूपं नवतत्त्वप्रकरणं समासम्. ॥

ર્જરા' કહેવાયછે, કર્મની સંતતિ તે 'બંધ' અને બંધનો વિયોગ (સર્વથા અભાવ) તે 'મોક્ષ.' એ રીતે સંક્ષેપથી નવ પદાર્થો કહ્યા. (૩૩) આ નવ પદાર્થોને વિષે વિશેષે કરીને નિશ્ચયપૂર્વક આ જ તત્ત્વ એવો જે અધ્યવસાય તે સમ્યગ્દર્શન, એ સમ્યગ્દર્શન સ્વભાવથી અથવાગુરૂઉપદેશથી થઇ શકેછે. (૩૪)

॥ શ્રીનવતત્ત્વ પ્રકરણ શબ્દાર્થઃસંપૂર્ણઃ ॥

॥ कविचक्रचक्रवर्त्तिश्रीजयशेखरसूरिविनिर्मितं ॥

॥ श्रीनवतत्त्वप्रकरणम्. ॥

(भाषान्तर समेत) परिशिष्ट नं. आ. (२)

जीवाऽजीवा पुण्णं, पावासवसंवरो य निज्जरणा। बंधो मुक्खो य तहा, नवतत्ता हुंति नायव्वा ॥ १ ॥ चउदस चउदस बाया-लीसा बासीय हुंति बायाला। सत्तावन्नं बारस, चउ नव भेया कमेणेसिं ॥२॥ सुहुमा बायर बेइं-दिया य तेइंदिया य चउरिंदी। असन्नी सन्नी खलु, चोद्दस पज्जत्तपज्जत्ता ॥ ३ ॥ (इति जीवतत्त्वम्) धम्माधम्मागासा, दव्वा देसप्पएस तितिभेया। गइठिइअवगाहगुणा, कालो परिवत्तणारूवो ॥४॥ पूरणगलणसहावो, खंधा देसप्पएसपरमाणू। पुग्गलकाओ चउहा, चउदस भेओ इय

શબ્દાર્થ—જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બન્ધ અને મોક્ષ એ નવતત્ત્વો (જેવી રીતે તીર્થંકર દેવે ફરમાવ્યા છે.) તે સ્વરૂપે જાણવા લાયક છે. (૧) આ ૯ તત્ત્વોના અનુક્રમે ૧૪, ૧૪, ૪૨, ૮૨, ૪૨, ૫૭, ૧૨, ૪ અને ૯ ભેદો હોય છે. (૨) સૂક્ષ્મ અને બાદર (એકેન્દ્રિયો) દ્વીન્દ્રિયો, ત્રીન્દ્રિયો, ચતુરિન્દ્રિયો, અસંજ્ઞિ અને સંજ્ઞિ એ ૭ ને પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તભેદે ગુણવાથી નિશ્ચયે ૧૪ (જીવ-ભેદો) થાય. (૩) અનુક્રમે ગતિ, સ્થિતિ, અને અવગાહ ગુણવાળા ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્ય-દેશ-પ્રદેશ ભેદથી ૩-૩ ભેદવાળા છે, અને પરિવર્તના સ્વરૂપ કાલ એક પ્રકારનો છે. (૪) ભરાવું અને વિખરાવું એ સ્વભાવવાળો પુદ્ગલાસ્તિકાય સ્કન્ધ-દેશ-પ્રદેશ-પરમાણુભેદથી

अजीवो ॥ ५ ॥ (इत्यजीवतत्त्वम्) सायं सुरनरतिरियाऊ, सुरनराणं गई य अणुपुव्वी । ओरालविउव्वाहार-तेअकम्मइग पण देहा ॥ ६ ॥ आइतितणूणुवंगा, पणिंदि सुहवण्णगंधरसफ़ासा । संघयणवज्जरिसहं, समचउरंसं च संठाणं ॥ ७ ॥ तस बायर थिर पत्तेय, पज्जआइज्जसुभगसुभसुसरं । जस तित्थंकर निम्माण, अगुरुलहु-आयवुज्जोयं ॥ ८ ॥ परघा ऊसास सुभखगइ, उच्चं इय पुण्णतत्त बायाला । (इति पुण्यतत्त्वम्) पावंमि मइसुओही-मणपज्जव

---

૪ પ્રકારે છે. આ રીતે ‘ અજીવ(તત્ત્વ) ’ ૧૪ પ્રકારે થયું. (૪-૫) શાતાવેદનીય, દેવ-નર-તિર્યગાયુ, દેવ-નરગતિ, દેવ-નરાનુપૂર્વી, ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ એ ૫ શરીર, પ્રથમ ૩ શરીરના ૩ અંગોપાંગ, પંચેન્દ્રિયજાતિ, શુભવર્ણ-ગન્ધ-રસ-સ્પર્શ, વજ્રર્ષભનારાચ સંઘયણ, સમચતુરસ્ર સંસ્થાન, ત્રસ, બાદર, સ્થિર, પ્રત્યેક, પર્યાપ્ત, આદેય, સુભગ, શુભ, સુસ્વર, યશ, તીર્થંકર, નિર્માણ, અગુરૂલઘુ, આતપ, ઉદ્યોત, પરાઘાત, ઉચ્છ્વાસ, શુભવિહાયોગતિ, અને ઉચ્ચગોત્ર આ પ્રમાણે ‘ પુણ્યતત્ત્વ ’ ૪૨ ભેદે છે. (૬-૭-૮) મતિ-શ્રુત-અવધિ-મનઃપર્યવ-કેવલ એ ૫ જ્ઞાનનાં ૫ આવરણો, ચક્ષુ-અચક્ષુ-અવધિ-કેવલ એ ૪ દર્શનનાં ૪ આવરણો, નિદ્રા, પ્રચલા, નિદ્રાનિદ્રા, પ્રચલાપ્રચલા, સ્ત્યાનર્ધિ, અશાતાવેદનીય, મિથ્યાત્વ, ક્રોધ-માન-માયા અને લોભ એ ૪ ના પ્રત્યેકના અનન્તાનુબન્ધિ-અપ્રત્યાખ્યાન-પ્રત્યાખ્યાનાવરણ-સંજ્વલન એમ ૪-૪ ભેદો હોવાથી ૧૬, પુરૂષ-સ્ત્રી-નપુંસકવેદ, હાસ્ય, રતિ, અરતિ, શોક, ભય, જુગુપ્સા, નરકાયુ, નરક-તિર્યગ્ગતિ, એકેન્દ્રિય-દ્વીન્દ્રિય-ત્રીન્દ્રિય-ચતુરિન્દ્રિયજાતિ, અવળું ત્રસદશક (સ્થાવરદશક) અશુભવિહાયોગતિ, અશુભવર્ણાદિ ૪, ઋષભનારાચ, નારાચ, અર્ધનારાચ, કીલિકા, છેવટ્ટું સંઘયણો, ન્યગ્રોધ, સાદિ, વામન, કુબ્જ, હુંડક (સંસ્થાનો), નીચ ગોત્ર, વીર્ય-દાન-લા-

केवलावरणं ॥ ९ ॥ चक्खू अचक्खू ओही–केवल आवरण निद्द-पयलाओ । निद्दानिद्दा पयला–पयला थीणद्धी अस्सायं ॥ १०॥ मिच्छं कोहो माणो, माया लोभो चउविहा चउरो । अण अपच्च-क्खाणा, पच्चक्खाणा य संजलणा ॥ ११ ॥ पुंइत्थीकीववेया, हा-सरइअरइसोगभयगरिहा । नरयाउ नरयतिरियगइ-णुपुवी इगवितिचउजाई ॥१२॥ तसदसगं विवरीअं, कुखगइ उवघाय असुहवण्णचऊ । रिसहनराय नराय, द्ध कीलि छेवट्ठ संघयणा ॥१३॥ नग्गोह साइ वाम-ण, खुज्जं हुंडं च नीचगुत्तं च । वलदाणलाभभोगो–वभोग विग्घा-इ वासीइ ॥ १४ ॥ (इति पापतत्त्वम्) सुइनयणघाणजीहा–देहा पंचिंदिया कसायचऊ । वहअलियचोरियावंभ–परिग्गहा अव-या पंच ॥ १५ ॥ मणवयणकायजोगा, तिन्नि किरिया इमाउ प-णवीसं । काइय अहिगरणीया, पाओसिय पारितावणिया ॥ १६ ॥ पाणाइवायारंभिय, अपच्चक्खाणमायपरिग्गहिया । मिच्छत्तदि-ट्ठिपुट्ठिय, पडुच्चसामंतवणिया य ॥ १७ ॥ आणवणिवियारणिया,

---

ભ–ભોગ–ઉપભોગના ૫ અન્તરાયો, એ ૮૨ 'પાપતત્ત્વમાં' છે. (૯ થી ૧૪) શ્રોત્ર, ચક્ષુ, નાક. જીભ સ્પર્શન એ ૫ 'ઇન્દ્રિયો,' ૪ કષાય, હિંસા, મૃષા, ચોરી, મૈથુન, પરિગ્રહ એ ૫ 'અવ્રતો,' મન, વચન, કાય એ ૩ 'યોગો,' કાયિકી, અધિકરણિકી, પ્રા-દ્વેષિકી, પારિતાપનિકી, પ્રાણાતિપાતિકી, આરંભિકી, અપ્રત્યાખ્યા-નિકી, માયાપ્રત્યયિકી, પારિગ્રહિકી, મિથ્યાત્વિકી, દૃષ્ટિકી, પૃષ્ટિ (સ્પૃષ્ટિ)કી, પ્રાતિત્યકી, સામન્તોપનિકી, આનાયન (આજ્ઞાપન) કી, વિદારણકી, નૈસષ્ટીકી, સ્વાહસ્તિકી, સમુદાયિકી, પ્રાયોગિકી, અનાભોગિકી, અનવકાંક્ષા પ્રત્યયિકી, પ્રેમિકી, દ્વેષિકી, ઇર્યાપથિ-કી આ ૨૫ 'ક્રિયાઓ,' એ રીતે ૪૨ 'આશ્રવ' ભેદો છે (૧૫ થી ૧૮) સામાયિકાદિ ૫ ચારિત્રો, શીત, ઉષ્ણ, તૃષા, ક્ષુધા, દંશ, અચેલ, અરતિ, સ્ત્રી, ચર્યા, શય્યા, નિષદ્યા, યાચના, મલ, વધ, આક્રોશ, રોગ, સત્કાર, તૃણસ્પર્શ, અલાભ, પ્રજ્ઞા,

नेसत्थियसहत्थियसमुदयपओगा । अणभोगअणवकंखा, पिज्जदोसेरि-यावहिया ॥ १८ ॥ इय आसव बायाला, (इत्याश्रवतत्त्वम्) सामाइयमाइ पंच चारित्ता । सीउण्हतण्हछुहदंस-चेलरइइत्थीचरियाओ ॥ १९ ॥ सेज्जनिसीहियजायण-मलवहअक्कोसरोगसक्कारा । तण-फासा य अलाभा, पन्नाअन्नाणसम्मत्तं ॥ २० ॥ इय बावीस परी-सह, जइधम्मो दसह संजमो सच्चं । खमविणयज्जवमुत्ति, तव सोय अकिंचणं बंभं ॥ २१ ॥ अधुवासरणेगत्ता-न्नत्त भव असुइ आस-वा लोगो । संवरनिज्जरधम्मा, बोही इइ भावणा बार ॥२२॥ पण समिई इरियभासा, एसणआयाणपारिठावणिया । मणमाई तिण्णि गुत्ती, इय संवरभेय सगवन्ना ॥२३॥ (इति संवरतत्त्वम्) अणस-णमूणोयरिया, तणुकिलेसरसचायवित्तिसंखेवा । संलीणया इय-छहा, बज्झ तवो अंतरो उ इमो ॥ २४ ॥ पायच्छित्तं विणओ, वे-यावच्चं तहेव सज्झाओ । झाणं उस्सग्गो विय, निज्जर एवं दुवालसहा ॥ २५ ॥ (इति निर्ज्जरातत्त्वम्) कम्माणं पगइठिई, अणुभागपएस

અજ્ઞાન અને સમ્યક્ત્વ એ ૨૨ 'પરીષહો.' સંયમ, સત્ય, ક્ષમા, વિનય, આર્જવ, મુક્તિ, તપ, શૌચ, આકિંચન્ય, અને બ્રહ્મચર્ય એ ૧૦ 'યતિ (સાધુ) ધર્મ,' અનિત્ય, અશરણ, એકત્વ, અન્યત્વ, સંસારસ્વભાવ, અશુચિત્વ, આશ્રવ, લોકસ્થિતિ, સંવર, નિર્જરા, ધર્મ, અને બોધિ એ રીતે ૧૨ 'ભાવનાઓ,' ઇર્યા–ભાષા–એષણા–આદાન (નિક્ષેપ)–પરિષ્ઠાપન એ ૫ 'સમિતિ,' મનોગુપ્તિ વિગેરે ૩ 'ગુપ્તિઓ.' આ રીતે 'સંવરભેદો' ૫૭ છે. (૧૯ થી ૨૩) અનશન, ઊનોદરિકા, કાયક્લેશ, રસત્યાગ, વૃત્તિ સંક્ષેપ, અને સંલીનતા આ ૬ પ્રકારે 'બાહ્યતપ' છે. પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન અને કાયોત્સર્ગ આ ૬ 'અભ્યંતર તપ' છે. આ પ્રમાણે ૧૨ ભેદે 'નિર્જરા' જાણવી. (૨૪–૨૫) કર્મોનો પ્રકૃતિ–સ્થિતિ–અનુભાગ–પ્રદેશ આ રીતે ૪ પ્રકારે 'બન્ધ' હોય છે. એનો અર્થ અનુક્રમે

चउविहो बंधो। अत्थो एसि सहावो, कालप्पमाणं रसो दलियं ॥ २६ ॥ (इति बन्धतत्त्वम्) मोक्खंमि उ संतपयं, दव्वपमाणं च खित्त फुसणा य। कालो अंतर भागो, भाव अप्पबहुयं च नवमेया ॥ २७ ॥ सिद्धा पंचमगइये, खइये नाणंमि दंसणे सम्मे। दुविहुवओगे गइया-इसु सेसपएसु ते नत्थि ॥ २८ ॥ सिद्धा दव्व अणंता, लोगासंखिज्जभागि तेसि ठिइ। फुसणा अहिया कालो, साइअणंतो पडुचेगं ॥२९॥ नो अंतरं जियाणं, अणंतभागंमि खइय परिणामे। भावेणंतरा थोवा, परंपरासिद्धणंतगुणा ॥३०॥ (इति मोक्षतत्त्वम्)

॥ जयशेखरीयं नवतत्त्वप्रकरणं समाप्तम्. ॥

અનુભાગ–કાલમાન–રસ–દળસમૂહ છે. (૨૬) સત્પદપ્રરૂપણા (વિદ્યમાન મોક્ષપદની ગત્યાદિમાર્ગણાએ વિચારણા), દ્રવ્યપ્રમાણ, ક્ષેત્ર (અવગાઢ આકાશ પ્રદેશો), સ્પર્શના (અવગાઢ તથા બાહ્ય), કાલ (સિદ્ધત્વસ્થિતિ), અન્તર (પુનઃ સિદ્ધત્વ પ્રાપ્તિનું), ભાગ (સર્વ જીવોને કેટલામે ભાગે), ભાવ (કયા ભાવમાં), અલ્પબહુત્વ એ 'મોક્ષતત્ત્વમાં' ૯ ભેદો છે. સિદ્ધ ભગવન્તો પાંચમી (સિદ્ધિ) ગતિમાં, ક્ષાયિકજ્ઞાન–દર્શન–સમ્યક્ત્વમાં, બન્ને (સાકારાનાકાર) ઉપયોગમાં વર્તે છે. શેષ ગત્યાદિ પદોમાં તે નથી. ૧. સિદ્ધ (જીવ) દ્રવ્યો અનન્તા છે. ૨. લોકના અસંખ્યાતમા ભાગમા તેઓનું વર્તવું (ક્ષેત્ર) છે. ૩. સ્પર્શના (ક્ષેત્રથી) અધિક છે. ૪. એક સિદ્ધને આશ્રયી કાલ સાદિ અનન્ત છે. ૫. સિદ્ધોને (સિદ્ધપણામાંથી પડવાનો અભાવ હોવાથી) આંતરું નથી. ૬. સર્વ જીવોને અનન્તમે ભાગે વર્તે છે. ૭. ક્ષાયિક તથા પારિણામિકભાવમાં વર્તે છે. ૮. અનન્તર (સિદ્ધત્વ પ્રથમ સમય વર્તમાન) સિદ્ધો અલ્પ છે. તેથી પરંપર (સિદ્ધત્વદ્વિતીયાદિ સમય વર્તમાન) સિદ્ધો અનન્ત ગુણ છે. ૯. (૨૭ થી ૩૦)

॥ શ્રી જયશેખરીય નવતત્ત્વ પ્રકરણ ગાથાર્થઃ સમાપ્તઃ ॥

॥ श्रीदेवगुप्तसूरिप्रणीतं "नवतत्त्वप्रकरणं" श्रीनवाङ्गीवृत्तिकारश्रीमदभयदेवसूरिरचित "भाष्य" विभूषितम् ॥

(भाषान्तर समेत.) परिशिष्ट नं० क० (३)

(सू०) सम्मं च मोक्खवीयं, तं पुण भूयत्थसद्दहणरूवं ॥
पसमाइलिंगगम्मं, सुहायपरिणामरूवं तु ॥ १ ॥

(भा०) भूयत्था इह अवितह–भावा जीवादओ जिणाभिहिया । सद्दहणं तु तहरुई, पसमाई पंच लिंगाइं ॥ १ ॥ पसमो संवेगोऽवि य, निव्वेयदया उ तह य अत्थिक्कं । इह पसमो पढमिल्लुय–कसायविसओ मुणेयव्वो ॥ २ ॥ तच्चाइसु दोसाई–विसयं पसमं भणन्ति किल एगे । अन्ने उ उवसमं तं, विसयतिसाकोहकं-

સૂત્રાર્થ—સમ્યક્ત્વ એ મોક્ષનું બીજ છે, વળી તે સમ્યક્ત્વ સત્પદાર્થોની શ્રદ્ધારૂપ અને ઉપશમાદિ (પાંચ) લક્ષણો-વડે જાણી શકાય એવું તથા શુભ આત્મપરિણામ રૂપ છે. (૧)

ભાષ્યાર્થ—અહિં ભૂતાર્થ એટલે જિનેશ્વરે કહેલા જીવાદિક સત્યસ્વરૂપવાળા પદાર્થો, શ્રદ્ધા એટલે તથાપ્રકારની રૂચિ અને ઉપશમ વિગેરે પાંચ લિંગો (લક્ષણો) છે, (૧) તેમાં ઉપશમ૧, સંવેગ૨, નિર્વેદ૩, દયા૪, અને આસ્તિક્ય૫, (એ ૫ લક્ષણ છે). એમાં 'ઉપશમ' તે પ્હેલા (અનંતાનુબંધિ) કષાય સંબંધિ જાણવો. (૨) વળી કેટલાએક આચાર્યો નિશ્ચયથી ઉપશમને તત્ત્વાદિકમાં દ્વેષાદિ સંબંધિ (તત્ત્વમાં દ્વેષ અને અતત્ત્વમાં રાગ ન કરવો તે ઉપશમ) કહે છે. અને બીજા કેટલાએક આચાર્યો વિષયની તૃષ્ણા અને ક્રોધની ખર્જના (ચળ) ના ઉપશમને ઉપશમ કહે

ड्डणं ॥ ३ ॥ गम्मागम्मविवेगं, चिच्चा सव्वत्थ वट्टए जीओ । विसएसु अतित्तप्पा, जीए वसा विसयतिण्हा सा ॥ ४ ॥ सच्चेयरदोसाणं, सवणा अंतो वहिं च जं फुरणं । अवियारिऊण कज्जं, तं लिंगं कोहकंड्डए ॥ ५ ॥ संवेगो मोक्खमई, निव्वेओ भवविरत्तया होइ । दुत्थियविसया उ दया, अत्थिक्कं तत्तविसयंति ॥ ६ ॥ भूयत्थसद्दहाणा, अत्थिक्कं नो विसिस्सए जेण । नो कहमेयाण मओ, नणु लिंगीलिंगभावोत्ति? ॥ ७ ॥ आयपरिणामभेओ, सम्मत्तं तस्स होइ कज्जं जं । भूयत्थसद्दहाणं, तो उवयारेण तं वुत्तं ॥ ८ ॥ एवं च सम्मलिंगं, अत्थिक्कं नत्थि ता विरोहोऽत्थ । भूयत्थसद्दहाणंपि, भण्णए जेण आयगुणो ॥९॥ खयउवसमाइएहिं, दंसणमोहस्स

છે ૧. (૩) જેના વશથી વિષયમાં અતૃપ્ત સ્વભાવવાળો જીવ ગમ્યાગમ્ય વિવેકનો ત્યાગ કરી સર્વમાં (સ્વપરસ્ત્રિઆદિમાં) પ્રવર્ત્તે તે 'વિષયતૃષ્ણા' કહેવાય. (૪) સત્ય અને અસત્ય દોષોને સાંભળવાથી વિચાર કર્યા વિના અંદરથી (મનમાં) અને બહારથી (વચન કાયામાં) જે સ્ફુરણા રૂપ કાર્ય થાય તે 'ક્રોધખર્જનાનું' લક્ષણ છે. (૫) 'સંવેગ' એટલે મોક્ષની ઇચ્છા૨. 'નિર્વેદ' એટલે સંસારથી વૈરાગ્ય ભાવ ૩. 'દયા' તે દુઃખી સંબંધિ (અનુકમ્પા)૪. અને આસ્તિક્ય તે સત્પદાર્થ સંબંધિ (શ્રદ્ધારૂપ) છે ૫. (૬) (પ્રશ્ન) જે કારણથી સત્પદાર્થની શ્રદ્ધાથી આસ્તિક્ય ભિન્ન નથી તો શંકા થાય છે કે એ બેમાં લિંગી(સાધ્ય) લિંગ(હેતુ) ભાવ કેમ માનેલો છે? (૭) (ઉત્તર.) જેમાટે સમ્યક્ત્વ તે આત્મપરિણામનો ભેદ છે, અને સત્પદાર્થ શ્રદ્ધા તેનું કાર્ય છે, માટે (કારણમાં કાર્યના) ઉપચારથી તેને (સત્પદાર્થ શ્રદ્ધાનને)સમ્યક્ત્વ કહેલું છે. (૮) એ પ્રમાણે આસ્તિક્ય એ સમ્યક્ત્વનું લિંગ છે. માટે એમાં (લિંગીલિંગભાવમાં) વિરોધ નથી. જે કારણથી સત્પદાર્થોની શ્રદ્ધાને પણ આત્મગુણ કહી શકાય છે. (૯) દર્શનમોહની-

जीवपरिणामो । जो होइ सुहसरूवो, सो सम्मत्त विणिद्दिट्ठो ॥१०॥

(सू०) एगविहदुविहतिविहं, चउहा पंचविहदसविहं सम्मं ।
मोक्खतरुबीयभूयं, संपइराया व धारेज्जा ॥ २ ॥

(भा०) एगविहं सम्मरुई, निस्सग्गभिगमेहिं तं भवे दुविहं । तिविहं तं खइयाई, अहवावि हु कारगाईयं ॥ ११ ॥ सम्मत्तमीसमिच्छत्त-कम्मक्खयओ भणंति तं खइयं १ । मिच्छत्तखओवसमा, खाओवसमं २ ववइसंति ॥ १२ ॥ मिच्छत्तस्स उवसमा, ओवसमं ३ तं भणंति समयण्णू । तं उवसमसेढीए, आइमसम्मत्तलाभे वा ॥ १३ ॥ विहियाणुट्ठाणं पुण, कारगमिह रोयगं तु सद्दहणं । मिच्छद्दिट्ठी दीवइ, जं तत्ते दीवगं तं तु ॥ १४ ॥

યના ક્ષયોપશમાદિ વડે શુભ સ્વરૂપવાળો જીવનો જે પરિણામ થાય છે તેને સમ્યક્ત્વ કહ્યું છે. (૧૦)

સૂત્રાર્થ—મોક્ષવૃક્ષના બીજભૂત એક પ્રકારનું, બે પ્રકારનું, ત્રણપ્રકારનું, ચાર પ્રકારનું, પાંચ પ્રકારનું, અને દશ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ સંપ્રતિ રાજાની પેઠે ધારણ કરવું. (૨)

ભાષ્યાર્થ—સમ્યગ્રૂચિ તે ૧ પ્રકારનું, અને 'નૈસર્ગિક' તથા 'અભિગમ' એ ૨ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ છે. તેમજ 'ક્ષાયિકાદિ' અથવા 'કારક આદિ' ૩ પ્રકારનું સમ્યક્ત્વ છે. (૧૧) સમ્યક્ત્વમોહનીય મિશ્રમોહનીય અને મિથ્યાત્વમોહનીયના ક્ષયથી "ક્ષાયિકસમ્યક્ત્વ" કહેવાય છે. અને મિથ્યાત્વના ક્ષયોપશમથી "ક્ષયોપશમ સમ્યક્ત્વ" કહેવાય છે.(૧૨)મિથ્યાત્વના ઉપશમથી સર્વજ્ઞો "ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ" કહે છે, ને તે ઉપશમ શ્રેણિમાં અથવા પ્રથમ સમ્યક્ત્વના લાભ વખતે હોય છે. (૧૩) આગમોક્ત અનુષ્ઠાન કરવું તે અહિં 'કારક સમ્યક્ત્વ.' શ્રદ્ધા (માત્ર) તે "રોચક સમ્યક્ત્વ," અને મિથ્યાદૃષ્ટિજીવ જે યથાર્થ તત્ત્વોને પ્રકાશે (કહે) છે તેને "દીપકસમ્યક્ત્વ" કહેવામાં આવે છે. (૧૪) સાસ્વાદન સહિત ક્ષાયિકાદિ ૩

खइयाई सासायण–सहियं तं चउविहं तु विन्नेयं । तं सम्मत्तब्भंसे, मिच्छत्तअपत्तिरूवं तु ॥ १५ ॥ वेययसंजुत्तं पुण, एयं चिय पंचहा विणिद्दिट्ठं । सम्मत्तचरमपोग्गल–वेयणकाले उ तं होइ ॥ १६ ॥ एयं चिय पंचविहं, निस्सग्गहिगमभेयओ दसहा । अहवा निस्सग्गरुई, इच्चाइ जमागमे भणियं ॥ १७ ॥

(सू०) जीवाइनवपयत्थे, जो जाणइ तस्स होइ सम्मत्तं ।
भावेण सद्दहंते, अयाणमाणेऽवि सम्मत्तं ॥ ३ ॥

(भा०) अवियाणओ पयत्थे, सद्दहणं तेसु केरिसं होइ ।? तम्हा वित्थरनाणे, सम्मत्तमणुत्तरं होइ ॥१८॥ वित्थरनाणावेक्खं, अन्नाणं

सम्यकत्व ते ४ प्रकारनुं सम्यकत्व जाणवुं. ते "सास्वादन सम्यकत्व" सम्यकत्वथी भ्रष्ट थइ मिथ्यात्वने न पाम्यो होय एवा (अन्तर) स्वरूपवाळुं छे. (१५) एचारनेज वेदक सहित करतां ५ प्रकारनुं सम्यकत्व कह्युं छे, ते " वेदक सम्यकत्व " सम्यकत्वमोहनीयनां छेल्लां (चरमसमयवर्ती) पुद्गलोना उदयकाळमां होय छे. (१६) एज पांचे प्रकारना सम्यकत्वने निसर्ग अने अधिगम एम बे भेदे गुणतां १० प्रकार थाय छे. अथवा जे रीते आगममां कहेल छे ते रीते पण निसर्ग रुची इत्यादि (निसर्ग–उपदेश–आज्ञा–सूत्र–बीज—अभिगम–विस्तार–क्रिया–संक्षेप—धर्म रुचि ए) १० भेद थाय छे. (१७)

सूत्रार्थ—जे जीव जीवादिक ९ पदार्थो जाणे तेने सम्यकत्व होय छे, अने भावथी श्रद्धा होते छते (९ पदार्थो) न जाण्या होय तोपण सम्यकत्व होय छे. (३)

भाष्यार्थ—(प्रश्न) पदार्थ नहिं जाणनार जीवने ते पदार्थोमां श्रद्धा केवी रीते होय ? माटे विस्तृत ज्ञानमां सम्यकत्व श्रेष्ठ होय छे. (१८) (उत्तर) अहिं विस्तार ज्ञाननी अपेक्षाये अज्ञान (बोध रहितपणुं) होय छे. एम जाणवुं, ने कारणथी श्रद्धा करता

एत्थ होइ दट्ठव्वं । तेणेह सद्दहंते, अयाणमाणेऽवि सम्मत्तं ॥ १९ ॥ एत्तोच्चिय निद्दिट्ठा, मासतुसप्पभिइओ सुदिट्ठित्ति । एत्तोच्चिय चारित्ती, एत्तोच्चिय सिद्धगामित्ति ॥ २० ॥

(सू०) जीवाजीवा पुन्नं, पावासवसंवरो य निज्जरणं ।
बन्धो मुक्खो य तहा, नवतत्ता होंति नायव्वा ॥ ४ ॥
सुहुमा बायरबेइंदिया य तेइंदिया य चउरिंदी ।
अस्सन्नी सन्नी खलु, चोद्दस पज्जत्तपज्जत्ता ॥ ५ ॥

(भा०) इह सुहुमनामकम्मोदएण एगिंदिया उ सुहुमत्ति । बायरनामुदएणं; ते चेव य बायरा होंति ॥ २१ ॥ ते पुण पंचवियप्पा, पुढवाईभेयओ मुणेयव्वा । पंचिंदिया उ दुविहा; अस्सन्नी सन्नीणो तह य ॥ २२ ॥ सण्णा मणविण्णाणं, जेसिं सा अत्थि ते उ सण्णित्ति

એવા અજાણ જીવોને પણ સમ્યક્ત્વ હોય. (૧૯) એ કારણથીજ "માસતુષ" વિગેરે મુનિઓ સમ્યગ્દૃષ્ટિ, એ હેતુથીજ ચારિત્રી, અને એ હેતુથીજ મોક્ષગામી કહ્યા છે. (૨૦)

સૂત્રાર્થ—જીવ-અજીવ-પુણ્ય-પાપ-આશ્રવ-સંવર-નિર્જરા-બંધ-અને મોક્ષ એ ૯ તત્ત્વો જાણવા યોગ્ય છે (૪) સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય, બાદર એકેન્દ્રિય, દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય, અસંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય અને સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિય; એ ૭ ને પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ભેદે ગણતાં નિશ્ચય ૧૪ ભેદ થાય (૫) (એ ની ગાથાનું ભાષ્ય નથી.)

ભાષ્યાર્થ—અહિં સૂક્ષ્મ નામ કર્મોદયવડે એકેન્દ્રિયજીવો 'સૂક્ષ્મ' એમ કહેવાય છે, અને તેજ (એકેન્દ્રિયો) બાદર નામ કર્મના ઉદય વડે 'બાદર' હોય છે. (૨૧) વળી તે એકેન્દ્રિયો પૃથ્વી આદિ ભેદે ૫ પ્રકારના છે, અને પંચેન્દ્રિય જીવો સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિ એમ ૨ પ્રકારના છે. (૨૨) સંજ્ઞા એટલે મનોવિજ્ઞાન તે જેઓને છે તે જીવો સંજ્ઞિ કહેવાય.

। ते उ उववायगब्भय-भेइल्ला गइचउक्कंमि ॥ २३ ॥ अस्सन्निणो उ इयरे, ते पुण संमुच्छिमच्चिय हवंति । माणुसतिरियगईसुं, ते हुंती न उण अन्नत्थ ॥ २४ ॥ पज्जत्तनामकम्मो-दएण पज्जत्तया मुणेयव्वा । इयरा इयरुदएणं, पज्जत्तिओ उ छच्चेव ॥ २५ ॥ आहार-सरीरिन्दिय-पज्जत्ती आणपाणभासमणे । तत्थाइल्ला चउरो, हवंति एगिंदियाणं तु ॥ २६॥ विगलिंदियाण अस्स-न्निणं च ताओ हवंति पंचेव । पंचिंदियसन्नीणं, पज्जत्तिओ छ उ हवंति ॥२७॥ आहाराइग्गहणे, जा सत्ती तं भणंति पज्जत्तिं । विवरीयमपज्जत्तिं आइतिए नत्थऽपज्जत्ती ॥ २८ ॥ सुहुमाईण पयाणं, सत्तह्ल दुगुणणेण उ हवंति । पज्जत्तापज्जत्तय-भेएहिं चउदसट्ठाणा ॥ २९ ॥

વળી તે સંજ્ઞિ જીવો ઔપપાતિક અને ગર્ભજ એ ૨ ભેદવાળા છે, અને ચારે ગતિમાં છે. (૨૩) તેથી બીજા તે અસંજ્ઞિ છે. અને તે સંમૂર્છિમજ હોય છે. મનુષ્ય અને તિર્યંચગતિમાંજ તે (અ-સંજ્ઞિ) હોય છે. બીજી ગતિમાં હોતા નથી. (૨૪) પર્યાપ્ત નામ કર્મના ઉદય વડે 'પર્યાપ્તા' અને અપર્યાપ્ત નામ કર્મના ઉદયવડે 'અપર્યાપ્તા' કહેવાય. પર્યાપ્તિઓ ૬ જ છે. (૨૫) આહાર પર્યાપ્તિ, શરીર પર્યાપ્તિ, ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ, ઉચ્છવાસપર્યાપ્તિ, ભાષાપર્યાપ્તિ, મનઃપર્યાપ્તિ, ત્યાં એકેન્દ્રિય જીવોને પ્રથમની ચાર પર્યાપ્તિઓ હોય છે. (૨૬) વિકલેન્દ્રિયોને અને અસંજ્ઞિ પંચેન્દ્રિયોને ૫ પર્યાપ્તિઓ છે, અને સંજ્ઞિપંચેન્દ્રિયને ૬ પર્યાપ્તિઓ હોય છે. (૨૭) આહાર વિગેરે ગ્રહણ કરવામાં (જીવની) જે શક્તિ તે ' પર્યાપ્તિ ' કહેવાય છે, એથી વિપરીતને ' અપર્યાપ્તિ' કહે છે, (પરન્તુ) પ્રથમની ૩ પર્યાપ્તિઓમાં અપર્યાપ્તિપણું નથી (૨૮) સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિયાદિ ૭ પદોને (જીવોને) પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તભેદવડે ગણુણા કરવાથી (જીવના) ૧૪ ભેદ થાય છે. (૨૯)

(सू०) धम्माधम्मागासा, तियतिय भेया तहेव अद्धा य ।
खंधा देसपएसा, परमाणु अजीव चउदसहा ॥ ६ ॥

(भा०) जीवाण पुग्गलाण य, गइपरिणइसंमुहाण गइहेऊ । जलमिव मच्छाण तहा, अस्संखपएसपरिमाणं ॥ ३० ॥ लोगदव्वं जं तं, नेयं धम्मत्थिकायसन्नाए । देसो पुण तस्सेव य विवक्खया होइ अद्धाई ॥ ३१ ॥ तस्सेव निव्विभागो, भागो इह भन्नए पएसोत्ति । एवमधम्मागास–त्थिकायदव्वेसु तियतियगं ॥ ३२ ॥ नवरं अधम्मदव्वं, ठिइउवट्ठंभकारणं भणियं । आगासं पुण ओगा–हदाणलिंगं मुणेयव्वं ॥ ३३ ॥ अद्धासमओ एगो, जमतीताणागया अ-

---

સૂત્રાર્થ—ધર્માસ્તિકાય અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય (એ ત્રણેના) ત્રણ ત્રણ ભેદ, તેમજ કાળ (નો ૧ ભેદ) તથા (પુદ્ગલના) સ્કંધ-દેશ-પ્રદેશ-ને પરમાણુ (એ ચાર ભેદ સહિત) અજીવના ૧૪ ભેદ છે. (૬)

ભાષ્યાર્થ—મત્સ્યોને જેમ જળ તેમ ગતિપરિણામને સન્મુખ થએલા જીવ અને પુદ્ગલોને ગતિમાં કારણભૂત, અસંખ્ય પ્રદેશ પ્રમાણવાળું અને લોકમાં વ્યાપીને રહેલું જે દ્રવ્ય તે 'ધર્માસ્તિકાય' નામનું દ્રવ્ય જાણવું. અને તે દ્રવ્યનોજ વિવક્ષા વડે જે અર્ધાદિક (ભાગ) તે "દેશ" કહેવાય. (૩૦—૩૧) તથા તે દ્રવ્યનોજ નિર્વિભાગ ભાગ તે અહિં "પ્રદેશ" એમ કહેવાય છે. એ પ્રમાણે અધર્માસ્તિકાય અને આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્યમાં પણ ત્રણ ત્રણ ભેદ જાણવા. (૩૨) પરન્તુ વિશેષ એ છે કે અધર્માસ્તિકાય દ્રવ્યને સ્થિતિઉપષ્ટંભના કારણવાળું કહ્યું છે. અને આકાશાસ્તિકાયને અવકાશ લક્ષણવાળું કહ્યું છે. (૩૩) કાળનો ૧ સમય (તેજ કાળનો ૧ ભેદ) છે, કારણકે અનંત અતીત સમયોનો નાશ થયો છે, અને ભવિષ્યના અનંત સમયોની ઉત્પત્તિ હજી [illegible] વિદ્યમાન નહિં,

यकम्मइगा ॥ ३८ ॥ अंगोवंगा तिन्नेव, आइमा आइमं च संघयणं । समचउरंसं अणहा, वन्नरसा गंधफासा य ॥ ३९ ॥ अगुरुलहु पराघायं, उस्सासं आयवं च उज्जोयं । सुपसत्था विहगगई, तसाइ-दसगं च निम्माणं ॥ ४० ॥ तसबायरपज्जत्तं, पत्तेयथिरं सुभं च सु-भगं च । सूसर आएज्जजसं, तसाइदसगं इमं होइ ॥ ४१ ॥ ति-त्थयरेणं सहिया, सत्तत्तीसं तु नामपयईओ । तिण्णि य आऊणि-त्तिय, सुरनरतिरियाउभेएण ॥ ४२ ॥

(सू०) नाणंतरायदसगं, दंसणनव मोहपयइछवीसं ।

नामस्स चउत्तीसं, तिह्न एक्केक्क पावाओ ॥ ८ ॥

(भा०) मइसुयओहीमणप–ज्जवाण तह केवलस्स आवरणा । नाणावरणं कम्मं, पञ्चविहं होइ एवं तु ॥ ४३ ॥ जं दाणलाभभो-गो–वभोगविरियाण विग्घसंजणगं । तेणंतरायकम्मं, पंचविहं वन्नियं

પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સૌભાગ્ય, સુસ્વર, આદેય, યશ, એ ત્રસાદિ દશ પ્રકૃતિઓ છે. (૪૧) (પૂર્વોક્ત ૩૬) તિર્થંકર સહિત ૩૭ નામ પ્રકૃતિઓ છે. ત્રણ આયુષ્ય તે દેવાયુ, નરાયુ, અને તિર્યગાયુના ભેદે છે. (શાતાવે૦ ઉચ્ચૈર્ગો૦આદિ ૪૨) (૪૨)

સૂત્રાર્થ—જ્ઞાનાવરણ અને અન્તરાય મળીને ૧૦. દર્શનાવરણ ૯, મોહનીયપ્રકૃતિ ૨૬, નામકર્મની ૩૪, અને શેષ ૩ કર્મની એકેક પ્રકૃતિ તે ૮૨ પાપ પ્રકૃતિઓ છે. (૮)

ભાષ્યાર્થ—મતિઆવરણ, શ્રુતાવરણ, અવધ્યાવરણ, મનઃપર્યવાવરણ, તેમજ કેવલાવરણ એ પ્રમાણે જ્ઞાનાવરણકર્મ ૫ પ્રકારનું છે. (૪૩) જે કારણથી (અન્તરાયકર્મ) દાન–લાભ–ભોગ–ઉપભોગ અને વીર્યને વિઘ્ન (અન્તરાય) કરનાર છે. તે કારણથી જિનેશ્વરોએ અન્તરાયકર્મ ૫ પ્રકારનું કહ્યું છે (૪૪) ચક્ષુ–અચક્ષુ–અવધિ અને કેવલદર્શનાવરણ એ ૪ આવરણો અને ૫ નિદ્રા તે દર્શનલબ્ધિને અન્તરાય (આવરણ) કરવામાં

मचउतीसा । नरयगई तिरियगई, एसिं चिय आणुपुव्विदुगं ॥ ४९॥ एगिंदियाइजाई, चउरो बीयाइपंचसंघयणा । एवं संठाणाविय, वण्णाइचउक्कमपसत्थं ॥ ५० ॥ उवघायकुविहयगई, थावरसुहुमं तहा अपज्जत्तं । साहारणाथिरासुभ-मसुभगदूसरअणाएज्जं ॥५१॥ अज्जसकित्ती य तहा, तिह्नं एक्केक्कियत्ति अयमत्थो । गोयाउवेयणिज्जाण, पावमेक्केक्किया पयडी ॥५२॥ नीयं गोत्तं नरया-उयं च अस्सायवेयणिज्जंति । एया सव्वा मिलिया, बासीई पावपगईओ ॥ ५३ ॥

(सू०) इंदियकसायअव्वय-किरिया पणचउरपंचपणवीसा ।
जोगा तिण्णेव भवे, बायालं आसवो होइ ॥ ९ ॥

(भा०) फासणरसणाघाणं, चक्खू सोयंत्ति इंदिया पंच । कोहो माणो माया, लोभो चउरो कसायत्ति ॥ ५४ ॥ पाणवहमुसावाया, चोरत्तं मेहुणं परिगहो य । एयाइँ अव्वयाइं, पंच उ किरिया उ पणवीसं ॥ ५५ ॥ काइयकिरिया अहिगर-णिया य पाओसियाऽवरा किरिया ॥ पारित्तावणियाऽविय, पाणाईवायकिरिया य ॥५६॥ आरंभिया य पारि-ग्गहिया तह मायवत्तिया किरिया ।मिच्छादंस-

---

वेदनीयनी એકેક પ્રકૃતિ પાપરૂપ છે. (૪૯ થી ૫૨) (તેનાં નામ) નીચ ગોત્ર, નરકાયુષ્ય, અને અશાતાવેદનીય. એ પ્રમાણે એ સર્વ મળીને ૮૨ પાપપ્રકૃતિઓ છે. (૫૩)

સૂત્રાર્થ—૫ ઇન્દ્રિય, ૪ કષાય, ૫ અવ્રત, ૨૫ ક્રિયા, અને ૩ યોગ એ રીતે ૪૨ પ્રકારનો આશ્રવ છે. (૯)

ભાષ્યાર્થ—સ્પર્શન, રસના, ઘ્રાણ, ચક્ષુ અને શ્રોત્ર એ ૫ ઇન્દ્રિયો છે. અને ક્રોધ-માન-માયા-લોભ એ ૪ કષાય છે. (૫૪) જીવહિંસા, મૃષાવાદ, ચોરી, મૈથુન અને પરિગ્રહ એ ૫ અવ્રત છે, વળી ૨૫ ક્રિયાઓ છે તે આ પ્રમાણે (૫૫) ૧ કાયિકી ક્રિયા, ૨ અધિકરણિકી, અને ૩ પ્રાદ્વેષિકીક્રિયા તથા ૪ પારિતાપનિકી અને ૫ પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયા. (૫૬) ૬ આરંભિ-

णवत्तिय, अप्पच्चक्खाणकिरिया य ॥ ५७ ॥ अन्ना य दिट्ठिया पुट्ठिया य पाडुच्चिया य किरियत्ति । सामंतोवनिवाया, नेसत्थि य तह य साहत्थी ॥ ५८ ॥ आणवणवियारणिया, अणभोगा अणवकंखपच्चइया । अन्नापयोगकिरिया, अवरा समुदाणकिरिया य ॥ ५९ ॥ तह पेज्जवत्तिया दो–सवत्तिया ईरियावही किरिया । एया उ पंचवीसइ–किरिया अत्थो य सिं एसो ॥ ६० ॥ अणुवरयकाइया अणु–वउत्तकायत्ति काइया दुविहा । एका य अविरयस्सा, बीयाणुवउत्तसाहुस्स ॥ ६१ ॥ संजोयणनिव्वत्तण–भेया अहिगरणिया हवइ किरिया । निव्वत्तणमसिमाइसु, जोयणमसिमुट्ठिमाइणं ॥ ६२ ॥

કી, ૭ પારિગ્રહિકી, તથા ૮ માયાપ્રત્યયિકી ક્રિયા, તથા ૯ મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી અને ૧૦ અપ્રત્યાખ્યાનિકી ક્રિયા (૫૭) વળી બીજી ૧૧ દષ્ટિકી, ૧૨ સ્પૃષ્ટિકી અને ૧૩ પ્રાતિત્યકી ક્રિયા, તથા ૧૪ સામંતોપનિપાતિકી, ૧૫ નૈસૃષ્ટિકી અને ૧૬ સ્વહસ્તિકી ક્રિયા. (૫૮) ૧૭ આજ્ઞાપનિકી, ૧૮ વિદારણિકી, ૧૯ અનાભોગિકી, ૨૦ અનવકાંક્ષા પ્રત્યયિકી તથા બીજી ૨૧ પ્રાયોગિકીક્રિયા, તથા બીજી ૨૨ સામુદાનિકી ક્રિયા. (૫૯) તથા ૨૩ પ્રેમપ્રત્યયિકી, ૨૪ દ્વેષપ્રત્યયિકી, અને ૨૫ ઈર્યાપથિકી ક્રિયા. એ ૨૫ ક્રિયાઓ છે તેનો અર્થ આ પ્રમાણે છે. (૬૦) ‘ અનુપરતકાયિકી ’ અને ‘ અનુપયુક્તકાયિકી ’ એ પ્રમાણે “ કાયિકી ” ક્રિયા ૨ પ્રકારની છે, તેમાં એક (પહેલી) ક્રિયા અવિરતને અને બીજી ઉપયોગરહિત (પ્રમત્ત) સાધુને હોય છે. (પહેલી) ૧ (૬૧) ‘ સંયોજન ’ અને ‘ નિર્વર્ત્તન ’ ભેદવડે “ અધિકરણિકી ” ક્રિયા (બે પ્રકારની) છે. ત્યાં ‘ નિર્વર્ત્તન ’ તે ખડ્ગવિગેરેનું બનાવવું, અને ‘ સંયોજન ’ તે ખડ્ગની મૂઠ વિગેરેનું જોડવું. ૨ (૬૨) જીવ અને અજીવ ઉપર પ્રદ્વેષ કરવો તે (બે પ્રકારની) “ પ્રાદ્વેષિકી ” ક્રિયા

जीवे व अजीवे वा, पओसकरणं तु होइ पाउसिया । परहत्थनिययहत्थेहिं, ताडणं पारितावणिया ॥ ६३ ॥ परहत्थनिययहत्थेहिं, मारणं पाणवाइया किरिया । जीवेयरविसया पुण, किरिया आरंभिया होइ ॥ ६४ ॥ एवं पारिग्गहिया, मायाहेऊ य मायवत्तीया । मिच्छादंसणकिरिया, मिच्छत्तनिमित्तओ जोगो ॥ ६५ ॥ जीवेयरविसयाए, अनिवित्तीए जओ उ वावारो । अस्संजयस्स सा उण, अप्पच्चक्खाणकिरियत्ति ॥ ६६ ॥ दिट्ठियकिरिया नेया, अस्सरहाइण जीवजीवाणं । जं दंसणत्थगमणं, पुच्छा पुण पुट्ठिया होइ ॥ ६७ ॥ अहवावि फरिसणं पु-ट्ठियत्ति रागेण जीवजीवाणं ।

૩, અને પરહસ્તે તથા સ્વહસ્તે તાડના કરવી તે (બે પ્રકારની) “ પારિતાપનિકી ” ક્રિયા. ૪ (૬૩) પરહાથે તથા પોતાને હાથે મારવું તે (બે પ્રકારની) “ પ્રાણાતિપાતિકી ” ક્રિયા, ૫. અને જીવ તથા અજીવ સંબંધિ (બે પ્રકારની) “ આરંભિકી ” ક્રિયા છે. ૬ (૬૪) “ પારિગ્રહિકી ” ક્રિયા પણ એ પ્રમાણે (જીવ અજીવ ભેદે બે પ્રકારની) છે. ૭. માયા જેમાં કારણરૂપ છે તે “ માયાપ્રત્યયિકી” ક્રિયા, ૮. અને મિથ્યાત્વ હેતુવાળો વ્યાપાર તે “ મિથ્યાદર્શન” ક્રિયા છે. ૯ (૬૫) વળી જીવ અને અજીવ સંબંધિ વિરતિ રહિતપણે અવિરતજીવનો જે વ્યાપાર તે (બે પ્રકારની) “ અપ્રત્યાખ્યાનિકી ” ક્રિયા છે. ૧૦ (૬૬) અશ્વાદિ જીવને અને રથ વિગેરે અજીવને દેખવા માટે જે જવું તે “ દૃષ્ટિકી ” ક્રિયા (બે પ્રકારની) છે. ૧૧. અને પ્રશ્ન કરવારૂપ “ પૃચ્છિકી ” ક્રિયા (૧ પ્રકારની) છે. ૧૨. (૬૭) અથવા (પૃચ્છિકીને બદલે) સ્પૃષ્ટિકી એટલે રાગવડે જીવ અને અજીવને સ્પર્શ કરવો (એમ બીજો અર્થ છે.) ૧૨ તથા એક જીવ અને અજીવ આશ્રયિ જે કર્મબંધ થાય તે (બે પ્રકારે)

एए चेव पडुच्चा, जो बन्धो सा उ पाडुचिया ॥ ६८ ॥ नियगे जीवेऽजीवे, समंतओ एच्च थुव्वयजणेहिं । थुव्वंते जा तुट्ठी, सा पुण सामंतुवनिवाया ॥ ६९ ॥ जीवाण अजीवाण य, जंतेहिं निसिरणं तु नेसत्थी । साहत्थिया उ ताळइ, जं जीवाइं सहत्थेहिं ॥ ७० ॥ जीवस्स अजीवस्स व, परेण आणावणं तु आणवणी । जीवाजीवाण विया–रणं तु वेयारणी किरिया ॥ ७१ ॥ आयाणं निक्खेवं व, कुणइ उवहीए जं अणाभोगा । अणभोगवत्तिया सा, किरिया समयंमि निद्दिट्ठा ॥ ७२ ॥ इह लोए परलोए, जाइँ विरुद्धाइँ ताइँ सेवइ । जो तस्स अणवकंखा–पच्चयकिरिया विणिद्दिट्ठा ॥ ७३ ॥ मणवइकायपओगा, सावज्जा जे पओगकिरिया सा । अट्ठ-

"પ્રાતિત્યકી" ક્રિયા છે. ૧૩ (૬૮) વળી પોતાના જીવ પદાર્થ અને અજીવ પદાર્થની ચારે બાજુથી આવીને સ્તુતિ કરનાર લોકવડે સ્તુતિ થતાં જે પ્રમોદ થાય તે (બે પ્રકારની) "સામંતોપનિપાતિકી" ક્રિયા છે. ૧૪ (૬૯) યંત્રોવડે જીવ અને અજીવનું નિસર્જન કરવું (કાઢવું–ફેંકવું) તે (બે પ્રકારની) "નૈસૃષ્ટિકી" ક્રિયા, ૧૫ અને જે જીવાદિકને પોતાને હાથે તાડના કરવી તે (બે પ્રકારની) "સ્વહસ્તિકી" ક્રિયા. ૧૬ (૭૦) બીજાની પાસે જીવ અને અજીવ પદાર્થ મંગાવવા તે (બે પ્રકારની) "આનયનિકી" ક્રિયા, ૧૭. અને જીવ તથા અજીવને વિદારવારૂપ (બે પ્રકારની) "વૈદારણિકી" ક્રિયા. ૧૮ (૭૧) ઉપયોગ રહિતપણે ઉપધિનું ગ્રહણ–નિક્ષેપ કરવું તેને સિદ્ધાન્તમાં "અનાભોગ પ્રત્યયિકી" ક્રિયા કહી છે. ૧૯ (૭૨) આ લોક અને પરલોકમાં જે વિરૂદ્ધ તેને જે જીવ આચરે તે જીવને "અનવકાંક્ષા પ્રત્યયિકી" ક્રિયા કહી છે. ૨૦ (૭૩) મન વચન કાયાના જે સાવદ્યવ્યાપારો તે "પ્રયોગ" ક્રિયા, ૨૧. અને

विहकम्मपोग्गल–गहणं समुदाणकिरिया उ ॥ ७४ ॥ मायालोभ-कसाए, उ निस्सिया पेमवत्तिया नाम । अहवावि रागजणयं, व-यणं सा वाहरंतस्स ॥ ७५ ॥ अप्पस्स वा परस्स व, कोहं माणं व जं उदीरेइ । सा दोसवत्तिया नाम, एत्थ किरिया विणिद्दिठा ॥ ७६ ॥ इरियावहिया किरिया, जो केवलजोगपच्चओ बंधो । सो य सजोगिजिणाणं, छउमत्थजिणाण वा होज्जा ॥ ७७ ॥ म-णवायाकायाणं, भेएणं हुंति तिन्नि जोगा उ । जोगो पुण वावारो, वायालीसासवो एवं ॥ ७८ ॥ एसि अंतब्भावो, परोप्परं होइ उ कहिचि । तहवि विसेसणभेया, भेओ सिं भावियव्वोत्ति ॥ ७९ ॥ कम्मस्स बंधहेऊ, इहासवो संवरो य विवरीओ । सो पुण समिइपभिइओ, निद्दिट्ठो समयकेऊहिं ॥ ८० ॥

આઠ કર્મના પુદ્ગલોનું ગ્રહણ તે " સમુદાન " ક્રિયા છે. ૨૨ (૭૪) માયા અને લોભ કષાયને આશ્રિત એવી " પ્રેમ પ્ર-ત્યયિકી " ક્રિયા છે, અથવા રાગ ઉપજાવનારૂં વચન બોલતા તે પ્રેમપ્રત્યયિકી ક્રિયા હોય છે. ૨૩ (૭૫) પોતાને અને પ-રને જે ક્રોધ તથા માનની ઉદીરણા કરે તે અહિં " દ્વેષપ્રત્ય-યિકી " ક્રિયા કહેલી છે. ૨૪ (૭૬) જે કર્મબંધ કેવળયોગ પ્રત્યયિક છે તે " ઇર્યાપથિકી " ક્રિયા છે. ૨૫. એ કર્મબંધ સયોગીકેવળીને અથવા છદ્મસ્થ વીતરાગને (૧૧–૧૨ મા ગુણ સ્થાનીને) હોય છે. (૭૭) મન વચન અને કાયાના ભેદે ૩ યોગ છે અને " યોગ " તે વ્યાપાર કહેવાય. એ રીતે આ-શ્રવ ૪૨ પ્રકારનો છે (૭૮) એ (ઇન્દ્રિયાદિ) આશ્રવભેદોનો કથં-ચિત્ પરસ્પર ભેદે અન્તર્ભાવ થાય છે તોપણ વિશેષણભેદે એ ભેદોમાં ભિન્નતા વિચારવી. (૭૯) અહિં કર્મના બંધ-હેતુ તે આશ્રવ અને તેથી વિપરીત સંવરતત્ત્વ છે. તેને વળી સિદ્ધાંતકારોએ સમિતિ વિગેરે (ભેદવાળો) કહ્યો છે. (૮૦)

(सू०) समिइ गुत्ती धम्मो-ऽणुप्पेह परीसहा चरित्तं च ।
सत्तावण्णं भेया, पणतियभेयाइ संवरणे ॥ १० ॥

(भा०) इरियाभासाएसण-आयाणाईसु तह परिठवणे । सम्मं जा उ पवित्ती, सा समिई पञ्चहा एवं ॥ ८१ ॥ मणगुत्तिमाइयाओ, गुत्तीओ तिण्णि हुंति नायव्वा । अकुसलनिवित्तिरूवा, कुसलपवित्तिसरूवा य ॥ ८२ ॥ खंती य मद्दवज्जव-मुत्ती तवसंजमे य बोधव्वे । सच्चं सोयं बंभं, आकिंचणमिइ दसह धम्मो ॥ ८३ ॥ पढममणिच्चमसरणय, संसारो एगया य अण्णत्तं । असुइत्तं आसव सं-वरो य तह निज्जरा नवमा ॥ ८४ ॥ लोगसहावो बोही, य दुल्लहा धम्मसाहओ अरहा । एया उ हुंति बारस, अणुपेहाओ जिणुद्दिट्ठा ॥ ८५ ॥ खुहा पिवासा सीउण्हं, दंसाऽचेलाऽरइत्थिओ ।

સૂત્રાર્થ—સમિતિ ૫, ગુપ્તિ ૩, ધર્મ ૧૦, અનુપ્રેક્ષા ૧૨, પરિષહ ૨૨, અને ચારિત્ર ૫, તે પાંચ ત્રણ ઇત્યાદિ ભેદવડે સત્તાવન ભેદ સંવરતત્ત્વમાં છે. (૧૦)

ભાષ્યાર્થ—ઈર્યા-ભાષા-એષણા-અને આદાનમાં તેમજ પરિષ્ઠાપનામાં જે સમ્યક્પ્રવૃત્તિ તે “ સમિતિ ” એ પ્રમાણે (ઇર્યાદિ ભેદે) ૫ પ્રકારની છે. (૮૧) મનોગુપ્તિ વિગેરે (વચનગુપ્તિ, કાયગુપ્તિ,) ૩ “ ગુપ્તિ ”ઓ જાણવી, તે અકુશલનિવૃત્તિરૂપ અને કુશલ પ્રવૃત્તિરૂપ (એમ બે પ્રકારે) છે. (૮૨) ૧ ક્ષમા, ૨ માર્દવ, ૩ આર્જવ, ૪ મુક્તિ, ૫ તપ, ૬ સંયમ, ૭ સત્ય, ૮ શૌચ, ૯ બ્રહ્મચર્ય, અને ૧૦ આકિંચન્ય એ રીતે ૧૦ પ્રકારનો યતિધર્મ જાણવો. (૮૩) પ્રથમ ૧ અનિત્ય ભાવના, ૨ અશરણ, ૩ સંસાર, ૪ એકત્વ, ૫ અન્યત્વ, ૬ અશુચિત્વ, ૭ આશ્રવ, ૮ સંવર, તથા ૯ નવમી નિર્જરાભાવના. (૮૪) ૧૦ લોકસ્વભાવ, ૧૧ સમ્યક્ત્વદુર્લભતા, અને ૧૨ ધર્મસાધક અર્હન (ગુરૂ દુર્લભતા) ભાવના એ ૧૨ ભાવનાઓ શ્રી જિનેશ્વરે કહી છે. (૮૫) ૧ ક્ષુધા, ૨ પિપાસા, ૩ શીત,

चरिया निसीहिया सेज्जा, अक्कोसवहजायणा ॥ ८६ ॥ अलाभ-रोगतणफासा, मलसक्कारपरीसहा । पण्णा अण्णाणसम्मत्तं, इइ बावीस परीसहा ॥८७॥ सामइयं छेओ-वट्ठवणं परिहारसुद्धियं चेव । तह सुहुमसंपरायं, अहक्खायं पंचमं चरणं ॥ ८८ ॥ समिईगुत्ताईया, पंचतियाईहिं होंति भेएहिं । इय सत्तवण्णभेओ, उ संवरो होइ नायव्वो ॥ ८९ ॥

(सू०) अणसणभेयाइ तवो, बारसहा तेण निज्जरा होइ ।
कणगावलिभेया वा, अहव तवोऽणेगहा भणिओ ॥११॥

(भा०) जम्हा निकाइयाणऽवि, कम्माण तवेण होइ निज्जरणं ।

---

४ ઉષ્ણ, ५ દંશ, ६ અચેલ, ७ અરતિ, ८ સ્ત્રી, ९ ચર્યા, १० નૈષેધિકી; ११ શય્યા, १२ આક્રોશ. १३ વધ; १४ યાચના, १५ અલાભ, १६ રોગ. १७ તૃણસ્પર્શ, १८ મલ, १९ સત્કાર પરિષહ, २० પ્રજ્ઞાન, २१ અજ્ઞાન, २२ સમ્યક્ત્વ, એ બાવીશ પરિષહ છે. (૮૬–૮૭) સામાયિક, છેદોપસ્થાપનિક, પરિહારવિશુદ્ધિ, તેમજ નિશ્ચયે કરી સૂક્ષ્મ સંપરાય અને પાંચમું યથાખ્યાત ચારિત્ર છે. (૮૮) (એ પ્રમાણે) સમિતિ અને ગુપ્તિ વિગેરે (ધર્મ, પરીષહ, ભાવના, ચારિત્ર) પાંચ અને ત્રણ ઇત્યાદિ (દશ, બાવીશ, બાર, પાંચ,) ભેદે છે. એ પ્રમાણે સંવરતત્ત્વ ૫૭ ભેદે છે તે જાણવા યોગ્ય છે. (૮૯)

સૂત્રાર્થ—અનશન ઇત્યાદિ ભેદવડે ૧૨ પ્રકારનો તપ છે, તે તપવડે નિર્જરા (૧૨ તપ ભેદ નિર્જરા) થાય છે. અથવા કનકાવલિ વિગેરે ભેદથી તપ અનેક પ્રકારનો કહ્યોછે. (૧૧)

ભાષ્યાર્થ—જે કારણથી તપવડે નિકાચિતકર્મોની પણ નિર્જરા થાય છે, તે કારણે ઉપચારથી અહિં તપને “ નિ-

तम्हा उवयाराओ, तवो इहं निज्जरा भणिया ॥ ९० ॥ अणसण मूणोयरिया, वित्तीसंखेवणं रसच्चाओ । कायकिलेसो संलीण–या य वज्झो तवो होइ ॥ ९१ ॥ पायच्छित्तं विणओ, वेयावच्चं तहेव सज्झाओ । ज्झाणं उस्सग्गोऽवि य, अब्भिंतरओ तवो होइ ॥९२॥ इय वारसभेयत्ता, तवस्स इह निज्जराऽवि वारसहा । अहवाणेगवि–हत्ता, तवस्स साणेगहा होइ ॥ ९३ ॥ कणगावलि रयणावलि सिंहविणिक्कीलियं महं खुड्डं । भद्दा य महाभद्दा, भद्दुत्तरसव्वओ–भद्दा ॥ ९४ ॥ इच्चाइबहुविगप्पो, निदंसिओ जो तवो पवयणंमि । सो निज्जरत्ति भण्णइ, सा पुण देसेण कम्मखओ ॥ ९५ ॥

(सू०) पयइठिइअणुभाग–प्पएसभेया चउव्विहो बंधो ।
मिच्छत्ताई हेऊ, सत्तावन्नं चउरभेया ॥ १२ ॥

र्जरा" कही छे. (९०) अनशन, ઊનોદરિકા, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસત્યાગ, કાયક્લેશ, અને સંલીનતા એ (છ પ્રકારે) " બાહ્ય-તપ " છે. (૯૧) પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવચ્ચ, તથા સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, અને કાયોત્સર્ગ એ (છ પ્રકારે) " અભ્યન્તર તપ " છે. (૯૨) તપના એ ૧૨ ભેદ હોવાથી અહિં નિર્જરા પણ ૧૨ પ્રકારની છે, અથવા તપના અનેક પ્રકાર હોવાથી નિર્જરા પણ અનેક પ્રકારની છે. (૯૩) કનકાવલિ, રત્નાવલિ, મહત્‌સિંહવિનિઃક્રીડિત, ક્ષુલ્લકસિંહવિનિઃક્રીડિત, ભદ્ર, મહાભદ્ર, ભદ્રોત્તર, સર્વતોભદ્ર, ઇત્યાદિ ઘણા પ્રકારનો જે તપ સિદ્ધાન્તમાં દર્શાવ્યો છે, તે નિર્જરા એમ કહેવાય છે, અને તે નિર્જરા એ દેશથી કર્મક્ષય થવારૂપ છે. (૯૪–૯૫)

સૂત્રાર્થ—પ્રકૃતિ–સ્થિતિ–રસ અને પ્રદેશના ભેદથી બંધ ૪ પ્રકારનો છે, (તે બંધના) હેતુ મિથ્યાત્વાદિ (મૂળ) ચાર ભેદે અને (ઉત્તરહેતુ) ૫૭ ભેદે છે. (૧૨)

(भा॰) नाणस्स दंसणस्स य, आवरणं वेयणिज्जमोहणीयं । आउयनामं गोयं, तहंतरायंति पयडीओ ॥ ९६ ॥ एयासिं जो बंधो, सो भण्णइ एत्थ पयडिबंधोत्ति । आसिं चेव ठिईए, निव्वत्तणयं ठिईबंधो ॥ ९७ ॥ आसिं चिय तिव्वाई-रसस्स बंधोऽणुभाग बंधोत्ति । कम्मपएसेहिं पुण-ऽणंताणंतेहिं जो जोगो ॥९८॥ पइ-पगडिनिययमाणेहि, पइपएसं जियस्स सो भणिओ । एत्थं पएस-बंधो, बंधविहाणंमि कुसलेहिं ॥ ९९ ॥ मिच्छत्तमविरई तह, कसा-यजोगा य बंधहेउत्ति। एवं चउरो मूले, भेएण उ सत्तवण्णत्ति ॥१००॥

(सू॰) आभिग्गहियं अणभि-ग्गहियं तह अभिनिवेसियं चेव संसइयमणाभोगं, मिच्छत्तं पंचहा होइ ॥ १२ ॥

ભાષ્યાર્થ—જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ્ય, નામ, ગોત્ર, અને અન્તરાય એ પ્રકૃતિઓ આઠ છે. (૯૬) એ પ્રકૃતિઓનો જે બંધ તે અહિં " પ્રકૃતિબંધ " એમ કહેવાય છે, અને એ પ્રકૃતિઓની નિશ્ચયે સ્થિતિનું જે રચવું તે " સ્થિતિબંધ " કહેવાય છે. (૯૭) એ પ્રકૃતિઓના નિશ્ચયે તીવ્રાદિરસનો જે બંધ તે "અનુભાગબંધ " છે. અને દરેક પ્રકૃતિના અમુક પ્રમાણવાળા અનંતાનંત કર્મપ્રદેશોવડે જીવના દરેક પ્રદેશે જે સંબંધ થવો તે અહિં બંધ-વિધિ (જાણવા)માં કુશળ એવા સર્વજ્ઞોએ "પ્રદેશબંધ " કહ્યો છે. (૯૮–૯૯) મિથ્યાત્વ ૫, અવિરતિ ૧૨, કષાય ૨૫, અને યોગ ૧૫ એ પ્રમાણે ચાર મૂળબંધ હેતુ. અને ઉત્તરભેદે સત્તાવન બંધહેતુ છે. (૧૦૦)

સૂત્રાર્થ—અભિગ્રહિક, અનભિગ્રહિક, તથા નિશ્ચયે અભિનિવેશિક, સાંશયિક, અને અનાભોગિક એ પ્રમાણે મિથ્યાત્વ ૫ પ્રકારે છે. (૧૨)

॥[illegible]॥ पंचदुवालसपणुवीस–पन्नरसभेयजोगओ हुंति । सत्तावन्नं भेया, मिच्छाईबंधहेऊणं ॥ १०७ ॥

(मू०) मोक्खो कम्माऽभावो, संतपयाईहिं नवहिं दारेहिं ।
खेत्ताइभेयओ वा, सिद्धाण परूवणं कुज्जा ॥ १४ ॥

(भा०) मोक्खाणण्णा सिद्धा, जं तो मोक्खे परूवियव्वंमि । सिद्धा परूवियव्वा, नवभणणे सो हु भणिओत्ति ॥ १०८ ॥ संतपयपरूवणया, दव्वपमाणं च खेत्त फुसणा य । कालो य अंतरं भागभावअप्पाबहुं चेव ॥ १०९ ॥ सत्ताभिहायगपयं, संतपयं तं च होइ अत्थित्ति । गइयाईसु पएसुं, सिद्धाण तयं भणेयव्वं ॥११०॥

---

(१०७) એ પ્રમાણે ૫–૧૨–૨૫ અને ૧૫ ભેદને મેળવતાં મિથ્યાત્વાદિ બંધહેતુના ૫૭ ઉત્તરભેદ થાય છે. (૧૦૭)

ગાથાર્થ —કર્મનો અભાવ તે મોક્ષ. સિદ્ધોની પ્રરૂપણા સત્પદાદિ ૯ દ્વારવડે અથવા ક્ષેત્રાદિ ભેદવડે કરવી. (૧૪)

ભાષ્યાર્થ —જે કારણે સિદ્ધ એ મોક્ષથી અભિન્ન છે તેથી મોક્ષની પ્રરૂપણા કરવામાં સિદ્ધનીજ પ્રરૂપણા કરવી. (કારણકે) સિદ્ધની પ્રરૂપણા કરવાથી નિશ્ચે મોક્ષની પ્રરૂપણા થયેલીજ જાણવી. (૧૦૮) ૧ સત્પદપ્રરૂપણા. ૨ દ્રવ્યપ્રમાણ, ૩ ક્ષેત્ર, [illegible] ૬ અન્તર, ૭ ભાગ, ૮ ભાવ, અને નિ- [illegible] (૧૦૯) સત્તાભિ- [illegible] સૌ- [illegible] સત્પદાદિ [illegible] (૧૧૦) [illegible] ૩ ક્ષેત્ર, ૪ [illegible] ૧૦ [illegible]

गइइंदिए य काए, जोए वेए कसाय नाणे य । संगमदंसणलेसा, भवसम्मे सन्नि आहारे ॥ १११ ॥ तत्थ य सिद्धा पंचम–गईए नाणे य दंसणे सम्मे । संतित्ति सेसएसुं, पएसु सिद्धे निसेहिज्जा ॥ ११२॥ दव्वपमाणेऽणन्ता, सिद्धा खेत्तंमि ते समोगाढा । लोगस्स असंखेज्जइ–भागे सव्वेऽवि एक्को वा ॥ ११३ ॥ तं चिय सविसेसयरं, फुसंति जं फासओऽवि फुसणत्ति । एक्कं पडुच्च कालो, साई य अपज्जवसिओ य ॥ ११४ ॥ नत्थि उ अंतरमेसिं, भागे जीवाणऽणंतिमे ते उ । खइयपरिणामिएसुं, भावेसु हुंति सिद्धा उ ॥ ११५ ॥ थोवाऽणंतरसिद्धा–ऽणंतगुणा सि परंपरासिद्धा । खेत्ताईसु य सिद्धा, पुव्वावत्थाए नेयव्वा ॥ ११६ ॥ खेत्ते काले गइलिंग–तित्थचारि-

---

(૧૧૧) તેમાં સિદ્ધ જીવો પાંચમી ગતિમાં, જ્ઞાનમાં (કેવળ જ્ઞાનમાં), દર્શનમાં (કેવળ દર્શનમાં), અને સમ્યક્ત્વમાં (ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વમાં) છે, શેષ પદોમાં સિદ્ધનો નિષેધ કરવો ૧. (૧૧૨) " દ્રવ્ય પ્રમાણુ " દ્વારમાં સિદ્ધ અનંત છે, ૨ અને ક્ષેત્રદ્વારે એક અથવા અનેક સિદ્ધ લોકના અસંખ્યાતમા ભાગે અવગાહેલા છે. ૩ (૧૧૩) જે કારણે પડખે પડખે પણ ક્ષેત્રસ્પર્શના હોય છે માટે નિશ્ચયે સાધિક તેજ (લોકાસંખ્યેય ભાગ) ક્ષેત્ર (સ્પર્શના દ્વારમાં) છે. ૪ (કાળદ્વારે) એક સિદ્ધ આશ્રયિ સાદિ અનંતકાળ છે. ૫ (૧૧૪) એ સિદ્ધને (સિધ્ધત્વનું) અન્તર નથી (ઈતિ અન્તરં) ૬, વળી સિધ્ધો સર્વ જીવોથી અનંતમા ભાગે છે (ઈતિ ભાગદ્વારં) ૭, અને સિધ્ધો ક્ષાયિક તથા પારિણામિક ભાવમાં છે (ઈતિ ભાવદ્વારં) ૮, (૧૧૫) (હવે અલ્પ બહુત્વ કહે છે) અનંતર સિદ્ધ થોડા, તેથી પરંપર સિદ્ધ અનંતગુણ છે, વળી ક્ષેત્રાદિ ભેદોમાં સિધ્ધો પૂર્વાવસ્થાએ (પૂર્વભવની અપેક્ષાએ) જાણુવા (તે દર્શાવે છે.) (૧૧૬) ૧ ક્ષેત્ર, ૨ કાળ, ૩ ગતિ,

बुद्धनाणाइं । अवगाहंतरसंखा, अप्पाबहुयं च सिद्धेसु ॥ ११७॥
खेत्तंमि मणुयखेत्ते-ऽणंतरभावेण लहइ सिद्धत्तं । उस्सप्पिणिओसप्पिणि
-अणुभयरूवे य कालंमि ॥११८॥ उस्सप्पिणिओसप्पिणि-कालो
भरहाइदससु खेत्तेसु । अणुभयरूवो कालो, सेसंमि उ मणुयखेत्तंमि ॥
११९ ॥ मणुयगईए सिज्झइ, इत्थीलिंगाइएसु य तिसुंपि । निय-
लिंगअन्नलिंगे, गिहिलिंगे चेव दव्वंमि ॥ १२० ॥ भावे उ सलिंगे
च्चिय, तित्थे सिज्झंति तित्थविरहे य । अहखाइ च्चिय चरणे, बुद्धा
उ सयं च परओ वा ॥ १२१ ॥ नाणंमि केवलंमी, उक्कोसजहन्न-
ओ सरीरे य । पंचधणुस्सयमाणं-मि सत्तहत्थप्पमाणे य ॥ १२२ ॥

---

૪ લિંગ, ૫ તીર્થ, ૬ ચારિત્ર, ૭ બુદ્ધ, ૮ જ્ઞાન, ૯ અવગાહ, ૧૦ અંતર, ૧૧ સંખ્યા, અને ૧૨ અલ્પ બહુત્વ (એ ૧૨ દ્વાર) સિદ્ધમાં વિચારવા. (૧૧૭) ૧ અનન્તરભાવે મનુષ્યક્ષેત્રમાં (ઇતિ ક્ષેત્રમ્). ૨ ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી અને અનુભય (ઉત્સ૦ અવસ૦ ના વ્યપદેશરહિત) એવા કાળમાં સિદ્ધત્વ પામે (૧૧૮) ભરતાદિ ૧૦ ક્ષેત્રમાં ઉત્સર્પિણી અને અવસર્પિણી કાળ છે, અને શેષ મનુષ્ય ક્ષેત્રમાં અનુભયરૂપ કાળ છે (ઇતિ કાલમ્) (૧૧૯) ૩ મનુષ્યગતિમાં. ૪ સ્ત્રી લિંગાદિ ત્રણે લિંગમાં, દ્રવ્યથી સ્વલિંગ, અન્યલિંગ અને ગૃહીલિંગમાં અને ભાવથી તો નિશ્ચે સ્વલિંગમાં જ સિદ્ધ થાય. ૫ તીર્થમાં તેમજ તીર્થ વિરહમાં. ૬ નિશ્ચે યથાખ્યાત ચારિત્રમાં. ૭ સ્વતઃ બોધ પામેલા અને પરથી બોધ પામેલા પણ, મોક્ષે જાય (ઇતિ ગતિ-લિંગ-તીર્થ-ચારિત્ર-બુદ્ધ-દ્વારાણિ) (૧૨૦-૧૨૧) [illegible]

अन्तरमेगं समयं, जहन्नओ इयरओ उ छम्मासा । एवं समयाण दुगं, अणंतरं अट्ठयं तह य ॥ १२३ ॥ समएणेगो सिज्झइ, जहण्णओ इयरओ उ अट्ठसयं । अप्पबहुं पुण सिद्धाण, खेत्तमाईसु नेयव्वं ॥ १२४ ॥ संहरणेणं सिद्धा, थोवा किल जम्मओ असंखगुणा । उड्ढं थोवा हेट्ठा–ऽसंखगुणा तिरियलोएवि ॥ १२५ ॥ थोवा समुद्दसिद्धा, असंखगुणिया उ दीवसिद्धत्ति । उस्सप्पिणीए थोवा, ओसप्पिणिए विसेसहिया ॥ १२६ ॥ अणुभयकाले सिद्धा, असंखगुणिया उ होंति इयराणं । एवं अप्पबहुत्तं, कालद्दारंमि सिद्धाणं ॥ १२७ ॥ तिरियनरनिरयसुरगइ–उव्वट्टाणंतरं तु जे सिद्धा । ते कमसो किर थोवा, संखेज्जागुणा य तिन्निति ॥ १२८ ॥ थोवा

૨૫) (૧૨૩) ૧૧ એક સમયમાં જઘન્યથી ૧ અને ઉત્કૃષ્ટથી ૧૦૮ મોક્ષે જાય (પ્રતિ સંખ્યા) વળી સિદ્ધોનું ૧૨ 'અલ્પબહુત્વ' ક્ષેત્રાદિ (ઉપર કહેલા ૧૧) દ્વારે જાણવું. (તે કહેવાય છે) (૧૨૪) સંહરણથી સિદ્ધ થએલા થોડા, જન્મથી નિશ્ચે અસંખ્ય-ગુણા, ઉર્ધ્વમાં થોડા, અધોમાં અસંખ્યગુણા, અને તિર્યગ્માં પણ અસંખ્યગુણા. (૧૨૫) સમુદ્રસિદ્ધ થોડા, અને દ્વીપસિ-દ્ધ અસંખ્યગુણા (પ્રતિ ક્ષેત્રદ્વારે અલ્પબહુત્વ.) ૧. ઉત્સર્પિ-ણીમાં થોડા અને અવસર્પિણીમાં વિશેષાધિક (૧૨૬) અને અનુભયકાળમાં સિદ્ધ થએલા ઇતરની (ઉત્સ૦ અવસ૦ની) અપેક્ષાએ અસંખ્યગુણા છે. એ પ્રમાણે કાળદ્વારમાં સિદ્ધોનું અલ્પબહુત્વ કહ્યું. ૨ (૧૨૭) તિર્યંચ મનુષ્ય નરક અને દેવ ગતિથી નીકળીને તુર્ત (મનુષ્યમાં આવી) જેઓ સિદ્ધ થયા, તે તે અનુક્રમે ([illegible] નીકળેલા) સિદ્ધો થોડા અને [illegible] ([illegible] નીકળેલા) સંખ્યાતગુણા છે, (પ્ર-તિ [illegible] અલ્પબહુત્વ) ૩ (૧૨૮) [illegible] [illegible] [illegible]

संखा संखा, नपुंसथीपुरिसलिंगसिद्धा उ। थोवा अतित्थसिद्धा, तित्थंमि असंखगुणिया उ ॥ १२९ ॥ फासियपंचचरित्ता, अपढमचरणा अतइयचारित्ता। सामाइय परिहारिय-वज्जियचरणा य जे सिद्धा ॥ १३० ॥ बियतियवज्जियसेसय-चरणा तह ते कमेण विन्नेया। थोवा संखेज्जगुणा, चरणे सिद्धाण अप्पबहुं ॥ १३१ ॥ पत्तेयबुद्धसिद्धा, थोवा बुहबोहिया असंखगुणा। सिद्धाणऽप्पबहुत्तं, नाणद्दारे अओ वोच्छं ॥ १३२ ॥ आइदुनाणा चउना-णिणो य आइमतिया य होऊण। जे सिद्धा ते थोवा, संखेज्जगुणाऽवि य कमेण ॥ १३३ ॥ हीणुक्कोसा मज्झा, जुगाइणा थोवया असंखाओ। अद्ध-

---

સિદ્ધ થોડા અને તીર્થસિદ્ધ અસંખ્યગુણ છે. (ઇતિ તીર્થદ્વારે અલ્પબહુત્વ). ૫ (૧૨૯) પાંચ ચારિત્ર સ્પર્શીને (સિદ્ધ થયેલા), (થોડા) ૧. પ્રથમ (સામાયિક) ચારિત્ર રહિત, (સંખ્યાત ગુણ) ૨ ત્રીજા (પરિહાર૦) ચારિત્રરહિત, (સંખ્યાતગુણ) ૩ અને સામાયિક તથા પરિહાર (એ બન્ને ચારિત્ર) રહિત જે સિદ્ધ થયા, (તે સંખ્યાતગુણ) ૪ (૧૩૦) તથા બીજા ત્રીજા સિવાયના શેષ ચારિત્રવાળા (છેદો૦ પરિ૦ રહિત, સંખ્યાત ગુણ). ૫. તે અનુક્રમે થોડા અને સંખ્યાતગુણ જાણવા. (એ પ્રમાણે) ચારિત્રદ્વારે સિદ્ધોનું અલ્પબહુત્વ કહ્યું. ૬ (૧૩૧) પ્રત્યેકબુદ્ધસિદ્ધ થોડા. તેથી બુદ્ધબોધિતસિદ્ધ અસંખ્યગુણા છે. (ઇતિ બુદ્ધદ્વારે અલ્પબહુત્વ). ૭. હવે જ્ઞાનદ્વારે સિદ્ધોનું અલ્પબહુત્વ કહીશું. (૧૩૨) પ્રથમના બેજ્ઞાનવાળા (થોડા) ૧. ચાર જ્ઞાનવાળા (સંખ્યાતગુણ) ૨. અને પ્રથમના ત્રણ જ્ઞાનવાળા (સંખ્યાતગુણ) ૩. હ-ઇને જે સિદ્ધ થયા તે અનુક્રમે થોડા અને સંખ્યાતગુણા જાણવા. (ઇતિ જ્ઞાનદ્વારે અલ્પબહુત્વ ૮) (૧૩૩) જઘન્ય અ-વગાહનાવાળા થોડા (તે કરતાં) ઉત્કૃષ્ટ અવગાહનાવાળા અ-

समया य थोवा, संखेज्जगुणा कमेण तओ ॥ १३४ ॥ उक्कोसेयर मज्झिम-अंतरसिद्धा कमेण निद्दिट्ठा । थोवा संखेज्जगुणा, असंखगुणिया य समयंमि ॥ १३५ ॥ अट्ठोत्तरसयसिद्धा, थोवा तत्तो कमेणऽणंतगुणा । जा पन्नासं गुणिया, तत्तो उ असंखगुणिया उ ॥ १३६ ॥ जाव पणवीससिद्धा, तत्तो संखेज्जगुणियया हुंति जा एक्केक्का सिद्धा, एयं सिद्धाण अप्पबहुं ॥ १३७ ॥

(सू०) इय एए नवतत्ता, सभेयभिन्ना उ संगहनिमित्तं ।
गणिणा जिणचंदेणं, सरणत्थं अप्पणो रइया ॥ १५ ॥

॥ श्रीदेवगुप्तसूरीय नवतत्त्वप्रकरण समाप्तम् ॥

संख्यगुणा अने मध्यमअवगाहनावाळा (तेकरतां) असंख्यगुणा (इति अवगाहनाद्वारे अल्पबहुत्व) ९. आठ समय सुधी सिद्ध थयेला थोडा अने त्यारपछी (सप्तादि समयसिद्ध) अनुक्रमे संख्यातगुणा छे. (१३४) सिद्धान्तमां उत्कृष्टजघन्य अने मध्यम अन्तरे सिद्ध थयेला अनुक्रमे थोडा संख्यातगुणा अने असंख्यगुणा कह्या छे. (इति अन्तरद्वारे अल्पबहुत्व १०) (१३५) (एक समयमां) १०८ सिद्ध थयेला थोडा त्यारबाद अनुक्रमे (१०७ थी) ५० सुधीना अनंतगुणा अने त्यारबाद २५ सुधी असंख्यगुणा, अने त्यारबाद एकेक सुधीना सिध्ध संख्यातगुणा छे. (इति संख्याद्वारे अल्पबहुत्व ११.) ए प्रमाणे (अगीआरद्वारे) सिध्धोनुं अल्पबहुत्व कह्युं. (१३६-१३७).

सूत्रार्थ—ए प्रमाणे आ नवतत्त्वो (दरेकेदरेक) जूदा जूदा भेदो सहित संक्षेपे संग्रह करवाना कारणे पोताना स्मरणार्थे श्री [1]जीनचन्द्रगणिए रच्यां छे. (१५)

॥ श्री देवगुप्तसूरीयनवतत्त्व शब्दार्थः समाप्त. ॥

---

१ " आचार्यपद " प्राप्त थया अगाउ ७ मासनी मर्यादावाळा श्री भगवतीजी पंचमांगना योगे (उपधान) वहन करवाथी जेमणे

(भा०) इय पुव्वसूरिविरइय—सम्मत्तपरूवणत्थगाहाणं। विवरणमेयं भणियं, मंदमईणं विबोहत्थं ॥ १३८ ॥

॥ श्रीअभयदेवसूरीयं नवतत्त्वभाष्यं समाप्तम् ॥

ભાષ્યાર્થ—એ પ્રમાણે સમ્યક્ત્વ પ્રરૂપણા માટે પૂર્વસૂરીએ રચેલી ગાથાઓનું આ વિવેચન અલ્પમતિવાળા જીવોના બોધ માટે મેં કર્યું. (૧૩૮)

॥ શ્રી અભયદેવસૂરીયભાષ્ય શબ્દાર્થઃ સમાપ્તઃ ॥

“ ગણિપદ ” નામ દીધું હતું અને તે અવસ્થામાં શ્રીજિનચન્દ્ર એમનું નામ હતું. “ षाण्मासिकभगवत्यनुयोगोपधानोद्वहनायात्तगणिपदा-हता जिनचन्द्रेण पूर्वावस्थानामैतत् . [illegible] तु श्री-देवगुप्ताचार्यैरित्यर्थः. इति [illegible] यशोदेवोपाध्यायाः ” ભા-ગથી વિદ્યાભ્યાસાદિ પ્રશસ્તિ તથા શ્રીસૂરિમન્ત્રની આરાધનાથી આચાર્યપદ પ્રાપ્ત કર્યું ત્યારથી “ શ્રીદેવગુપ્તસૂરિ ” નામ પ્રખ્યાત થયું હતું. તેથી જિનચન્દ્રગણિ આ પ્રકરણના કર્તા છે.

॥ सर्वतन्त्रस्वतन्त्रश्रीदेवेन्द्रसूरिसन्दृब्धं

॥ श्रीनवतत्त्वप्रकरणम् ॥

(भाषान्तरोपेत) परिशिष्ट नं॰ ग॰ (५)

जियअजियपुन्नपावा–सवसंवरनिज्जरा उ बंधंमि । मुक्ख त्ति तत्तवग्गे–सया रुई होइ कायव्वा ॥१॥ तत्थ जिया एगविहा, दुहा तिहा चउह पंचहा छद्धा । चेयण तस इयरेहिं, वेयगईकरण काएहिं ॥ २ ॥ भूमीजलनलणानिल–वणस्सई थावरा इमे पंच । बियतियचउपंचिंदिय–तस चउहा नवविहा सव्वे ॥३॥ एगिंदिय सुहुमियरा–सन्नियर पणिंदिया सबितिचऊ । अपज्जत्ता पज्जत्ता, चउदसहा अहव हुंति जिया ॥ ४ ॥ सुहुमियरभूजलानल–पवणा-

---

જીવ, અજીવ, પુણ્ય, પાપ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ અને મોક્ષ એ નવતત્ત્વમાં હમેશાં રૂચી કરવી. (૧) ત્યાં જીવ ચેતનરૂપે એકવિધ છે, ત્રસ સ્થાવરરૂપે દ્વિવિધ છે, સ્ત્રી, પુરૂષ અને નપુંસકભેદરૂપે ત્રિવિધ છે, દેવ, નારક, મનુષ્ય, તિર્યંચગતિરૂપે ચતુર્વિધ છે, પાંચ ઇંદ્રિયોથી પંચવિધ અને છકાયથી ષડ્વિધછે. (૨)

પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, અને વનસ્પતિ એ પાંચ સ્થાવર છે. દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય એ ચાર ત્રસ છે. એમ બધા મેળવતા નવવિધ જીવ છે. (૩) અથવા એકેન્દ્રિય બે જાતના સૂક્ષ્મ અને બાદર, પંચેન્દ્રિય બે જાતના સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિ—તથા દ્વીન્દ્રિય, ત્રીન્દ્રિય, ચતુરિન્દ્રિય મળી સાત પર્યાપ્તા અને સાત અપર્યાપ્તા એમ (ચૌદ પ્રકારે જીવો છે.) (૪) સૂક્ષ્મ અને બાદર પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ તથા અનંત વનસ્પતિ,

णंतवण इयरवण विगला ; सन्नि असन्नि पणिंदी--अपजत्तपजत्तव-त्तीसं ॥ ५ ॥ ते सुक्ककिण्हपक्खिय--भेएहिं अहव भव्वमव्वेहिं । च-उसट्ठिविहा कम्म--प्पगइभेएहिं बहुहा वा ॥६॥ (इति जीवतत्त्वम्) पंच अजीवा, धम्मा--धम्मागासद्धपुग्गला तत्थ । पढमा चउरो अ-किरिय--अरूविणो रूविणो चरिमा ॥७॥ तेसिं भेया १ लक्खण २--सं-ठाण३ पमाण ४अप्पबहुभावा ५ । नेया भेया तिय तिय--तिय इगचउ इय अजीवचउदसगं ॥ ८ ॥ (गीतिः) धम्मत्थिकायदव्वं, तस्स य भागो विवक्खिओ देसो । अविभागो उ पएसो, एवमधम्मे नभे वि तियं ॥ ९ ॥ कालो एगविहो च्चिय, भावपरावत्तिहेउ नि-च्छइओ । ववहारिओ उ रविगइ--गम्मो समयाइ णेगविहो ॥१०॥

પ્રત્યેક વનસ્પતિ, ત્રણ વિકલેન્દ્રિય, સંજ્ઞિ, અસંજ્ઞિ, પંચેન્દ્રિય એ સોળ પર્યાપ્તા અને સોળ અપર્યાપ્તા મળી બત્રીશ પ્રકારે જીવ થાય છે. (૫) એ બત્રીશ શુક્લપાક્ષિક અને બત્રીશ કૃષ્ણપાક્ષિક અથવા ભવ્ય અને અભવ્ય એમ ગણીએ, તો ચોસઠ પ્રકારે જીવ થાય, અથવા કર્મ પ્રકૃતિઓના ભેદે કરીને અનેક પ્રકારે જીવ ગણાય છે. (૬) (ઇતિ જીવતત્ત્વ. ૧)

અજીવ પાંચ છે—ધર્મ, અધર્મ, આકાશ, કાળ, અને પુદ્ગળ, ત્યાં પહેલા ચાર અક્રિય અને અરૂપિ છે, અને છેલ્લા પુદ્ગળો રૂપી છે. (૭) તેમના ભેદ ૧ લક્ષણ ૨ સંસ્થાન ૩ પ્રમાણ ૪ અલ્પબહુત્વ ૫ અને ભાવ ૬ જાણવા, તેમાં ભેદો અનુક્રમે ત્રણ ત્રણ એક અને ચાર એમ અજીવ ચોદ છે. (૮) ધર્માસ્તિકાયરૂપ આખું દ્રવ્ય, તેનો અમુક વિવક્ષિત ભાગ તે દેશ, અને નાનામાં નાનો અવિભાજ્ય ભાગ તે પ્રદેશ, એમ અધર્મ તથા આકાશના પણ ત્રણ ત્રણ ભેદ જાણવા. (૯) કાળ નિશ્ચયથી ગણીએ તો, ભાવ પરાવૃત્તિનો હેતુ (એટલે પદાર્થોના નવા જુનાપણાનો હેતુ) એકજ છે. અને વ્યવહારથી ગણીએ તો, સૂર્યની ગતિથી જણાતો સમય વિગેરે અનેક પ્રકારનો છે. (૧૦) (વ્યવહારિક કાળના ભેદ આ પ્રમાણે છે:)—સમય, આ-

समयावलिय मुहुत्ता, दिवस अहोरत्त पक्खमासा य । संवच्छरजु-गपलिया, सागरओसप्पिपरियट्टा ॥ ११ ॥ पुग्गलनिचओ खंधो, देसपएसा तहेव परमाणू । केवलअणुओ सुहुमो, दुफासइगवन्न-गंधरसो ॥ १२ ॥ (दारं १) गइलक्खणो य धम्मो, पुग्गलजीवाण गइपरियाण । गमणोवग्गहहेऊ, जलयरजीवाण सलिलं व ॥ १३ ॥ ठिइलक्खणो अहम्मो, पुग्गलजीवाण ठिइपरिणयाण । ठाणोवग्ग-हहेऊ, पहियाण व वहलतरुच्छाया ॥ १४ ॥ सपइट्ठं सव्वगयं, अ-वगासपयं च होइ आगासं । भावपराविक्तिलक्खण–मद्धादव्वं तु नेय-व्वं ॥ १५ ॥ उवचयअवचयआयाण–मोक्खरसगंधवन्नमाईयं । छायायवतममाईण, लक्खणं पुग्गलाणं तु ॥ १६ ॥ (दारं २) धम्मा-धम्मा लोगा–गिई उ कालो उ वत्तणारूवो । नियसंठाणविमुक्को ,उ-

---

વલિકા, મુહૂર્ત્ત, દિવસ, અહોરાત્ર, પક્ષ, માસ, સંવત્સર, યુગ, પલ્યોપમ, સાગરોપમ, ઉત્સર્પિણી, અવસર્પિણી અને પુદ્ગલપરાવર્ત્ત. (૧૧) પુદ્ગળનો સમૂહ તે સ્કંધ, દેશ, પ્રદેશ, તેમજ પરમાણુ એમ પુદ્ગળના ચાર ભેદ છે. છૂટો પરમાણુ તે સૂક્ષ્મ હોય છે, અને તેને બે સ્પર્શ તથા એક વર્ણ–એક રસ–એક ગંધ હોય છે. (૧૨) (આ પ્રથમ ભેદદ્વાર થયું, હવે લક્ષણદ્વાર કહે છે.) ગતિ પરિણત પુદ્ગળ અને જીવોને ધર્માસ્તિકાય, જલચર જીવોને જેમ પાણી મદદગાર છે, તેમ ગમન કરવામાં મદદગાર છે. માટે ગતિલક્ષણ તે જાણવો. (૧૩) સ્થિતિ પરિણત પુદ્ગળ અને જીવોને અ-ધર્માસ્તિકાય, પથિકોને ઘાટી તરુછાયાની માફક સ્થિર રહેવામાં મદદગાર છે. માટે સ્થિતિલક્ષણ તે જાણવો. (૧૪) પોતામાં રહેલું સર્વવ્યાપક અને અવકાશ દેનાર તે આકાશ છે, અને ભાવ પરાવૃત્તિ એ અદ્ધાદ્રવ્ય (કાળ)નું લક્ષણ જાણવું. (૧૫) છાયા આ-તપ અંધકાર વિગેરે પુદ્ગલોનું લક્ષણ એ છે. કે, તે ઉપચય અપચય પામનાર, [illegible] [illegible] થવાય તેવા, રસ ગંધ વર્ણવાળા ઇત્યાદિ લક્ષણ છે. (૧૬) (બીજું લક્ષણદ્વાર કહ્યું, હવે સંસ્થાન-

वयारा दव्वपज्जाओ ॥ १७ ॥ सच्छुसिरवट्टगोलग-सरिसागारो अलोगआगासो । लोगो देसाहट्ठिय-कडिट्ठियकरजुगनरसरिच्छो ॥ १८ ॥ अचित्तमहाखंधो, लोगसमाणो य अट्ठसामइओ । पोग्गलणेगागारो, संखासंखट्ठिई सेसा ॥ १९ ॥ (दारं ३) एगजियपएससमो, धम्माऽधम्मो य लोगआगासो । कालद्दव्वं एगं, अणंतया पोग्गलअलोगा ॥ २० ॥ (दारं ४) थोवो कालो लोगो, धम्मोऽधम्मो असंख तिन्नि समा । दुन्नि अणंता पुग्गल-अलोगखपएसया कमसो ॥ २१ ॥ (दारं ५) धम्माधम्मागासा, कालो परिणामिए इहं भावे । उदयपरिणामिए पुग्गला उ, सव्वेसु पुण जीवा ॥ २२ ॥

દ્વાર કહે છે.) ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય લોકનાં આકારે છે. કાળ વર્તનારૂપ હોવાથી સંસ્થાન રહિત છે—તે દ્રવ્યનો પર્યાય છે, છતાં ઉપચારે (દ્રવ્ય) ગણાય છે. (૧૭) અલોકાકાશ શુષિર વર્તુલગોળાના જેવા આકારવાળો છે, અને લોકાકાશ વૈશાખસ્થિત (પહોળા પગ કરી ઉભા રહેલા) અને કેડે હાથ રાખનાર માણસના સરખો છે. (૧૮) આઠ સમયની સ્થિતિવાળો અચિત્ત મહાસ્કંધ લોકપ્રમાણ છે. બાકીનાં પુદ્ગળ અનેક આકારે છે, અને તેની સંખ્યાતી અસંખ્યાતી સ્થિતી હોય છે. (૧૯) (આ રીતે ત્રીજું સંસ્થાનદ્વાર કહ્યું. હવે પ્રમાણદ્વાર કહે છે.) ધર્મ—અધર્મ અને લોકાકાશના પ્રદેશ એક જીવના પ્રદેશ સરખા છે. કાળદ્રવ્ય એક છે, પુદ્ગળ અને અલોકના પ્રદેશ અનંતા છે. (૨૦) (ચોથું પ્રમાણદ્વાર કહ્યું હવે અલ્પબહુત્વદ્વાર કહે છે.) કાળ (એક હોવાથી) સૌથી ઓછી સંખ્યાનો થયો, લોક-ધર્મ—અધર્મ એ ત્રણે સરખા અસંખ્યગુણા છે. પુદ્ગળ અને અલોકાકાશપ્રદેશો એ બે અનંતગુણા છે. (૨૧) (પાંચમું અલ્પબહુત્વ કહ્યું, હવે ભાવદ્વાર કહે છે.) ધર્મ—અધર્મ—આકાશ અને કાળ પારિણામિક ભાવમાં છે, પુદ્ગળો ઉદય અને પરિણામ એ બન્ને ભાવમાં છે, અને જીવો સર્વ ભાવમાં છે. (૨૨)

भावा छ उवसमिय-खइयखओवसम-उदय परिणामा । दुन-
वट्ठारिगवीसा-तिगभेया संनिवाओ य ॥ २३ ॥ सम्मचरणाणि
पढमे-बीए वरनाणदंसणचरित्ता । तह दाणलाभभोगो-वभोग-
विरियाणि सम्मं च ॥ २४ ॥ चउनाणन्नाणतिगं, दंसणतिग पंच
दाणलद्धीओ । संमत्तं चारित्तं च, संजमासंजमो तइए ॥२५॥ च-
उगइ चउकसाया, लिंगतिगं लेसछक्कमन्नाणं । मिच्छत्तमसिद्ध-
त्तं, असंजओ तुरियभावंमि ॥ २६ ॥ पंचमगंमि य भावे-जीवाऽ-
भव्वत्तभव्वयाईणि । पंचण्हवि भावाणं, भेया एमेव तेवन्ना ॥२७॥
(इत्यजीवतत्त्वम्) सुहहेऊ कम्मपगई, पुन्नं दुहहेउ वुच्चई पावं ।

ભાવ ૭ છે:—બે પ્રકારનો ઔપશમિક ૧, નવ પ્રકારનો ક્ષા-
યિક ૨, અઢાર પ્રકારનો ક્ષાયોપશમિક ૩, એકવીશ પ્રકારનો
ઔદયિક ૪, અને ત્રણ પ્રકારનો પારિણામિક ૫ છે. તથા છઠ્ઠો
સાંનિપાતિકભાવ છે. (૨૩) પહેલામાં [1]સમ્યક્ત્વ અને ચારિત્ર
(૨) છે, બીજામાં [2]શ્રેષ્ઠજ્ઞાન, દર્શન, ચારિત્ર, તથા દાન,
લાભ, ભોગ-ઉપભોગ, વીર્ય, અને સમ્યક્ત્વ એ નવ છે. (૨૪)
ચાર જ્ઞાન, ત્રણ અજ્ઞાન, ત્રણ દર્શન, પાંચ દાનાદિલબ્ધિઓ, [3]સ-
મ્યક્ત્વ, ચારિત્ર, અને સંયમાસંયમ એ અઢાર ત્રીજા ભાવમાં ર-
હેલા છે. (૨૫) ચાર ગતિ, ચાર કષાય, ત્રણ લિંગ, ૬
લેશ્યા, અજ્ઞાન, મિથ્યાત્વ, અસિદ્ધપણું અને અસંયમ એ એ-
કવીશ ચોથા ભાવમાં છે. (૨૬) પાંચમા ભાવમાં જીવ, અભ-
વ્યપણું તથા ભવ્યપણું વિગેરે છે, એમ પાંચ ભાવના ત્રેપન
ભેદ છે. (૨૭) (છઠ્ઠું અજીવદ્વાર કહ્યું) (પુણ્યતત્ત્વ ૩)
સુખહેતુ કર્મપ્રકૃતિ તે પુણ્ય કહેવાય છે, અને દુઃખહેતુ કર્મ-
પ્રકૃતિ તે પાપ કહેવાય છે, ત્યાં પુણ્યના ૪૨ ભેદ છે, અને પા-

[1] ઔપશમિકસમ્યક્ત્વ, ઔપશમિકચારિત્ર. [2] કેવલજ્ઞાન, કેવલદર્શન,
ક્ષાયિકચારિત્ર વિગેરે લેવાં. [3] ક્ષાયોપશમિક સમ્યક્ત્વ, ક્ષાયોપશમિકચારિત્ર,

बायालीसं बासीइ, तेसि भेया इमे कमसो ॥ २८ ॥ तिरियाउ सायमुच्चं, तित्थयर पणिंदिजाइ तसदसगं । सुखगइ सुवन्नचउगं, आइमसंघयणसंठाणं ॥ २९ ॥ निमिणायवनरसुरतिग-परघा उस्सासगुरुलहुज्जोयं । पणतणु उवंगतियमिय, बायालं पुन्नपगिईओ ॥ ३० ॥ (इति पुण्यतत्त्वम्.) थावरदस निरयतिगं, सेसा संघयणजाइसंठाणा । तिरिदुगुवघायकुखगइ, वन्नचउक्कं च अपसत्थं ॥ ३१ ॥ नाणंतरायदसगं. नव बीए नीयगोय मस्सायं । मिच्छं कसायपणवीस. पावपगिइउ बासीइ ॥ ३२ ॥ (इति पापतत्त्वम्) भवभमणहेउ कम्मं, जीवो अणुसमयमासवइ जत्तो । सो आसवो त्ति तस्स उ, बायालीसं भवे भेया ॥३३॥

પના ૮૨ ભેદ છે, તે આ ક્રમે છે. (૨૮) તિર્યંચાયુ, સાતાવેદનીય, ઉચ્ચગોત્ર, તીર્થંકર નામ, પંચેન્દ્રિય જાતિ, ત્રસ દશક, શુભ વિહાયોગતિ, શુભવર્ણાદિચતુષ્ક, પ્રથમ સંઘયણ, પ્રથમ સંસ્થાન (૨૯) નિર્માણ નામ, આતપ નામ, [1]નરત્રિક, સુરત્રિક, પરાઘાત નામ, ઉચ્છ્વાસ નામ, અગુરુલઘુ નામ, ઉદ્યોત નામ, પાંચ શરીર, ત્રણ અંગોપાંગ, એમ બેંતાળીશ પુણ્યપ્રકૃતિ છે. (૩૦) (એ પુણ્યતત્ત્વ કહ્યું. ૩) સ્થાવર દશક, [2]નરકત્રિક, શેષ સંઘયણ ૫, શેષજાતિ ૪, શેષ સંસ્થાન ૫, તિર્યંચદ્વિક, ઉપઘાતનામ, અશુભવિહાયોગતિ, અપ્રશસ્ત વર્ણચતુષ્ક, જ્ઞાનાવરણ પાંચ, અંતરાય પાંચ, દર્શનાવરણ નવ, નીચ ગોત્ર, અસાતાવેદનીય, મિથ્યાત્વ મોહનીય અને પચીશ કષાય, એ બ્યાશી પાપપ્રકૃતિ છે. (૩૧–૩૨) (એ પાપતત્ત્વ કહ્યું ૪) જીવમાં જેનાથી સમય સમય ભવભ્રમણ હેતુ કર્મ આશ્રવે એટલે ભરાય તે આશ્રવ, તેના બેંતાળીશ ભેદ છે. (૩૩) પાંચ ઇંદ્રિય, પંચ અવ્રત, ત્રણ યોગ, ચાર કષાય

---

[1] નરગતિ, નરાનુપૂર્વી, નરાયુ, દેવગતિ. દેવાનુપૂર્વી. દેવાયુ, [2] નરકગતિ, નરકાનુપૂર્વી નરકાયુ.

इंदिय अव्वय जोगा, कसाय किरियाउ तेसिमे भेया । कमसो पंचय पंच य, तिन्नि य चउरो य पणवीसं ॥ ३४ ॥ सोयं चक्खुं घाणं, रसणा फरिसणमिइंदिया पंच । तह अव्वय जियवहमो–सदिन्न–मेहुणपरिग्गहिया ॥ ३५ ॥ मणवयनणुजोगतियं, अपसत्थं तह कसाय चत्तारि । कोहो माणो माया–लोभो, किरिगाउ अह एया ॥३६॥ १ काइय २ अहिगरणीया ३ पाउसिया ४ पारितावणी किरिया । ५ पाणाइवायारंभिग ६–७ परिगहिया ८ मायवत्ती य ॥ ३७ ॥ ९ मिच्छादंसणवत्ती, १० अपच्चक्खाण ११ दिट्ठि १२ पुट्ठी

---

१ एतासामर्थलेशोऽयम् कायेनायतमानेन निर्वृत्ता कायिकीक्रिया १, पशुगर्भादिप्रवर्त्तनेन वा खड्गादिनिर्वर्त्तनेन चाधिकरणिकी २, जीवाजीवयोरुपरि प्रद्वेषेण प्राद्वेषिकी ३, निर्वेदात् [illegible] स्वपरयोः परितापनेन पारितापनिकी ४, एतत् प्राणातिपातेन प्राणातिपातिकी ५, कृष्याद्यारंभेणारंभिकी ६, धान्यादिपरिग्रहेण पारिग्रहिकी ७, मायया परवञ्चनेन मायाप्रत्ययिकी ८, जिनवचनाश्रद्धानेन मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी ९, अविरत्या अप्रत्याख्यानिकी १०, कौतुकात् निरीक्षणेन दृष्टिकी ११, राग-

य । १३ पाडुच्चिय १४ सा मंतोवणीय १५ नेसत्थि १६ सा-
हत्थी ॥ ३८ ॥ १७ आणवण १८ वियारणिया, १९ अणभोगा
२० अणवकंखपच्चइया । २१ अन्नपओग २२ समुदाण, २३ पिज्ज-
२४दोसे२५रियावहिया ॥ ३९ ॥

(इत्याश्रवतत्त्वम्) जिहियदुवारे गेहे, सरे य पविसइ ज-
हा न रेणुजलं । तह पिहियासवदारे, न विसइ जीवेवि पावमलं
॥ ४० ॥ तो असुहासवनिग्गह-हेऊ इह संवरो विणिद्दिट्ठो । सो

ह्येवाजीवाजीवस्वरूपप्रच्छनेन रागादश्वादीनां हस्तस्पर्शनेन
वा पृष्टिकी स्पृष्टिकी वा १२. जीवाजीवौ प्रतीत्य कर्मबंधनेन
प्रातीत्यिकी १३. गवाश्वादिकं किंचित् श्रद्धं समंतादुपनिपततं
प्रशलंतं च लोकमवलोक्य हर्षकरणेन. अनाच्छादितभाजने त्र-
सानां समंतादुपनिपातेन वा सामंतोपनिपातिकी १४. राजाद्या-
देशान्नितरां यंत्रशस्त्राद्याकर्षणेन नैशस्त्रिकी १५, जीवेन श्वाना-
दिना अजीवेन शस्त्रादिना शशकादिकं मारयतः स्वाहस्तिकी
१६. जीवाजीवयोराज्ञापनेन आनयनेन वा आज्ञापनिकी आना-
यनिकी वा १७. जीवाजीवयोः स्फोटनेन विदारणिकी १८,
अनुपयोगाद्वस्त्वादानग्रहणेनानाभोगिकी १९. इहपरलोकविरु-
द्धाचरणेनानवकांक्षप्रत्ययिकी २०. दुष्प्रणिहितयोगत्रयेण प्रायो-
गिकी २१. अष्टानां कर्मणां येन समुपादानं भवति तेन सामु-
दानिकी २२, मायालोभनिश्रिता प्रेमिकी २३, क्रोधमाननिश्रिता
द्वेषिकी २४, अकषायिणां केवलकाययोगजबंधेन ऐर्यापथिकी २५.

મધિકી. (૩૮-૩૯)

(આશ્રવતત્ત્વ કહ્યું, ૫. હવે સંવરતત્ત્વ કહે છે.) બંધ
કરેલાબારણાં ઘરમાં ધુળ પેસતી નથી, અને તળાવમાં પાણી પે-
સતું નથી. તેમ બંધ કરેલા આશ્રવરૂપી દ્વારવાળા જીવમાં પણ
પાપમળ પેસતું નથી. (૪૦) તેથી અશુભ આશ્રવને રોકવા-
નો જે હેતુ. તે ઈહાં સંવર કહેલો છે, તે અનેક પ્રકારનો છે,

पुण णेगविहोवि हु, इह भणिओ सत्तवन्नविहो ॥ ४१ ॥ तत्थ प-रीसह समिई, गुत्ती भावण चरित्तधम्मेहिं । बावीसपणतिवारस-पण दसभेएहिं जहसंखं ॥ ४२ ॥ खुहा पिवासा सीउण्हं, दंसाचेलारइ-त्थिओ । चरिया निसीहिया सिज्जा, अक्कोसवहजायणा ॥४३॥ अलाभरोगतणफासा, मलसक्कारपरीसहा । पन्ना अन्नाण संमत्तं, इइ बावीसं परीसहा ॥४४॥ इरियाभासाएसण—आयाणुस्सग्ग पंच समिईओ। मणगुत्ती वयगुत्ती, तणुगुत्ती गुत्तितिगमेयं ॥४५॥ भाविज्ज भावणाओ, बारस ताओ अणिच्च असरणया । चउगइभवस्सरूवं, एगत्तन्नत्त असुइत्तं ॥ ४६ ॥ आसवसंवरनिज्जर—लोगसरूवाणि सुट्ठुदेसित्तं । धम्मे जिणाण अइदु—ल्लहं च संमत्तवररयणं ॥४७॥ सामाइयं च छेओ—वट्ठावणियं च सुट्ठु परिहारं । तह सुहुमसंपरायं, अहखायं पंचम चरित्तं ॥ ४८ ॥ सावज्जजोगविरइत्ति, तत्थ सा-

---

છતાં ઇહાં તે સત્તાવન ભેદનો ગણાય છે. (૪૧) ત્યાં બાવીસ પરીષહ, પાંચ સમિતિ, ત્રણ ગુપ્તિ, બાર ભાવના, પાંચ ચારિત્ર, અને દશ યતિ ધર્મ એમ ૫૭ ભેદે છે. (૪૨) ભુખ, તરસ, ટાઢ, તડકો, દંશ, અલ્પ વસ્ત્ર, અરતિ, સ્ત્રીઓ, મુસાફરી, કટાસણુ, (આશન), દર્ભશય્યા, આક્રોશ, વધ, ભિક્ષાવૃત્તિ, અલાભ, રોગ, તૃણસ્પર્શ, ગળ, સત્કાર, પ્રજ્ઞા, અજ્ઞાન, અને સમ્યક્ત્વ એ બાવીશ પરીષહ છે. (૪૩–૪૪) ઇર્યા, ભાષા, એષણા, આદાન, અને ઉત્સર્ગ, એ પાંચ સમિતિ છે. મનગુપ્તિ, વચનગુપ્તિ, અને તનુગુપ્તિ એ ત્રણ ગુપ્તિ છે. (૪૫) બાર ભાવનાઓ ભાવવી તે આ છે:—અનિત્ય, અશરણ, ચતુર્ગતિ-ભવ સ્વરૂપ, એકત્વ, અન્યત્વ, અશુચિત્વ. (૪૬) આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા. લોકસ્વરૂપ જિન ધર્મ સુષ્ટુભાષિતપણું, અને જિન ધર્મમાં અતિ દુર્લભ સમ્યક્ત્વ રત્ન. (૪૭) (પાંચ ચારિત્ર આ છે.) સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહાર વિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મ સંપરાય, અને પાંચમુ યથાખ્યાત. (૪૮) ત્યાં

माइयं दुहा तं च । इत्तरमावकहंति य, पढमं पढमंतिमजिणाणं ॥ ४९ ॥ तित्थेसु अणारोविय—वयस्स सेहस्स थोवकालीयं । सेसाणमावकहियं, तित्थेसु विदेहयाणं च ॥ ५० ॥ परियायस्स उ छेओ, जत्थोवट्ठावणं वएसुं च । छेओवट्ठावणमिह, तमणइयारेयरं दुविहं ॥ ५१ ॥ सेहस्स निरइयारं, तित्थंतरसंकमे व तं होज्ज । मूलगुणघाइणो सा—इयारमुभयं च ठियकप्पे ॥ ५२ ॥ (स्थितास्थितकल्पः पुनरेवं) आचेलुक्कुद्देसिय, सिज्जायर रायपिंड किइकम्मे । वय जिट्ठ पडिक्कमणे, मासं पज्जोसवणकप्पो ॥ ५३ ॥ आचेलुक्कुद्देसिय, पडिकमणे रायपिंड मासेसु । पज्जुसणाकप्पंमि य, अट्ठियकप्पो मुणेयव्वो ॥ ५४ ॥ आचेलुक्को धम्मो, पुरिमस्स पच्छिमस्स य जिणस्स । मज्झिमयाण जिणाणं, होइ अचेलो

સામાયિક તે સાવદ્ય યોગની વિરતિ જાણવી, તે બે પ્રકારનું છે:- ઇત્વર, અને યાવત્કથિક ત્યાં પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના તીર્થમાં જે સાધુને હજુ વ્રત આરોપાયા ન હોય, તેવા શિષ્યોને હોય છે. તે થોડા વખતનું પહેલું ઇત્વર સામાયિક છે. બાકીના તીર્થંકરો તથા મહા વિદેહમાં યાવત્કથિક હોય. (૪૯–૫૦) જ્યાં પર્યાય કાપવામાં આવે, અને વ્રતમાં ઉપસ્થાન થાય, તે છેદોપસ્થાપનીય છે, તે બે પ્રકારનું છે:—નિરતિચાર અને સાતિચાર. (૫૧) શિષ્યને અથવા તીર્થાંતરમા સંક્રમ કરતાં નિરતિચાર હોય છે, અને મૂળગુણ ભાંગનારને તે સાતિચાર હોય છે. તે બે પ્રકારનું છેદોપસ્થાનીય સ્થિતકલ્પમાં ગણાય છે. (૫૨) (સ્થિતાસ્થિતકલ્પ આ પ્રમાણે છે:—) અચેલકલ્પ. ઔદેશિક કલ્પ શય્યાતરકલ્પ. રાજપિંડકલ્પ. કૃતિકર્મકલ્પ. વ્રતકલ્પ. જ્યેષ્ઠકલ્પ પ્રતિક્રમણકલ્પ. માસકલ્પ અને પર્યુષણાકલ્પ. (એ દશકલ્પ મનાય છે.) (૫૩) તેમાં અચેલકલ્પ. ઔદેશિક. પ્રતિક્રમણ. રાજપિંડ. માસકલ્પ. અને પર્યુષણાકલ્પ. એ છ અસ્થિતકલ્પ જાણવા. (૫૪) પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરના તીર્થમાં અચેલ ધર્મ છે. વચલા તીર્થં-

सचेलो वा ॥ ५५ ॥ इह पुरिमपच्छिमाणं, जिणाण एगं मुणिं जमुद्दिस्स । आहारमाइ विहियं. तं सव्वेसिं न कप्पइ ॥ ५६ ॥ मज्झिमयाणं तु इमं, जं कयमुद्दिस्स तस्स चेवत्ति । नो कप्पइ सेसाण उ; तं कप्पइ एस मेरत्ति ॥ ५७ ॥ सपडिक्कमणो धम्मो; पुरिमस्स य पच्छिमस्स य जिणस्स । मज्झिमयाण जिणाणं. कारणजाए पडिक्कमणं ॥ ५८ ॥ असणाइचउक्कं व-त्थपत्तकंवलगपायपुंछणयं । निवपिंडंमि न कप्पइ, पुरिमंतिमजिणजईणं तु ॥५९॥ पुरिमेयराण ठियओ, मासकप्पो य मज्झिमाणं तु । अट्ठियओ एमेव य, नेओ पज्जोसवणकप्पो ॥ ६० ॥ चाउम्मासुक्कोसो, जहन्नओ सयरि. दिवस थेराणं । पज्जोसवणाकप्पो, जिणाण उक्कोसओ चेव ॥ ६१ ॥ सिज्जायरपिंडंमि य, चाउज्जामे य पुरिस-

કરોના તીર્થમાં અચેલ તથા સચેલ એમ બન્ને હોય છે. (૫૫) ઇહાં પહેલા અને છેલ્લા જિનના વારેં એક અમુક મુનિને ઉદ્દેશીને જે આહાર વગેરે તૈયાર કર્યું હોય, તે બીજા બધાઓને પણ કલ્પતું નથી. (૫૬) વચલા તીર્થંકરોના વારે જેને ઉદ્દેશીને કરેલું હોય, તે તેનેજ ફક્ત નહિ કલ્પે, બીજાઓને કલ્પે એવી મર્યાદા છે. (૫૭) પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરનો ધર્મ પ્રતિક્રમણ સહિત છે. વચલા તીર્થંકરોના વારે જ્યારે કારણ પડે, ત્યારે પ્રતિક્રમણ કરાય છે. (૫૮) પહેલા તથા છેલ્લા તીર્થંકરના સાધુઓને રાજાએ દીધેલા અશનપાનખાદિમ સ્વાદિમ કે વસ્ત્ર પાત્ર કંબળ પાદપુંછન નથી કલ્પતા. (૫૯) પહેલા અને છેલ્લા તીર્થંકરોના વારે માસકલ્પ સ્થિત (નિયત) છે, અને વચલા તીર્થંકરોના વારે અસ્થિત (અનિયત) માસ કલ્પ છે, અને એજ રીતે પર્યુષણા કલ્પ પણ જાણવો. (૬૦) તેમાં પર્યુષણાકલ્પ સ્થવિરોને ઉત્કૃષ્ટો ચાર માસનો અને જઘન્યથી સિત્તેર દિવસનો છે, તેમાં જિનકલ્પીને ઉત્કૃષ્ટોજ હોય. (૬૧) શય્યાતરપિંડ, ચતુર્યામ વ્રત, પુરૂષ જ્યેષ્ટ કલ્પ, અને

जिट्ठे य। किइकम्मस्स य करणे, ठियकप्पो मज्झिमाणं पि ॥ ६२ ॥ सिज्जायरो पहू वा, पहुसंदिट्ठो य होइ कायव्वो। एगो णेगेवि पहू, पहुसंदिट्ठेवि एमेव ॥ ६३ ॥ सागारियसंदिट्ठे, एगमणेगे चउक्क भयणाओ। एगमणेगा वज्जा, णेगेसु य ठावए एगं ॥ ६४ ॥ अन्नत्थ वसेऊणं, आवस्सगचरिममन्नहिं कुणइ। हुंति तया दोवि तरा, सत्थाइसु अन्नहा भयणा ॥ ६५ ॥ जइ जग्गंति सुविहिया, करंति आवस्सयं तु अन्नत्थ। सिज्जायरो न होइ, सुत्ते व कए व सो होइ ॥ ६६ ॥ दाऊण गेहं तु सपुत्तदारो, वणिज्जमाईहि उ कारणेहिं। तं चेव अन्नं व वइज्ज देसं, सिज्जायरो तत्थ स एव होइ ॥ ६७ ॥ लिंगत्थस्सवि वज्जो, तं परिहरओ व भुंजओ वा वि। जुत्तस्स अजुत्तस्स व, रसायणो तत्थ दि-

---

કૃતિકર્મ (વંદન વ્યવહાર) કરવાનો કલ્પ એ વચલા તીર્થંકરોના વારામાં પણ સ્થિત કલ્પ છે. (૬૨) શય્યાતર તે મકાનનો માલેક અથવા તેનો હુકમદાર ગણવો. અનેક માલેક હોય. તો તેમાંના એકને શય્યાતર ગણવો, એમ તેના હુકમદારો માટે પણ સમજી લેવું. (૬૩) માલેક ગૃહસ્થને હુકમદાર એમાં એક અનેકની ચોભંગી છે. ત્યાં માલેક અને હુકમદાર અનેક હોય તે વર્જવા, અને બધા અનેક હોય. તો એકને વર્જવું. (૬૪) એક ઠેકાણે વસી (રાત્રે રહી) પ્રતિક્રમણનું આવશ્યક બીજા સ્થળે કરે તો. ત્યારે તે બે સ્થાનના માલેક શય્યાતર ગણાય. બાકી સાર્થ આદિમાં ભજના છે. (૬૫) જો સુવિહિત સાધુઓ રાતે જાગતા રહી. સવારે બીજા સ્થળે આવશ્યક કરે. તો તે શય્યાતર ન ગણાય. પણ તે સુઈને બીજા સ્થળે આવશ્યક કરે. તો બન્ને શય્યાતર થાય. (૬૬) જે માલેક ઘર સાધુઓને સોંપી, [illegible] વેપાર વગેરેના કારણે [illegible] બીજા દેશમાં ચાલ્યો જાય. તો તે ત્યાં રહ્યો [illegible] શય્યાતર ગણાય છે (૬૭) લિંગસ્થને

द्वंतो ॥ ६८ ॥ तित्थयरप्पडिकुट्ठो, अन्नायं उग्गमो वि य न सुज्झे । अविमुत्तिय लाघवया, दुल्लहसिज्जाइ वुच्छेओ ॥ ६९ ॥ पुरपच्छिमवज्जेहिं, आहाकम्मं जिणवरेहि लेसेण । भुत्तं विदेहएहि य, नय सागरियस्स पिंडो उ ॥ ७० ॥ बाहुल्ला गच्छस्स उ, पढमालियपाणगाइकज्जेसु । सज्झायकरणआउ--ट्टियाकये उग्गमेगयरं ॥७७॥ दुविहे गेलन्नमी, निमंतणे दव्वदुल्लहे असिवे । ओमोयरिय पओसे, भए य गहणं अणुन्नायं ॥ ७१ असणाईया चउरो, पाउंछण वत्थ पत्त कंवलयं । सूइ खुर कन्नसोहण, नहरणिया सागरियपिंडो ॥ ७२ ॥ तणडगलछारमल्लग--सिज्जासंथारपीढलेवाई ।

પણ તે શય્યાતર વર્જનીય છે, તેને ત્યાગ કરનાર અથવા ભોગવનાર યુક્ત (ઉપયોગવંત) અથવા અયુક્ત એ સઘળાને માટે રસાયણનો દ્રષ્ટાંત છે. (૬૮) (શય્યાતર ભોગવતાં આ દોષો છેઃ—) તીર્થંકરનો નિષેધ છે, અન્યાય ગણાય છે, ઉદ્દગમ (આધાકર્મ દોષ)ની શુદ્ધિ નહિ રહે, નિસ્પૃહતા ન રહે, લઘુતા થાય, એને દુર્લભ જે વસતિ તે ફરી નહિ મળતાં તેનો વ્યુચ્છેદ થાય. (૬૯) પહેલા તીર્થંકર શિવાય બાકીના તીર્થંકરોએ તથા મહા વિદેહના તીર્થંકરો એ પણ લેશે કરી, કોઇ કારણે અધાકર્મિક હજુ ભોગવ્યું છે, પણ સાગારિકપિંડ એટલે શય્યાતરપિંડ ભોગવ્યું નથી. (૭૦) ગચ્છ મોટો હોય, તો પહેલી પંક્તિ જ્યારે પાણી વગેરે લેવા જાય ત્યારે, તથા સ્વાધ્યાય કરવાની ઉતાવળ હોય, ત્યારે ઉદ્દગમાદિક અન્યતર દોષ સેવી શકાય છે. (૭૧) બે પ્રકારની માંદગીમાં, નિમંત્રણમાં, દુર્લભ દ્રવ્યમાં અશીવ (ઉપદ્રવવાળા કાળ) માં, અવમોદરિકામાં (દુર્ભિક્ષમાં) પ્રદ્વેષમાં અને ભયમાં શય્યાતરના આહારનું ગ્રહણ અનુજ્ઞાત છે. (૭૨) (શય્યાતરપિંડ કઇ કઇ વસ્તુ છે તે ગણાવે છે) અશન, પાન, ખાદિમ, સ્વાદિમ એ ચાર તથા પાદપુંછન, વસ્ત્ર, પાત્ર, કંબલ, સૂચિ, ક્ષુર, કર્ણશોધનિકા અને

सिज्जायरपिंडो सो, न होइ सेहो य सोवहिओ ॥ ७४ ॥ (शेषाः स्थितकल्पाः प्रतीताः) धिइसंघयणजुयाणं, विसिट्ठतवसुत्तसत्तजुत्ताणं । होइ नवण्ह मुणीणं, परिहारविसुद्धिओ कप्पो ॥ ७५ ॥ लोभाणु वेयंतो, जो खलु उवसामओ व खवओ वा । सो सुहुमसंपराओ, अहक्खाया ऊणओ किंचि ॥ ७६ ॥ अकसायमहक्खायं, चरणं छउमत्थकेवलीणं तु । उवसंतखीणमोहे, सजोगजोगिंमि तं कमसो ॥ ७७ ॥ खंती य मद्दवज्जव, मुत्ती तवसंजमे य बोधव्वे । सच्चं सोयं आकिं--चणं च बंभं च जइधम्मो ॥ ७८ ॥ (इति संवरतत्त्वम्. ६) पुव्वनिबद्धं कम्मं, महातवेणं सरंमि सलिलं व ।

નખ રદનિકા (નેણુ) એ શય્યાતરપિંડ છે. (૭૩) પરંતુ તૃણ, ડગળ, છાર (રાખ), મલ્લક (શરાવળા)—શય્યા—સંસ્તારક–પીઠ–લેપ વગેરે શય્યાતરપિંડ નથી ગણાતા. તેમજ ઉપધિ (ઉપકરણ) સહિત શિષ્ય પણ શય્યાતર નથી. (૭૪) (બાકીનાં સ્થિતકલ્પ પ્રકટ છે.) પરિહાર વિશુદ્ધિ કલ્પ ચારિત્ર ધૃતિ, સંહનન, તપ, શ્રુત અને સત્ત્વવાન્ નવ મુનિઓને હોય. (૭૫) ઉપશમ શ્રેણિવાળો અથવા ક્ષપકશ્રેણીવાળો જ્યારે લોભના અણુઓને વેદતો હોય, ત્યારે તેને સૂક્ષ્મ સંપરાય ચારિત્ર કહેવાય છે. તે યથાખ્યાતથી કાંઇક ઉણું છે. (૭૬) છદ્મસ્થ અથવા કેવળિનું અકષાયવાળું ચારિત્ર તે યથાખ્યાત જાણવું. તે ઉપશાંતમોહ—ક્ષીણમોહ—સયોગી તથા અયોગી ગુણસ્થાને અનુક્રમે હોય છે. (૭૭) ક્ષાંતિ, માર્દવ, આર્જવ, મુક્તિ, તપ, સંયમ, સત્ય, શૌચ, આકિંચન્ય અને બ્રહ્મચર્ય એ દશ પ્રકારનો યતિધર્મ છે. (૭૮) (સંવરતત્ત્વ કહ્યું, ૬. હવે નિર્જરાતત્ત્વ કહે છે.) સખત તડકાથી તળાવનું પાણી શોષાય તેમ પૂર્વે બાંધેલાં કર્મ જેનાથી નિર્જરે તે નિર્જરા.

निज्जिज्जइ जेण जिए, बारसहा निज्जरा सा उ ॥ ७९ ॥ अण-
सणमूणोयरिया, वित्तीसंखेवणं रसच्चाओ । कायकिलेसो संली-
णया उ बज्झो तवो होइ ॥ ८० ॥ पायच्छित्तं विणओ, वेयावच्चं
तहेव सज्झाओ । ज्झाणं उस्सग्गो वि य, अब्भितरओ तवो होइ
॥ ८१ ॥ (इति निर्जरातत्त्वम्. ७) जह तुप्पियस्स बंधो, रए-
ण पहसंठियस्स होइ दढं । तह रागदोसजुत्तस्स, कम्मुणा होइ
तं चउहा ८२ ॥ पुट्ठं बद्ध निधत्तं, निकाइयं चत्ति चउविहो बं-
धो । पयइट्ठिइअणुभाग—प्पएसभेएहि वा चउहा ॥ ८३ ॥ (इति
बन्धतत्त्वम्. ८) जह कंचणोवलाणं, अणाइसंजोगसंजुयाणं पि ।
पबलबहलप्पओगा, अच्चंतं होइ हु विजोगो ॥ ८४ ॥ तह जिय-
कम्माणं पि हु, वरसुक्कज्झाणहुयवहवसेण । जो अच्चंतविओगो,
सो मुक्खो नवविहो सो उ ॥ ८५ ॥ संतपयपरूवणया, दव्वपमा-
णं च खित्त फुसणा य । कालो य अंतरं भाग, भाव अप्पाबहुं ने-

તે બાર પ્રકારની છે. (૭૯) અનશન, ઉનોદરી, વૃત્તિસંક્ષેપ,
રસત્યાગ, કાયક્લેશ અને સંલીનતા એ ૬ બાહ્યતપ છે. (૮૦)
પ્રાયશ્ચિત્ત, વિનય, વૈયાવૃત્ય, સ્વાધ્યાય, ધ્યાન, અને ઉત્સર્ગ એ ૬
અભ્યંતર તપ છે. (૮૧) (નિર્જરાતત્ત્વ કહ્યું, ૭. હવે બંધ-
તત્ત્વ કહે છે.) જેમ રસ્તે રાખેલા કૂપ્પા (ઘીના કુડલા)
ઉપર રજ વળગી મજબુત બંધાય છે, તેમ રાગ દ્વેષયુક્ત જીવને
કર્મનો બંધ થાય છે, તે ચાર પ્રકારે છે. (૮૨) સ્પૃષ્ટ, બદ્ધ,
નિધત્ત અને નિકાચિત એમ ચાર પ્રકારનો બંધ છે, અથવા
પ્રકૃતિ, સ્થિતિ, અનુભાગ અને પ્રદેશના ભેદે કરી ચાર પ્રકાર-
નો બંધ છે. (૮૩) (બંધતત્ત્વ કહ્યું, ૮. હવે મોક્ષતત્ત્વ
કહે છે.) જેમ અનાદિ સંયોગથી સંયુક્ત રહેલા કંચન અને
ઉપલનો પ્રબલ ઘણા પ્રયોગોથી અત્યંત વિયોગ થાય છે. તેમ
જીવ અને કર્મનો શુક્લધ્યાનરૂપ અગ્નિના યોગે કરીને અત્યન્ત
વિયોગ થાય તે મોક્ષ. તે નવ પ્રકારે છે. (૮૪-૮૫) સતપદપ્ર-

व ॥ ८६ ॥ संतं सुद्धपयत्ता, विज्जंतं खकुसुमं व न असंतं । मुक्खुत्ति पयं तस्स उ, परूवणा मग्गणाईहिं ॥ ८७ ॥ नरगइपणिंदितसभव्व—सन्निअहक्खायखइयसम्मत्ते । मुक्खोणाहारकेवल—दंसणनाणे न सेसेसु ॥ ८८ ॥ दव्वपमाणे सिद्धाण, जीवदव्वाणि हुंतणंताणि । लोगस्स असंखंसे, एगो सव्वे वि एमेवी ॥ ८९ ॥ फुसणा अहिया कालो, इगसिद्धपडुच्च साइओणंतो । पडिवायाभावाओ, सिद्धाणं अंतरं नत्थि ॥ ९० ॥ सव्वजियाणमणंते, भागे ते तेसि दंसणं नाणं । खइए भावे परिणा—मिए य पुण होइ जीवत्तं ॥ ९१ ॥ थोवा नपुंससिद्धा, थीनरसिद्धा कमेण संखगु—णा । इय मुक्खतत्तमेयं—संखेवेणं समक्खायं ॥ ९२ ॥ आहारं आ-

धेओ-वयारओ इत्थ मुक्खसद्देण । वच्चंति फुडं सिद्धा, ते पुण पन्नरसविहा एवं ॥ ९३ ॥ जिणसिद्ध अजिणसिद्धा, तित्थसिद्धा अतित्थसिद्धा य । तित्थंमी वट्टमाणे, जे सिद्धा तित्थसिद्धा ते ॥ ९४ ॥ तित्थे अणवट्ठाणे, जाइसरणाइणा मुणियतत्ता । जे सिद्धपयं पत्ता, अतित्थसिद्धा उ ते नेया ॥ ९५ ॥ सयमेव बुद्धसिद्धा, तहेव पत्तेयबुद्धसिद्धा य । पढमा दुविहा एगे, तित्थयरा तदियरा अवरे ॥ ९६ ॥ तित्थयरवज्जियाणं, बोही उवही सुयं च लिंगं च । नेयाइं तेसि बोही, जाईसरणाइणा होइ ॥ ९७ ॥ मुहपत्ती रयहरणं, कप्पतिगं सत्तपायनिज्जोगो । इय बारसहा उवही, होइ सयंबुद्धसाहूणं ॥ ९८ ॥ हवइ इमेसि मुणीणं, पुव्वाहीयं सुयं अहव नेयं । जइ होइ देवया से, लिंगं अप्पइ अह न गुरुणो ॥ ९९ ॥ जइ एगागो वि हु विहरण-क्खमो तारिसी व से इ-

આધેયના ઉપચારથી ઈહાં મોક્ષ શબ્દે કરી સિદ્ધ જીવો જાણુવા. તે પંદર પ્રકારે છેઃ—(૯૩) જિનસિદ્ધ, ૧. અજિનસિદ્ધ, ૨. તીર્થસિદ્ધ, ૩. અતીર્થસિદ્ધ, ૪. ત્યાં તીર્થ વર્તતાં જે સિદ્ધ થયા તે તીર્થ સિધ્ધ જાણુવા. ૩ (૯૪) તીર્થ પ્રવર્ત્યા અગાઉ જાતિ સ્મરણાદિકથી તત્ત્વ જાણીને જે સિદ્ધપદ પામ્યા, તે અતીર્થસિધ્ધ ૪ જાણુવા. (૯૫) પોતાની મેળે સિધ્ધ થાય, તે સ્વયંબુધ્ધ ૫. તેમજ પ્રત્યેકબુધ્ધ સિધ્ધ ૬. કહેવાય છે. સ્વયંબુધ્ધ બે પ્રકારે છે; તીર્થંકર તથા બીજા. (૯૬) તીર્થંકર શિવાયના સ્વયંબુધ્ધોની બોધિ, ઉપધિ, શ્રુત અને લિંગ જાણુવાના છે—ત્યાં તેમને બોધિ જાતિ સ્મરણાદિકથી થાય છે. (૯૭) મુખવસ્ત્રિકા, રજોહરણ, ત્રણ કલ્પ, સાત પાત્રોપકરણ એમ સ્વયંબુધ્ધ સાધુઓને બાર પ્રકારની ઉપધિ હોય છે. (૯૮) તેમને પૂર્વાધીત શ્રુત હોય અગર નહિ પણ હોય અને જો પૂર્વાધીતશ્રુત હોય, તો તેને લિંગદેવતા આપે છે, અને તે (પૂર્વાધીતશ્રુત) ન હોય તો ગુરૂ લિંગ આપે છે. (૯૯) જો સ્વયંબુધ્ધ એકલો વિચરવા સમ-

च्छा । ता कुणइ तहमन्नह, गच्छवासमणुसरइ नियमेण ॥ १०० ॥ पत्तेयबुद्धसाहूण, होइ वसहाइदंसणा बोही । पुत्तियरयहरणेहिं, तेसि जहन्नो दुहा उवही ॥१०१॥ मुहपत्ती रयहरणं, तह सत्त य पत्तयाइनिज्जोगो । उक्कोसोवि नवविहो, सुयं पुणो पुव्वभवपढियं ॥ १०२ ॥ इक्कारस अंगाइं, जहन्नओ होइ तं तहुक्कोसं । देसेण असंपुन्नाइं, हुंति पुव्वाइं दस तस्स ॥ १०३ ॥ लिंगं तु देवया देइ, होइ कइयावि लिंगरहिओ वि । एगागि च्चिय विहरइ, नो गच्छइ गच्छवासे सो ॥ १०४ ॥ तह बुद्धबोहियसिद्धा, नपुंसलिंगंमि इत्थिलिंगंमि । नरलिंगे तह सिद्धा, गिहअन्नसलिंगसिद्धा य ॥ १०५ ॥ ते इह एगगसिद्धा, इक्किा इक्कसमयसिद्धा जे

र्थ होय अगर तेवी तेनी ईच्छा होय, तो तेम करे छे, नहि तो नियमागच्छमां वास करे छे. (१००) प्रत्येकबुध्ध साधुओने वृषभादिक जोवाथी बोधि थाय छे, अने तेमने जघन्यपणे मुखवस्त्रिका अने रजोहरण ए बे उपधि होय छे, अने उत्कृष्टपणे तेमने मुखवस्त्रिका, रजोहरण अने सात पात्रना उपकरण एम नव उपधि होय छे. अने तेने पूर्वभवपठितश्रुत आ प्रमाणे होय छे. (१०१–१०२) जघन्यथी तेने अगीयार अंग होय छे, अने उत्कृष्टपणे देशे उणा दशपूर्व होय छे. (१०३) प्रत्येकबुध्धने लिंग तो देवताज आपे छे, अथवा ते लिंग रहित पण होय छे, अने ते एकाकीज विचरे छे, पण गच्छवासमां जता नथी. (१०४) (आ रीते छ भेद थया, बाकीना भेद कहे छे.) बुध्धबोधितसिध्ध, ७. नपुंसकलिंगसिध्ध, ८. स्त्रीलिंगसिध्ध, ९. पुरुषलिंगसिध्ध, १०. गृहिलिंगसिध्ध, ११. अन्यलिंगसिध्ध, १२. अने स्वलिंगसिध्ध १३. तथा जे एक एक समये सिध्ध थाय छे, ते एक सिध्ध, १४. अने एक समये अनेक सिध्ध थाय, ते अनेक सिध्ध. १५ (एम सिद्धना पंदर भेद छे.) (१०५–१०६) (मोक्षतत्त्व ९ कह्युं) हे जयंति !

। इक्कसमए अणेगे, जे सिद्धा णेगसिद्धा ते ॥ १०६ ॥ (इति मोक्षतत्त्वम्. ९) एमाइ सुयवियारो, जयंति ! उल्लसिरजुत्तिपब्भारो । निच्चंपि जस्स रुच्चइ, सो मुच्चइ झत्ति कम्मेहिं ॥ १०७ ॥

॥ श्रीदेवेन्द्रसूरिविनिर्मितधर्मरत्नप्रकरणवृत्त्युद्धृतं नवतत्त्वप्रकरणं संपूर्णम् ॥

આ પ્રમાણે ઉલ્લસાયમાન યુક્તિના જોરવાળો નવતત્ત્વ વિગેરે શ્રુત વિચાર નિત્ય જેને રૂચે છે, તે કર્મોથી ઝટ મુક્ત થાય છે. (૧૦૭)

॥ શ્રીદેવેન્દ્રસુરીય નવતત્ત્વ પ્રકરણ શબ્દાર્થ: સમાપ્ત: ॥

॥ इति श्रीउमास्वातिवाचक-देवगुप्तसूरि-अभयदेवसूरि-देवेन्द्रसूरि-जिनेश्वरसूरिसन्दृब्धगूर्जरभाषानुवादसमलङ्कृतं ॥

॥ नवतत्त्वप्रकरणपञ्चरत्नम् ॥

॥ नवतत्त्वसाहित्यसंग्रहस्य प्रथमो विभागः ॥

॥ नवतत्त्वपरिशिष्ट नं. अ आ क ख ग (१-२-३-४-५) ॥

॥ इति श्रीउमास्वातिवाचक–देवगुप्तसूरि–अभयदेवसूरि–देवेन्द्रसूरि–जिनशेखरसूरिसन्दृब्ध-गूर्जरभाषानुवादसमलङ्कृतं ॥

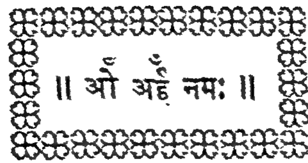

॥ नवतत्त्वप्रकरणपंचरत्नम् ॥

॥ नवतत्त्वसाहित्यसंग्रहस्य प्रथमो विभागः ॥

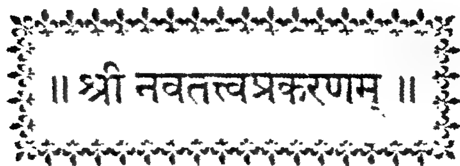
॥नवतत्त्वपरिशिष्ट नं. अ. आ. क. ख. ग. (१-२-३-४-५)॥

॥ नमस्तपोगच्छाधिपतिभ्यः श्रीविजयनेमिसूरीशेभ्यः ॥

प्राचीनावचूर्णि-साधुरत्नसूरिप्रणीतावचूर्णि-देवेन्द्रसूरिवि-
निर्मितवृत्ति-बृहन्नवतत्त्वप्रक्षेपगाथातदवचूर्णिविभूषितं

॥ परिशिष्टम् नं. घ. ङ. च. छ. ज. (६ थी १०) ॥

जीवाऽजीवा पुण्णं, पावाऽसवसंवरो अ निज्जरणा ॥
बंधो मुक्खो अ तहा, नव तत्ता हुंति नायव्वा ॥ १ ॥

(प्रा०अ०) वीरं विश्वेश्वरं नत्वा, नवतत्त्वावचूर्णिकाम् ॥
वक्ष्ये स्वान्योपकाराय, शास्त्रान्तरविलोकनात् ॥ १ ॥

[illegible]—'जीवाऽ' [illegible]. [illegible]
पुण्यं शुभकर्मप्रकृतिरूपं. विपरीतं पापं. आश्रवत्यागच्छति कर्मानेने-
त्याश्रव इन्द्रियादिः. तन्निरोधः संवरः. निर्जरा विपाकात्तपसा
वा [illegible]. [illegible]. मोक्षः [illegible]
[illegible]

सिद्धान्तोक्तप्रकारेण ज्ञेयानि, न तु कुतीर्थिककल्पितानि । कुत्रापि पुण्यपापयोर्बन्धेऽन्तर्भावात् सप्तैव तत्त्वान्युक्तानि । नवानामेव तत्त्वानां भेदानाह—

(सू०) श्रीवर्द्धमानजिनपति-पादारविन्दद्वयं नमस्कृत्य ॥
नवतत्त्वाख्यप्रकरण-वृत्तिं सङ्क्षेपतो वक्ष्ये ॥ १ ॥

इह हि श्रीमज्जिनशासने सम्यग्दर्शनविशुद्धिर्नवतत्त्वावबोधात्सम्पद्यते । अतः सकलागमरहस्यरूपं प्राक्तनसूरिविरचितं नवतत्त्वप्रकरणं विव्रियते । कानि तानि नवतत्त्वानीति तत्प्रतिपादिकां गाथामाह (जीवेत्यादि)

जीवति प्राणिति पञ्चेन्द्रियमनोवाक्कायबलोच्छ्वासनिःश्वासायरूपैर्दशभिः प्राणैरिति जीवाः १, तद्विपरीतोऽजीवः २, पुनाति पवित्रीकरोति प्राणिनां पापपङ्कादिति पुण्यम् ३, अपगता निरस्ता सुखानां प्राप्तिर्यत्र तत्पापम् ४, आश्रवति इन्द्रियादिद्वारेण पापकर्मादत्त इत्याश्रवः ५, संवृणोत्याच्छादयति आश्रवद्वाराणीति संवरः ६, निर्जरयति सर्वथोच्छेदयति अष्टकर्माणीति निर्जरणा ७, मिथ्यादर्शनाविरतिकषाययोगैः शुभाशुभं कर्म बध्नातीति बन्धः ८, मोक्षयति मोचयति बन्धोदयोदीरणासत्तागतेभ्योऽष्टकर्मभ्यो जीवमिति मोक्षः ९ । इति नवतत्त्वानि ज्ञातव्यानि विचारचतुरैः, ज्ञातव्यानि बोद्धव्यानि प्राकृतत्वाच्च नपुंसकत्वमिति गाथार्थः ॥

(गा० अ०) जयति श्रीमहावीरः, श्रेयःश्रीश्रेणिसंश्रयः ।
सम्यग् जीवादितत्त्वाना-मवबोधनिबन्धनम् ॥ १ ॥

नवतत्त्वस्य परिमितपरिमाणस्य प्रकरणार्थस्य अवतरणार्थं सूक्ष्मज्ञानावबोधाय विचारः क्रियते । तथाहि जीवेति गाथायां नवानां तत्त्वानां नामान्युक्तानि । तथाहि । जीवतत्त्वं १ अजीवतत्त्वं २ पुण्यतत्त्वं ३ पापतत्त्वं ४ आश्रवतत्त्वं ५ संवरतत्त्वं ६

निर्जरातत्त्वं ७ बंधतत्त्वं ८ मोक्षतत्त्वं ९। तत्त्वमिति कोर्थः? सतत्त्वं स्वरूपमिति यावत्। तत्र प्रथमं जीवतत्त्वं। जीवः कीदृग्?, उच्यते। जीवति दशविधान् प्राणान् धारयतीति जीवः। दशविधप्राणाश्च कीदृशाः?। "पंचेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च, उच्छ्वासनिःश्वासमथान्यदायुः। प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्ता–स्तेषां वियोजीकरणं तु हिंसा ॥ १ ॥" एवंविधदशप्राणधारको जीवः, तस्य स्वरूपं यद्विचार्यते तज्जीवतत्त्वम्। द्वितीयं अजीवतत्त्वं जीवादन्योऽजीवः प्राणचेतनाभ्यां रहित इतिभावः, तस्य तत्त्व स्वरूपं यत्तदजीवतत्त्वम्। तृतीयं पुण्यतत्त्वं, पुण्यं कीदृशं?, यत् शुभप्रकृत्यात्मकं कर्म जीवानां सौख्यं ददाति तत्पुण्यं, तस्य तत्त्वं पुण्यतत्त्वम्। चतुर्थं पापतत्त्वं, पापं किमुच्यते, यद् अशुभप्रकृत्यात्मकं कर्म जीवानां दुःखं ददाति तत्पापं, तस्य तत्त्वं पापतत्त्वम्। पंचमं आश्रवतत्त्वं, आश्रवंति आगच्छंति यस्मात्पापानि कर्माणि जीवेषु स आश्रवः, तस्य तत्त्वं स्वरूपं आश्रवतत्त्वम्। षष्ठं संवरतत्त्वं, संव्रियंते निवार्यंते समागच्छन्ति कर्माणि यस्मात्स संवरः, तस्य तत्त्वं स्वरूपं संवरतत्त्वम्। सप्तमं निर्जरातत्त्वं, नितरां अतिशयेन जीर्यंते क्षीयंते कर्माणि यया सा निर्जरा द्वादशधा तपोरूपा, तस्यास्तत्त्वं स्वरूपं निर्जरातत्त्वम्। अष्टमं बंधतत्त्वं, बद्धयन्ते जीवेन सह संबद्धानि कर्माणि क्रियंते येन स बन्धः, तस्य तत्त्वं स्वरूपं बंधतत्त्वम्। नवमं मोक्षतत्त्वं, सकलकर्मणां सर्वथा क्षयलक्षणो मोक्षः, तस्य तत्त्वं स्वरूपं मोक्षतत्त्वम्। चशब्द एवार्थे। एतान्येव नव तत्त्वानि, तथा सिद्धांतोक्तप्रकारेण, ज्ञेयानि, नतु कुतीर्थिककल्पितानि। कुत्रापि पुण्यपापयोर्बंधे अंतर्भावात् सप्तैव तत्त्वानि उक्तानि। एवं नवानां तत्त्वानां नामान्युक्तानि। इत्येकगाथा व्याख्याता ॥१॥

चउदस चउदस बाया–लीसा बासीय हुंति बायाला।
सत्तावन्नं बारस, चउ नव भेआ कमेणेसिं ॥ २ ॥

(प्रा० अ०) 'चउ०' जीवाश्चतुर्दश भेदाः, अजीवाः १४ भेदाः, पुण्यं ४२ भेदं, पापं ८२ भेदं, आश्रवः ४२ भेदः, संवरः ५७ भेदः, निर्ज्जरा १२ भेदा, बन्धो ४ भेदः, मोक्षः ९ भेदः। एवं २७६ भेदाः। जीवभेदानाह—

(वृ०) जीवश्चतुर्दशभेदभिन्नः १४, अजीवश्चतुर्दशधा १४, पुण्यं द्विचत्वारिंशद्भेदं ४२, पापं द्व्यशीतिभेदं ८२, आश्रवो द्विचत्वारिंशद्भेदः ४२, संवरः सप्तपञ्चाशद्भेदः ५७, निर्जरा द्वादशभेदा १२, बन्धश्चतुर्द्धा ४ मोक्षो नवभेदः ९, क्रमेणैषां नवतत्त्वानां भेदा भवन्ति ॥ अथ जीवभेदश्चतुर्दशधा प्ररूपयन्नाह–

(सा० अ०) अथ नवतत्त्वानां भेदसंख्यां कथयति, 'चउदति'— एतेषां नवानां तत्त्वानां क्रमेण एते भेदा ज्ञातव्याः । यथा–चतुर्दश भेदा जीवानां । चतुर्दश भेदा अजीवानां । द्विचत्वारिंशद्भेदाः पुण्यप्रकृतीनां । द्व्यशीतिभेदाः पापप्रकृतीनाम । द्विचत्वारिंशद् भेदा आश्रवद्वाराणां । सप्तपंचाशद्भेदाः संवरस्य । द्वादशभेदा निर्जरायाः । चत्वारो भेदा बंधस्य । नवभेदा मोक्षस्य ॥ एवं नवानां तत्त्वानां भेदसंख्यां निगद्य अथैतेषां भेदानां क्रमेण विवरणं वक्ति—

[एगविह दुविह तिविहा, चउविहा पंचछव्विहा जीवा ।
चेयण तस इयरेहिं, वेय गइ करण काएहिं ॥ १ ॥] ॥ ३ ॥

एगिंदिअसुहुमिअरा, संनिअरपणिंदिया य सबितिचउ ।
अपज्जत्ता पज्जत्ता, कमेण चउदस जिअट्ठाणा ॥ ३ ॥ ४ ॥

(प्रा० अ०) 'एगिं०' एकेन्द्रियाः सूक्ष्मेतराः, सूक्ष्मनामकर्मोदयात् सूक्ष्माः सकललोकव्यापिनो निरतिशयिनामदृश्याः, इतरे बादरकर्मोदयाद्बादराः प्रतिनियतस्थानवर्त्तिनः । तथा संज्ञिनो मनोविज्ञानवन्तः, इतरेऽसंज्ञिनः पञ्चेन्द्रियाः, सद्वित्रिचतुरिन्द्रियाः सप्त । ते सप्तापि पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च । एवं क्रमेण जीवनिवासस्थानानि भवन्ति । पर्याप्तयस्तु- "आहार१सरीरिंर२दिय३,पज्जत्ती आणपाण४ भास५मणे ६। चउ १ पंच २ पंच ३ छप्पिअ ४, इग १ विगला २ ऽसन्नि ३ सन्नीणं ४ ॥ १ ॥" अजीवभेदानाह—

(वृ०) तत्र तावदेकविधा जीवाश्चैतन्यलक्षणत्वात्, द्विविधा जीवाः संसारिणोऽसंसारिणो मुक्ताश्च, त्रिविधा जीवाः पुंस्त्रीनपुंसकभेदाः, चतुर्द्धा जीवाः सुरनरतिर्यग्नैरयिकभेदात्, पञ्चविधा

जीवा उच्यन्ते एकद्वित्रिचतुष्पञ्चेन्द्रियभेदात्, षड्विधा जीवाः पृथ्व्यप्तेजोवायुवनस्पतित्रसभेदात्, सप्तविधा जीवाः कथं ? 'एगिंदियत्ति' एकेन्द्रियाः सूक्ष्मबादरभेदा द्विधा, तत्र सूक्ष्माश्चर्मचक्षुरगोचराः केवलिदृष्टाश्चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकव्यापिनः पृथ्व्यप्तेजोवायुसाधारणवनस्पतिरूपाः, इतरे बादरा अर्वाग्दृग्गोचरीभूताः स्थूलपृथ्व्यप्तेजो वायुप्रत्येकवनस्पतिरूपाः केवलस्पर्शनेन्द्रियभाजः। "सन्नियरत्ति" संज्ञिनः पंचेन्द्रिया इतरेऽसंज्ञिनः। तत्र संज्ञिनः समनस्काः मनोव्यापारवन्तः सुरनरतिर्यग्नैरयिकाः, असंज्ञिनो मनोव्यापारविकलाः पञ्चेन्द्रियाः सम्मूर्च्छजमनुष्याश्च, ते चैतेष्वेव गर्भजमनुष्योच्चारादिस्थानेषूत्पद्यन्ते नान्यत्र, यदुक्तं श्रीमत्प्रज्ञापनायाम्—'कहिं णं भंते सम्मुच्छिममणुस्सा उववज्जंति, गोयमा ! अंतो मणुस्सखित्ते पणयालीसाए जोयणसयसहस्से। अड्ढाइज्जेसु दीवसमुद्देसु पन्नरससु कम्मभूमीसु तीसाए अकम्मभूमीसु छप्पन्नाए अंतरदीवेसु गब्भवक्कंतियमणुस्साणं चेव उच्चारेसु वा पासवणेसु वा खेलेसु वा सिंघाणेसु वा वंतेसु वा पित्तेसु वा सुक्केसु वा सोणिएसु वा सुक्कपुग्गलपरिसाडिएसु वा विगयकलेवरेसु वा थीपुरिससंजोएसु वा गामनिद्धमणेसु वा नगरनिद्धमणेसु वा सव्वेसु चेव असुइट्ठाणेसु वा इत्य णं सम्मुच्छिममणुसा संमुच्छंति अंगुलअसंखिज्जभागमित्ताए ओगाहणाए, असन्नी अन्नाणी मिच्छादिट्ठी सव्वाहिं पज्जत्तीहिं अप्पज्जत्तगा अंतोमुहुत्ताउया चेव कालं करंति८। विशेषणमाह—'सबितिचउ' इति, शंखसिमाकृमिजलूकादयः स्पर्शनरसनाभ्यां युक्तत्वाद्द्वीन्द्रियाः। पिपीलिकामर्कोटकयूकालिक्षाद्याः स्पर्शनरसनघ्राणयुक्तत्वात्त्रिन्द्रियाः। मशकभ्रमरमक्षिकादयः स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुर्युक्तत्वाच्चतुरिन्द्रियाः। एतैः सह वर्त्तन्ते इति सद्वित्रिचतुरिन्द्रियाः। एते एव सप्त अपर्याप्तपर्याप्तक्रमेण चतुर्दशधा भवन्ति। तद्यथा—सूक्ष्मापर्याप्तैकेन्द्रियः१ सूक्ष्मपर्याप्तैकेन्द्रियः२ बादरापर्याप्तैकेन्द्रियः३ बादरपर्याप्तैकेन्द्रियः४ अपर्या-

मा—मन्थोलक-गर्दभक—गोकीटक-धान्यकीटक-कुंथुकप्रमुखा--ज्ञातव्याः। तथा चतुरिंद्रियाः चत्वारि शरीररसनाघ्राणचक्षुर्लक्षणानि इंद्रियाणि येषां ते चतुरिंद्रियाः। मक्षिका—भ्रमर—दंश—मशक—कंसारिका—शलभ—पतंग-वृश्चिकप्रमुखा ज्ञातव्याः। तथा पंचेंद्रियाः पंच शरीर-रसना-घ्राण-चक्षु-कर्णलक्षणानि इंद्रियाणि येषां ते पंचेंद्रियाः। ते च द्विधा संज्ञिनः असंज्ञिनश्च। तत्र असंज्ञिनः संमूर्छिमाः खंजन-दर्दुर-मत्स्य-सर्पप्रमुखा. वातपित्तश्लेष्मशुक्रसृग्रुधिरादिप्रभवो जंतवश्च मनोरहिता ज्ञेयाः। संज्ञिनः पुनर्गर्भजाः ते च तिर्यंचः जलचराः खेचराः स्थलचरास्तथा मनुष्या देवा नारकाः सर्वेऽप्येते संज्ञिनो मनःसंयुक्ताः। एवं एकेंद्रिया द्विभेदाः, द्वींद्रियाः, त्रींद्रियाः, चतुरिंद्रियाः, पंचेंद्रिया द्विभेदाः, इत्येते सप्तभेदा जीवाः सर्वेऽपि पर्याप्ता अपर्याप्ताश्च भवन्ति। ततश्चतुर्दशभेदा जीवाः संजाताः। तत्र पर्याप्तास्ते कथ्यन्ते ये स्वकीयपर्याप्तिभिः सर्वाभिः संपूर्णा भवंति। पर्याप्तय. पुनः षड् भवंति। यथा—आहारपर्याप्तिः १, शरीरपर्याप्तिः २, इंद्रियपर्याप्तिः ३, उच्छ्वासनिःश्वासपर्याप्तिः ४, भाषापर्याप्तिः ५, मन.पर्याप्तिः ६। पर्याप्तिशब्देन शक्तिरुच्यते। तत्र एकेंद्रियाणां आहार—शरीर—इंद्रिय-उच्छ्वासनिःश्वासलक्षणाश्चतस्रः पर्याप्तयो भवंति। द्वींद्रियत्रींद्रियचतुरिंद्रियाणां आहारशरीरेंद्रियोच्छ्वासनिःश्वासभाषालक्षणाः पंच पर्याप्तयः स्युः। असंज्ञिपञ्चेन्द्रियाणां मनोरहिताः पूर्वोक्ताः पञ्चपर्याप्तयः स्युः। संज्ञिपंचेंद्रियाणां पुनः आहार शरीर इंद्रिय उच्छ्वासनिःश्वास—भाषा—मनोलक्षणाः षट्पर्याप्तयः स्युः। एवं येषां जीवानां यावन्मात्राः पर्याप्तयो भवंति ते जीवास्तावन्मात्राभिः सर्वाभिः पर्याप्तिभिः संपूर्णाः पर्याप्ताः कथ्यंते। तद्विपरीता पुनः अपर्याप्ता मन्तव्याः। सूक्ष्मैकेंद्रियपर्याप्ताः सूक्ष्मैकेंद्रियापर्याप्ताः बादरैकेंद्रियपर्याप्ता बादरैकेंद्रियापर्याप्ताः। एवं द्वित्रिचतु.पंचेंद्रियसंज्ञ्यसंज्ञिनः पर्याप्तापर्याप्ताः सर्वे जीवाश्चतुर्दशभेदा ज्ञातव्याः। इति जीवतत्त्वं प्ररूपितम्।

[नाणं च दंसणं चेव, चरित्तं च तवो तहा।
वीरियं उवओगो य, एयं जीवस्स लक्खणं ॥ २ ॥] ५ ॥

[(अ०) ज्ञानदर्शनचारित्रतपोवीर्योपयोगलक्षणो जीव इति]

[आहारसरीरइंदिय, पज्जत्ती आणपाण भासमणे ।
चउ पंच पंच छप्पिय, इगविगला सन्निसन्नीणं ॥३॥]६ ॥

[(अ०) पूर्वं व्याख्यातस्वरूपा]

[पणिंदियत्तिबलूसा-साऊदसपाण चउ छ सग अट्ठ ।
इगदुति चउरिंदीणं, असन्निसन्नीण नव दस य ॥४॥]७ ॥

[(अ०)पञ्चेन्द्रियाणि स्पर्शनादीनि, त्रयो बला मनोबलप्रभृतयः, उच्छ्वासः, आयुश्चेति दश, प्राणाः संसारिजीवलक्षणानि, तेषु च चत्वारः षट् सप्ताष्टौ क्रमशः एकद्वित्रिचतुरिन्द्रियाणां, असंज्ञिसंज्ञिनोर्नवदश च क्रमशः, अयं भावः एकेन्द्रियाणां स्पर्शनेन्द्रियकायबलोच्छ्वासायूरूपाश्चत्वारः प्राणाः, द्वीन्द्रियाणां रसनेन्द्रियवचोबलसहिताः षट्, त्रीन्द्रियाणां घ्राणेन्द्रिययुताः सप्त, चतुरिन्द्रियाणां चक्षुरिन्द्रियसमेता अष्टौ, असंज्ञिनः पञ्चेन्द्रियतिरश्चः श्रोत्रेन्द्रियान्विता नव, क्वचिद् संज्ञिनि मनुष्येऽपि नवोच्यन्ते क्वचिदष्टावपि नच तत्सम्यगवसीयते लब्ध्यपर्याप्तकस्य असंज्ञिमनुष्यस्योच्छ्वासभाषानुपपत्तेः, संज्ञिनां च मनोयोगवता मनोबलसहिता दशेति] ॥

धम्माधम्मागासा, तियतियभेया तहेव अद्धा य ।
खंधा देसपएसा, परमाणु अजीव चउदसहा ॥४॥ ८ ॥

(प्रा० अ०) धम्मा० धारयति गतिपरिणतान् जीवपुद्गलांस्ताननुपधारयति इति धर्मः । अस्तयः प्रदेशास्तेषां कायः सङ्घातोऽस्तिकायः, धर्मश्चासावस्तिकायश्च धर्मास्तिकायः, तद्विपरीतोऽधर्मास्तिकायः, आकाशास्तिकायः प्रतीतः, एते त्रयोऽपि त्रित्रिभेदाः । यथा धर्मास्तिकायो धर्मास्तिकायदेशो धर्मास्तिकायप्रदेश इति । सकलदेशप्रदेशानुगतसमानपरिणामवत् द्रव्यं धर्मास्तिकायः । तस्यैव देशो बुद्धिकल्पितो द्व्यादिप्रदेशात्मको भागो धर्मास्तिकायदेशः । तस्यैव प्रदेशो निर्विभागभागो धर्मास्तिकायप्रदेशः । ते चासङ्ख्येयाः लोकाकाशप्रमाणत्वात् तेषां, एवं अधर्मास्तिकायाकाशास्ति-

कायावपि, तदेवमेते नव भेदाः । तथैव अद्धा च कालः, स च कालः एकविध एव वर्त्तमानसमयलक्षणोऽतीतानागतयोर्विनष्टानुत्पन्नत्वेनाऽसत्त्वात् । पुद्गलाः चउहेत्यग्रे वक्ष्यमाणमत्रापि सम्बध्यते । पुद्गलाश्चतुर्धा स्युः संहतिविशेषभाजः पुद्गलाः स्कन्धाः १. देशाः स्कन्धभागाः २. प्रदेशाः स्कन्धानामेव सूक्ष्मतमभागाः ३ । परमाणवो निरंशाः, स्कन्धरूपत्वात् परिणताः स्कन्धा देशाः प्रदेशाः परमाणवः, बहुवचनं सर्वेषामानन्त्यख्यापनार्थम् । स्कन्धप्रतिबद्धाः प्रदेशाः स्कन्धारम्भकाः परमाणव इत्यनयोर्विशेषः । एवमजीवाश्चतुर्दशधा, मूलभेदैः पुनरमी कति स्युरित्याह-॥ ४ ॥

(वृ०) धर्मास्तिकायः, अधर्मास्तिकायः, आकाशास्तिकायः, नित्यावस्थितैकद्रव्यारूपिणो निष्क्रिया लोकव्यापकाः । असङ्ख्यातप्रदेशौ धर्माधर्मौ, अनन्तप्रदेशात्मकं त्वाकाशमिति । प्रत्येकं त्रित्रिभेदा भवन्ति । तथाहि- धर्म्मास्तिकायस्कन्धः १, धर्म्मास्तिकायदेशः २, धर्म्मास्तिकायप्रदेशः ३, अधर्मास्तिकायस्कन्धः ४. अधर्मास्तिकायदेशः ५, अधर्मास्तिकायप्रदेशः ६, आकाशास्तिकायस्कन्धः ७, आकाशास्तिकायदेशः ८, आकाशास्तिकायप्रदेशः ९, । तत्र लोकव्यापी स्कन्धः, तदेकदेशो देशः, तस्याप्येकतरो देशः प्रदेश इति त्रयाणामपि धर्मास्तिकायादीनां नव भेदाः । तथैव अध्धा कालो वर्तनापरिणामक्रियापरापरत्वस्वरूपः । अयमेक एव स्कन्धादिरहितत्वात्, एवं दश । चकारात् पुद्गलास्तिकायः । सङ्ख्यातासङ्ख्यातानन्तप्रदेशमयः स्पर्शरसगन्धवर्णवान् शब्दबन्धसूक्ष्मस्थौल्यसंस्थानभेदतमश्छायातपोद्योतवांश्च, स च स्कन्धदेशप्रदेशकेवलपरमाणुभेदाच्चतुर्द्धा । एवं चतुर्दश । तत्र केवलपरमाणुरूपः द्व्यादिपरमाणुसंयोगाभावात्, इत्यजीवश्चतुर्दशधा स्यादिति गाथार्थः । अजीवस्योपरभेदान् गाथार्द्धेनाह—

(सा० अ०) अजीवतत्त्वमाह । 'धम्माधम्मेति'—एते चतुर्दशभेदा अजीवानां । धर्मास्तिकायः अधर्मास्तिकायः आकाशास्तिकाय·

एते त्रयोपि प्रत्येकं त्रिधा। तथाहि। धर्मास्तिकायस्य स्कंधः देशः प्रदेशः तथा अधर्मास्तिकायस्य त्रयः तथा आकाशास्तिकायस्य त्रयः। एवं नवभेदा अभूवन्। तत्र अस्तीनां प्रदेशानां कायःसमूहः अस्तिकायः। तत्र स्कंधः कीदृग्? उच्यते। चतुर्दशरज्ज्वात्मके लोके सकलोऽपि यो धर्मोऽस्तिकायः स सर्वोऽपि स्कंधः कथ्यते। तस्य धर्मास्तिकायस्य कियन्मात्रो भागो देश उच्यते। तस्य धर्मास्तिकायस्य निर्विभागो भागः प्रदेशः। एवं अधर्मास्तिकायाकाशास्तिकाययोरपि स्कंध—देश-प्रदेशा ज्ञेयाः। तथाद्धा कालः समयादिलक्षणः स च दशमो भेदः। तथा पुद्गलानां चत्वारो भेदाः स्कंध—देश-प्रदेश—परमाणवश्च। तत्र द्व्यणुकादयः क्रमेण एकादिवृद्ध्या अनन्ताणुकावसानाः स्कंधाः। तेषां कियन्मात्रा भागा देशाः प्रोच्यंते। तेषां निर्विभागा भागाः पुनः प्रदेशा उच्यंते। परमाणवः पुनः परस्परमसंबद्धा अतीवसूक्ष्माः स्कंधादिकारणरूपा निर्विभागा एव ज्ञातव्याः। एवं अजीवाः चतुर्दशभेदा भवंति। अथैतेषां विशेषस्वरूपं प्ररुपयति ॥

धम्माधम्मा पुग्गल, नह कालो पंच हुंति अजीवा।
चलणसहावो धम्मो, थिरसंठाणो अहम्मो य ॥ ॥९॥

(प्रा० अ०) 'धम्मा०' गाथापूर्वार्द्धं सुगमम्। नवरं धर्मास्तिकायाद्या अजीवा एव जीवेन सह षड् द्रव्याणि। पुद्गलं विना चत्वारोऽमी अमूर्त्ता निष्क्रियाश्च, पुद्गलास्तु रूपिणः। रूपं 'रूपस्पर्शादिसन्निवेशो मूर्तिरिति' वचनात्। तदेषामस्तीति रूपिणः। तेषामेव रूपादिमत्त्वात्, रूपग्रहणं गन्धादीनामुपलणं, तद्व्यतिरेकेण तस्यासम्भवात्। अनन्तानन्तपरमाणुप्रचयरूपाः स्कन्धा मांसचक्षुर्ग्राह्याः स्तम्भकुम्भादयः, तदग्राह्या अचित्तमहास्कन्धादयः। धर्माधर्मौ चैकजीवप्रदेशप्रमितासङ्ख्येयप्रदेशौ लोकव्यापिनौ। आकाशमनन्तप्र.शं लोकालोकव्यापि, पुद्गलाः पुनरनन्ता लोकवर्त्तिन एव। कालस्तु तत्त्वतो वर्त्तमानरूप एव। अतो न देशप्रदेशकल्पना। गाथापश्चार्द्धेन एषां लक्षणं सूत्रकार एव व्याचष्टे। 'चल०' गतिलक्षणो धर्मास्तिकायः, स्थिरसंस्थानं पदार्थानामवस्थानं यस्मादसावधर्मास्तिकायः। अयस्थितिलक्षण इत्यर्थः। एतौ हि मनुष्यादिप्रयत्नादप्रयत्नाद्वा पदार्थानां लोके गतिस्थितिहेतू, अलोके त्वेतयोरभावात्सेन्द्रदेवप्रयत्नेनापि

गतिस्थिती न स्यातामित्यनयोः सामान्येनास्तित्वस्थापनं; विशेषस्तु गन्धहस्त्यादिभ्यो ज्ञेयः ॥

(वृ०) व्याख्या—धर्मास्तिकायः अधर्मास्तिकायः पुद्गलास्तिकाय आकाशास्तिकाय कालः पञ्च पञ्चसङ्ख्या मूलपदार्था अजीवा भवन्ति । गाथापूर्वार्द्धार्थः । धर्माधर्म्मयोः किं लक्षणमिति गाथोत्तरार्द्धेनाह—'चलणसहावो धम्मो, थिरसंठाणो अहम्मो य' व्याख्या-धर्म्मश्चलनस्वभावःगत्यवष्टम्भकत्वात्, तदभावादलोके पाकशासनप्रेरितमपि वज्रं केशाग्रमात्रमपि न पुरः प्रयाति । अधर्म्मश्च स्थिरसंस्थानो निश्चलस्वभावः स्थित्युपष्टम्भकत्वात्, यतः पर्वतादीनां स्थैर्यं स तत्स्वभाव इति गाथार्थः । आकाशास्तिकायस्वरूपमाह—

(सा० स०) धर्मास्तिकायः १ अधर्मास्तिकायः २ पुद्गलास्तिकायः ३ नभ आकाशास्तिकायः ४ कालः समयादिः ५ एतानि पञ्च द्रव्याण्यजीवाः प्रोच्यन्ते, षष्ठं जीवद्रव्यमेवं जिनशासने, षड् द्रव्याणि कथ्यन्ते ६ ॥ अथ क्रमेण धर्मास्तिकायादीनां लक्षणमाह चलणेत्यादि—चलनस्वभावो धर्मास्तिकायः, जीवानां पुद्गलानां च गमनं कुर्वतां यद् द्रव्यं साहाय्यं ददाति तद्धर्मास्तिकायः । यथा मत्स्यानां जलं तथा धर्मास्तिकाय इत्यर्थः । स्थिरसंस्थानः पुनरधर्मास्तिकायः, स्थिरसंस्थान इति किमुच्यते ? यद्द्रव्यं जीवपुद्गलानां स्थितिं कुर्वतां सान्निध्यं ददाति स अधर्मास्तिकाय इति भावः । एतौ धर्माधर्मास्तिकायौ यत्र वर्तेते स लोकाकाशश्चतुर्दशरज्जुप्रमाणः, ततः परस्त्वलोकाकाशः । एवं धर्माधर्मास्तिकाययोर्विशेषस्वरूपं प्ररूपितं । अथाकाशपुद्गलयोः स्वरूपमाह—

अवगाहो आगासं, पुग्गलजीवाण पुग्गला चउहा ।
खंधा देसपएसा, परमाणू चेव नायव्वा ॥ ६ ॥ १० ॥

(प्रा० स०) अवगाहोऽवकाशः, पुद्गलानां जीवानां च यत्र तदाकाशं, कालपुद्गलयोश्चात्र सुज्ञानत्वाल्लक्षणं नोक्तं, तच्चेदम्-शीतातपवर्षादिनैयत्यहेतुः कालः, वर्णगन्धरसस्पर्शशब्दान्धकारादिलक्षणाश्च पुद्गलाः । ते चतुर्धा, स्कन्धा देशाः प्रदेशाः परमाणवश्च ज्ञातव्याः । ननु स्कन्धभेदाः ? प्रागेवोक्ता; सत्यं, किन्तु न तत्र पुद्गलभेदत्वेनेति ॥

(वृ०)—'अवगाहो आगासं', कोऽर्थः यत्र यत्र गच्छतो गमनं भवति, तत्र तत्राकाशः यथा कुड्यादौ कीलकप्रवेशः, 'पुग्गल'त्ति पूरणगलनधर्माणः पुद्गलाः, ते च पुद्गलजावानामर्था नित्या जीवाश्रितपुद्गलानां पुद्गलाः शरीरवाङ्मनःप्राणापानरूपाः सुखदुःखजीवितमरणोपग्रहाश्चतुर्द्धा ज्ञातव्याः। कथं ? स्कन्धदेशप्रदेशपरमाणुरूपा इति गाथार्थः॥ सम्प्रति अद्धास्वरूपमाह—

(सा० अ०) अवगाहो–इति जीवपुद्गलानां अवकाशः जीवानां पुद्गलानां च यद् अवकाशं ददाति तत् आकाशं, तत् आकाशद्रव्यमिति भावः। पुद्गलाश्चतुर्विधाः स्कंध—देश—प्रदेश परमाणुभेदैर्ज्ञातव्याः। स्कंधादीनां स्वरूपं पूर्वमेवोक्तं ज्ञातव्यम् ॥७॥
अथ काल स्वरूपमाह ॥

[सद्दंधयार उज्जोय, पभाछायातवेहिय ।
वण्णगंधरसाफासा, पुग्गलाणं तु लक्खणं ॥८॥]॥११॥

[(अ०) शब्दान्धकारोद्योतप्रभाछायातपवर्णगन्धरसस्पर्शा एते पुद्गलपरिणामाः पुद्गललक्षणं चेति भावः ॥]

समयावली मुहुत्ता, दीहा पक्खा य मासवरिसा य ।
अयणा [illegible] पलिया सागर, उस्सप्पिणी सप्पिणी कालो ॥७।१२॥

(सा० अ०)—'समय०' समयः सर्वसूक्ष्मः कालः [illegible] असंख्यातैः समयैरावलिका, [illegible] आवलिकाभिः [illegible] [illegible] [illegible] ॥ १ ॥" [illegible] [illegible]। अथ [illegible]—

(वृ०) समयः [illegible] कालः, [illegible] [illegible] [illegible] नास्ति, [illegible]। असंख्यातैः समयैरावलिका, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible], [illegible] [illegible] [illegible] मासः, [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] कालः, [illegible]

सङ्ख्यातः कालः पल्योपमादिकः, तद्व्यक्तव्यना चैवं- आयामदीर्घो-ऽन्वेन योजनप्रमाणः कूपः क्रियते, ततः सोऽनुक्रमेण सप्तदिनजात-युगलिककेशनिर्विभागखण्डैः संनिचितं भ्रियते, ततो वर्षशतैर्वर्षशतै-रेकैकं केशाग्रमुद्ध्रियते। यावता सर्वथा शुषिरीभवति, एवमेकं पल्योपमं स्यात्, दशकोटाकोटिपल्योपमैरेकं सागरोपमं, दशकोटाकोटिसाग-रोपमैरेका उत्सर्पिणी, तावन्मात्रावसर्पिणी, एवं रूपः कालो भणितः तीर्थंकरैरिति एतदर्थप्ररूपिका बृहत्सङ्ग्रहणिगायाश्चैताः—

"जं जोयण विच्छिन्नं, तं तिउणं परिरएण सविसेसं।
तावइयं उव्विद्धं, पल्लं पलिओवमं नाम ॥ १ ॥
एगाहिय वेहिय तेहियाण, उक्कोसं सत्तरत्ताणं।
सम्मत्तं संनिचियं, भरियं तं वालकोडीणं ॥ २ ॥
वाससए वाससए, इक्किके अवहियंमि सुहुमंमि।
सुहुमं अद्धापलियं, हवंति वासा असंखिज्जा ॥ ३ ॥
एएसिं पल्लाणं, कोडाकोडी हविज्ज दसगुणया।
तं सागरोवमस्सवि, परिमाणं हवइ एगस्स ॥ ४ ॥
दस सागरोवमाणं, पुन्ना उ हुंति कोडाकोडिउ।
उस्सप्पिणीइ माणं, तं चेवुस्सप्पिणीए वि ॥ ५ ॥"

इति गाथार्थः॥ अद्धास्वरूपमुक्तं, अथपुण्यतत्त्वस्य प्रकृतीर्गाथा-युगेनाह—

(सा० अ०) समयावलीति—समयोऽत्यंतसूक्ष्मकालः। आव-लिका असंख्यातसमयप्रमाणा। निगोदजीवानां एकश्वासोच्छ्वासमध्ये सप्तदशवारान् यावन्मरणं अष्टादशसंख्योत्पत्तिरपि भवति, तेषां आयुः (२५६) आवलिका मानं, मुहूर्तं घटीद्वयप्रमाणं। दिवसोऽहोरात्ररूपः त्रिंशन्मुहूर्त्तप्रमाणः। पक्षः पंचदशाहोरात्ररूपः। मासः पक्षद्वयप्र-माणः। वर्षं द्वादशमासप्रमाणं। पल्योपमं कूपदृष्टांतेन प्रसिद्धम् सागरोपमं दशकोटाकोटीपल्योपमप्रमाणम्। उत्सर्पिणी दशकोटाको-टीसागरोपमप्रमाणा। उत्सर्पिणीप्रमाणैवावसर्पिणी। एषसर्वोऽपि कालः सूर्यगतिक्रियापरिच्छिन्नो ज्ञातव्यः। एवं अजीवतत्त्वस्य चतुर्दशभेदाः प्रोक्ताः॥ इत्यजीवतत्त्वम्॥ अथ पुण्यतत्त्वं द्विचत्वारिंशद्भेदं विवृणोति॥

[एगाकोडी सगसट्ठिलक्खा, सत्तहत्तरी सहस्सा य।
दोयसया सोलहिया, आवलिआ इगमुहुत्तंमि ॥६॥]॥१३॥

[(अ०) पूर्ववर्णितस्वरूपा आवलय एकमुहूर्ते एका कोटी सप्तषष्टिर्लक्षाः सप्तसप्ततिः सहस्रा द्वेशते षोडशाधिके १६७७७२१६ इति संख्याकाः ॥]

[तिन्निसहस्सा सत्तय सयाणि, तिहुत्तरं च उस्सासा।
एग(स)मुहुत्तो भणिओ, सव्वेहिं अणंतनाणीहिं॥७॥]॥१४॥

[(अ०) त्रयः सहस्राः सप्त च शतानि त्रिसप्तत्युत्तराणि च उच्छ्वासा इति सामान्यत उक्तावपि उच्छ्वासनिःश्वासा इति वाच्यं वक्ष्यमाणवचःसामर्थ्यात् । एकः (षः) मुहूर्त्तः कालविशेषः भणितः सर्वैरनन्तज्ञानिभिः सर्वज्ञैरित्यर्थः । उक्तं चागमे "हिट्ठस्स अणवगल्लस्स, निरुवकिट्ठस्स जंतुणो । एगे ऊसासनीसासे, एस पाणुत्ति वुच्चइ ॥ १ ॥ सत्तपाणूणि से थोवे, सत्तथोवाणि से लवे । लवसत्तहत्तरीए, एस मुहुत्ते वियाहिए ॥ २ ॥" इति ॥]

[परिणामि जीवमुत्तं, सपएसा एग खित्तकिरियाय।
णिच्चं कारणकत्ता, सव्वगयमियरेहि अपवेसे ॥८॥]॥१५॥

[(अ०) तदेवं जीवतत्त्वाजीवतत्त्वनिरूपणेन षड् द्रव्याणि प्रख्यापितानि, तत्र षट्सु द्रव्येषु किं किं द्रव्यं परिणामित्यादिपर्याययुगिति प्ररूपणायाह—परिणमनं परिणामः, स च "परिणामो ह्यर्थान्तर-गमनं न च सर्वथा विनाशः। न च सर्वथा व्यवस्थानं परिणामस्तद्विदामिष्ट" ॥ १ ॥ इत्येवंलक्षणः पर्यायान्तरप्राप्तिरिति तात्पर्यं, सोऽस्यास्तीति परिणामी, परिणामिनौ च जीवपुद्गलौ स्वभावत एव, नान्ये, अन्येषां धर्मास्तिकायादीनां औपाधिके परिणामित्वे सत्यपि न तदिह ग्राह्यं स्वभावतः सदैवैकरूपत्वात्. चैतन्यवान् जीवः स च जीव एव, मूर्तीरूपादिसन्निवेशस्तदस्यास्तीति मूर्त्तं, तत्र पुद्गलद्रव्यमेव, निरंशा विभागाः प्रदेशास्तैः सह वर्त्तन्ते ये च ते सप्रदेशास्ते च धर्माधर्माकाशजीवपुद्गलाख्याः पञ्च, सप्रदेशत्वादेवास्तिकाया अपि त एव पञ्च, अमीषां प्रदे-

शानां कायः समूह अस्तिकाय इति व्युत्पत्तेः, धर्माधर्माकाशद्रव्याण्येकैकानि । अवगाहदानसामर्थ्यादाधाररूपं क्षेत्रमाकाश एव, जीवपुद्गलौ विस्रसाप्रयोगाभ्यां क्रियावन्तौ, धर्माधर्माकाशकालानित्यद्रव्याणि शाश्वतस्वरूपाणि, पुद्गलजीवौ तु परिणामित्वादेशानित्यौ, धर्माधर्माकाशकालपुद्गलाः गतिस्थित्यवगाहवर्त्तनाशरीरवाङ्मनःप्राणापानादिजीवकार्यहेतव इति पञ्चकारणद्रव्याणि । पुण्यपापबन्धमोक्षादिकर्तृत्वं जीवस्येति कर्त्ता जीव एव । लोकालोकव्यापित्वरूपं सर्वगतत्वं त्वाकाशस्यैव, लोकाकाशव्यापित्वापेक्षया तु धर्माधर्मयोरचित्तमहास्कन्धावस्थायां पुद्गलस्य केवलिसमुद्घातावस्थायां जीवस्यापि । कालद्रव्यं तु मनुष्यक्षेत्रापेक्षया सर्वव्यापि न तु बहिः । सर्वद्रव्याणामेकस्मिन् क्षेत्रेऽन्योन्यप्रवेशवत्त्वेऽपि स्वस्वरूपापरित्यागादप्रवेशत्वम् ॥]

[दुण्णि य एगं एगं, पंचत्ति य एग दुण्णि चउरो य ।
पंचय एगं एगं, एएसि एय विण्णेयं ॥ ९ ॥] ॥ १६ ॥

[(अ०) 'दुण्णि' त्ति द्वौ जीवपुद्गलौ, एकं जीव, द्रव्यं एकं पुद्गलद्रव्यं, पञ्च धर्माधर्माकाशजीवपुद्गलद्रव्याणि, त्रीणि धर्माधर्माकाशद्रव्याणि, एकमाकाशद्रव्यं, द्वौ जीवपुद्गलौ, चत्वारि धर्माधर्माकाशकालद्रव्याणि, पञ्च धर्माधर्माकाशकालपुद्गलाः, एकं जीवद्रव्यमेकमाकाशद्रव्यम् ॥]

सा उच्चगोअमणुदुग-सुरदुगपचिंदिजाइपणदेहा ।
आइतितणूणुवंगा, आइमसंघयणसंठाणा ॥ ८ ॥ १७ ॥

(प्रा० अ०) 'सा उ०' शातावेदनीयं कर्म, उच्चैर्गोत्रं, मनुष्यद्विकं मनुष्यगतिर्मनुष्यानुपूर्वी, आनुपूर्वीनाम द्विसमयादिविग्रहेण भवान्तरं गच्छतो जन्तोर्वृषभनासिकारज्जुकल्पा अनुश्रेणिनयननिमित्तम्, देवगतिर्देवानुपूर्वी, पञ्चेन्द्रियजातिनाम, औदारिकवैक्रियाहारकतैजसकार्मणरूपाणि देहानि, औदारिकवैक्रियाहारकाणामङ्गोपाङ्गानि, वज्रर्षभनाराचसंहननं, समचतुरस्रसंस्थानं ॥ ८ ॥

(वृ०) यदुदयात् सातं सौख्यमनुभवति तत्सातवेदनीयम् १,

यदुदयादुत्तमकुले उत्पत्तिस्तदुच्चैर्गोत्रम् २, यदुदयान्मनुष्यगतौ मनुष्यानुपूर्व्या चोत्पादस्तन्मनुष्यद्विकम् ४, यदुदयाद्देवगतौ देवानुपूर्व्या चोत्पादस्तद्देवद्विकमेवं ६, तत्रानुपूर्वी कोऽर्थः एतस्माद्देवादिभवाच्च्युतस्य मनुष्यादिभवान्तरं चाप्राप्तस्यान्तराले यः कालः सा अनुपूर्वी। यदुक्तं कर्म्मग्रन्थेषु 'खित्तविवागाणुपुव्वी' इति, यदुदयात्पञ्चेन्द्रियजातित उत्पत्तिः सा पञ्चेन्द्रियजातिः ७, देहाः पञ्च, औदारिक १ वैक्रिय २ आहारक ३ तैजस ४ कार्म्मणरूपाः तत्र यदुदयादौदारिकमसारपुद्गलमयं तिर्यग्मनुष्यशरीरादिकमुत्पद्यते, तदौदारिकं, यदुदयाद्वैक्रियैः सारतरैः पुद्गलैर्देवनैरयिकादिशरीरमुत्पद्यते तद्वैक्रियं ९, यदुदयाच्चतुर्दशपूर्वधरः सञ्जातागमसंशयः आहारकपुद्गलैर्वज्राश्यादिभिरप्यप्रतिहतैः शरीरं करोति तदाहारकशरीरम् १०, यदुदयादाहाररसादिकं जीर्यति तत्तैजसशरीरं ११, यदुदयादितरशरीराभावेनकर्म्मपुद्गलमयं शरीरं भवति तत्कार्म्मणं १२, तदन्तरालविग्रहगतौ केवलिसमुद्घातावसरे त्रिसमयमुत्कृष्टं स्यात्। तस्मिंश्च सति जीवोऽनाहारकः तदेवं शरीरपञ्चकं आद्यत्रिकतनूपाङ्गानि, आद्यानामौदारिकवैक्रियाहारकशरीराणामुपाङ्गानि शिरःपृष्ठादीनि मिश्ररूपाणि, तथाहि-औदारिकमिश्रमिति त्रयं यदुदयाद्भवतीत्यर्थः, कथमेषां मिश्रसम्भवः १, इति उच्यते-औदारिकं तनुं त्यक्त्वा देवादिगतौ वैक्रियशरीरं सृजतस्तस्मिन्नपूर्णे मिश्रता। एवं शेषयोरपि तैजसकार्मणयोस्तु न मिश्रत्वम्, अङ्गोपाङ्गाभावादित्युपाङ्गत्रयं१५, आदिमसंहननसंस्थाने, संहननानि षट्, तत्रादिमं संहननं वज्रर्षभनाराचं, तस्य किं स्वरूपम्। ? इत्युच्यते- वज्रं कीलिका, ऋषभः पट्टबन्धः,उभयतो मर्कटबन्धः नाराचं,यदुदयादेवमस्थिरूपना(रचना) यत्र तद्वज्रर्षभनाराचसंहननम्। संस्थानानि षट् तेष्वादिमं संस्थानं समचतुरस्राख्यं प्रमाणोपेतोर्द्ध्वाधःकायरूपं यदुदयाद्भवति १७

अत्र द्विवचनस्य बहुवचनं प्राकृतत्वात्, यदुक्तं "बहुवयणे दुवयणं, छट्ठिविभत्तीइ भन्नइ चउत्थी । जह हत्था तह पाया, नमुत्थु देवाहिदेवाणं" इति ॥

(सा० अ०) 'साउच्चगोअ इति', इति पुण्यतत्त्वस्य एते द्विचत्वारिंशद्भेदा भवंति । यथा—सातं सातावेदनीयं कर्म, येन जीवः सौख्यानि लभते १, उच्चैर्गोत्रं यस्मिन्नुत्पन्नो जीवः सर्वजनमान्यः स्यात् २, मनुष्यद्विकं मनुष्यगति—मनुष्यानुपूर्वीरूपम्, यया कर्मप्रकृत्या जीवो मनुष्यगतित्वं लभते सा मनुष्यगतिः ३,। यया कर्मप्रकृत्या मनुष्यगतिबद्धायुर्जीवोऽन्यत्र गच्छन् मनुष्यगतौ आनीयते सा मनुष्यानुपूर्वी ४. । सुरद्विकं सुरगति—सुरानुपूर्वीरूपं। ५-६, मनुष्यगति—मनुष्यानुपूर्वीवत् ज्ञेयं । पंचेंद्रियजातिः यया जीवस्य पंचेंद्रियत्वं स्यात् ।७, पंच देहाः शरीराणि । औदारिकं वैक्रिय आहारकं तैजसं कार्मणं च । औदारिकं उदारैः स्फारैः पुद्गलैः निष्पन्नं तत् औदारिकम् । तिर्यङ्मनुष्याणां योग्यं शरीरम् ।८, वैक्रियं विविधक्रियाया निष्पन्नं देवनारकाणां शरीरं तच्च स्वाभाविकं वैक्रियलब्धिकृतं च शरीरं ज्ञेयम ।९, आहारकशरीरं यत् चतुर्दशपूर्वधरैः संदेहोच्छेदाय तीर्थंकरऋद्धिदर्शनाय वा महाविदेहगमनार्थं एकहस्तप्रमाणमत्यंतविशिष्टरूपसंपन्नं विधीयते शरीरं तत् आहारकशरीरम् १०,। तैजसशरीरं तत् येन शरीरेण जीवैः आहारो गृहीतः खलरसादिधातुरूपतया परिणतिं नीयते यद्वशात्तपोलब्ध्या तेजोलेश्यानिर्गमश्च क्रियते तत्तैजसं ।११, कार्मणशरीरं अष्टविधकर्मविकाररूपं सर्वशरीरकारणभूतं। १२, तैजसकार्मणशरीरे संसारिजीवानां अनादिकालसंबद्धे भवतः । मोक्षगमनं विना तयोः कदापि वियोगो न स्यात् । एवं द्वादशपुण्यप्रकृतयोऽभूवन् । आदिशरीरत्रयस्य उपांगानि । औदारिकस्य १३ वैक्रियस्य १४ आहारकस्य १५, तैजसकार्मणयोर्न भवन्ति । आदिसंहननं वज्रऋषभनाराचसंहननलक्षणं । १६, संस्थानं समचतुरस्त्ररूपं । १७ ॥

वन्नचउक्का गुरुलहु, परघा ऊसास आयवुज्जोअं ।
सुभखगइनिमिणतसदस, सुरनरतिरिआउतित्थयरं१॥१९

(प्रा० अ०) 'वन्न०' शुभा वर्णगन्धरसस्पर्शाः, अगुरुलघुनाम कर्म "अंग न गुरु न लहुअं, जायइ जीवस्स अगुरुलहुउदया" "। परघा उदया पाणी, परेसिं बलिणंपि होइ दुद्धरिसो ॥" "ऊससिणलद्धिजुत्तो, हवेइ ऊसासनामवसा"। "रविविंबे उ जिअंगं, तावजुअं आयवाउ" "अणुसिणपयासरूवं, जीअंगमुज्जोयए इहुज्जोआ ॥" शुभविहायोगतिर्हंसादीनामिव, "अङ्गोवंगनियमणं, निम्माणं कुणइ सुत्तहारसमं", "तस १ बायर २ पज्जत्तं ३, पत्तेअ ४ थिरं ५ सुभं च ६ सुभगं च ७। सुस्सरा ८ इज्ज ९ जसं, तसदसगं" सुराद्यायुस्त्रयं "तित्थेण तिहुअणस्स वि, पुज्जो से उदयकेवलिणो" ॥ ९ ॥ अथपापभेदानाह—

(व०) 'वण्णचउक्क'त्ति यदुदयाज्जीवस्य शुभो वर्णः शुभो गन्धः शुभो रसः शुभः स्पर्शः स्यादिति वर्णचतुष्कं २१, यदुदयात् सर्वजीवापेक्षया निजं निजं शरीरं अगुरुलघु न च गुरुकं न च लघुकं भवति तदगुरुलघुनामकर्म्म २२, यदुदयात् वीर्यातिशयेन शत्रून् व्यापादयति तत्पराघातनामकर्म २३, यदुदयात् जीवितव्यलक्षण उच्छ्वासनिःश्वासवातः प्रवर्त्तते तदुच्छ्वासनामकर्म्म २४ यदुदयाद्रविविम्बे तापवच्छरीरं भवति तत्सूर्यविम्बस्यातपनामकर्म्म २५, यदुदयादनुष्णेऽपि देहे खद्योतवदुद्योतः स्यात्तदुद्योतनामकर्म्म २६, यदुदयात् हंसगजादिवत्त्व(सुंद)रा गतिर्भवति सा शुभविहायोगतिः २७, यदुदयात् स्वस्वस्थानेषु चक्षुराद्यङ्गोपाङ्गानां निष्पत्तिस्तन्निर्माणनामकर्म्म२८, 'तसदसग'त्ति यदुदयात्त्रसति चलति द्वीन्द्रियादिजीवस्तत्त्रसनामकर्म्म२९, यदुदयाच्छद्मस्थगोचरीभूतं षड्विधजीवनिकायस्य शरीरं तद्बादरनामकर्म्म ३०, यदुदयादाहारशरीरेन्द्रियोच्छ्वासनिःश्वासभाषामनोभिः परिपूर्णता स्यात् तत्पर्याप्तनामकर्म ३१, यदुदयात् प्रतिजीवमौदारिकादिशरीरं स्यात्तत्प्रत्येकनामकर्म्म ३२,यदुदयाद्दन्तास्थ्यादिनिश्चलता स्यात् तत्स्थिरनामकर्म्म ३३, यदुदयात् मूर्द्धादिप्रधानाङ्गानां निष्पत्तिः तच्छुभनामकर्म्म

३४, यदुदयात् सर्वजनप्रियत्वं भवति तत्सुभगनामकर्म्म ३५, यदुदयात् वेणुवीणादिवन्मधुरध्वनिरुत्पद्यते तत् सुस्वरनामकर्म्म ३६, यदुदयात् सर्वत्र मान्यता तदादेयनामकर्म्म ३७, यदुदयाद्यशः कीर्त्तिश्च लभ्यते तद्यशःकीर्त्तिनामकर्म्म ३८, इति त्रसदशकम्। यदुदयात् सुरनरतिर्यगायुरुत्कृष्टमायुस्तत्सुरनरतिर्यगायुरिति ३९, ४०-४१। ननु तिर्यगायुषः कथमुत्तमत्वम्, उच्यते, तस्यापि युगलिकतिर्यगपेक्षया प्रधानत्वं,पुण्यप्रकृतित्वात्। येनसुरेन्द्रनरेन्द्रादिभिः पूजितः स्यात् तत्तीर्थंकरनामकर्म्म ४२। इति द्विचत्वारिंशत्पुण्यप्रकृतय इति गाथाद्वयार्थः॥ पुण्यतत्त्वस्वरूपमुक्त्वा चतुर्थपापतत्त्वस्य प्रकृतसङ्ख्यां गाथाद्वयेनाह-

(सा० स०) वर्णचतुष्कं वर्णगन्धरसस्पर्शरूपम् १८-१९-२०-२१। अत्र पुण्यप्रकृत्यधिकारे प्रशस्तं ग्राह्यं, अप्रशस्तं पुनः पापप्रकृत्यधिकारे कथयिष्यते। अगुरुलघुनामकर्म येन कर्मणा जीवानां शरीरं न गुरुलघु स्यात् किंतु समताभावे स्यात्। २२, पराघात नामकर्म येन परेषां बलवतामपि जीवः अनाकलनीयः स्यात्। २३, उच्छ्वासनामकर्म येन जीवः श्वासोच्छ्वासलब्धियुक्तः स्यात्। २४, आतपनामकर्म येन जीवस्य स्वयमनुष्णमपि उष्णप्रकाशसंयुक्तं शरीरं स्यात् यथा सूर्यमंडले पृथ्वीकायजीवानां, इदं सूर्यमंडले एव नान्यत्र २५। उद्योतनामकर्म येन जीवानां अनुष्णप्रकाशयुक्तं शरीरं स्यात्, यथा चंद्रमंडलज्योतिश्चक्रादिषु। २६, शुभखगतिः शुभविहायोगतिनामकर्म, विहायसा नभसा गतिः गमनं विहायोगतिः। २७, विहायोग्रहणं चतुर्गतिव्यामोहविच्छेदार्थं। यथा जीवानां शुभा गतिः स्यात्, यथा हंसगजवृषभादीनाम्। निर्माणनामकर्म येन जीवशरीरे अंगप्रत्यंगानां नियतप्रदेशव्यवस्थापनं क्रियते यथा सूत्रधारेण पुत्तलिकादौ। २८, त्रसदशकं अग्रे व्याख्यास्यते। ३८, सुरनरतिर्यगायुस्त्रितयं यैः कर्मभिः देवमनुष्यतिर्यग्भवेषु जीव्यते। ४१, तीर्थंकरनामकर्म येन चतुस्त्रिंशदतिशयादितीर्थंकरऋद्धिसंयुक्तो जीवः त्रिभुवनस्यापि पूज्यः स्यात्। ४२, केवल्यवस्थायां तस्योदयः स्यात्। इति द्विचत्वारिंशत् भेदाः पुण्यप्रकृ-

तीनां ज्ञेयाः । अथ पूर्वोक्तं त्रसदशकं व्याख्यानयति । त्रसनाम कर्म येन "त्रस्यंति उष्णाद्यभितप्ताः छायादौ गच्छंतीति त्रसाः" द्वींद्रियादिनामकर्मोदयवर्तिनो जीवाः । १, बादरनामकर्म येन जीवा बादराः स्थूलाश्चक्षुर्ग्राह्या भवंति, येन मनुष्यैर्जीवशरीरं दृश्यते इति भावः । २, पर्याप्तिनामकर्म येन जीवा निजपर्याप्तियुक्ता भवंति । ३, प्रत्येकनामकर्म येन एकस्मिन् जीवशरीरे एक एव जीवः । ४, येन बहवो जीवा एकशरीरे भवंति तत्साधारणं नामकर्म पापप्रकृतिमध्ये कथयिष्यते । स्थिरनामकर्म येन जीवानां दंतास्थ्यादि स्थिरं स्यात् । ५, शुभनामकर्म येन जीवानां नाभेरूर्ध्वशरीरं शुभं स्यात् । ६, सुभगनामकर्म येन जीवः सर्वजनवल्लभः स्यात् । ७, सुस्वरनामकर्म येन जीवानां माधुर्यादिगुणसुस्वरः स्यात् । ८, आदेयनाभकर्म येन जीवः सर्वजनमान्यवचनः स्यात् । ९, यशःकीर्तिनामकर्म येन जीवो यशःकीर्तियुक्तो भवति । १०, एवंद्विचत्वारिंशद्भेदभिन्नं तृतीयं पुण्यतत्त्वं प्ररूपितम् ॥

[तस बायर पज्जत्तं, पत्तेयथिरं सुभंच सुभगं च ।
सूसर आएज्जजसं, तसाइदसगं इमं होइ ॥११॥] २०॥

[(अ०) व्याख्यातस्वरूपेयम् ॥]

नाणंतरायदसगं, नव बीए नीअसायमिच्छत्तं ।
थावरदस नरयतिगं, कसायपणवीस तिरिअदुगं॥१०॥२१।

(प्रा० अ०) 'नाणं०' ज्ञानान्तरायकर्मणोर्दशकं, मत्यादिज्ञानावरणपञ्चकं दानलाभभोगोपभोगवीर्यान्तरायपञ्चकं च । द्वितीये दर्शनावरणीये कर्मणि नव कर्मप्रकृतयो भवन्ति । चक्षुरचक्षुरवधिकेवलदर्शनावरणानि ४, निद्रा १ निद्रानिद्रा २ प्रचला ३ प्रचलाप्रचला ४ स्त्यानर्द्धि ५ रूपाः पञ्च निद्राः । एवं ९ । नीचैर्गोत्रं, असातवेदनीयं, मिथ्यात्वं, "थावर १ सुहुम २ अपज्जं ३, साहारण ४ अथिर ५ असुभ ६ दुभगाणि ७ । दूसर ८ अणाइज्ज ९ जसं १०, थावर दसगं विवज्जत्थं" ॥ १ ॥ नरकत्रिकं नरकगतिनरकानुपूर्वीनरकायूरूपं, 'कसायपणवीसंति' षोडशकषायाः

२ । अवधिज्ञानं तु अनुगामि यत्र तत्र तत्सहैव याति १, अननुगामि यत्रोत्पन्नं तत्रैव तिष्ठति, न तेन सह स्थानान्तरं याति २, हीयमानं पूर्वं बहूत्पद्यते पश्चाद्धीयते ३, प्रवर्द्धमानं पूर्वं स्वल्पमुत्पद्यते पश्चात् प्रवर्द्धते ४, अनवस्थितं यदृच्छयोत्पद्यते याति च ५, अवस्थितं यावन्मात्रमुत्पद्यते तावन्मात्रमेव तिष्ठति ६ । यदुदयादेवं षड्भेदमवधिज्ञानमाव्रियते तदवधिज्ञानावरणं ३ । मनःपर्यवज्ञानं च तत्र ऋजुमतिर्मनुष्यक्षेत्रगतसंज्ञिपञ्चेन्द्रियमनोभावमस्पष्टं किञ्चिन्न्यूनं पश्यति सा ऋजुमतिः, विपुलमतिः सम्पूर्णं सुस्पष्टं च पश्यति सा विपुलमतिः । यदुदयात् एवं द्विप्रकारं मनःपर्यवज्ञानमाव्रियते तन्मनःपर्यवज्ञानावरणम् ४ । केवलज्ञानं तु लोकालोकप्रकाशकम्, यदुदयात्केवलज्ञानमाव्रियते तत्केवलज्ञानावरणम्, ५ । एवं पञ्चविधं ज्ञानावरणम् । 'अंतराय'त्ति अन्तरायः पञ्चधा, दानलाभभोगोपभोगवीर्यान्तरायभेदात् । तत्र यदुदयाद्दाता दानफलवेत्तापि प्रासुकान्नपानवस्त्रादिभागपि सामग्र्यां सत्यामपि यन्न दातुमिच्छति, स दानान्तरायः १, यदुदयात्प्रसिद्धो दाता दातुर्निपुणोऽपि याचको वित्तादि नाप्नोति स लाभान्तरायः २, यदुदयान्मनुष्योऽपि भोगोपभोगसामग्र्यां स्वाधीनायां भोक्तुमुपभोक्तुं च न शक्नोति, तौ भोगोपभोगान्तरायौ ४, यदुदयात् नीरोगस्य तरुणस्य बलवतोऽपि निर्वीर्यता स्यात् स वीर्यान्तरायः ५, एवमन्तरायपञ्चकम् । इति ज्ञानान्तरायदशकम् ॥ 'नव बीए' इति, द्वितीयदर्शनावरणाख्ये कर्म्मणि नव प्रकृतयः चक्षुर्दर्शनाचक्षुर्दर्शनावधिदर्शनकेवलदर्शननिद्रानिद्रानिद्राप्रचलाप्रचलाप्रचलास्त्यानर्द्धिरूपाः । यदुदयाच्चक्षुषो दर्शनं सामान्यबोधमावृणोति तच्चक्षुर्दर्शनावरणम् ११, यदुदयात् दृग्वर्जं शेषेन्द्रियाणां दर्शनं सामान्याववोधमावृणोति तदचक्षुर्दर्शनावरणम् १२, यदुदयादवधेर्दर्शनं सामान्यबोधमावृणोति तदवधिदर्शनावरणम् १३, यदुदयात्केवलदर्शनं सामान्याववोधमा-

वृणोति तत्केवलदर्शनावरणम् १४, यदुदयात् सुप्तः सुखेन प्रतिबुध्यते सा निद्रा १५, यदुदयात्सुप्तो बहुवारं शब्दादिकरणेन दुःखेन प्रतिबुध्यते सा निद्रानिद्रा १६, यदुदयादुपविष्टस्योर्ध्वस्थितस्य वा प्रमीला समभ्येति सा प्रचला १७, यदुदयान्मार्गे चलतोऽपि निद्रा समेति सा प्रचलाप्रचला १८, यदुदयादत्यन्तसङ्क्लिष्टपरिणामाद्दिनचिन्तितमर्थरूपं निद्रांगतः साधयति सा स्त्यानर्द्धिः १९, । एवं नवप्रकारं दर्शनावरणम्, यदुदयाद्भूरिमतिधनसम्पन्नोऽपि सल्लोकैर्निन्द्यते नीचकुले उत्पद्यते वा तन्नीचैर्गोत्रम् २०, यदुदयान्नरकेषु तिर्यक्षु च दुःखमनुभवति तदसातावेदनीयम् २१, यदुदयात्संक्लिष्टपरिणामः सन् जिनधर्म्मद्वेषी तन्मिथ्यात्वम् २२, 'थावरदसग' त्ति तच्च दशधा, स्थावरसूक्ष्मापर्याप्तसाधारणास्थिराशुभदुर्भगदुस्वरानादेयायशःकीर्त्तिभेदात्, : यदुदयात्पृथ्वीकायादिषूत्पद्यते तत्स्थावरकर्म्म २३, यदुदयात्सूक्ष्मपृथ्वीकायादिषूत्पद्यते तत्सूक्ष्मकर्म्म २४, यदुदयात्सर्वपर्याप्तिभिरपर्याप्तः तदपर्याप्तकर्म्म २५, यदुदयादेकस्मिन्नौदारिकशरीरेऽनन्तानां जीवानामुत्पत्तिस्तत्साधारणनामकर्म्म २६, यदुदयाज्जिह्वाभ्रूप्रभृतिचलपदार्था निष्पद्यन्ते तदस्थिरनामकर्म्म २७, यदुदयात्पायूपस्थाद्यङ्गान्युत्पद्यन्ते तदशुभनामकर्म्म २८, यदुदयात्सर्वे लोका निन्दन्ति तद्दुर्भाग्यनामकर्म्म २९, यदुदयाद्विरसो ध्वनिरुत्पद्यते तद्दुःस्वरनामकर्म्म ३०, यदुदयात्सर्वे जीवा न बहुमन्यन्ते तदनादेयनामकर्म ३१, यदुदयात्सर्वैरपि निन्द्यते तदयशोनाम अकीर्तिनामकर्म्म ३२, इति स्थावरदशकं ॥ यदुदयान्नरकगतिर्नरकानुपूर्वी नरकायुश्च जायन्ते तन्नरकत्रिकं ३५ । 'कसायपणवीस' त्ति अनन्तानुबन्ध्यप्रत्याख्यानप्रत्याख्यानसञ्ज्वलनक्रोधमानमायालोभभेदात् षोडश कषायाः, हास्यरत्यरतिशोकभयजुगुप्सास्त्रीवेदपुंवेदनपुंसकवेदभेदान्नव नोकषायाः, उभयमीलनात् पञ्चविंशतिर्भवन्ति । तत्रानन्तानुबन्धि-

क्रोधमानमायालोभोदयात् सम्यक्त्वप्राप्तिर्न भवति । अप्रत्याख्यान क्रोधमानमायालोभोदयात् न देशविरतिचारित्रप्राप्तिः, प्रत्याख्यान क्रोधमानमायालोभोदयान्न यतित्वप्राप्तिः, सञ्ज्वलनक्रोधमानमाया- लोभोदयान्न वीतरागत्वम् । इति षोडशकषायाः । यदुदयात्सनि- मित्तमनिमित्तं वा परं हसति तत् हास्यमोहनीयकर्म्म १, यदुदया- च्छोभनपदार्थावलोकनेन प्रीतिः तद्रतिमोहनीयम् २, यदुदयादशु- भपदार्थविलोकनेनोद्वेगो भवति तदरतिमोहनीयम् ३, यदुदयात्सु- हृदादिजनवियाते शीर्षहृदयदहनप्रलापादिकरणं तच्छोकमोहनीयम् ४, यदुदयादिहपरलोकाकस्मादाजीवमरणाश्लाघाभया जायन्ते त- द्भयम् ५, यदुदयाद्बाह्याभ्यन्तरदुर्गन्धद्रव्येषु घृणा सा जुगुप्सा ६, यदुदयात्पुरुषं स्त्रारभिलषति स स्त्रीवेदः ७, यदुदयात्पुंसः स्त्र्युपर्य- भिलापः स पुंवेदः ८, यदुदयात् स्त्रीपुंसोरुपर्यभिलापः स नपुंसक- वेदः ९ इति नोकषायाः ६० ॥ यदुदयात्तिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्व्योरु- त्पादस्तत्तिर्यग्द्वयम् ६२ ॥

(सा० अ०) 'नाणंतरायदसगं इांन' ज्ञानावरणीयपं- चकं अंतरायपंचकं च एयं दशकं ज्ञातव्यं । ज्ञानावरणपंचकं उच्यते । मतिज्ञानावरणं १ श्रुतज्ञानावरणं २ अवधिज्ञानाव- रणं ३ मनःपर्यायज्ञानावरणं ४ केवलज्ञानावरणं ५ । तत्र मतिज्ञा- नावरणं पंचभिः इंद्रियैः षष्ठेन मनसा जीवस्य यद् ज्ञानं स्यात् तन्मतिज्ञानम् । तस्य आवरणं मतिज्ञानावरणं । १, श्रुतं द्विधा द्रव्यश्रुतं भावश्रुतं च, द्रव्यश्रुतं द्वादशांगीलक्षणं । भावश्रुत द्वादशां- गीसमुत्पन्नोपयोगरूपं, तस्य श्रुतज्ञानस्य आवरणं श्रुतज्ञानावरणं । २, अवधिज्ञानं द्विप्रकारं गुणहेतुकं भवहेतुकं च । देवनारकाणां भव- हेतुकं, श्राद्धसाधूनां गुणहेतुकं स्यात् । तस्य आवरणं अवधिज्ञा- नावरणं । ३, मनःपर्यवज्ञानावरणं मनःपर्यायज्ञानं सार्द्धद्वितय द्वीपसमुद्रस्थितसंज्ञिपंचेंद्रियमनोविषयं द्विभेदं ऋजुमतिविपुल- मतिरूपं साधूनामेव भवति । तस्य आवरणं मनःपर्यवज्ञानाव- रणं । ४, केवलज्ञानावरणं घनघातिचतुष्टयक्षयसमुत्पन्नं सकललो-

कालोकविषयं केवलज्ञानं, तस्य आवरणं केवलज्ञानावरणं । ५. तथा अंतरायपंचकं व्याख्यायते । तत्र दानांतराय-लाभांतराय-भोगांतराय-उपभोगांतराय-वीर्यांतरायरूपं । येन कर्मणा वित्ते पात्रे च प्राप्ते सति दानफलं जानन्नपि न ददाति तद्दानांतरायं । १. येन सामग्रीसमायोगेऽपि लाभो न स्यात् तल्लाभांतरायं । २. येन भोग्यवस्तुप्राप्तावपि भोक्तुं न लभते तद्भोगांतरायं । ३. येन उपभोग्यवस्तुषु विद्यमानेष्वपि उपभोक्तुं न शक्नोति तत् उपभोगांतरायम् । ४. येन नीरोगोऽपि वयस्थोऽपि हीनबलः स्यात् तद्वीर्यांतरायं । ५. पंचकद्वयमीलने दशकं ज्ञातव्यम् । अथ द्वितीये कर्मणि नवभेदाः । ते चेत्थं । चत्वारि दर्शनावरणानि पंच निद्राश्च । तत्र दर्शनावरणानि चक्षुर्दर्शनावरणं अचक्षुर्दर्शनावरणं अवधिदर्शनावरणं केवलदर्शनावरणं । येन चक्षुर्दर्शनमाव्रियते तच्चक्षुर्दर्शनावरणम् ११. येन अपरेंद्रियदर्शनमाव्रियते तत् अचक्षुर्दर्शनावरणम् १२. येन अवधिदर्शनमाव्रियते तत् अवधिदर्शनावरणं । १३. येन केवलदर्शनमाव्रियते तत् केवलदर्शनावरणम् १४. घटपटादिपदार्थसामान्याकारपरिज्ञानं दर्शनं ज्ञातव्यम् । पदार्थविशेषाकारविज्ञानं पुनर्ज्ञानं ज्ञातव्यं । अयमेवं च ज्ञानदर्शनयोर्भेदः । अथ निद्रापंचकं निद्रा-निद्रानिद्रा-प्रचला-प्रचलाप्रचला-स्त्यानर्द्धिरूपं । तत्र यस्यां सत्यां सुखेन जागर्ति सा निद्रा । १५. यस्यां पुनर्दुःखेन जागर्ति सा निद्रानिद्रा । १६. स्थितस्य उपविष्टस्य वा या समागच्छति सा प्रचला । १७. मार्गे गच्छतः स्वपतः या समागच्छति सा प्रचलाप्रचला । १८. या दिनचिंतितं कार्यं रात्रौ करोति च, वासुदेवार्द्धबला च स्यात् सा स्त्यानर्द्धिः । १९. एवं दर्शनचतुष्कनिद्रापंचकमीलने नव भेदाः पूर्वैः सहिता एकोनविंशतिर्जाताः । नीचैर्गोत्रं यदुदयाज्जीवानां नीचकुले जन्म स्यात् । २०. असातावेदनीयं येन जीवा दुःखपरंपरां लभन्ते तद् असातावेदनीयं स्यात् । २१. मिथ्यात्वं—"अदेवे देवबुद्धिर्या गुरुधीरगुरौ च या । अधर्मे धर्मबुद्धिश्च मिथ्यात्वं तद्विपर्ययात्" ॥१॥ इत्यादि लक्षणम् २२. । स्थावरदशकं अग्रे व्याख्यास्यते । ३२ । नरकत्रिकं नरकगति-नरकायु-नरकानुपूर्वीरूपं । यया जीवो नरके याति सा नरकगतिः । ३३. येन जीवो नरके स्थितिं करोति तन्नरकायुः । ३४. यया जीवो वक्रगत्या नीयते सा नरकानुपूर्वी । ३५. कषायाः प-

चविंशतिः, ते चैवं षोडश कषायाः नव नोकषायाः । तत्र कषायाः क्रोध-मान-माया-लोभरूपाः । प्रत्येकं चतुष्प्रकाराः । अनंतानुबंधिक-अप्रत्याख्यानक-प्रत्याख्यानक-संज्वलनभेदैर्बोद्धव्याः । तत्र अनंतानुबंधिका आजन्मावधिभाविनः नरकगतिप्रदायिनः सम्यक्त्वघातिनो ज्ञेयाः । अप्रत्याख्याना वर्षावधिभाविनः तिर्यग्गतिदायिनः देशविरतिघातिनः । प्रत्याख्याना मासचतुष्टयभाविनः मनुष्यगतिदायिनः साधुधर्मघातिनः । संज्वलनाः पुनः पक्षावधयो देवगतिप्रदाः केवलज्ञानघातिनः । एवं क्रोधादयः प्रत्येकं चतुर्भेदाः षोडशाऽभुवन् । नोकषाया नव हास्यादिषट्कवेदत्रयरूपाः । तत्र हास्यषट्कं हास्य-रति-अरति-शोक-भय जुगुप्सालक्षणं ज्ञातव्यम् । तत्र येन सनिमित्तं निर्निमित्तं वा हास्यं स्यात् तत् हास्यमोहनीयं । येन मनोहरेषु शब्दरूपादिपदार्थेषु रागः स्यात्तत् रतिमोहनीयम् । येन पुनः अमनोहरेषु तेषु उद्वेगः स्यात् तत् अरतिमोहनीयं । येन अभीष्टवियोगादिदुःखं ध्रियते तत् शोकमोहनीयं । येन जीवानां नानाविधनिमित्तैर्भयमुत्पद्यते तत् भयमोहनीयं । येन बीभत्सवस्तुदर्शनेन निंदादिकं करोति तत् जुगुप्सामोहनीयं । अथ वेदत्रय पुंवेद-स्त्रीवेद-नपुंसकवेदरूपं । तत्र येन स्त्रियं प्रति अभिलाषः स्यात् स पुंवेदः तृणदाहतुल्यः । येन पुरुषं प्रत्यभिलाषः स्यात्स स्त्रीवेदः करीषदाहतुल्यः । येन पुंस्त्रीविषये अभिलाषः स्यात् स नपुंसकवेदः नगरदाहतुल्यः । एवं षोडशकषायैः नवनोकषायैः कषायपंचविंशतिर्व्याख्याता । एवं पूर्वोक्तपंचत्रिंशत्कषायपंचविंशतिमीलने षष्टिर्भेदाः । तिर्यग्द्विकं तिर्यग्गतितिर्यगानुपूर्वीरूपं । येन तिर्यग्गतौ गम्यते सा तिर्यग्गतिः । ६१, येन तिर्यग्गतौ बलान्नीयते सा तिर्यगानुपूर्वी । ६२ ॥

इगबितिचउजाईओ, कुखगइउवघाय हुंति पावस्स ।
अपसत्थं वन्नचऊ, अपढमसंघयणसंठाणा ॥ ११ ॥ २२ ॥

(प्राः अ०)—एकेन्द्रिय १ द्वीन्द्रिय २ त्रीन्द्रिय ३ चतुरिन्द्रिय ४ जातयः, कुत्सितविहायोगतिः, उपघातः "उवघाया उवहम्मइ, सतणुवयवलंबिगाईहिं", अप्रशस्तं वर्णादिचतुष्कं, प्रथमवर्जसंहननानि ऋषभनाराचनाराचार्द्धनाराचकीलिकासेवार्त्तरूपाणि ५,

[illegible]

(टी०) [illegible] जातयः ६६, [illegible] गच्छति सा शुभा वा अशुभा विहायोगतिः ६७, [illegible] ६८. यदुदयाद्वज्रऋषभ-नाराच[illegible]संहननम् ६९, [illegible] संस्थानानि च । तत्र यदु-[illegible] ऋषभनाराच-संहननम् ७१. यदुदयात्[illegible]संहननम् ७४. यदुदयादेकस्मिन् पार्श्वे [illegible]संहननम् ७५, यदुद-[illegible] कीलिकासंहननम् ७६, यदुदयात्प-[illegible]संहननम् ७७ । इति संहननपञ्चकम् यदुदयान्नाभेरुपरि विस्तरबहुलं अधस्तु हीनाधिकप्रमाणं वपुर्जायते तन्न्यग्रोधपरिमण्डलसंस्थानम् ७८, यदुदयान्नाभेरधः परिपूर्णलक्षणमुपरि तु प्रमाणलक्षणविसंवादि वपुर्जायते, तत्सादिसंस्थानम् ७९, यदुदयात्पाणिपादशिरोग्रीवं यथोक्तं लक्षणादियुक्तं, शेषं तूदरपृष्ठादि न्यूनाधिकप्रमाणं वपुर्भवति तत्कुब्जसंस्थानम् ८०, यदुदयात्पाणिपादाद्यवयवास्तनः काय उपरितनः शिरोग्रीवादिकश्च विसंवादी भवति । शेषो मध्यकायो यथायुक्तः स्यात् तद्वामनसंस्थानम् ८१, यदुदयात्सर्वावयवेषु प्रायो यथोक्तलक्षणादिमुक्तं वपुर्भवति तत् हुण्डकसंस्थानम् ८२ । इति संस्थानपञ्चकम्, इति पापतत्त्वस्य द्व्यशीतिभक्तयो भवन्तीति गाथायुगलार्थः । पापतत्त्वमुक्तम् । अथ पञ्चमाश्रवतत्त्वभेदान्गाथाचतुष्टयेनाह ॥

(सा० अ०) ' एगि ' एकेंद्रियजातिः यया जीवानां एकेंद्रियत्वं भवति सा एकेंद्रियजातिः । ६३, एवं द्वि-त्रि-चतुरिंद्रिय-

जातयो ज्ञेयाः। ६४-६५-६६, कुखगतिः यया जीवानां अशुभगतिः, यथा खरोष्ट्रादीनाम्। ६७, उपघातनामकर्म येन स्वशरीरावयवः प्रतिजिव्हा-गलकंठिका-चोरदंतादिभिः उपहन्यते तत् उपघातनाम कर्म। ६८ अप्रशस्तं वर्णचतुष्कं वर्ण-गंध-रस-स्पर्शस्वरूपं। ६९-७०-७१-७२, प्रथमं संहननं प्रथमं संस्थानं वर्जयित्वा शेषाणि पंच संहननानि पंच संस्थानानि च पापप्रकृतिमध्ये ज्ञातव्यानि। प्रथमं संहननं प्रथमं संस्थानं पुण्यप्रकृतिमध्ये पूर्वमेव कथितं। तत्र संहननानि वज्रऋषभनाराच १ ऋषभनाराच २ नाराच ३ अर्द्धनाराचं ४ कीलिका ५ सेवार्त्तरूपाणि। यस्मिन् अस्थिसंधौ उभयतो मर्कटबंधः पट्टः कीलिका च स्यात् तत् वज्रर्षभनाराचं तत्पुण्यप्रकृतिमध्ये ज्ञातव्यम्। कीलिकारहितं ऋषभनाराचं। ७३, अस्थिसंधौ उभयतो मर्कटबंधः स्यात् तन्नाराचं। ७४, यत्रैकपार्श्वे मर्कटबंधोऽपरपार्श्वे च कीलिका स्यात् तत् अर्द्धनाराचं। ७५, यत्रास्थीनि कीलिकामात्रबद्धानि स्युः तत्कीलिकाख्यं। ७६, यत्र पुनः अस्थीनि पृथक् स्थितानि परस्परं संलग्नानि भवंति तत् सेवार्त्तं। ७७, नित्यं स्नेहाभ्यंगादिसेवया ऋतं व्याप्तं सेवार्त्तं इति नामार्थः। एवं पंच संहननानि पापप्रकृतिमध्यंगतानि व्याख्यातानि। अथ संस्थानानि तान्याकारविशेषरूपाणि समचतुरस्रपर्यंक-न्यग्रोधपरिमंडल-सादि-कुब्जक-वामन-हुंडाख्यानि। तत्र समचतुरस्रपर्यंकं पर्यंकासनोपविष्टजिनबिंबानामिव ज्ञातव्यं तच्च पुण्यप्रकृतिमध्ये पूर्वोक्तं। न्यग्रोधं यथा न्यग्रोधो वटः उपरि संपूर्णावयवः अधस्तु हीनः तथा नाभेरुपरिलक्षणोपेततया संपूर्णं अधस्तु हीनं यत्संस्थानं तन्न्यग्रोधपरिमंडलं। ७८, सादिसंस्थानं सह आदिना वर्त्तते तत्सादि। नाभेरधस्तात् यथोक्तलक्षणप्रमाणोपेतं पुनः उपरि हीनं इति भावः। ७९, कुब्जसंस्थानं यत्र पादपाणिशिरोग्रीवादिकं प्रमाणलक्षणोपेतं उरउदरादि च हीनं तत् कुब्जं। ८०, तद्विपरीतं वामनसंस्थानं। ८१, सर्वावयवैरशुभं हुंडसंस्थानं। ८२, सांप्रतं प्रायो मनुष्याणां तदेव। एवं द्व्यशीतिः पापप्रकृतयो व्याख्याताः। अथ पूर्वमुक्तं स्थावरदशकं व्याख्यायते। तिष्ठंति उष्णादितापिता अपि तत्परिहारासमर्था भवंति ते स्थावराः, ते सर्वेप्येकेंद्रिया ज्ञातव्याः। स्थावरत्वप्रदायकं कर्म स्थावरनामकर्म। १, सूक्ष्मनामकर्म येन जीवाश्चर्मचक्षुषामदृश्या भवंति, यथा निगो-

[पुरिसित्थीतदुभयं पइ, अहिलासो जव्वसा हवइ सो उ।
थीनरनपुंवेउदओ, फुंफुमतणनगरदाहसमो ॥१९] ॥३०॥

[संघयणमट्ठिनिचओ, तं छद्धा वज्जरिसहनारायं।
तह रिसहनारायं, नारायं अद्धनारायं ॥ २० ॥] ३१ ॥

[कीलिअ छेवट्ठ इह, रिसहो पट्टो अ कीलिआ वज्जं।
उभओ मक्कडबंधो, नारायं इममुरालंगे ॥ २१] ॥ ३२ ॥

[समचउरंसं१ निग्गोह२,साइ३ वामण४ खुज्ज५ हुंडे अ६।
जीवाण छ संठाणा, सव्वत्थ सुलक्खणं पढमं ॥२२]॥३३॥

[नाहिइ उवरि बोअं, तइअमहोपिट्ठिउअरउरवज्जं।
सिरगीवपाणिपाए, सुलक्खणं तं चउत्थं तु ॥२३] ॥३४॥

[विवरीयं पंचमगं, सव्वत्थालक्खणं भवे छट्ठं।
संठाणविहा भणिया, जिणिंदवरवीयरागेहिं ॥२४]३५॥

[थावर सुहुम अपज्जं, साहारणअथिरअसुभदुभगाणि।
दुस्सरणाइज्जजसं, थावरदसगं विवज्जत्थं ॥२५॥] ३६ ॥

[(अ०) एताश्च त्रयोदशापि गाथा इगविहेत्यादिगाथावचूर्णौ वृत्तौ च लेशतो॥ व्याख्यातस्वरूपाः]

इंदिअकसायअव्वय-जोगा पंच चउ पंच तिन्नि कमा।
किरिआओ पणवीसं, इमा उ ताओ अणुक्कमसो॥१२॥३७

काइअ अहिगरणिया, पाउसिआ पारितावणीकिरिआ।
पाणाइवायरंभिअ, परिग्गहिआ मायवत्ती अ ॥१३॥३८

मिच्छादंसणवत्ती, अपच्चक्खाणा य दिट्ठि पुट्ठी अ।
पाडुच्चिअ सामंतो-वणीअ नेसत्थि साहत्थी ॥१४॥ ३९॥

आणवणि विआरणिआ, अणभोगा अणवकंखपच्चइआ।
अन्नापओगसमुदाण-पिज्जदोसेरियावहिया ॥ १५॥४० ॥

(प्रा० अ०) 'इंदि०' स्पर्शन १ रसन २ घ्राण ३ चक्षुः ४ श्रोत्रे-न्द्रियाणि, ५ कषायाः-क्रोधाद्याः ४, अव्रतानि-प्राणातिपातादीनि ५, योगा-मनोयोगाद्याः, ३, क्रियाः पञ्चविंशतिरेवम् । कायेनाय-तमानेन निर्वृत्ता कायिकी १, पशुवधादिप्रवर्त्तनेन खड्गादिनिर्व-र्त्तनेन वाधिकरणेन वाऽधिकरणिकी २, जीवाजीवयोरुपरि प्रद्वेषेण भवा प्राद्वेषिकी ३, निर्वेदात् क्रोधादेश्च स्वपरयोः परिता-पेन पारितापनिकी ४, एवं प्राणातिपातेन प्राणातिपातिकी ५, कृष्याद्यारम्भेणारम्भिकी ६, धान्यादिपरिग्रहेण पारिग्राहिकी ७, मायया परं प्रत्याययति मायाप्रत्ययिकी ८, 'मिच्छा०'. जिनवच-नाश्रद्धानेन मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी ९, अप्रत्याख्यानेन अप्रत्या-ख्यानिकी १०, कौतुकात् दृष्ट्या निरीक्षणेन दृष्टिकी ११, सन्देहा-दिपृच्छनेन पृच्छिकी १२, रागादश्वादीनां हस्तस्पर्शेन स्पृष्टिकी वा । जीवाजीवौ प्रतीत्य कर्मबन्धेन प्रातित्यकी १३, स्वगवाश्वा-दिकं द्रष्टुं समन्तादुपनिपतन्तं प्रशंसन्तं च लोकमवलोक्य हर्ष-करणेन सामन्तोपनिपातिकी, अथवा ऽनाच्छादितभाजनेन त्रसानां समन्तादुपनिपातेन सामन्तोपनिपातिकी १४, राजाद्यादेशान्नितरां यन्त्रशस्त्राद्याकर्षणेन नैशस्त्रिकी १५, स्वहस्तेन जीवं शशकादिकं लात्वा जीवेन श्वादिनाऽजीवेन शस्त्रादिना मारयतः स्वाहस्तिकी १६, 'आणवणि'० जीवाजीवयोराज्ञापनेन आज्ञापनिकी आनयनेन आनयनिकी वा १७, जीवाजीवयोर्विदारणेन विदारणिकी १८, अनुपयोगाद्वस्त्रादानग्रहणेन अनाभोगिकी १९, इहलोकपरलोक-विरोधाचरणेन अनवकाङ्क्षप्रत्ययिकी क्रिया २०, अन्या एकविंशति-तमा दुष्प्रणिधानयोगत्रयेण प्रायोगिकी क्रिया २१, अष्टकर्मणां स-मुदानं येन भवति तेन सामुदानिकी क्रिया अथवा मेलापकं कृत्वा यल्लिपनावष्कंदादि क्रियते सा सामुदायिकी क्रिया, २२, माया-लोभरूपप्रेम्णा भवा [illegible]मिकी क्रिया २३, क्रोधमानरूपेण द्वेषेण भवा द्वेषिकी क्रिया २४, अकषायिणां केवलकायजयोगबन्धेन ईर्यापथिक्यां मार्गशोधने भवा ईर्यापथिकी क्रिया २५ ॥ अथ संव-रस्य सप्तपञ्चाशद्भेदानाह—

(छ०) स्पर्शनरसनघ्राणचक्षुःश्रोत्रेन्द्रियाणि पञ्च, क्रोधमानमायालोभा इति कषायचतुष्कम्, प्राणातिपातमृषावादादत्तादान मैथुनपरिग्रहसेवनरूपाण्यव्रतानि पञ्च, अशुभमनोवचनकाययोगा इति योगत्रिकम् इत्येते क्रमादनुक्रमेण पञ्चचतुःपञ्चत्रिकरूपाः स्युरिति । क्रियाश्च पञ्चविंशतिः, ताश्चेमा अनुक्रमश इति । कायेनायतनप्रवृत्तेन निर्वृत्ता कायिकी १, पशुबन्धादिप्रवर्त्तनेन अधिकरणिकी २, जीवाजीवयोरुपरि द्वेषकरणेन प्राद्वेषिकी ३, निर्वेदात् क्रोधाद्वा स्वपरयोः परितापनेन पारितापनिकी ४, स्वपरहस्तमारणेन प्राणातिपातिकी ५, कृष्याद्यारम्भेणारम्भिकी ६, जीवाजीदिवस्तुसंग्रहेण तत्परिग्रहिकी ७, मायया परवञ्चनेन मायाप्रत्ययिकी ८, जिनवचनाश्रद्दधानेन मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी ९, जीवाजीवयोरविरत्या अप्रत्याख्यानिकी १०, अश्वरथादिकौतुकनिरीक्षणेन दृष्टिकी ११, रागद्वेषाभ्यां जीवाजीवस्वरूपप्रच्छनेन पृच्छिकी, अथवा रागादश्वादीनां हस्तस्पर्शनेन स्पृष्टिकी १२, जीवाजीवौ प्रतीत्य कर्म्मबन्धनेन प्रातीत्यकी १३, गवाश्वादिकं किञ्चिद्द्रष्टुं समन्तान्निपतन्तं प्रशंसन्तं च लोकमवलोक्य हर्षप्रकरणेन अथवाऽनाच्छादितभाजने त्रसानां समन्तादुपनिपातेन सामन्तोपनिपातिकी, १४, राजाद्यादेशान्निरन्तरं यत्र शस्त्राद्याकर्षणेन नैशस्त्रिकी १५, जीवेन श्वादिना अजीवेन शस्त्रादिना शशादिकं मारयतः स्वहस्तिकी १६, जीवाजीवयोराज्ञापनेन आनयनेन वा आज्ञापयिकी आनयनिकी वा १७, जीवाजीवयोः स्फोटनेन विदारणिकी १८, अनुपयोगाद्वस्त्रादानेन अनाभोगिकी १९, इहलोकपरलोक विरुद्धाचरणेन अनवकाङ्क्षप्रत्ययिकी २०, प्रणिहितो योगत्रयेण प्रायोगिकी २१, अष्टकर्म्मणां येन समुपादानं भवति तेन सामुदायिकी २२, मायालोभनिश्रिता प्रेमप्रत्ययिकी २३, क्रोधमाननिश्रिता द्वेषिकी २४, अकषायाणां सयोगिगुणस्थानस्थानां च केवलकाययो-

गवन्धेन ईर्यापथिकी २५ ॥ इति द्विचत्वारिंशदाश्रवभेदा इति गाथार्थः ॥ आश्रवतत्त्वमुक्त्वा । षष्ठं संवरतत्त्वमाह—

(सा० अ०) 'इंदिअ०' इति—इंद्रियाणि कषायाः अव्रतानि योगाः एतेषां क्रमेण पंच चत्वारः पंच त्रयः भेदा भवंति । तत्र इंद्रियाणि पंच श्रोत्रादीनि प्रसिद्धान्येव सामान्यतः । विशेषतः पुनस्तानि द्विधा द्रव्येंद्रियाणि भावेंद्रियाणि च । तत्र द्रव्येंद्रियाणि पुद्गलद्रव्यरूपाणि, भावेंद्रियाणि लब्ध्युपयोगलक्षणानि । पुनः द्रव्येंद्रियाणि निर्वृत्त्युपकरणभेदात् द्विधा । निर्वृतिरपि द्विधा अंतर्बहिश्च । तत्र श्रोत्रेंद्रियस्यान्तर्मध्ये कदंबकुसुमाकारा देहावयवरूपा निर्वृतिरस्ति या शब्दप्रकारग्रहणे वर्त्तते । चक्षुरिंद्रियस्य धान्यमसूराकारा, घ्राणेंद्रियस्य अतिमुक्तकपुष्पाकारा, काहलिकासदृशी वा । रसनेंद्रियस्य क्षुरप्राकारा, स्पर्शनेंद्रियस्य नानाकारा अभ्यंतरा निर्वृतिः । बाह्या निर्वृतिः पुनः सर्वेषां इंद्रियाणां या दृश्यमानास्ति सैव ज्ञातव्या । उपकरणं तेषामेव पुनः कदंबाकारादीनां खड्गस्य छेदनशक्तिरिव स्वस्वविषयग्रहणशक्तिः तद्रूपं ज्ञातव्यं । एवं द्रव्येंद्रियस्वरूपं प्रोक्तं । भावेंद्रियाणि लब्ध्युपयोगरूपाणि । जीवस्य ज्ञानावरणादिकर्मक्षयोपशमभावात् या शब्दादिग्रहणशक्तिः सा लब्धिः । येन पुनः शब्दादीनां ग्रहणपरिणामः स उपयोगः । एतद्द्वयरूपाणि भावेंद्रियाणि । इति पंचापि इंद्रियाणि व्याख्यातानि । क्रोधमानमायालोभरूपाः प्रसिद्धा एव चत्वारः कषायाः, हिंसामृषादत्तादानाब्रह्मपरिग्रहलक्षणानि पंचाव्रतानि, मनोयोगः वचनयोगः काययोगश्चेति त्रयो योगाः, इति सप्तदशभेदा आश्रवस्य व्याख्याताः । शेषाः पंचविंशतिक्रियारूपाः प्रोच्यन्ते । क्रियाः पंचविंशतिः, ताः पुनः इमा वक्ष्यमाणलक्षणानुक्रमेण ज्ञातव्याः । तासामेव लक्षणमाह । 'काइअ' इति, 'मिच्छादंसण'० इति, 'आणवणि' इति—कायेन अयतमानेन निर्वृत्ता सा कायिकी कथ्यते । १, अधिकरणिकी पशुवधादिप्रवर्त्तनेन खड्गादिनिर्वर्त्तनेन वाधिकरणेन निर्वृत्ता अधिकरणिकी । २, जीवाजीवयोरुपरि प्रद्वेषेण प्राद्वेषिकी । ३, क्रोधादेः स्वपरयोः परितापेन पारितापनिकी । ४, प्राणातिपातेन प्राणातिपातिकी । ५, कृष्याद्यारंभणेन आरंभिकी । ६, धान्यादिपरिग्रहेण परिग्रहिकी । ७, मायया परवंचनेन संजाता मायाप्रत्ययिकी । ८, जिनवचनविप-

रीतपरिणामेन मिथ्यादर्शनेन संजाता मिथ्यादर्शनप्रत्ययिकी । ९, अप्रत्याख्यानेन अविरत्या जाता अप्रत्याख्यानिकी । १०, कौतुकादिनिरीक्षणेन दृष्टिकी । ११, रागाद् द्वेषाद्वा जीवाजीवयोः स्वरूपपृच्छनेन अथवा रागादेश्च वृषभबालकादिविशिष्टवस्तूनां हस्तस्पर्शनेन निर्वृत्ता पृष्टिकी तथा स्पृष्टिकी वा । १२ जीवाजीवादी प्रतीत्य—आश्रित्य कर्मबंधनेन संजाता प्रातित्यकी । १३, स्वकीयगजाश्ववृषभादिविशिष्टपदार्थं विलोकयितुं लोकं सर्वतः समागच्छंतं प्रशंसां कुर्वंतं दृष्ट्वा हर्षकरणेन अथवा अनाच्छादितस्नेहादिभाजने त्रसाणां जीवानां निपतनेन संजाता सामंतोपनिपातिकी । १४, राजाद्यादेशाद्यितरां यंत्रशस्त्राद्याकर्षणेन संजाता नैशस्त्रिकी । १५, जीवेन श्वानादिना अजीवेन शस्त्रादिना शशकादिकं स्वहस्तेन मारयतः स्वाहस्तिकी । १६, जीवाजीवयोराज्ञापनेन स्वेच्छया व्यापाररूपेण आनयनेन वा आज्ञापनिकी आनयनिकी वा । १७, जीवाजीवयोर्विदारणेन स्फोटनेन वैदारणिकी । १८, शून्यचित्ततया वस्तूनामादाननिक्षेपणेन. अनाभोगिकी । १९, इह लोक परलोकविरुद्धाचरणेन हिंसादिषु व्यापाराचरणेन अनवकांक्षप्रत्ययिकी । २०, अन्या अपरा एकविंशतितमा । मनोवचनकाययोगदुष्प्रणिधानेन निर्वृत्ता प्रायोगिकी । २१, अष्टानां कर्मणां समुदायेन या भवति सा सामुदायिकी । २२, मायालोभाश्रिता प्रेमिकी । २३, क्रोधमानाश्रिता द्वेषिकी । २४, केवलिनां केवलकाययोगजनितबंधेन संजाता ईर्यापथिकी । २५, एवं क्रियाः पंचविंशतिः । एवं पूर्वोक्तसप्तदशभेदानां पंचविंशतिक्रियाणां च मीलने द्विचत्वारिंशद् भेदा आश्रवस्य ज्ञातव्याः इत्थं पंचमं आश्रवतत्त्वं प्ररूपितम् ॥ अथ षष्ठं संवरतत्त्वं निरूपयति ॥

समिइ गुत्ती परीसह, जइधम्मो भावणा चरित्ताणि ।
पणतिगदुवीसदसबार–पंचभेएहिं सगवन्ना ॥१॥४१॥

(व्या० अ०) 'समिइ०' ईर्याद्याः समितयः पञ्च, मनोगुप्त्याद्या गुप्तयस्तिस्रः, परीषहाः—क्षुहा १, पिवासा २, सी ३, उण्हं ४, दंसा ५, चेला ६, अरइ ७, इत्थीओ ८, । चरिआ ९, निसीहिआ १०, सिज्जा ११, अक्कोस १२, वह १३, जायणा १४ ॥ १ ॥ अलाभ

१५, रोग १६, तणफासा १७; मल १८, सक्कार १९, परीसहा । पन्ना २०, अन्नाण २१, सम्मत्तं २२; इअ बावीस परीसहा ॥ २॥" यतिधर्मः—"खंती १, मद्दव २, अज्जव ३; मुत्ती ४, तव ५, संजमे ६, अ बोधव्वे । सच्चं ७, सोअं ८, अकिं-चणं ९, च बंभं १०, च जइधम्मो ॥ १ ॥" भावनाः—"अनित्यता १ मशरणं २, भव ३ मेकत्त्व ४ मन्यतां ५ । अशौच ६ माश्रवविधिं ७, संवरं ८ कर्म्मनिर्ज्जरां ९, ॥ १ ॥ धर्मस्वाख्याततां १० लोकं ११, द्वादशीं बोधिभावनां १२ ॥" चारित्राणि—प्राणातिपातविरमणादीनि, प्राणा इन्द्रियादयो दश, "पञ्चेन्द्रियाणि त्रिविधं बलं च, उच्छ्वासनिःश्वासमथान्यदायुः । प्राणा दशैते भगवद्भिरुक्तास्तेषां वियोगीकरणं तु हिंसा ॥ १ ॥" तेषां प्राणानामतिपातः प्राणातिपातः जीवस्य दुःखोत्पादनं, न तु जीवातिपातः, तस्माद्विरमणम् । एवं मृषावादविरमणादीनि, अथवा "सामाइअत्थ पढमं, छेओवट्ठावणं भवे बीअं । परिहारविसुद्धीअं, सुहुमं तह संपरायं च ॥ १ ॥ तत्तो अ अहक्खायं, खायं सव्वंमि जीवलोगम्मि । जं चरिऊण सुविहिआ, वच्चंतयरामरं ठाणं ॥ २ ॥" अथ निर्ज्जराभेदानाह—

(वृ०) ईर्याभाषैषणादाननिक्षेपोत्सर्गरूपाः पञ्च समितयः । तत्र लोकातिवाहिते मार्गे पदं पदं चक्षुषा पश्यतीतीर्यासमितिः १, निरवद्यवचनजल्पनाद् भाषासमितिः २, द्विचत्वारिंशद्दोषरहितान्नादिग्रहणादेषणासमितिः ३, सम्यग्विलोकितासनादिग्रहणान्निक्षेपाच्चादानग्रहणसमितिः ४, निर्जीवस्थण्डिलेषु खेलजल्लादिपरिष्ठापनात् पारिष्ठापनिकासमितिः ५ । इति पञ्च समितयः । पापव्यापारेभ्यो मनोवाक्कायगोपनान्मनोवचनकायगुप्तयः ३ ॥ द्वाविंशतिः परीषहाः—तत्र बुभुक्षायाः सहनेन क्षुत्परीषहः १, तृष्णायाः सहनेन तृट्परीषहः २, शीतर्त्तौ शीतसहनेन शीतपरिषहः ३, उष्णर्त्तौ तापसहनेन तापपरिषहः ४, वर्षाकाले दंशमशकसहनेन दंशमशकपरीषहः ५, वस्त्रादिपरिग्रहत्यागेन नग्नात्म्यपरीषहः ६, जीवानामु-

पन्नवस्य सम्यक्सहनेन अरतिपरीषहः ७, स्त्रीरूपादिदर्शनादक्षोभत्वेन स्त्रीपरीषहः ८, गोचरचर्यायामरसविरसाहारग्रहणान्मनस्यविषादेन गोचरचर्यापरीषहः ९, स्त्रीभिः सहैकस्थ्येऽपि चित्ताक्षोभेन निषद्यापरीषहः १०, खरशिलाकाष्ठोपरि शयनाच्छय्यापरीषहः ११, दुर्वचनतर्जनसहनेन आक्रोशपरीषहः १२, यन्त्रादिपीडासहनेन वधपरीषहः १३, दातृकुलागमनामार्थिनः भिक्षाग्रहणेन याञ्चापरीषहः १४, कर्म्मवशात् गृहस्थगृहे ऽन्नपानादिसामग्र्यां सत्यामपि तदप्राप्तावदीनचित्तत्वादलाभपरीषहः १५, ज्वरातीसारादिरोगसहनेन रोगपरीषहः १६, तृणकण्टकादिव्यथासहनेन तृणपरीषहः १७, मलसहनेन मल्लपरीषहः १८, निरस्कारापमानसहनेन सत्कारपुरस्कारपरीषहः १९, प्रज्ञादिदर्प्पसहनेन प्रज्ञापरीषहः २०, अध्ययनक्लेशसहनादज्ञानपरीषहः २१, जिनवचनाश्रद्दधानेन सम्यक्त्वपरीषहः २२ । एवं द्वाविंशतिः परीषहाः ॥ 'जइधम्म'त्ति क्षान्त्यादिको दशविधो यतिधर्मः, तत्र सहिष्णुत्वं क्षमा १, निरहङ्कारता मार्द्दवम् २, निर्म्मायित्वमार्ज्जवम् ३, सद्भावः सत्यम् ४, अलोभत्वं शौचम् ५, प्राणिदया संयमश्चेन्द्रियनिरोधः ६, इच्छानिरोधस्तपः ७, निर्म्ममत्वं त्यागः ८, निष्परिग्रहत्वमाकिञ्चन्यम ९, अमैथुनत्वं ब्रह्मचर्यम् १०, इति दशविधो यतिधर्म्मः ॥ 'भावण'त्ति पदार्थानां क्षयाविनाशित्वमनित्यम् १, त्राणाभावाज्जीवानामशरणम् २, चतुर्दशरज्ज्वात्मके लोके स प्रदेशो नास्ति यो जीवैर्मरणेन न स्पृष्ट इति भवः ३, एक एवोत्पद्यते विपद्यते कर्म्माण्यनुभवति चैकत्वम् ४, देहधनबन्धेभ्यो ह्यात्मनो भिन्नत्वचिन्तनमन्यत्वम् ५, सप्तधातुमयदेहस्याशुचित्वचिन्तनादशुचित्वम् ६, मनोवाक्काययोगैः शुभाशुभकर्म्मार्ज्जनमाश्रवः ७, सर्वाश्रवद्वारनिरोधात् संवरः ८, संसारबीजभूतकर्म्मणां जरणा निर्ज्जरा ९, अर्हदाख्यातधर्म्मश्रवणाद्धर्म्मः १०, स्थित्युत्पत्तिव्ययात्मकद्रव्यपूरणकटिस्थकरवैशाखस्थान-

त्त्वस्थितलोकस्चिन्तनाल्लोकभावना ११, जैनतत्त्वनिश्चयाद्वगमाद्बो-
धिरिति १२। एवं द्वादश भावना ॥ 'चारित्त'त्ति चारित्राणि
पञ्च, तत्र त्रसस्थावरशत्रुमित्रादिषु समभावकरणात्सामायिकम् १,
व्रतपर्यायच्छेदाच्छेदोपस्थापना २, चत्वारस्तपः कर्तारश्चत्वारो वै-
यावृत्त्यकर्तार एको वाचनाचार्य इति नवको गणः। तत्र चत्वारो
निर्दिष्टं तपः कुर्वन्ति चत्वारो वैयावृत्त्यकराः कल्पस्थितस्तथाचा-
म्लानि यावत् षण्मासाः। तदन्ते वैयावृत्त्यकरास्तपः कुर्वन्ति, सचा-
चाम्लानि यावत् षण्मासाः। ततः कल्पस्थितस्तपः शेषास्त्वाचाम्लानि।
एवमष्टादशमासप्रमितिः परिहारविशुद्धिर्नामचारित्रम् ३, सञ्ज्व-
लनक्रोधमानमायालोभवन्धविच्छेदेन सूक्ष्मलोभोदये दशमगुणस्थाने
वर्त्तमानस्य सूक्ष्मसम्परायचारित्रम् ४, क्षीणमोहस्य उपशान्तमोहस्य
वा उपशान्तमोहक्षीणमोहसयोग्ययोगिगुणस्थानस्थस्य यथाख्यातचा-
रित्रम् ५। इति चारित्रपञ्चकम्। एवं पञ्चभिः समितिभिस्त्रिभिर्गुप्तिभिर्द्वा-
विंशत्यापरीषहैर्दशधा यतिधर्मेण, द्वादशभिर्भावनाभिः, पञ्चभिश्चा-
रित्रैरेकीकृत्य सप्तपञ्चाशद्भेदाः संवरस्येति गाथार्थः ॥ संवरतत्त्वमुक्त्वा
सप्तमनिर्जरातत्त्वस्वरूपं गाथापादेनाह—

(सा० अ०) 'समिइ इति'—संवरतत्त्वस्य सप्तपंचाशत्
भेदाः। ते च एवं ज्ञातव्याः। यथा समितयः पंच, गुप्तयस्तिस्रः,
परीषहा द्वाविंशतिः, यतिधर्मा दशभेदाः, भावना द्वादशधा, चा-
रित्राणि पंच, एवं क्रमेण समित्यादीनां षण्णां उत्तरोत्तरभेद-
संख्यायोजने सर्वाग्रेण सप्तपंचाशद् भेदा ज्ञातव्याः। तत्र समि-
तयः पंच ईर्यासमितिः १, भाषासमितिः २, एषणासमितिः ३,
आदाननिक्षेपणासमितिः ४, पारिष्ठापनिकासमितिः ५। तत्र
सम्यक् प्रशस्ताऽर्हत्प्रवचनानुसारेण इतिः गमनं चेष्टासमितिः। ई-
र्यायाः गमनस्य समितिः ईर्यासमितिः। मार्गे गच्छन् युगमात्रभूमौ
दत्तदृष्टिः साधुः समस्तजीवानां रक्षां कुर्वन् याति सा ईर्यासमितिः
इतिभावः। १, भाषासमिति. भाषया निरवद्यवचनस्य समितिः
भाषासमितिः। २, एषणासमितिः यथा द्विचत्वारिंशद्दोषरहित-

र्जितः आहारः साधुभिः गृह्यते सा एपणासमितिः । ३, आदान-निक्षेपसमितिः आदानं वस्तूनां ग्रहणं निक्षेपो वस्तूनां स्थापनं, तयोः आदाननिक्षेपयोः समितिः, यद् वस्तूनां ग्रहणं मोचनं तत् प्रथमं चक्षुषा निरीक्ष्य ततो रजोहरणादिना प्रमार्ज्य विधीयते सा आदाननिक्षेपसमितिः इति भावः। ४, पारिष्ठापनिकासमितिः परिष्ठाप्यते परित्यज्यते सदोषादिवस्तु सा पारिष्ठापनिकासमितिः। यत्र कफमूत्रमलादिनिर्जीवस्थाने यतनया परिष्ठाप्यते सा पारिष्ठापनिकासमितिः। ५, एवं पंच समितयः व्याख्याताः। अथ गुप्तयः तिस्रः मनोगुप्तिः १, वचनगुप्तिः २, कायगुप्तिः । ३, तत्र मनोगुप्तिः त्रिधा आर्त्तरौद्रध्यानानुबंधिकल्पनाजालपरिहारः १. धर्मध्यानानुबंधिनी माध्यस्थ्यपरिणतिः २, केवलज्ञानिनो योगनिरोधावस्थायां सकलमनोद्रव्यनिरोधश्च ३, इति मनोगुप्तिः । वचनगुप्तिः द्विधा भ्रूसंज्ञादिपरिहारात् मौनाभिग्रहः । १, वाचनापृच्छनादिषु मुखवस्त्रिकाच्छादितवक्त्रस्य भाषमाणस्यापि वाग्नियन्त्रणं । २, वचनगुप्तिः सर्वथावचननिरोधनिरवद्यसम्यग्वचनभाषणाभ्यां कृत्वा द्विभेदा, भाषासमितिः पुनः सम्यक्वचनप्रवृत्तिरूपतया एकभेदा एव इति वचनगुप्तिभाषासमित्योर्भेदः । कायगुप्तिः द्विधा उपसर्गादिसद्भावे कायोत्सर्गादचलनं, केवलिनां योगनिरोधावस्थायां सर्वथा शरीरचेष्टापरिहारः वा १. तथा सिद्धांतोक्तविधिना मुनीनां कायव्यापारस्य २ । एवं तिस्रो गुप्तयः व्याख्याताः । ३, अथ परीषहाः द्वाविंशतिः । क्षुधापरीषहः निरवद्याहारालाभे क्षुधा सहनीया, न पुनः सावद्याहारग्रहणं कार्यं इत्येवंस्वरूपः । १, पिपासापरीषहः तृषा सहनीया, न पुनः गाढतृषापीडितैरपि सचित्तजलं पेयं । २, शीतपरीषहः कायोत्सर्गविहारादिकुर्वतां शीतं लगति तत् सहनीयं, अग्निसेवादि न चिंतनीयं । ३, उष्णपरीषहः ग्रीष्मतापाक्रांतैरपि स्नानवायुव्यंजनवातायनश्रयणादि न विधेयं, आतापनादि कष्टं सहनीयं । ४, दंशमशकपरीषहः कायोत्सर्गादिषु दंशमशककृता विघाताः सहनीयाः । ५, अचेलपरीषहः मानप्रमाणोपेतैर्वस्त्रैर्मलिनजीर्णशीर्णैरपि खेदो मनसि न कार्यः । ६, अरतिपरीषहः अमनोज्ञोपाश्रयाहारादिषु अरतिः न कार्या । ७, स्त्रीपरीषहः स्त्रीणां मनोहररूपविभूषाविलासवाक्यहावभावादिकं दृष्ट्वा चित्तक्षोभो न कार्यः। ८,

चर्यापरीषहः वायुवत् अप्रतिबद्धतया विहारः कार्यः, न पुनः एकत्र वासः । ९. नैषेधिकीपरीषहः श्मशाने शून्यागारे सर्पबिले सिंहगुहादिषु कायोत्सर्गस्थैः नानाविधोपसर्गसद्भावेऽपि अनिष्टा चेष्टा न कार्या । १०. शय्यापरीषहः उच्चावचासु शय्यासु शीतोष्णकालादौ मनसि उद्वेगो न विधेयः । ११. आक्रोशपरीषहः अज्ञानलोकप्रोक्तवैभाष्यवाक्यश्रवणे कोपो न कार्यः दृढप्रहारिवत् । १२. वधपरीषहः कोपि दुरात्मा साधूनां वधं करोति तथापि साधुभिः क्रोधो न विधेयः स्कंदकसूरिशिष्यवत् । १३. याञ्चापरीषहः भिक्षावृत्तिकाले परगृहेषु याचने दुःखं मनसि न धार्यं । १४. अलाभपरीषहः अंतरायकर्मोदयात् निर्दोषभिक्षालाभाभावेऽपि चित्ते उद्वेगो न कार्यः ढंढणकुमारवत् । १५. रोगपरीषहः उग्ररोगसंभवेपि आर्त्तध्यानं न कार्यं, सम्यक् सह्यं सनत्कुमारराजर्षिवत् । १६. तृणपरीषहः संस्तारकादौ दर्भादितृणव्यापारे देहपीडायामपि दुःखं न चिन्त्यं । १७. मलपरीषहः मलप्रस्वेदादि शरीरात् न स्फेटनीयं, किंतु यावज्जीवं सम्यक् सहनीयं । १८. सत्कारपुरस्कारपरीषहः बहुलोकजनैस्सत्कारादिकृतस्तुतिवंदनादेः चित्तोन्मादो न कार्यः, ई-र्ष्या मनसि न कार्या । १९. प्रज्ञापरीषहः बहुशास्त्रसंभवेऽपि आत्मीयचित्ते गर्वो न कार्यः । २०. अज्ञानपरीषहः ज्ञानावरणीयकर्मोदयात् पठतामपि पाठो नागच्छति तथापि दुःखं मनसि न कार्यं, किंतु कर्मविपाक एव चिन्त्यः । २१. सम्यक्त्वपरीषहः जिनशासनविषये देवगुरुधर्मविषये च संदेहो न विधेयः । २२. एवं द्वाविंशतिः परीषहा व्याख्याताः । अथ यतिधर्मो दशधा— दशप्रकारः । क्षमामार्दवार्जवनिर्लोभतातपःसंयमसत्यशौचाकिंचनब्रह्मचर्यस्य । तत्र क्षमा क्रोधत्यागः, सा दशविधा स्यात् । १. मार्दवं मृदोर्भावः मार्दवं, अहंकारपरित्यागः । २. आर्जवं ऋजोर्भावः, मायात्यागः । ३ निर्लोभता लोभपरित्यागः । ४. तपः बाह्याभ्यंतरं द्वादशधा । ५. संयम प्राणातिपातविरमणरूपः । ६. सत्यं सद्भ्यो हितं यथार्थं सत्यं । ७ शौचं सर्वजीवेषु सुखकारि वर्तनं शौचं, अदत्तादानविरतिः । ८. आकिंचन्यं न विद्यते किंचन द्रव्यादि यस्य सः, अकिंचनः तस्य भावः आकिंचन्यं सर्वपरिग्रहत्यागः । ९. ब्रह्म नवविधगुप्तिसहितः मैथुनपरिहारः । १०. अथ [illegible]

अशरणभावना २, भवभावना ३, एकत्वभावना ४, अन्यत्वभावना
५, अशौचभावना ६, आश्रवभावना ७, संवरभावना ८, निर्जरा-
भावना ९,धर्मभावना १०,लोकस्वभावभावना ११, बोधिभावना १२,।
तत्र संसारे सर्वपदार्थानां अनित्यता यत् चिंत्यते सा अनित्यभा-
वना । १, अशरणं देहिनां मरणादिभये संसारे शरणं किमपि
नास्ति इत्यादिचिंतनं अशरणभावना । २, जीवानां चतुरशीतिलक्ष-
जीवयोनिपरिभ्रमणचिंतनं भवभावना । ३, एकाक्येव जीवः उ-
त्पद्यते विपद्यते कर्माण्युपार्जयति भुंक्ते चेत्यादि चिंतनं एकत्वभावना
। ४, जीवानां देहात् पृथक्त्वे सति पुत्रकलत्रादिधनादिपदार्थेभ्योऽ
त्यंतभेद एकत्वम्, अतः 'तत्त्ववृत्त्या कोपि कस्यापि संबंधी
नास्ति'-इत्यादि चिंतनं अन्यत्वभावना । ५, देहस्य सप्तधातुम-
यस्य नव स्रोतांसि निरंतरं स्रवंति मलमूत्रश्लेष्मादिवस्तूनि बी-
भत्सानि सहचारीणि संति, अतः 'शुचित्वं कुतः स्यात्', इति
चिंतनं अशौचभावना । ६, संसारमध्यस्थितसमस्तजीवानां मिथ्या-
त्वकषायाविरतिप्रमादार्त्तरौद्रध्यानादिहेतुभिः निरंतरं कर्माणि
बध्यमानानि संति इतिचिंतनं आश्रवभावना । ७, मिथ्यात्वादीनां
बंधहेतुभूतानां संवरणोपायाः सम्यक्त्वादयः तेषां चिंतनं संवरभा-
वना । ८. निर्जराभावना कर्मनिर्जराख्या द्विधा सकामा अकामा
च । तत्र सकामा साधूनां । अकामा च अज्ञानकष्टजनिता जीवानां
। तत्र सकामा द्वादशप्रकारतपोविहितकर्मक्षयरूपा । १, अकामा पुनः
तिर्यगादिजीवानां तृषाबुभुक्षाछेदनभेदनभारोद्वहनाद्यकामकष्टसहनेन
यः कर्मक्षयः तद्रूपा ज्ञातव्या । एवंविधाया निर्जरायाः चिं-
तनं निर्जराभावना । ९. दुस्तरसंसारसागरसमुत्तारणप्रवहणप्रायश्री-
जिनप्रणीतश्रीधर्मप्रभावचिंतनं धर्मभावना । १०, चतुर्दशरज्ज्वात्म-
कलोकस्य कटिन्यस्तकरतिर्यक्प्रसारितपादपुरुषाकारस्य धर्मा-
धर्मास्तिकायादिषड्द्रव्यैः परिपूर्णस्य लोकस्य चिंतनं लोक-
भावना । ११, अनंतानंतकालदुर्लभमनुष्यादिसामग्रीयोगेऽपि दुः-
प्रापं प्रायो बोधिबीजं जीवानां इत्यादि चिंतनं बोधिभावना । १२,
एवं द्वादशभावनाः व्याख्याताः । १२, अथ चारित्राणि पंच । चा-
रित्राणि पंच सामायिक१छेदोपस्थापनीय२परिहारविशुद्धिक३ सू-
क्ष्मसंपराय४यथाख्यात५नामानि । तत्र सामायिकं सर्व-
सावद्यव्यापारपरित्यागनिरवद्यव्यापारासेवनरूपं ज्ञातव्यं । १,

छेदोपस्थापनीयं गणाधिपेन प्रदत्तं प्राणातिपातविरमणादिपंचमहाव्रतरूपं । २. परिहारविशुद्धिकं नव साधवो गच्छात् पृथग् भूत्वा अष्टादशमासान् यावत् यत्सिद्धांतप्रोक्तरीत्या तपः कुर्वंति तत्परिहारविशुद्धिकं ज्ञेयं । ३. सूक्ष्मसंपरायं सूक्ष्मसंपरायाख्यदशमगुणस्थानकप्राप्तानां साधूनां यच्चारित्रं तत् सूक्ष्मसंपरायं । ४. यथाख्यातं सर्वेषु कषायेषु सर्वथा क्षयं प्राप्तेषु साधूनां यच्चारित्रं तत् यथाख्यातं । ५. एतेषां चारित्राणां मध्ये सांप्रतं प्रथमचारित्रद्वयं विद्यमानमस्ति, शेषाणि त्रीणि चारित्राणि व्युच्छिन्नानि । एवं चारित्रपंचकं व्याख्यातं । एवं समितीनां पंच भेदाः, गुप्तीनां त्रयः, परीषहाणां द्वाविंशतिः, यतिधर्मस्य दश, भावनानां द्वादश, चारित्राणां पंच भेदाः, इति सप्तपंचाशद्भेदाः संवरतत्त्वस्य संजाताः । इति षष्ठं संवरतत्त्वं संक्षेपतो व्याख्यातम् । अथ सप्तमं निर्जरातत्त्वं व्याख्यानयति ।

[इरियाभासेसणादाणे, उच्चारे समिईसु य ।
मणगुत्ती वयगुत्ती, कायगुत्ती तहेव य ॥ २६ ॥] ॥ ४२ ॥

[खुहा पिवासा सीउण्हं, दंसाचेलारइत्थीओ ।
चरिया निसीहिया सिज्जा, अक्कोसवहजायणा॥२७]॥४३॥

[अलाभरोगतणफासा, मलसक्कारपरीसहा ।
पण्णा अन्नाण सम्मत्तं, इय बावीस परीसहा ॥२८॥]४४।

[खंतीमद्दवअज्जव, मुत्ती तवसंजमे अ बोद्धव्वे ।
सच्चं सोयं आकिंचणं च बंभं च जइधम्मो ॥ २९॥] ४५॥

[पढममणिच्चमसरणं, संसारो एगया य अन्नत्तं ।
असुइत्तं आसव, संवरो य तह निज्जरा नवमी ॥३०॥]४६

[लोगसहावो बोही, दुल्लहा धम्मस्स साहगा अरिहा ।
एयाओ भावणाओ, भावेयव्वा पयत्तेणं ॥ ३१ ॥]॥ ४७ ॥

[सामाइयत्थ पढमं, छेओवट्ठावणं भवे बीयं ।
परिहारविसुद्धीयं, सुहुमं तह संपरायं च ॥ ३२ ॥] ॥४८॥

[तत्तो अ अहक्खायं, खायं सव्वंमि जीवलोगंमि ।
जं चरिऊण सुविहिया, वच्चंति अयरामरं ठाणं ॥३३॥]४९.

[(अ०) एता अत्रापि व्यावर्णितस्वरूपा इति सुगमाः ॥]

[अणसणमूणोयरिया, वित्तिसंखेवणं रसच्चाओ ।
कायकिलेसो संलीण-या य बज्झो तवो होइ ॥३४॥]॥५०॥

[पायच्छित्तं विणओ, वेयावच्चं तहेव सज्झाओ ।
झाणं उस्सग्गोवि अ, अब्भिंतरओ तवो होइ ॥३५॥]५१

[(अ०) एते व्यावर्णयिष्यमाणस्वरूपे ॥]

[आलोयण १ पडिक्कमणो २-मय ३ विवेग ४ सुस्सग्गो ५ ।
तव६च्छेय७मूल८अणव-ट्ठया य ९ पारंचिए १० चेव
॥३६॥] ॥५२॥

[(अ०) आलोचनं १, प्रतिक्रमणं २, उभयं मिश्रं ३, विवेकस्त्यागः ४, उत्सर्गः कायोत्सर्गः ५, तपः ६, छेदः पर्यायांशविनाशः ७, मूलं सर्वपर्यायच्छेदः ८, अनवस्थाप्यता ९, पारंचितं १० चेति दशधा प्रायश्चित्तानि ॥ प्रायश्चित्तभेदानुक्त्वाथ विनयभेदानाह—]

[भत्ती १ बहुमाणो २ वन्न-जणणं ३ भासणमवन्नवायस्स ४।
आसायणपरिहाणी ५, विणओ संखेवओ एसो ॥३७॥]५३

[(अ०) भक्तिर्बाह्यप्रतिपत्तिः १, बहुमानो मानसी प्रीतिः २, वर्णः श्लाघा तत्करणं ३, अवर्णवादस्य निराकरणाय भाषणं प्रतिशब्दनं ४, आशातनापरिहाणिरिति सङ्क्षेपतो विनयः पञ्चधा ॥]

[नाणस्स दंसणस्स य, चरणस्स य तह तिविहजोगस्स
विणओ लोगुवयारो, सत्तविहो विसयभेएणं ॥३८॥]५४

[(अ०) पुनः प्रकारान्तरेण विनयभेदानाह—ज्ञानदर्शनचारित्रमनोवचःकायलोकोपचाररूपविषयभेदात्सप्तविधोपि विनयः प्रतिपादितः ॥]

[भत्ती तह बहुमाणो, तद्दिट्ठत्थाण सम्मभावणयं ।
विहिगहणब्भासो वि अ. एसो विणओ जिणुद्दिट्ठो ॥३९]६५

[(अ०) ज्ञानविनयमाह—ज्ञानज्ञानिनोर्भक्तिबहुमानौ । तद्दृष्टार्थानां सम्यग् भावनं चिन्तनं. विधिर्योगोपधानादिकोनेकप्रकारः, तत्पुरःसरं ज्ञानग्रहणं, अभ्यासः परिचयश्चेति. एवं भक्तिबहुमानभावनग्रहणाभ्यासभेदात् विनयो ज्ञानविनयः पञ्चधा जिनोद्दिष्टः तीर्थंकरप्रतिपादित इति ॥]

[सुस्सूसणा अणासा-यणा य विणओ अ दंसणे दुविहो ।
दंसणगुणाहिएसु. कज्जइ सुस्सूसणा विणओ ॥४०॥]६६।

[(अ०) दर्शनविनयमाह—दर्शनविनयो मूलतस्तावच्छुश्रूषाऽनाशातनाभेदाद्द्विधा. इदमेवाह-शुश्रूषणाऽनाशातना चेति दर्शनविषयो विनयो द्विभेदः । तत्र शुश्रूषणोचितप्रतिपत्तिसेवनात्मको विनयो दर्शनगुणाधिकेषु विशिष्टसम्यग्दर्शनिषु क्रियत इति भावः]

[सक्कारब्भुट्ठाणे. सम्माणासणपरिग्गहे तह य ।
आसण अणुप्पयाणं. किइकम्मं अंजलिगहो अ ॥४१]६७

[(अ०) शुश्रूषाविनयभेदानाह—शुश्रूषाविनयो दशधा. ते चैवं. सत्कारः १. अभ्युत्थानं २. सन्मानः ३. आसनपरिग्रहः ४. तथा च आसनानुप्रदानं ५., कृतिकर्म ६. अञ्जलिग्रहः हस्तयोञ्जलिरित्यर्थः ७ ॥]

[इंतस्स हिगच्छणया.ठिअस्स तह पज्जुवासणा भणिआ
गच्छंताणुव्वयणं. एसो सुस्सूसणाविणओ ॥४२॥]६८ ॥

[(अ०) आगच्छतोऽभिगमनं ८. स्थितस्य तथा पर्युपासनं

सेवनम् ९, गच्छतोऽनुव्रजनम् १०, एष दशविधः शुश्रूषाविनयो भणितः। तदासेवनाद्दर्शनशुद्धिः स्थिरता च जायते इत्येष दर्शन विनय उच्यते॥]

[तित्थयरधम्मआयरिय-वायगे थेरकुलगणे संघे।
संभोइअ किरियाए, मइनाणाईण य तहेव ॥ ४३]॥ ७९॥

[(अ०) अनाशातनाविनयं पञ्चचत्वारिंशद्भेदमाह—तीर्थकरः १, धर्मः २, आचार्यः ३, वाचक उपाध्यायः ४, स्थविरो वयः-पर्यायश्रुतैः ५, कुलमेकाचार्यसन्ततिः ६, गणो मिथःसापेक्षकुलत्रय-समूहः ७, संघः ८, सम्भोगः समानधार्मिकाणां परस्परेण भक्तादिदानग्रहणरूपः, तद्वान् साम्भोगिकः ९, क्रिया अस्ति परलोकोऽस्त्यात्माऽस्ति च सकलक्लेशाकलङ्कितं मुक्तिपदमित्यादिप्ररूपणात्मिका १०, मतिज्ञानादीनि पञ्च ज्ञानानि १५, इत्येतानि पञ्चदश-पदानि, तेषाम् ॥]

[आसायणवज्जणया, एएसिं तह य भत्तिबहुमाणो।
वण्णस्स य संजलणं, होइ अणासायणाविणओ ॥ ४४]८०

[(अ०) आशातनवर्जना १, भक्तिबहुमानः, भक्तिर्बाह्या पर्युपासना, तत्सहितो बहुमान आन्तरः प्रीतियोगः २, वर्णसञ्ज्वलनं च सद्भूतगुणकीर्त्तनेन यशोदीपनम् ३, पूर्वोक्तानां पञ्चदशानां आशातनवर्जनादित्रितयकरणेन भवत्यनाशातनाविनयः पञ्चचत्वारिंशद्भेदः ॥ एतेनापि भवति दर्शनशुद्ध्यादिरिति ॥ उक्तो दर्शन-विनयो द्विभेदोऽपि ॥]

[सामाइआइचरणस्स, सद्दहाणं तहेव काएणं।
संफासणा परूवण—मह पुरओ भवसत्ताणं ॥ ४५]॥ ८१॥

[(अ०) चारित्रविनयः सामायिकादिचारित्रभेदेन पञ्चधा भणितोपि श्रद्धानादिभेदैर्गुणितः पञ्चदशधा, तत्र सामायिकादेः श्रद्धानं रुचिः १, कायेन स्पर्शनं पालनम् २, भव्यानां पुरतस्तसद्-गुणवर्णनाद्युपदेशेन प्ररूपणमिति ३ ॥]

[मणवयकाइअविणओ, आयरिआईण सबकालंपि ।
अकुसलमणाईरोहो, कुसलाण उदीरणं तह य ॥४६]६२

[(अ०) सदैवाचार्यादीनां प्रत्यशुभमनआदीनां निरोधः, शुभानां च प्रेरणं, स मनोवचःकायिकविनयः, एते मनोवचःकायविनयाः प्रत्येकं प्रशस्ताप्रशस्तभेदेन द्विभेदाः, प्रशस्तस्य प्रवर्तनं निर्जराहेतुः, अप्रशस्तस्य च निवर्तनम् । तावपि प्रत्येकं सप्तभेदौ । प्रशस्तमनोविनयस्य तत्रापापासावद्याक्रियनिरुपक्लेशानाश्रवकराक्षपिकराभूताभिशङ्कनानि भेदाः, तदितरे चाप्रशस्तस्य । एवं वचसोपि द्विभेदस्य । प्रशस्तकायस्य चायुक्तगमनस्थाननिषदनत्वग्वर्तनोल्लंघनप्रलंबनसर्वेन्द्रिययोगयुञ्जनानि । इतरस्य त्वनायुक्तानि ॥]

[अब्भासत्थण छंदोणु-वत्तणं कयसुपडिकई ।
तह य कारिअमित्तकरणं, दुक्खत्तगवेसणा तह य॥४७]६३

[(अ०) लोकोपचारविनयः सप्तधा, तत्राभ्यासासनं गौरवार्हस्य समीपवृत्तिता १, छन्दोऽनुवर्तनं आराध्यस्य छन्दोऽभिप्रायस्तदनुसरणम् २, कृतप्रतिकृति विनयात्प्रसादिता गुरवः श्रुतं दास्यन्तीत्यभिप्रायेणाशनादिदानप्रयत्नः ३, कार्यं ज्ञानादि, तन्निमित्तं करणं भक्तादिदानम् ४, दुःखार्तस्य ग्लानीभूतस्य भैषज्यादिना गवेषणं दुःखार्तगवेषणा ५ ॥]

[तह देसकालजाणण, सबत्थेसु तहाणुकूलत्तं ।
लोगोवयारविणओ, सत्तविहो होइ विण्णेओ ॥४८]६४

[(अ०) देशकालज्ञानं अवसरोचितार्थसम्पादनम् ६, सर्वार्थेषु तथानुकूलत्वं आराध्यसम्बन्धिषु सर्वप्रयोजनेष्वप्रातिकूल्यम् ७, एव लोकोपचारविनयः सप्तविधो विज्ञेयो भवति ॥]

[आयरिय उवज्झाए, थेरतवस्सी गिलाणसेहाणं ।
साहम्मिअ कुलगणसं-घसंआवच्चं हवइ दसहा ॥४९]६५

[(अ०) वैयावृत्त्यभेदानाह—आचार्योपाध्यायौ प्रतीतौ, स्थविरः पूर्वोक्तः, तपस्वी अष्टमादिविकृष्टतपोवान्, ग्लान आर्त्तः, शैक्षो नवदीक्षितः, साधर्मिकः समानाचारवान्, कुलगणसंघाः प्रागुक्ताः, एतेषां दशाना विषयभेदात् वैयावृत्त्यमपि दशधा भवति ॥]

[आयरियउवज्झाये, तवस्सिसेहे गिलाणसाहूसु ।
समणुन्नसंघकुलगण–वेयावच्चं हवइ दसहा ॥ ५० ॥] ६६ ॥

[(अ०) एषा शब्दपरावृत्त्या व्याख्यातस्वरूपैव ॥]

[वायणा पुच्छणा चेव, तहा य परिअट्टणा ।
अणुप्पेहा धम्मकहा, सज्झाओ होइ पंचहा ॥ ५१ ॥] ६७

[(अ०) स्वाध्यायभेदानाह—वाचना सूत्रार्थपठनपाठनादि १, पृच्छना सन्दिग्धसूत्रार्थस्य गुर्वादेः प्रश्नः २, परिवर्तना पूर्वपठितसूत्रार्थस्यावर्तनम् ३, अनुप्रेक्षा अर्थचिन्तनम् ४, धर्मकथा धर्मोपदेश इति स्वाध्यायः पञ्चधा भवति ५ ॥]

[झाणं चउव्विहं खलु, अट्टं रुद्दं तहेव धम्मं च ।
सुक्कं पुण पत्तेयं, चउव्विहं चेव नायव्वं ॥ ५२ ॥] ॥ ६८ ॥

[(अ०) ध्यानं चतुर्विधं, खल्विति निश्चये, आर्त्तं रौद्रं तथैव धर्म्यं च शुक्लमिति । पुनः प्रत्येकं चतुर्विधमेव ज्ञातव्यम् । लक्षणादीनामपि चतुर्विधत्वं ध्यानशतकादवलोकयम् । आर्तरौद्रयोर्निवृत्तिकरणेन धर्म्यशुक्लयोश्च प्रवर्तनेन निर्जराहेतुत्वमिति ।

[पढमं अट्टज्झाणं, बीअं रुद्दं इमे भवफलाइं ।
तइअं धम्मं तुरिअं, सुक्कं दो मुक्खहेऊइं ॥५३॥] ॥६९॥

[(अ०) प्रथमं आर्तध्यानं, द्वितीयं रौद्रं, इमे भवफले संसारफले, संसारपादपात्मकत्वादनयोरिति । तृतीयं धर्म्यं, तुर्यं शुक्लं, द्वे मोक्षहेतू संवरनिर्जराहेतुत्वादनयोः ॥]

[दव्वे गणदेहोवहि, अइरित्ता सुद्धभत्तपाणाणं ॥
उस्सग्गो भावे अ, कसायभवकम्म उस्सग्गो ॥५४] ७०

[(अ०) उत्सर्गस्त्यागः, स च द्विविधः द्रव्यतो भावतश्च। द्रव्यतश्चतुर्धा गणदेहोपध्यतिरिक्ताशुद्धभक्तपानोत्सर्गभेदात्। गणः पूर्वोक्तः, तस्य ज्ञानाद्यर्थं परगणोपसम्पत्तौ त्यागः, जिनकल्पाद्यर्थं वा। देहः सचित्ताचित्तात्मकः, तत्रानाभोगादेः कारणतो वा गृहीतस्य सचित्तदेहस्य, कलेवरस्य चेतरस्य। अनयनेन स्वदेहस्य वा। उपधेर्वस्त्रपात्रादिकस्य। असंनिधिसंचयत्वान्मुनिधर्मस्य दानस्य च साध्वपेक्षयाऽनेकदोषशबलत्वादधिकयोरशुद्धयोरनेषणीयादिदोषयुजोर्भक्तपानयोश्चेति। भावतस्त्रिधा कषायाणां भवस्य कर्मणश्चोत्सर्गस्त्यागः। अभ्यन्तरतपोभेदानां विनयादीनां विशेषतः स्वरूपं भगवतीपञ्चविंशशतकषष्ठोद्देशकादवसेयम् ॥]

बारसविहं तवो नि-ज्जरा य बंधो अ चउविगप्पो य।
पयइ ठिइअणुभाग-प्पएसभेएहिं नायव्वो ॥१७॥ ॥७१॥

(प्रा० अ०)—'बारस०' द्वादशविधं तपोविधानं निर्ज्जरा स्यात्। "अणसणमूणो०" १ "पायच्छित्तं विण०"। अभ्यन्तरकं मध्यवर्त्ति तपो भवति, अन्तःकरणव्यापारप्राधान्यादन्यतीर्थिकानभ्यस्तत्वात् बाह्यद्रव्यानपेक्षत्वाच्च। अथ बन्धभेदानाह—बन्धश्चतुर्विकल्पश्चतुष्प्रकारः प्रकृतिस्थितिरसप्रदेशबन्धभेदात्। मिथ्यात्वादिभिर्हेतुभिः कर्मयोग्यवर्गणापुद्गलैरात्मनः क्षीरनीरवद्वह्न्ययःपिण्डवद्वान्योन्यानुगमाभेदात्मकः सम्बन्धो बन्धः। तत्र स्थितिरसप्रदेशरूपाणां बन्धानां यः समुदायः स प्रकृतिबन्धः १। अध्यवसायविशेषगृहीतस्य कर्मदलिकस्य यत् स्थितिकालनियमनं स स्थितिबन्धः २। कर्म्मपुद्गलानामेव शुभोऽशुभो वा घात्यघाती वा यो रसः सोऽनुभागबन्धः ३। कर्म्मपुद्गलानामेव यद् ग्रहणं स्थितिरसानिरपेक्षदलिकसङ्ख्याप्राधान्येनैव करोति स प्रदेशबन्धः ४। उक्तं च—"प्रकृतिः समुदायः स्यात्, स्थितिः कालावधारणम्। अनुभागो रसो ज्ञेयः, प्रदेशो दलसंचयः ॥ १ ॥" इदं प्रकृत्यादिस्वरूपं मोदकदृष्टान्तेन भाव्यम्। यथा वातविनाशिद्रव्यनिष्पन्नो मोदकः प्रकृत्या वातमुपशमयति, एवं कफपित्तयोरपि भावना कार्या। एवंस्वभावा प्रकृतिः। स्थितिस्तस्यैव कस्यचिद्दिनमेकं, अपरस्य तु दिनद्वयं, एवं कस्यचिन्मासादिकमपि कालं

मोहनीयेऽष्टाविंशतिः २८, आयुष्के चतस्रः ४, नाम्नि त्र्युत्तर शतं १०३, गोत्रे २, अन्तरायपञ्चकं ५, एवमष्टपञ्चाशच्छतप्रकृतीनां मध्ये काश्चनापि प्रकृतीः प्रत्यहं जीवो बध्नातीति । 'ठिइ' स्थितिः— कालावधारण, जीव एकेन कषायोदयात् कार्यानुक्रमेण कर्म्मोत्कृष्टां स्थितिं करोति, तथाहि—ज्ञानावरणदर्शनावरण-वेदनीयान्तरायेषु त्रिंशत्सागरकोटाकोटीः, आयुषस्त्रयस्त्रिंशत्सागरोपमानिति । नाम· गोत्रयोर्विंशतिकोटाकोटीः । मोहनीये सप्ततिकोटाकोटीः । जघन्या तु वेदनीये द्वादशमुहूर्त्तान्, नामगोत्रयोरष्टावष्टौ । शेषाणामन्तर्मुहूर्तमिति । 'अणुभागमिति'— अनुभागो रसविपाकः, तत्राशुभप्रकृतीनां घोषा- तकीनिंबद्वित्रिचतुःस्थानक्वाथवदत्यन्तकटुकविपाकः । शुभप्रकृतीना- मिक्षुक्वाथवन्मधुरो विपाको जीवेनानुभूयते । 'पएस' त्ति प्रदेशव- न्धस्तु कर्म्मणां दलपाटकं, तत्र तेषां प्रदेशानां वेदनीये सर्वोत्कृष्टो विभागः, यतस्तस्य स्वल्पैः प्रदेशैः प्रकटता न भवति । ततोऽन्येषां कर्म्मणां निजनिजस्थितितारतम्यानुसारेण दलपाटकवृद्धिरिति । बन्धश्चतुष्प्रकार इति गाथार्थः॥ बन्धतत्त्वमुक्त्वा नवमं मोक्षतत्त्वमाह-

(सा० अ०) 'बारसविहं' इति । तत्र बारसविहं इति— गाथामध्यात् पदमेकं ग्राह्यं, द्वादशप्रकारं तपो निर्जरा प्रोच्यते । तत् तपो बाह्याभ्यंतरभेदाभ्यां द्विधा स्यात् । तत्र बाह्यं तपः षड्विधं अनशनो१नोदरता२वृत्तिसंक्षेप३रसत्याग४कायक्ले- श५संलीनताद्लक्षणं । तत्र अनशनं आहारपरित्यागरूपं द्विधा इत्वरं यावत्कथिकं च । १, इत्वरं चतुर्थषष्ठाष्टमादि, याव- त्कथिकं यावज्जीवमनशनग्रहणरूपं । ऊनोदरता एककिव्यादिक- वलहान्या ज्ञेया । २, वृत्तिसंक्षेपः द्रव्यक्षेत्रकालभावविषयाभिग्रहण रूपः । ३, यथा श्रीमहावीरस्य चतुर्विधाभिग्रहश्चंदनबालया पू- रितः । रसत्यागो विकृतिपरित्यागः । ४.कायक्लेशो लोचादिक- सहनं । ५, संलीनता चतुर्विधा इंद्रियकषाययोगनिवारणरूपादि- भिर्वर्जितोपाश्रयनिवसनभेदैर्ज्ञातव्या । ६. एवं बाह्यं तपः षड्विधं लोकप्रसिद्धं व्याख्यातम् । अथ आभ्यंतरं तपः षड्विधं । प्राय-

श्चित्त–१विनय२वैयावृत्त्य३स्वाध्याय४ध्यानो५त्सर्ग६नामकं । तत्र प्रायश्चित्तं निजानि पातकानि यथालग्नानि गुरूणां पुरस्तात् यत् आलोच्यते गुरुप्रदत्तं च तपः समाचर्यते तत् प्रायश्चित्तम् । १, विनयः सप्तप्रकारः ज्ञान१दर्शन२चारित्र३मनो४वचन५काय६लोकोपचारिक७भेदैर्ज्ञातव्यः । २, वैयावृत्त्यं आचार्योपाध्यायतपस्विग्लानादीनां अन्नपानादिसंपादनविश्रामणादिरूपं । ३, स्वाध्यायः वाचना—पृच्छना—परावर्त्तना—नुप्रेक्षा—धर्मकथालक्षणः पंचभेदः । ४, ध्यानं आर्त्तरौद्रधर्मशुक्लरूपं । ५, तत्र आर्त्तरौद्रयोः परिहारः, धर्मशुक्लयोः स्वीकारः, एतौ परिहारस्वीकारौ ध्यानं कथ्यते । उत्सर्गो द्रव्यभावभेदाद् द्विधा । तत्र आद्यः चतुर्धा गण१देहो२पधि३भक्त४त्याग-भेदात्१ । भावतः पुनः क्रोधादिपरित्यागो ज्ञातव्यः२।६, एवं षट्प्रकारं आभ्यंतरं तपः प्ररूपितं । आभ्यंतरं कस्मात्प्रोच्यते । यतो मोक्षप्राप्तौ अंतरंगकारणमिदं ततः आभ्यंतरं कथ्यते । सप्तमं निर्जरातत्त्वं व्याख्यातं । अथ अष्टमं बंधतत्त्वं 'प्ररूपयति'। 'बंधो इति' बंधः कर्मभिः सह जीवानां संश्लेषः, यथा क्षीरनीरयोः अग्न्ययःपिंडयोर्वा । स चतुर्धा प्रकृति१स्थित्य२नुभाग३-प्रदेश४भेदैर्ज्ञातव्यः । एतानेव चतुरो भेदान् व्याख्यानयति । प्रकृतिः स्वभावः परिणाम इति भावः । स्थितिबंधः कालपरिमाणं । अनुभागो रसः कथ्यते । प्रदेशः पुद्गलपरिमाणरूपः । एते चत्वारोऽपि भेदा मोदकदृष्टांतेन ज्ञातव्याः । यथा कश्चिन्मोदकः तत्तद्द्रव्यसंयोगनिष्पन्नो वातं पित्तं श्लेष्माणं वा येन स्वरूपेण हंति स स्वभावः कथ्यते । १, यथा पुनः स एव मोदकः पक्षं मासं द्विमासं त्रिमासं चतुर्मासादि यावत् यस्तेनैव रूपेण तिष्ठति सा स्थितिः कथ्यते । २, यथा पुनः स एव मोदकः कश्चिन्मधुरो भवति कश्चित्पुनः कटुर्भवति कश्चित्तीक्ष्णो भवति एतत् स रसः कथ्यते । ३, यथा पुनः स एव मोदकः कश्चित् अल्पदलपरिमाणनिष्पन्नः कश्चित्पुनः बहुदलनिष्पन्नः कश्चिद् बहुतरदलनिष्पन्नः एवं मोदकेषु पुद्गलपरिमाणं स्यात् स प्रदेशः । ४, एवं कर्मणां बंधोऽपि चतुःप्रकारो ज्ञातव्यः । तथाहि । कानिचित् ज्ञानावरणीयादीनि कर्माणि ज्ञानं दर्शनं चारित्रं वा घ्नंति येन स्वभावेन स 'प्रकृतिबंधः' प्रोच्यते । तान्येव पुनः कर्माणि कानिचित् जघन्यतः

अंतर्मुहूर्तस्थितिकानि भवंति, उत्कृष्टतश्च कानिचित् विंशतिकोटाकोटिसागरोपमप्रमाणस्थितिकानि भवंति। कानिचित् त्रिंशत्कोटाकोटीसागरप्रमाणस्थितिकानि भवंति, कानि पुनः सप्ततिकोटाकोटीसागरप्रमाणस्थितिकानि भवंति । एवं यावंतं कालं बद्धानि कर्माणि तिष्ठंति स 'स्थितिबंधः' कथ्यते। तथा तेषामेव पुनः कर्मणां केषांचिन्मधुररसः स्यात् केषांचित् कटुकरसः स्यात् केषां पुनस्तीव्ररसः स्यात् स 'रसबंधः' कथ्यते। तेषामेव पुनः कर्मणां यत्पुद्गलपरिमाणं भवति स 'प्रदेशबंधः' कथ्यते । यदुक्तं " पगई होइ सहावो, ठिइबंधो होइ कालपरिमाणं । अणुभागो होइ रसो, पएसबंधुत्ति परिमाणं ॥ १ ॥" एवमष्टमं बंधतत्त्वं व्याख्यातम् । अथ नवमं मोक्षतत्त्वं व्याख्यानयति ॥

[पयइठिइरसपएसा, तं चउहा मोयगस्स दिट्ठंता ।
मूलपगइट्ठ उत्तर—पगई अडवन्नसयभेयं ॥ ५५ ॥] ॥७२॥

[(अ०) प्रकृतिस्थितिरसप्रदेशानाश्रित्य तत् कर्म चतुर्धा, शेषं स्पष्टं व्याख्यातस्वरूपञ्च ॥]

[इहनाणदंसणावरण—वेय मोहाउनामगोयाणि ।
विग्घं च पण नव दु अ—ट्ठवीस चउ तिसय दुपणविहं ५६] ७३

[(अ०) सुगमा, कर्मणोऽष्टौ मूलप्रकृतयस्तदुत्तरभेदसंख्या च भणिता इति ॥]

[पड१पडिहार२सि३मज्ज४—हड५चित्त६कुलाल७भंडगारीणं ८ ।
जह एएसिं भावा, कम्माण वि जाण तह भावा ५७]७४

[(अ०) पटप्रतिहार्यसिमद्यहडिचित्रकरकुलालभाण्डागारिणां यथैषां भावाः स्वभावाः, कर्मणामपि जानीहि तथा भावान्। पटस्याच्छादकत्वं स्वभावः, प्रतिहारिणो निरोधः, असिपदेन मधुलिप्तासिग्रहणम्, तस्य च सुखदुःखदानम्, मद्यस्य विह्वलीकरणम्, हडेर्निर्गन्तुमनसोऽपि प्रतिबन्धकत्वम्; चित्रकरस्य शुभाशु-

[(अ०) यथा निपुणश्चित्रकरो क (चो) क्षारु(चो) क्षैर्वर्णैः शोभनाशोभनान्यनेकरूपाण्यनेकाकाराणि रूपाणि करोति ॥]

[तह नामं पि हु कम्मं, अणेगरूवाइ कुणइ जीयस्स।
सोहणमसोहणाइं, इट्ठाणिट्ठाइं लोअस्स ॥ ६४ ॥] ॥८१॥

[(अ०) तथा नामापि कर्म लोकस्येष्टानिष्टानि प्रियाप्रियाणि शोभनाशोभनानि च जीवस्यानेकरूपाण्यनेकाकाराणि करोति ॥]

[जह कुंभारो भंडाइं, कुणइ पुज्जेअराइ लोअस्स ।
इअ गोत्तं कुणइ जीअं, लोए पुज्जेअरावत्थं ॥६५॥] ।८२।

[(अ०) यथा कुम्भकारः लोकस्य पूज्येतराणि भाण्डानि करोति, इत्येवं गोत्रं कर्मापि लोके पूज्येतरावस्थं जीवं करोति ॥]

[जह राया दाणाइ, न कुणइ भंडारिए विकूलंमि।
एवं जेणं जीवो, कम्मं तं अंतरायंति ॥ ६६ ॥] ॥ ८३ ॥

[(अ०) यथा भाण्डागारिके श्रीगृहिके प्रतिकूले राजा दानादि न करोति, एवं येन कर्मणा जीवोपि दानादि न कर्तुं शक्नोति तत्कर्म अन्तरायमिति भण्यते ॥ (इति प्रकृतिबन्धः)

[नाणे अ दंसणावरणे, वेअणिए चेव अंतराए य ।
तीसं कोडाकोडी, अयराणं ठिइ य उक्कोसा ॥६७॥]८४

[(अ०) ज्ञानावरणदर्शनावरणवेदनीयान्तरायेषु चतसृषु प्रकृतिषु त्रिंशत्कोटाकोटयः अतराणां सागरोपमाणां स्थितिरुत्कृष्टा, सत्ताकाल इत्यर्थः । अबाधान्यूनश्चोदयकालः केचिदबाधाद्धामतिरिक्तां ब्रुवन् इति भावः ॥]

[सत्तरि कोडाकोडी, मोहणिए वीस नामगोएसु ।
तित्तीसं अयराइं, आउट्ठिइबंध उक्कोसा ॥ ६८ ॥] ॥८५॥

[(अ०) सप्ततिः कोटाकोटयो मोहनीये कर्मणि, विंशति-

र्नामगोत्रयोः, त्रयस्त्रिंशदतराणि सागरोपमाणि, उत्कर्षादायुःस्थितिबन्धः ॥]

[बारस मुहुत्त जहन्ना, वेयणिए अट्ठ नामगोएसु ।
सेसाणंतमुहुत्तं, लहुठिई स नायवा ॥ ६९ ॥] ॥ ८६ ॥

[(अ०) उत्कर्षतस्तावदष्टानामपि कर्मणां स्थितयोऽभिहिताः, जघन्यतस्त्वाह—तत्र वेदनीयस्य जघन्या द्वादशमुहूर्ताः, इयं चैर्यापथिकं वेदनीयं विरहय्य, तदाश्रित्य तु प्रथमे बद्ध्यते द्वितियसमये वेद्यते तृतीये च निर्जीर्यत इति द्विसामायिक्येव स्थितिः । केचिदन्तर्मुहूर्तमपीच्छन्ति । नामगोत्रयोश्च जघन्याऽष्टौ मुहूर्ताः, शेषाणां च ज्ञानावरणीयादीनां पञ्चानामपि अन्तर्मुहूर्तमेव, एषा लघुस्थितिर्ज्ञातव्या ॥] (इति स्थितिबन्धः)

[तिव्वो असुहसुहाणं, संकेसविसोहिओ विवज्जयओ ।
मंदरसो गिरिमहिरय–जलरेहासरिसकसाएहिं ॥७०] ८७

[(अ०) स्थितिबन्धस्वरूपमुक्त्वा रसबन्धस्वरूपमाह, तत्र रसस्तावद्द्विविधः अशुभः शुभश्च । आद्योऽशुभानां, शुभः शुभानां । प्रत्येकं स च तीव्रमन्दभेदाद् द्विभेद एकस्थानकादिभेदश्च । अथैतेषां बन्धविधिमाह—'तिव्वो' इत्यादि, तीव्र उत्कटो रसः, अशुभशुभानां संक्लेशविशुद्धितः, अयं भावः, अशुभानां द्व्यशीतेः पापप्रकृतीनां संक्लेशेन तीव्रकषायोदयेन तीव्रो रसो भवति । शुभानां पुनर्द्विचत्वारिंशतः पुण्यप्रकृतीनां विशुद्ध्या ॥ विपर्ययतो मन्दरसः, अयमर्थः, अशुभानां विशुद्ध्या मन्दरसः, शुभानान्तु संक्लेशेनेति ॥ अथैकस्थानकादिरसो यैः प्रत्ययैर्भवति तदाह–गिरिरेखामहीरेखारजोरेखाजलरेखासदृशैः कषायैः । अथैतान्प्रत्ययानशुभशुभानुवृत्त्यैकस्थानकादिभिर्योजयन्नाह ॥]

[चउठाणाई असुहो, सुहन्नहा विग्घदेस आवरणा ।
पुमसंजलणिगदुति चउ–ठाणरसा सेस दुगमाई ॥७१] ८८

[(अ०) चतुःस्थानकादिरशुभः, शुभोन्यथा विपर्ययेण ।

अयं भावः, अशुभानां प्रकृतीनां गिरिमहीरजोजलराजिसदृशैः कषायैः क्रमशश्चतुस्त्रिद्व्येकस्थानिका रसा भवन्ति। शुभानां पुना रजोजलराजिसदृशैश्चतुःस्थानिकः, गिरिमहीराजिसमैस्तु क्रमाद्द्वित्रिस्थानिकः, एकस्थानिकस्तु शुभासु नास्त्येव। अथ याश्चतुर्विधस्थानरसा याश्चान्यथा ता आह—विघ्नाः पञ्चान्तरायाः, देशावरणानि मत्यावरणादीनि चत्वारि ज्ञानावरणानि, चक्षुर्दर्शनावरणादीनि त्रीणि दर्शनावरणानि चेति सप्त, पुंवेदः, सञ्ज्वलनाश्चत्वारः कषायाः, एताः सप्तदश एकद्वित्रिचतुःस्थानरसाः, शेषा द्विस्थानकादयः, अशुभास्वपि सप्तदशवर्जितास्वेकस्थानिको रसो न लभ्यते तथाविधाध्यवसायवद्ध्यमानत्वात् ॥ अथ शुभाशुभरसस्वरूपमुपमानैश्चतुःस्थानकादिकञ्च व्युत्पादयितुकाम आह ॥]

[निंबुइच्छुरसो सहजो, दुति चउभागकढिइक्कभागंतो ।
इगठाणाई असुहो, असुहाण सुहो सुहाणं तु ॥७२॥]८९

[(अ०) निम्बेक्षुरसः कटुर्मधुरश्च, सहजोऽक्वथितः, द्वित्रिचतुर्भागक्वथितैकभागान्तः, एकस्थानकादिः, अशुभः अशुभानां, शुभस्तु पुनः शुभानां पुण्यप्रकृतीनामित्यक्षरार्थः । अयंभावः, अक्वथितः सहजो निम्बरसो यथा कटुस्तद्वदेकस्थानिकोऽशुभरसः, अर्द्धक्वथितो यथा कटुतरस्तथा द्विस्थानिकः, तृतीयो भागो यथा कटुतमस्तथात्रिस्थानिकः, अतिकटुतमचतुर्थभागवच्च चतुःस्थानिकः । एवमिक्षुरसस्यापि भावना, नवरं स शुभरसस्यौपम्यम्। विशेषतो रसस्वरूपजिज्ञासुना पञ्चसङ्ग्रहपञ्चमकर्मग्रन्थविवरणादयो विलोक्याः ॥] (इति रसबन्धः)

[अंतिमचउफासदुगंध—पंचवन्नरसकम्मखंधदलं ।
सव्वजिअणंतगुणरस—मणुजुत्तमणंतयपएसं ॥७३॥] ९०

[(अ०) अन्तिमचतुःस्पर्शं शीतोष्णस्निग्धरूक्षस्पर्शयुतं, बृहच्छतकटीकायां तु मृदुलघुस्पर्शद्वयं सूक्ष्मद्रव्येऽवस्थितमेव, अन्यौ द्वौ शीतस्निग्धौ शीतरूक्षौ उष्णस्निग्धावुष्णरूक्षौ वाऽविरुद्धाविति चतुःस्पर्शं । एतेनौदारिकादिदलिकमष्टस्पर्शयुतमेव गृह्यते। द्विगन्धं, पञ्चवर्णं, पञ्चरसञ्च कर्मस्कन्धदलं, किंविधं तदित्याह—सर्व-

जीवानन्तगुणरसाणुयुक्तं, अनन्तप्रदेशं च, तद्गृह्णाति जीव इत्यनेनोत्तरगाथायां सम्बन्धः । अथ कुत्र स्थितं तद् गृह्णातीत्याह—]

[एगपएसोगाढं, निअसव्वपएसओ गहेइ जीवो ।
थोवो आउतदंसो, नामे गोए समो अहिओ ॥ ७४] ९१

[(अ०) एकप्रदेशावगाढं, अयमर्थः, यथा ह्यग्निः स्वप्रदेशस्थान्योग्यपुद्गलानात्मसाद्विदधाति तथाऽयं जीवो येष्वाकाशप्रदेशेष्ववगाढस्तेष्ववस्थितं यत्कर्मपुद्गलद्रव्यं तद्रागादिगुणयोगादाददाति, नत्वनन्तरपरम्परप्रदेशस्थितं, इदमपि निजसर्वप्रदेशतो गृह्णाति सर्वेषामपि जीवप्रदेशानां शृङ्खलावयववत्परस्परसम्बद्धत्वात् । अथैकाध्यवसायगृहीतकर्मद्रव्यस्य यावन्मात्रो भागो यस्मिन्कर्मणि निक्षिपति तदाह—'थोवो०' अष्टविधबन्धकस्य चित्रगर्भैकाध्यवसायगृहीतकर्मदलिकस्याष्टौ भागाः, सप्तविधबन्धकस्य सप्त, षड्विधबन्धकस्य षट्, एकबन्धकस्यैक इति । तत्रायुषि स्तोकः कर्मांशः, अयं भावः, शेषकर्मस्थित्यपेक्षयाऽऽयुषोऽल्पस्थितिकत्वात्तत्राल्पं भागं क्षिपति । तदपेक्षया नामगोत्रयोरधिकः परस्परं च समः स्थितेरायुरपेक्षयाऽधिकत्वान्मिथश्च समत्वात् ॥]

[विग्घावरणे मोहे, सव्वोवरि वेअणीइ जेणप्पे
तस्स फुडत्तं न हवइ, ठिईविसेसेण सेसाणं॥७५॥] ९२॥

[(अ०) नामकर्मभागापेक्षया विघ्नावरणेषु मोहनीये वेदनीये च क्रमशोऽधिकाधिको भागः, वेदनीयस्याल्पस्थितिकत्वेपि सर्वोपरिभागे हेतुमाह, येन अल्पे वेदनीयभागे सति तस्य वेदनीयस्य सुखदुःखवेद्यतया स्फुटत्वं न भवति । अयमर्थः, वेदनीयपुद्गलाः प्रचुरा एव सन्तः सुखदुःखरूपं स्वकार्यं व्यक्तीकर्तुं प्रभवन्ति, शेषकर्मपुद्गलास्तु स्वल्पा अपि । वेदनीयमृते शेषाणां स्थितिविशेषेण स्थितितारतम्येन भागहीनाधिक्यं बोध्यमिति । अचिन्त्यत्वाज्जीवशक्तेर्विचित्रत्वाच्च पुद्गलपरिणतेरेकसमयगृहीतस्य कर्मदलिकस्याष्टधाभागतारतम्येन विभजनं नारेका हितायेति । अथोत्तरप्रकृतीनां भागप्ररूपणामाह—]

स्पर्शना ४, कालः ५, अन्तरं ६, भागः ७, भावः ८, अल्पबहुत्वं ९ चेति द्वारगाथार्थः ॥ सत्पदप्ररूपणामाह—

(सा० अ०) 'संतपय'० इति मोक्षतत्त्वस्य नव भेदा भवन्ति। ते च एवं ज्ञातव्याः। सत्पदप्ररूपणा १, द्रव्यप्रमाणं २, क्षेत्रप्रमाणं ३, स्पर्शना ४, कालः ५, अंतरं ६, भागः ७, भावः ८, अल्पबहुत्वं ९, । अथ एतेषां नवानां मोक्षतत्त्वभेदानां स्वरूपं प्ररूपयति।

संतं सुद्धपयत्ता, विज्जंतं खकुसुमं व न असंतं।
मुक्खन्ति पयं तस्स उ, परूवणा मग्गणाईहिं ॥१९॥९५॥

(प्रा० अ०) 'संतं सुद्धपयत्ता विज्जंतं०' मोक्षइति पदमस्ति सद्विद्यमानं, शुद्धपदत्वात्, केवलपदत्वात्, एकपदादित्यर्थः, यद्यदेकपदं नाम तत्तद्विद्यमानमेव, यथाऽऽकाशं, पुष्पमित्यादि. अशुद्धपदं तु द्विपदादिकं सदसद्वा भवति, यथा सत्कूपजलं धवखदिरपलाशाः। असत् खरविषाणम्। तथा मोक्षपदमसन्न खकुसुममिव। तस्य तु निरूपणा चतुर्दशमार्गणास्थानैः कार्या। आदिशब्दात् द्रव्यप्रमाणस्थानादिभिश्च। अथ प्रत्युपन्ननयमाश्रित्य मार्गणास्थानानि भावयन्नाह—

(वृ०)—सन् विद्यमानो मोक्षः, शुद्धपदत्वात्, शुद्धपदत्वमेकपदवाच्यत्वम्, किमुच्यते?, विभक्त्यन्तं पदं तत्सद्रूपवक्तृकं यथा घटः, अत्र पञ्चावयवं वाक्यम, अस्ति मोक्षः,१ शुद्धपदवाच्यत्वात् २। यच्छुद्धपदवाच्यं तदस्ति यथा घटः३। तथा चायं,४. तस्मादस्ति च मोक्षः५। एतावता ये मोक्षपदं न मन्यन्ते तद्व्यवच्छेदः। यच्च शुद्धपदवाच्यं न स्यात्, पदद्वयसम्बन्धवाच्यं स्यात् तदसदपि स्यात्। अत्रार्थे दृष्टान्तमाह—खकुसुमं पुनरसत्, यत् शुद्धपदवाच्यं न भवति, तत्सदपि न भवति। यथाऽऽकाशकुसुममतोऽन्यन्मोक्षपदमिति पदसिद्धिः। अस्य मोक्षपदस्य प्ररूपणा वक्तव्या। गतीन्द्रियकायायोगवेदकषायज्ञानसंयमदर्शनलेश्याभव्यसम्यक्त्वसंज्ञ्याहाररूपमार्ग-

णस्थानैर्ज्ञेयेति गाथार्थः ॥ एतेषां मार्गणास्थानानां मध्ये यानि मोक्षगतौ सम्भवन्ति तान्येवाह–

(सा० अ०) 'संतं सुद्ध'० इति—संतमिति सद् विद्यमानं, मोक्ष इति पदं मोक्ष इति नाम, कस्माद्धेतोः। शुद्धपदत्वात् असंयुक्तपदत्वात् एकपदत्वादित्यर्थः। खकुसुमवत् आकाशपुष्पवत्, 'न असंतं' न असत् अविद्यमानं। अयं भावः, सकलेऽपि जगति यस्य यस्य पदार्थस्य एकपदं नाम भवति स स पदार्थः अस्त्येव, यथा घटपटलकुटादि। एवं मोक्षस्यापि मोक्षइति एकपदं नाम, अतः कारणात् मोक्षोस्त्येव। न पुनः आकाशकुसुमवन्नास्ति। आकाशकुसुमस्य एकपदं नाम नास्ति किंतु द्विपदं नामास्ति। यत् यत् वस्तु द्विपदनामवाच्यं भवति तत् तत् एकांतेन विद्यमानं न भवति। किंतु किंचित् गोशृंगमहिषशृंगादिवत् विद्यमानं, किंचित् पुनः खरशृंगाश्वशृंगाकाशकुसुमादिवत् अविद्यमानं। मोक्षइति पदं पुनः एकपदत्वात् अस्त्येव। अनेन अनुमानप्रमाणेन मोक्षो विद्यमानोऽस्ति इति सिद्ध्यति। तत्र मोक्षस्य सत्पदरूपस्य, प्ररूपणा विचारणा, गत्यादिमार्गणाद्वारा या विधीयते सा सत्पदप्ररूपणा, एतामेव प्ररूपयति ॥

गइ१ इंदिय२ काये ३, जोए ४ वेए५, कसाय६ नाणे अ ७।
संजम ८ दंसण९ लेसा १०, भव ११ सम्मे १२ सन्नि १३
आहारे १४ ॥२०॥९३॥

(प्रा० अ०) पञ्चसु गतिषु सिद्धिगतावेव सिद्धाः सन्ति १, इन्द्रियद्वारेणैकेन्द्रियादिपञ्चेन्द्रियान्तेषु सिद्धत्वं नास्ति। सर्वथा शरीरपरित्यागेनैव सिद्धत्वपर्यायोत्पत्तेः। उक्तं च–"इहं बोंदीं चइत्ताणं, तत्थ गंतूण सिज्झइ।" अत एवानिन्द्रियाः सिद्धाः। २.'कायद्वारे' कायः शरीरं तद्योगात् षड्जीवनिकायाः, एषु सिद्धपदं न, तद्विपक्षाकायरूपत्वात् सिद्धानां "असरीरा जीवघणा" इति प्रामाण्यात्। ३.'योगद्वारे' योगस्त्रिधा, तत्रैकेन्द्रियाणां केवलः काययोगः, कायवाग्योगौ तु समुदितौ द्वीन्द्रियाद्यसंज्ञिपञ्चेन्द्रियान्तानां, कायवाङ्मनोयोगाः संज्ञिपञ्चेन्द्रियपर्याप्तानामेव, एषु सिद्धसत्ता ना-

स्ति, अयोगित्वात् सिद्धानाम्, अयोगित्वं च शरीराद्यभावात्तेषाम् ।४, 'वेदद्वारे' त्रिविधेऽपि सिद्धपदं न । तद्विपक्षावेदस्वभावत्वात्, अवेदत्वं चाशरीरत्वादिति ।५, एवं कषायेऽपि सिद्धासम्भवः, अकषायत्वात्सिद्धानां, अकषायत्वं चाकर्मत्वात् । ६, 'ज्ञानद्वारे' आद्येषु चतुर्षु त्रिष्वज्ञानेषु च सिद्धत्वं न, तेषां क्षायोपशमिकत्वात्, केवलज्ञानेऽस्ति, तस्य क्षायिकत्वात् । ७, 'संयमद्वारे' संयमश्चारित्रं, तच्च सामायिकच्छेदोपस्थापनीयाद्यं देशसंयमासंयमौ च, एषु न सिद्धपदं, तेषां शरीरादिभावे भावात्, सिद्धानां च तद्विपरीतत्वात् । अत एव "सिद्धो नो चारित्ती नो अचारित्तीति" व्यपदिश्यते ।८, 'दर्शनद्वारे' दर्शनानि चत्वारि चक्षुरादीनि, एषामाद्यत्रिके न सिद्धाः, केवलदर्शने तु केवलज्ञानवच्चिन्तेति । ९, 'लेश्या' कृष्णनीलकापोततेजःपद्मशुक्लाः, षट्स्वपि सिद्धपदाभावः, भवस्थजीवपर्यायत्वात्तासां, अलेश्यत्वं च सिद्धानामिति ।१०, 'भवद्वारे' भवसिद्धिका अभव्याः तत्र सिद्धपदं न । यतः, 'सिद्धे नो भव्वे नो अभव्वे' इत्याप्तवचनम् ।११, 'सम्यक्त्वद्वारे' तानि पञ्च क्षायिकक्षायोपशमिकौपशमिकसास्वादनवेदकभेदात् । तद्विपक्षस्तु मिथ्यात्वमिश्रौ । क्षायिकवर्जितेष्वेषु षट्सु न सिद्धत्वं, क्षायोपशमिकादिभाववर्त्तित्वात् तेषाम् । क्षायिकसम्यक्त्वे त्वस्ति । यतस्तद् द्विविधं शुद्धमशुद्धं च, तत्र शुद्धं अपायसद्द्रव्यरहितं भवस्थकेवलिनां सिद्धानां च, शुद्धजीवस्वरूपं साद्यनन्तं, अशुद्धं चापायसहचारि श्रेणिकादेरेव सादिसान्तं, तथाशुद्धक्षायिकेऽपि न सिद्धसत्ता, तस्यापायसहचारित्वेन भवस्थकाल एव भावात् । शुद्धक्षायिकसम्यक्त्वे त्वऽस्ति, तस्य सिद्धावस्थायामप्यप्रतिघातात् । अपायस्य मतिज्ञानांशस्य सद्द्रव्याणां च शुद्धसम्यक्त्वदलिकानामभाव एव तस्य भावादिति तात्पर्यम् ।१२, 'संज्ञिद्वारे' संज्ञा यद्यपि त्रिधा हेतुवादोपदेशिकी दीर्घकालिकी दृष्टिवादोपदेशिकी चेति, तथाऽपि रूढतया दीर्घकालिक्येव ग्राह्या, संज्ञिन इदं कृतमिदं करोमीदं करिष्यामीति त्रिकालविषयमनोज्ञानवन्तः, तद्विपरीतास्त्वसंज्ञिनः, द्वयेऽपि न सिद्धपदं, 'सिद्धो नो सन्नी नो असन्नीति' वचनात् ।१३, 'आहारकद्वारे' आहारस्त्रिधौजोलोमप्रक्षेपाहारभेदात्, स विद्यते येषां ते आहारकाः । न तेषु सिद्धत्वं भवस्थानामेव तद्भावात् । अनाहारके

त्वस्ति 'सिद्धा य अणाहारा' इति वचनात्।१४,तदेवं सम्भवासम्भवकथनपरेण चतुर्दशस्वपि गत्यादिमार्गणास्थानेषु कृता सत्पदप्ररूपणा। अथ पूर्वपर्यायसारनयालम्बनेन तामाह—

नरगइपणिंदि तस भव, सन्निअहक्खाय खइयसम्मत्ते।
मुक्खोणहार केवल-दंसणनाणे न सेसेसु ॥ २२ ॥ ९६ ॥

(प्रा० अ०) 'नर०' चरमभवान्ते शैलेश्यवस्थायामतीतनयमाश्रित्य नरगतिपञ्चेन्द्रियादावेव मोक्ष इति सिद्धपदं विलोकनीयम्, न तिर्यग्गत्येकेन्द्रियादिषु, यत एषु स्थिता न सिद्ध्यन्तीति। 'न सेसेसु'त्ति न शेषेषु योगलेश्यावेदकषायमार्गणास्थानेषु सिद्धसत्ता। यतः शैलेश्यवस्थाया अर्वाक्क्षिप्तत्वात्तेषाम्। अथ सिद्धानां द्रव्यप्रमाणमाह—

(वृ०)—नरगतिः, 'पणिंदि' पंचेन्द्रियजातिः, त्रसभव्यसंज्ञियथाख्यातचारित्रं क्षायिकसम्यक्त्वं तथा अनाहारकेवलज्ञानकेवलदर्शनानि, मार्गणस्थानेभ्य एतेषु मोक्षः संभवति, न शेषेष्वेतेभ्योऽवशिष्यमाणेषु मार्गणास्थानेषु मोक्ष इति गाथार्थः। सत्पदस्वरूपमुक्त्वा द्वितीयं द्रव्यप्रमाणं गाथार्धेनाह—

(सा० अ०) 'नरगइ इति'—गतिः ४ नरकगतिः तिर्यग्गतिः मनुष्यगतिः देवगतिः, तत्र मनुष्यगतौ मोक्षो भवति न शेषगतित्रयेऽपि। १, इंद्रियमार्गणास्थानं पंचधा एकेंद्रियादिभेदात् ज्ञातव्यं, तत्र पंचेंद्रियद्वारे मोक्षो भवति एकेंद्रियादिचतुष्टये न भवति। २, कायमार्गणास्थानं षड्विधं पृथ्वीकायाप्कायतेजस्कायवायुकायवनस्पतिकायत्रसकायभेदैर्ज्ञातव्यं। तत्र त्रसकायवर्त्तिनो जीवा योग्यतायां मोक्षं यांति, शेषपंचकायस्था जीवा मोक्षं न यांति। ३, भवसिद्धिकमार्गणास्थानं द्विधा। ४, भवसिद्धिका अभवसिद्धिकाश्च। तत्र भवसिद्धिकाः भव्या एतद्विपरीता अभवसिद्धिकाः। तत्र भवसिद्धिका मोक्षं यांति अभवसिद्धिका स्तु न सिद्ध्यंति।४,संज्ञिमार्गणास्थानं द्विधा संज्ञिनः असंज्ञिनश्च। तत्र संज्ञिनां मोक्षो भवति न असंज्ञिनां।५,चारित्रमार्गणास्थानं पंचधा।

६, सामायिकचारित्रं १, छेदोपस्थानीयं २, परिहारविशुद्धिकं ३, सूक्ष्मसंपरायं ४, यथाख्यातचारित्रं ५, तत्र श्राद्धसाधूनां सामायिकं द्वेधा देशसामायिकं च सर्वसामायिकं । तत्र देशसामायिकं श्रावकाणां भवति । सर्वसामायिकं यावज्जीवं सर्वसावद्यव्यापारनिषेधरूपं । इदं सर्वतीर्थवर्त्तिसाधूनां । १, द्वितीयं छेदोपस्थापनीयं तत्र प्रथमचरमतीर्थंकरतीर्थवर्त्तिसाधूनां पूर्वपर्यायच्छेदेन पंचमहाव्रतेषु उपस्थापनरूपं । २, तृतीयं परिहारविशुद्धिकं, तत् नव साधूनां समुदायेऽष्टादशमासान् यावत्तपोविशेषरूपं, पश्चात् जिनकल्पं प्रतिपद्यते स्थविरकल्पिकं वा । ३, चतुर्थं सूक्ष्मसंपरायं ईषन्मात्रसंज्वलनलोभाणुमात्रोदयरूपं दशमगुणस्थानवर्तिसाधूनां भवति । ४, पंचमं यथाख्यातं सर्वमोहनीयाष्टाविंशतिप्रकृतीनां षोडशकषायनवनोकषायमिथ्यात्वमिश्रसम्यक्त्वत्रिपुंजरूपाणां उदयाभावाद् भवति । ५, तत्र यथाख्यातचारित्रेण मोक्षो भवति न शेषचतुश्चारित्रेषु । ६,सम्यक्त्वमार्गणास्थानं पंचधा । औपशमिकं १ सास्वादनं २ क्षायोपशमिकं ३ वेदकं ४ क्षायिकं ५ । तत्र औपशमिकसम्यक्त्वलाभः एवं स्यात् । ज्ञानावरणीय–दर्शनावरणीय–वेदनीयान्तरायकर्मणां त्रिंशत्कोटाकोटीसागरोपमस्थितिप्रमाणानां एकोनत्रिंशत्कोटाकोटीसागरोपमस्थितेः क्षये मोहनीयकर्मणः सप्ततिकोटाकोटीसागरोपमस्थितिकस्य एकोनसप्ततिकोटाकोटीसागरोपमस्थितेः क्षयात् नामगोत्रयोर्विंशतिकोटाकोटीसागरोपमप्रमाणयोरेकोनविंशतिकोटाकोटीसागरोपमस्थितेः क्षयात् तेषां एकैककोटाकोटीसागरोपमस्थितिमध्यप्रविष्टानां यथाप्रवृत्तिकरणेन निबिडरागद्वेषपरिणामरूपो दुर्भेदो योग्रंथिदेशस्तं प्राप्तो जीवः अपूर्वकरणेन ग्रंथिदेशं भिनत्ति, समयं समयं प्रति अनंतविशुद्ध्या विशुद्ध्यमानो जीवः तत्र अंतरकरणेन मिथ्यात्वस्थितिरेककोटाकोटिसागरोपमस्थितिप्रमाणायाः स्थितिद्वयं करोति। प्रथमा स्थितिःआन्तर्मुहूर्तिकी द्वितीया तदूना शेषस्थितिः । प्रथमस्थितौ प्रतिसमयं मिथ्यात्वपुद्गलाननुभवनेन क्षीणायां सत्यां अंतरकरणस्य आद्यसमय एव औपशमिकसम्यक्त्वं लभते जीवः । १, तत् अपौद्गलिकं ज्ञेयं अंतर्मुहूर्त्तकालं यावद्भवति । या द्वितीया स्थितिः मिथ्यात्वस्य वर्तते तत्र पुंजत्रयं करोति शुद्धं अर्द्धविशुद्धं अशुद्धं च । यथा कोद्रवाणां गोमयपानीयादिभिः उत्तारितमदनभावानां शुद्धपुंजः ।

दिति गाथाप्रथमार्धार्थः ॥ २,द्रव्यप्रमाणमुक्त्वा तृतीयं क्षेत्रस्वरूपं गाथोत्तरार्द्धेनाह— चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकस्यासङ्ख्यांशे क्षेत्रे एकः सिद्धः, न केवलमेकः सिद्धः, सर्वेऽपि सिद्धाः । ३, यतोऽसङ्ख्यातस्य तारतम्येनासङ्ख्यभेदत्वात्, इति गाथार्थः ॥ क्षेत्रस्वरूपमुक्त्वा चतुर्थं स्पर्शनाद्वारं गाथाप्रथमपादार्धेनाह—

(ग्रा० अ०) 'दव्व० इति' द्रव्यप्रमाणद्वारे चिन्त्यमाने सिद्धानां जीवद्रव्याणि अनंतानि भवंति । इति द्रव्यप्रमाणद्वारं समाप्तं । २,क्षेत्रद्वारे चिन्त्यमाने लोकाकाशस्य असंख्येयतमे भागे एकः सिद्धो वर्त्तते । सर्वे वा सिद्धा लोकाकाशस्य असंख्येयतमे भागे वर्त्तंते । परं एकसिद्धव्याप्तक्षेत्रापेक्षया सर्वसिद्धव्याप्तक्षेत्रमधिकप्रमाणं । इति क्षेत्रद्वारं समाप्तम् । ३,अथ स्पर्शनादि द्वारत्रयं कथ्यते ।

फुसणा अहिआ कालो, इगसिद्धपडुच्च साइओणंतो ।
पडिवायाभावाओ, सिद्धाणं अंतरं नत्थि ॥ २३ ॥ ९९ ॥

(ग्रा० अ०) 'फुस०' क्षेत्रावगाहतः स्पर्शनाधिका भवति । अयमर्थः, यावति क्षेत्रे सर्वे सिद्धा अवगाढा एको वा सिद्धोऽवगाढस्तावतः क्षेत्रस्य येऽनन्तराः सर्वे दिक्षु प्रदेशास्तै ते स्पृशन्ति इति तावती क्षेत्रस्पर्शनेति । ४,'काल' एकसिद्धं प्रतीत्य साद्यनंतः, सर्वसिद्धापेक्षया त्वनाद्यनंतोऽपि स्वयमभ्यूह्यः ।५,प्रतिपाताभावात्सिद्धानामन्तरं व्यवधानं नास्ति । उत्पादसापेक्षया-न्तरमस्ति । यथा जघन्यतः एकः समयः, उत्कर्षतः षण्मासाः ॥

(वृ०) यावत्क्षेत्रं सिद्धैः सिद्धक्षेत्रं व्याप्तं तदनन्तैः सिद्धैः स्पृष्टं. यदुक्तमागमे— "जत्थ एगो सिद्धो, तत्थ अणंता सिद्धा" इति गाथार्थः॥ स्पर्शनास्वरूपमुक्त्वा पञ्चमं कालद्वारस्वरूपं गाथाप्रथमपादार्धेनाह—'कालो',इगसिद्धपडुच्च साइओणंतो॥ कालतः एकं सिद्धं प्रतीत्य सादिरनन्तः । यथा—भगवान् श्रीऋषभ-

रः सिद्धः सादिस्ततश्च्यवनाभावादनन्तं कालं यावत्तत्रावस्थाना-दिति साद्यनन्तता, सर्वसिद्धापेक्षया अनाद्यनन्तश्च, पूर्वमनन्ता अ-नादिकालं यावत्सिद्धाः ततस्तेषां च्यवनाभावादनन्तता। इति सर्वसिद्धापेक्षया अनाद्यनन्ता, इति गाथायार्द्धार्थः ॥ कालद्वारमु-क्त्वा षष्ठमन्तरद्वारं गाथोत्तरार्द्धेनाह– 'पडिवायाभावाओ, सि-द्धाणं अंतरं नत्थि ॥' प्रतिपाताभावाच्च्यवनाभावात्, सिद्धाना-मन्तरं नास्ति। सर्वेऽपि समाना इति गाथार्थः। अन्तरद्वारमुक्त्वा सप्तमं भागद्वारं गाथापूर्वार्द्धेनाह—

(बा० अ०) 'फुसणा इति' क्षेत्रात् स्पर्शना अधिका। यथा एकस्मिन् आकाशप्रदेशे स्थितस्य परमाणोः सप्ताकाशप्रदेश-स्य स्पर्शना भवति। एवं सिद्धानामपि क्षेत्रात् स्पर्शना अधिका भवति ॥ एवं स्पर्शनाद्वारं व्याख्यातं ॥ अथ कालद्वारं व्याख्या-यते। एकं सिद्धं प्रतीत्य आश्रित्य कालः सादिः अनंतश्च वर्त्तते। सर्वेसिद्धानाश्रित्य कालः अनादिः अनंतः। यत्र ये केचन सिद्धाः यदा सिद्धा स्तदा तेषां आदिः, तदनु प्रतिपाताभावात् अंतो न भवति ॥ एवं कालद्वारं व्याख्यातं ॥ अथ अंतरद्वारं कथ्यते ॥ प्र-तिपातस्य अभावात् सिद्धानां अंतरं नास्ति। यतः अंतरं तदुच्यते यत् तं भावं प्राप्य पुनरन्यत्र गत्वा पुनरपि स एव भावः प्राप्यते। एवंविधं अंतरं सिद्धानां नास्ति। प्रतिपाताभावात्। एवं अंतर-द्वारं समाप्तम् ॥ अथ भागादिद्वारं लिख्यते—

सव्वजिआणमणंते, भागे ते तेसिं दंसणं नाणं।
खइए भावे परिणा–मिए अ पुण होइ जीवत्तं॥४४॥१००॥

(प्रा० अ०) 'सव्व०' अभव्येभ्योऽनन्तगुणा अपि सर्वजी-वानामनन्ततमे भागे ते सिद्धाः स्युः॥ 'भावद्वारे' क्षायिकपारिणा-मिकयोर्भावयोः सिद्धा भवन्ति। विशेषचिन्तायां तेषु सिद्धेषु पुनर्ज्ञानं दर्शनं च क्षायिके भावे वर्त्तते, जीवत्वं पारिणामिके भावे च। अयं भावः, क्षायिको भावो नवधा– दानलाभभोगोप-भोगवीर्यस्वरूपलब्धिपञ्चकं चारित्रसम्यक्त्वे केवलज्ञानदर्शने च, आद्याः सप्त भेदा मोक्षेऽसम्भविनः, केवलज्ञानदर्शनभेदौ सम्भविनौ

गृहीतौ स्तः । पारिणामिकस्त्रिधा भव्याभव्यत्वजीवत्वानि । भव्याभव्यत्वरूपौ सिद्धासम्भविनौ भेदौ । जीवत्वं भवति । एषामनाद्यनन्तः पारिणामिको भावः। इत्थमेव सदापरिणामित्वात् । न जीवोऽजीवत्वं, अजीवो जीवत्वं वा परिणमति । एवं भव्याभव्ययोर्भावना कार्या । अथाल्पबहुत्वद्वारमाह— ॥

(टू०) तेषां सिद्धानां ज्ञानं दर्शनं च सर्वेषां जीवानामनन्ततमे भागे विद्यते । 'नो चे जीवोऽजीवत्तणं पाविज्जइ' त्ति । अतः केवलज्ञानस्यानन्ततमो भागो निगोदेष्वप्याप्यत इति । तदभावे तेषामजीवता स्यात् ॥ इति गाथाप्रथमार्द्धार्थः ॥ भागद्वारमुक्त्वाऽष्टमं भावद्वारमाह— औपशमिक१क्षायिक२क्षायोपशमिकौ३दयिक४पारिणामिक५सान्निपातिकरूपाः षड्भावाः ६ । तत्र कषायाणामुपशमादौपशमिकं सम्यक्त्वं, किञ्चित्क्षयेण किञ्चिदुपशमाच्च क्षायोपशमिक सम्यक्त्वं भवति । एकभवगतित्यागाद् द्वितीयगतिगमनोदयेन औदयिको भावः । स च चातुर्गतिकभवभ्रमणैः सम्भवति । एकस्माद्भवाद्भवान्तरगमनेन पारिणामिको भावः । उक्तं च– "परिणामो ह्यर्थान्तर–गमनं न च सर्वथा व्यवस्थानम् । न च सर्वथा विनाशः, परिणामस्तद्विदामिष्टः" ॥ १ ॥ इति । द्विकत्रिकचतुष्कपञ्चकभावयोगात् सान्निपातिको भावः । इत्येतेषां भावानां मध्यात् क्षायिकं सम्यक्त्वं सिद्धेषु सम्भवति । अतः क्षायिके भावे पारिणामिके च भावे वर्त्तमानानां सिद्धानां पुनर्जीवत्वं भवति । एतदभावे तेषामजीवतापत्तेरिति गाथोत्तरार्द्धार्थः ॥ भावद्वारमुक्त्वा नवममल्पबहुत्वस्वरूपमाह—

(मा० अ०) 'सव्वजियाण इति' सर्वजीवानां अनंतमें भागे वर्त्तते सर्वेऽपि सिद्धाः ॥ एवं भागद्वारं समाप्तं ॥ अथ भावद्वारं लिख्यते ॥ तेषु सिद्धेषु केवलज्ञानं केवलदर्शनं च क्षायिके भावे वर्त्तते । पारिणामिके च भावे जीवितत्वं वर्त्तते ॥ एवं भावद्वारं समाप्तं ॥ अथ अल्पबहुत्वद्वारं लिख्यते ॥

थोवा नपुंससिद्धा, थीनरसिद्धा कमेण संखगुणा ।
इअ मुक्खतत्तमेअं, नवतत्ता लेसओ भणिआ (वुत्ता) ॥ २५ ॥ १०१

(प्रा० अ०) 'थोवा०' नपुंसकसिद्धाः स्तोकाः, ततः स्त्रीसिद्धाः सङ्ख्येयगुणाः, ततो नरसिद्धाः संख्येयगुणा इति ॥

(वृ०) नपुंसकसिद्धाः सर्वस्तोकाः । ननु नपुंसका मिथ्यादृशः, अतः कथं तेषां सिद्धत्वं ? उच्यते— ये स्वभावनपुंसकास्तेषां न सिद्धत्वं, किन्तु ये पश्चान्नपुंसकीकृता भवन्ति तेषां सिद्धत्वं जायते इति । तेभ्यो नपुंसकसिद्धेभ्यः स्त्रीसिद्धाः सङ्ख्यातगुणाः, तेभ्यः स्त्रीसिद्धेभ्यः पुरुषसिद्धाः सङ्ख्यातगुणा इति ॥ मोक्षतत्त्वमेतत् ॥ इति नवापि जीवादीनि तत्त्वानि, लेशतः सङ्क्षेपतः उक्तानि कथितानीति गाथार्थः ॥ पुंस्त्वं प्राकृतत्वान्न दोषाय ॥ एतेषु नवसु तत्त्वेषु ज्ञातेषु किं स्यादित्याह—

(सा० अ०) 'थोवा इति'—मोक्षगमनभवे नपुंसकत्वं अनुभूय ये सिद्धाः ते स्तोकाः जन्मनपुंसकानां चारित्रमपि न भवति कुतो मोक्षगमनं । एते नपुंसका ये पश्चात् वर्द्धितादिविशेषेण कृतास्ते ज्ञेयाः । नपुंसकसिद्धेभ्यः स्त्रीवेदमनुभूय ये सिद्धास्ते संख्यातगुणाः । स्त्रीसिद्धेभ्योऽपि ये पुरुषवेदमनुभूय सिद्धास्ते संख्यातगुणाः ॥ इति अल्पबहुत्वद्वारं समाप्तम् ॥ एतावता ग्रंथेन संतपयपरूवणयेत्यादिगाथा सकलापि व्याख्याता ज्ञेया ॥ इति मोक्षतत्त्वमेतद् ज्ञातव्यम् ॥ मोक्षतत्त्वभणनेन नवतत्त्वानि लेशतो भणितानि ज्ञातव्यानि ॥ अथ नवतत्त्वपरिज्ञानफलमाह ॥

जीवाइनवपयत्थे, जो जाणइ तस्स होइ सम्मत्तं ।
भावेण सद्दहंते, अयाणमाणे वि सम्मत्तं ॥ २६ ॥ १०२ ॥

(प्रा० अ०) 'जीवा०' स्पष्टा ॥

(वृ०) जीवादिनवपदार्थान् यो जानाति सम्यगवगच्छति । तस्य देहिनः सम्यक्त्वं 'अर्हन् देवः साधुर्गुरुर्जिनप्रणीतो धर्म्मः' इतिलक्षणं भवति । तदभावात् सर्वा अपि क्रियाः निष्कारणा निर-

यंकाः, उक्तं च– "भट्ठेण चरित्ताउ, । सुट्ठुयरं दंसणं गहीयव्वं । सिज्झंति चरणरहिया, दंसणरहिया न सिज्झंति" ॥ १ ॥ भावेन च मनोवाक्कायेन, तत्सम्यक्त्वं श्रद्दधतोऽजानानस्यापि अर्थात्तत्त्वानि 'एसमं एस परमट्ठे सेसे अणट्ठे' इति श्रद्दधतः सम्यक्त्वं भवतीति गाथार्थः ॥ तस्यैव सम्यक्त्वस्य निश्चलतास्वरूपमाह—

(सा० अ०) 'जीवाइ इति' जीवादिनवपदार्थान् यो जानाति श्रद्धत्ते च तस्य भवति सम्यक्त्वं । भावेन "तमेव सच्चं नीसंकं जं जिणेहिं पवेइयं" इत्यादि शुभात्मपरिणामरूपेण श्रद्दधति कोऽर्थः श्रद्धानं कुर्वति । 'अजानन्', जीवादीन्नव पदार्थानजानन्नपि । कोऽर्थः । जीवादिपदार्थज्ञानरहितेऽपि जीवे सम्यक्त्वं भवति ॥ अथ सम्यक्त्वस्वरूपं कथयति ॥

सव्वाइ जिणेसरभा–सियाइं वयणाइं नन्नहा हुंति ।
इअ बुद्धी जस्स मणे, सम्मत्तं निच्चलं तस्स ॥ २७ ॥ १०३ ॥

(प्रा० अ०) 'सव्वा०' सुगमा ॥

(६०) सर्वाणि साङ्गोपाङ्गानि, जिनेश्वरभाषितानि वचनानि, नान्यथा भवन्ति, किन्तु यथार्थानि स्युः । इति यस्य भव्यस्य नरस्य चित्ते बुद्धिर्भवति, तस्य सम्यक्त्वं निश्चलम् । देवासुरनरयक्षैरपि तस्य सम्यक्त्वं न चालयितुं शक्यते इति गाथार्थः ॥ तस्मिन् सम्यक्त्वे प्राप्ते के गुणा इत्याह—

(सा० अ०) 'सव्वाइ इति' सर्वाणि जिनेश्वरभाषितानि वचनानि न अन्यथा भवंति । इति बुद्धिर्यस्य मनसि सम्यक्त्वं निश्चलं तस्य भवति । अथ सम्यक्त्वफलमाह ॥

अंतो मुहुत्तमित्तं पि, फासियं जेहिं हुज्ज सम्मत्तं ।
तेसिं अवड्ढपुग्गल—परिअट्टो चेव संसारो ॥ २८ ॥ १०४ ॥

(प्रा० अ०) 'अंतो०' अपगतमर्द्धं यस्माद्सायपार्द्धः, अपार्द्धश्चासौ पुद्गलपरावर्त्तश्च अपार्द्धपुद्गलपरावर्त्तः । "लोगागासपएसा, जया मरंतेण इत्थ जीवेण । पुट्ठा कमुक्कमेणं, खित्तपरट्टो

भवे थूलो ॥ १ ॥ जीवो जइया एगे, खित्तपएसम्मि संठिए मरइ। पुणरवि तस्साणंतर-बीअपएसम्मि जइ मरइ ॥ २ ॥ एवमणंतर-मरणेण, सव्वे खित्तम्मि जइ मओ होइ । सुहुमो खित्तपरट्टो, अणुक्कमेणं नणु गणिज्जा ॥ ३ ॥ अत्र क्षेत्रप्रदेशाननुक्रमेणैव प्रथमप्र-देशानुबद्धप्रदेशपरम्परापरिपाट्यैव गणयेत्। न पुनः पूर्वस्पृष्टाद् व्यवहितान् प्रदेशान् गणयेत् ॥ इयमत्र भावना ॥ यद्यपि जीवस्या-वगाहना जघन्यतोऽपि असङ्ख्यातप्रदेशात्मिका। तथापि विव-क्षिते कस्मिंश्चित्प्रदेशे म्रियमाणस्य विवक्षितः कश्चिदेकः प्रदेशो-ऽवधिरूपो विवक्ष्यते। तस्मात् प्रदेशादन्यत्र प्रदेशान्तरे ये नभः-प्रदेशा मरणेन व्याप्ता भवन्ति ते न गण्यन्ते, किंत्वनन्तेऽपि काले गते विवक्षितात्प्रदेशादनन्तरो यः प्रदेशो मरणेन व्याप्तः स गण्यते। इदमत्र सूक्ष्मक्षेत्रपुद्गलपरावर्त्ताऽर्द्धं गृह्यते ॥

॥ चिरन्तनाचार्यप्रणीता नवतत्त्वाचूर्णिः समाप्ता ॥

(वृ०) अन्तर्मुहूर्त्तमात्रमपि घटिकाद्वयमपि यैर्विवेकिभिर्जीवैः स्वसारसम्यक्त्वं स्पृष्टं स्यात्, तेषां जीवानामपार्द्धपुद्गलपरावर्त्त एव संसारो भवति । कोऽर्थः, चतुर्दशरज्ज्वात्मकलोकाकाशप्रदे-शानां मध्ये (यं) एकं प्रदेशं जीवो मरणेन क्षणं स्पृशति, स लेख्ये गण्यते। ततो यदा पुनस्तस्मादेकप्रदेशादनन्तरं द्वितीयं प्रदेशं मरणेन स्पृशति। सोऽपि तदा लेख्यके गण्यते। अन्तरालभवाश्च न लेख्यके गण्यन्ते। एवं क्रमेण (यदा) तृतीयादिप्रदेशादारभ्य सर्वलोकप्रदेशान् स्पृशति तदा सूक्ष्मक्षेत्रपुद्गलपरावर्त्तः ॥ एवंस्वरूपश्च पुद्गलप-वर्तः ॥ एवंस्वरूपस्य पुद्गलपरावर्त्तस्यार्द्धं ततोऽप्यप किञ्चिन्न्यूनो-ऽर्द्धपुद्गलो भवति। एतावत्कालमध्येऽवश्यं मुक्तिगामी स्यादिति...

॥ तपागच्छाधिपतिश्रीदेवेन्द्रसूरिविनिर्मिता नवतत्त्ववृत्तिः समाप्ता ॥

(सा० अ०) 'अंतोमुहुत्त-इति' अंतर्मुहूर्त्तमपि कालं यैः सम्यक्त्वं स्पृष्टं भवति। तेषां अपार्द्धः अपगतः अर्धो यस्मात्सः अपार्धः अर्द्धपुद्गलपरावर्त्तरूपः संसारो भवति । आशातनाबहुलानामपि न अधिकः संसारः स्यात् । शुद्धसम्यक्त्वाराधनेन केचन तेनैव भवेन सिद्ध्यंति, केचन द्वितीये तृतीये वा, सप्ताष्टभवान्नातिक्रामंति, किंतु सिद्धत्वं शीघ्रं प्राप्नुवन्ति ॥

[दव्वे१ खित्ते २ काले३, भावे४ चउह दुह बायरो सुहुमो ॥
होइ अणंतुस्सप्पिणी-परिमाणो पुग्गलपरियट्टो॥७७]१०५॥

[पुग्गलपरिअट्टो इह, दव्वाइचउव्विहो मुणेअव्वो ।
थूलेअरभेएहिं, जह होइ तह निसामेह ॥ ७८ ॥] ॥१०६

[(अ०) द्रव्यविषयः, क्षेत्रविषयः, कालविषयः, भावविषयश्चेति चतुर्धा पुद्गलपरावर्तः, पुनः प्रत्येकं द्विधा बादरः स्थूलः, सूक्ष्मश्च। सामान्यतश्चायं पुद्गलपरावर्तः अनन्तोत्सर्पिणीकालपरिमाणो भवति । अयमेवार्थः प्रतिशब्दगाथयाऽऽह—पुद्गलपरावर्त इह द्रव्यादिचतुर्विधो ज्ञातव्यः स्थूलेतरभेदाभ्यां, यथा स भवति तथा निशामयत श्रृणुत ॥]

[उरालविउव्वातेअ-कम्मभासाणुपाणमणएहिं ।
फासेवि सव्वपुग्गल, मुक्का दव्वबायरपरट्टो ॥७९॥] १०७

[(अ०) औदारिकवैक्रियतैजसकार्मणभाषानप्राणमनोभिस्तत्तद्योग्यसप्तवर्गणाभिः स्पृष्ट्वा सर्वपुद्गला मुक्ता यावता कालेन स द्रव्यबादरपरावर्तः । आहारकवर्गणाया ग्रहणसद्भावेऽपि आहारकशरीरस्याभवमुत्कर्षतश्चतुर्वारमेव ग्रहणात्तद्भावेन सर्वपुद्गलानां स्वीकारोत्सर्जनाभावादौदारिकादिवर्गणासप्तकग्रहणम् ॥]

[उरलाइ सत्तगेणं, एग जिओ मुअइ फुसिअ सव्वअणू ।
जत्तिअकालि स थूलो, दव्वे सुहुमो सगन्नयरा ॥८०॥]१०८

[(अ०) औदारिकादिसप्तकेन औदारिकादियोग्यवर्गणासप्तकभावेन, मतान्तरेण औदारिकाद्यंगचतुष्कभावेन, चतुर्दशरज्ज्वात्मकसमस्तलोकवर्तिसर्वपुद्गलस्पर्शनमोचने यावता कालेन स बादरः द्रव्यविषयः, सप्तानां मतान्तरेण चतुर्णां मध्यादन्यत-

मेनैकेन केनचित्सर्वपुद्गलस्पर्शनमोचनेन शेषस्पृष्टानामगणनेन सूक्ष्मः द्रव्यपुद्गलपरावर्तः ॥]

[दव्वे सुहुमपरट्टो, जाहे एगेण अह सरीरेण ।
फासेति सव्वपुग्गल–अणुक्कमेणं नणु गणिज्जा॥८१]१०९

[(अ०) द्रव्यविषयः सूक्ष्मपरावर्तः यदा एकेनौदारिकाद्यन्यतमेनाथ शरीरेण सर्वपुद्गलान् स्पृशति अनुक्रमेण ननु गणयेत्। अयं भावः । आहारकशरीरस्याभवं चतुर्वारमेवोपलब्धेस्तद्विरहय्य चतुर्णामन्यतमेन शरीरेण मतान्तरेण सप्तानामौदारिकादीनामन्यतमेन सर्वान् पुद्गलाननुक्रमशः परिणमय्य स्पृशति तदा द्रव्यसूक्ष्मपुद्गलपरावर्तो भवति ॥]

[लोगागासपएसा, जया मरंतेण इत्थ जीवेण ।
पुट्ठा कमुक्कमेणं, खित्तपरट्टो भवे थूलो ॥ ८२ ॥]॥११०॥

[(अ०) यदैकेन जीवेन म्रियमाणेन सर्वलोकाकाशप्रदेशाः क्रमोत्क्रमाभ्यां यावता कालेन स्पृष्टा भवन्ति तावान्कालविशेषः स्थूलो बादरः क्षेत्रपरावर्तो भवति ॥]

[जीवो जइआ एगे, खित्तपएसम्मि संठिओ मरइ ।
पुणरवि तस्साणंतर—बीअपएसम्मि जइ मरइ ॥८३]१११

[एवमणंतरमरणेण, सव्वखित्तंमि जइ मओ होइ ।
सुहुमो खित्तपरट्टो, अणुक्कमेणं नणु गणिज्जा ॥८४]११२

[(अ०) यदा जीव एकस्मिन्नाकाशप्रदेशे संस्थितो म्रियते, पुनरपि तस्यानन्तरद्वितीयप्रदेशे यदि म्रियते, एवमनन्तरमरणेन सर्वक्षेत्रे यदि मृतो भवति, तदा सूक्ष्मः क्षेत्रपरावर्तः, अनुक्रमेण ननु गणयेत् ॥ अयमर्थः ॥ अनन्तभवभ्रमणशीलो जन्तुर्यदाऽनन्तरेषु निरन्तरेषु वाऽन्यान्याकाशप्रदेशेषु म्रियमाणः चतुर्दशरज्ज्वात्मकान्तर्वानपि नभःप्रदेशान्स्पृशति तदा बादरः क्षेत्रपरावर्तो भवति । अत्रापूर्वस्पृष्टा गण्यन्ते पूर्वस्पृष्टास्तु न । अथ च विवक्षित एकस्मिन्प्रदेशे मृतस्ततस्तदव्यवहिते प्रदेशे यदि म्रियते स प्रदेशो गणनामायाति पुनरव्यवहिते तृतीये इत्यादिक्रमेण मरणेन सर्वे लोकाभ्रप्रदेशा यदि स्पृश्यन्ते तदा सूक्ष्मो भवति। यद्यपि जीवस्यैकाकाशप्रदेशावगाहाभावस्तथाप्यवधीकृत एकः प्रविवक्ष्यते इति भावः ॥]

[उस्सप्पिणीइ समया, जावइआ ते अ निअयमरणेणं।
पुट्ठा कमुक्कमेणं, कालपरट्टो भवे थूलो ॥ ८५ ॥] ॥ ११३ ॥

[(अ०) एवमुत्सर्पिण्या यावन्तः समयास्ते क्रमोत्क्रमेण निजमरणेन स्पृष्टाः, स स्थूलः कालपरावर्तो भवति। उत्सर्पिण्या उपलक्षणार्थत्वादवसर्पिण्यपि ग्राह्येति पूर्णं कालचक्रं दृश्यम्]

[सुहुमो पुण उस्सप्पिणि—पढमे समयंमि जइ मओ होइ।
पुणरवि तस्साणंतर—बीए समयंमि जइ मरइ ॥८६] ११४

[(अ०) सूक्ष्मः पुनरुत्सर्पिणीप्रथमे समये यदि मृतो भवति पुनरपि तस्यानन्तरे द्वितीये समये यदि म्रियते तदा भवति ॥]

[एवमणंतरमरणेण, सव्वसमएसु चेव एएसु।
जइ कुणइ पाणचायं, अणुक्कमेणं नणु गणिज्जा ॥८७] ११५

[(अ०) एवमनन्तरमरणेन सर्वसमयेष्वेवैतेषु यदि करोति प्राणत्यागमनुक्रमेण ननु गणयेत् ॥ अयं भावः, कालचक्रस्य विंशतिकोटाकोटिसागरमितस्य सर्वसमयैर्निरनुक्रमं मरणस्पृष्टैर्बादरः कालपरावर्तः। प्रथमं यदा कदाचित्कालचक्रप्रथमसमये मृतः स गण्यते, ततस्तस्य द्वितीयसमये यदा म्रियते स गण्यते, मध्यभाविनो मरणसमया लेख्यके न गण्यन्ते। एवं मरणस्पृष्टाः कालचक्रसर्वसमया यावता कालेन, भवति स सूक्ष्मः कालपरावर्तः ॥]

[एगसमयम्मि लोए, सुहुमगणिजीएसु जे उ पविसंति।
ते हुंतसंखलोग—प्पएस तुल्ला असंखिज्जा ॥८८॥]॥ ११६॥

[(अ०) पूर्वं तावत्प्रवचनसारोद्धाराद्यभिप्रायेण सूक्ष्मबादरभावपुद्गलपरावर्तनिरूपणायोपक्रमते। लोके ये पृथ्व्यादयो जीवा एकसमये सूक्ष्माग्निजीवेषु प्रविशन्ति ते प्रमाणतोऽसंख्यलोकप्रदेशतुल्या असंख्येया भवन्ति, अत्राग्निजीवा येऽग्निकायिकेषु तस्मिन्समये प्रविशन्ति ते न गण्याः, पूर्वप्रविष्टत्वात्तेषाम् ॥]

[तत्तो असंखगुणिआ, अगणिकायाओ तेसिं कायठिई।
तत्तो संजमअणुभाग — बंधठाणाणसंखाणि ॥८९] ११७

[(अ०) ततोऽसंख्यगुणिता अग्निकायाः पूर्वप्रविष्टाः, जघन्यतोऽप्येतेन्तर्मुहूर्तस्थितिकाः, अनुक्षणं चासंख्येया उत्पद्यन्ते, ततस्ते-

षां कायस्थितिरसंख्येयगुणिता एकैकस्यामिजीवस्योत्कर्षतोऽसंख्येयकालचक्रप्रमाणत्वात्।ततः संयमस्थानान्यनुभागबन्धस्थानानि चासंख्यगुणितानि, यतो ह्येकैकस्यां कायस्थितावसंख्येयाः स्थितिबन्धाः, जघन्यतोपि प्रथमाऽन्तर्मुहूर्तप्रमिता, ततो द्वितीया समयाधिका, यावदसंख्येयानि कालचक्राणि। एकैकस्मिंश्च स्थितिबन्धेऽसंख्येयान्यनुभागबन्धस्थानानि।तत्स्वरूपं चान्यत्र प्रपञ्चितमिति तत एवावसेयम्।]

[ताणि मरंतेण जया, पुट्ठाणि कमुक्केण सव्वाणि।
भावेण बायरो सो, सुहुमो जं कमेण बोद्धव्वो ॥९०]११८

[(सं०) अथैतानि सर्वाण्यनुभागबन्धस्थानानि क्रमोत्क्रमाभ्यां म्रियमाणेनैकजीवेन यदा यावता कालेन स्पृष्टानि तावान्स कालः भावेन भावापेक्षया बादरः परावर्तः। क्रमेण क्रमस्पर्शापेक्षया बोद्धव्यः सूक्ष्मः भावपुद्गलपरावर्तः ॥]

[लोगपएसोसप्पिणि—समया अणुभागबंधठाणे य।
जह तह कममरणेणं, पुट्ठा खित्ताइ थूलियरा ॥९१]११९

[(सं०) लोकप्रदेशाः, अवसर्पिणीत्युपलक्षणादुत्सर्पिण्यप्यवसेया, ततः कालचक्रसमयाः, अनुभागबन्धस्थानानि च, एतानि यथातथा मरणेन स्पृष्टान्याश्रित्य क्षेत्रादयः स्थूलाः, क्रममरणेन च सूक्ष्माः परावर्ताः ॥]

[उस्सप्पिणी अणंता, पुग्गलपरिअट्टओ मुणेयव्वो ॥
तेणंता तीअद्धा, अणागयद्धा अणंतगुणा ॥९२॥]॥१२०॥

[(सं०) सामान्यतः पुद्गलपरावर्तः अनन्तोत्सर्पिण्यवसर्पिणीकालप्रमितो ज्ञातव्यः, तेऽनन्ता अतीतकालः, अनागतस्त्वनन्तगुणः ॥]

[जिणअजिणतित्थतित्था, गिहिअन्नसलिंगथीनरनपुंसा।
पत्तेय सयंबुद्धा, बुद्धबोहिक्कणिक्का य ॥ ९३ ॥] ॥ १२१ ॥

(सा० सं०) 'जिन'—इति तीर्थंकराः संतो ये सिद्धाः ते तीर्थंकरसिद्धाः। अतीर्थंकरसिद्धाः सामान्यकेवलिनः। अतीर्थसिद्धाः भगवतीमरुदेव्यादिवत्। स्वलिंगे रजोहरणादिरूपे व्यवस्थिताः संतो ये सिद्धास्ते स्वलिंगसिद्धाः। तथा अन्यलिंगे परि-

व्राजकादिसंबंधिनि वल्कलचीर्यादिवत् अन्यलिंगे सिद्धाः ते **अन्यलिंगसिद्धाः** । यदा अन्यलिंगिनो भावतः सम्यक्त्वादिप्रतिपन्नाः केवलज्ञानं प्रतिपद्यंते तदान्यलिंगत्वं द्रष्टव्यं अन्यथा यदि दीर्घमायुष्कमात्मनः पश्यंति ज्ञानेन ततः साधुलिंगमेव प्रतिपद्यंते । तथा स्त्रिया लिंगं स्त्रीलिंगं शरीरनिर्वृतिः, वेदे सति सिद्ध्यभावात्, तस्मिन् स्त्रीलिंगे वर्त्तमानाः संतो ये सिद्धाः प्रत्येकबुद्धवर्जिताः केचित् **स्त्रीलिंगसिद्धाः** । तथा पुरुषलिंगे शरीरनिर्वृतिरूपे व्यवस्थिताः संतो ये सिद्धाः ते **पुरुषलिंगसिद्धाः** । तथा नपुंसकलिंगे वर्त्तमानाः संतो ये सिद्धास्ते **नपुंसकलिंगसिद्धाः** । गृहस्थाः संतो ये सिद्धास्ते **गृहस्थसिद्धाः** भरतादयः। प्रत्येकं किंचिद् वृषभादिकं अनित्यतादिभावनाकारणं वस्तु बुद्ध्वा बुद्धवंतः परमार्थमिति प्रत्येकबुद्धाः संतो ये सिद्धाः ते **प्रत्येकबुद्धाः** । तथा एकैकसमये एकैका एव संतो ये सिद्धास्ते एकसिद्धाः। एकसमये ऋषभादिवदष्टोत्तरशतस्य सेधनादनेकसिद्धाः । बुद्धा आचार्याः तैर्बोधिता ये सिद्धाः ते बुद्धबोधितसिद्धाः । इति पंचदशभेदाः ॥

श्री साधुरत्नसूरिविरचिता नवतत्त्वचूर्णिः समाप्ता ॥

॥ १६४४ माघशु०११रविवारे सूर्यपुरे लिखिता ॥

[(अ०) सिद्धा अनन्तरपरम्परभेदाभ्यां द्विविधाः, परम्परसिद्धास्त्वनन्तभेदाः, अनन्तरसिद्धान्पञ्चदशभेदैराह, ते च जिनसिद्धा इत्यादि व्यक्तम् ॥]

[जिणसिद्धा अरिहंता, अजिणसिद्धा य पुंडरियपमुहा ।
गणहारितित्थसिद्धा, अतित्थसिद्धा य मरुदेवी॥९४]१२२

[(अ०) अथैतान् पञ्चदशापि सिद्धभेदान्निदर्शनैः शिष्यान् व्युत्पादयितुकाम आह— 'जिनसिद्धा' इत्यादि जिनसिद्धाः तीर्थं स्थापयित्वा सिद्धिपदं प्राप्ताः, ते च अर्हन्तस्तीर्थविधातारो नाभिभूप्रभृतयः, अजिनसिद्धाश्च सामान्यकेवलिनः, पुण्डरीकप्रमुखाः गणधारिणस्तीर्थसिद्धाः, मरुदेव्यादयः अतीर्थसिद्धाः ॥]

[गिहिलिंगसिद्धभरहो, वक्कलचीरी य अन्नलिंगम्मि ।
साहू सलिंगसिद्धा, थीसिद्धा चंदणापमुहा ॥९५]॥१२३॥

[(अ०) गृहिलिङ्गसिद्धो भरतः, वल्कलचीरी चान्यलिङ्गे; साधुः सलिङ्गसिद्धः, चन्दनबालाप्रमुखाश्च स्त्रीसिद्धाः ॥]

[पुंसिद्धा गोयमाई, गांगेयाई नपुंसया सिद्धा ।
पत्तेयसयंबुद्धा, भणिया करकंडुकविलाई ॥९६॥]॥१२४॥

[(अ०) पुंसिद्धाः गौतमादयः, गाङ्गेयो भीष्मस्तदादयः नपुंसकाः सिद्धाः प्रत्येकस्वयंबुद्धाःभणिताः क्रमेण करकण्डुकपिलादयः ॥]

[तह बुद्धबोहिगुरुबो- हिया इगसमय एगसिद्धा य ।
इगसमए वि अणेगा, सिद्धा तेणेगसिद्धा य ॥९७]॥१२५

[(अ०) तथा ये गुरुबोधितास्ते इह बुद्धबोधिताः, एकस्मिन् समये एकका ये सिद्धास्ते एकसिद्धाः ये चानेककास्तेऽनेकसिद्धाइति॥]

[जइआइ होइ पुच्छा, जिणाण मग्गंमि उत्तरं तइया ।
इक्कस्स निगोयस्स, अणंतभागो य सिद्धिगओ॥९८]१२६

[(अ०) यदा यदा भवति पृच्छा, जिनानां मार्गे, उत्तरं, तदा तदा एकस्य निगोदस्यानन्ततमो भागः सिद्धिं गतः ॥]

[लोए असंखजोयण- माणे पइजोयणमंगुलसंखा ।
पइ तं असंखअंसा, पइ अंसमसंखया गोला ॥९९]॥१२७॥

[(अ०) अस्मिंश्चतुर्दशरज्ज्वात्मके लोके योजनविचारणयाऽसंख्येयानि योजनानि भवन्ति, प्रतियोजनं अंगुलानि ७६८००० संख्यानि भवन्ति । प्रत्यङ्गुलं चासङ्ख्येया अंशा भागाः, यद्यपि अनन्ता अपि ते द्रव्यरूपाङ्गुलस्य भवन्ति, तथापि, गोलकादिविचारणायाः प्रकृतत्वान्नानन्ततमे भागे तदवगाह इत्यसंख्यग्रहणं, क्षेत्रप्रदेशानां च तत्रासङ्ख्यत्वात् प्रत्यंशं चासंख्येया गोलकाः ॥]

[गोलो असंखनिगोओ, सोणंतजिओ जिअं पइ पएसा ।
असंखे पइपएसे, कम्माणं वग्गणाणंता ॥१००॥]॥ १२८॥

[(अ०) गोलश्चासंख्यनिगोदरूपः स चानन्तजीवः, अनन्तजीवशरीरं निगोद इत्यर्थः प्रतिजीवं चासङ्ख्येयाः प्रदेशाः निर्विभा-

ज्यभागाः, प्रतिप्रदेशं च कर्मणामनन्ता वर्गणाः, अयमर्थः, एकैकस्मिंश्च गोलके असङ्ख्येया निगोदाः, निगोदश्चानन्तानां सूक्ष्मनामकर्मोदयवर्त्तीनां जीवानामेकं साधारणं शरीरमित्यर्थः, ते च चतुर्दश रज्ज्वात्मके लोके यत्र स्थाने चिन्त्यन्ते तत्र असङ्ख्याता एव प्राप्यन्ते, एकैकस्मिंश्च निगोदेऽनन्ता जीवाः, तेषां सर्वेषां जीवानां तेजःशरीरं कार्मणशरीरं च पृथक् २ वर्त्तते, प्रतिजीवं च प्रदेशा असङ्ख्येयाः, तांश्च यद्येको जीवः स्वशक्त्या विरलीकरोति, तदा एकस्यापि जीवस्य प्रदेशैः सर्वोऽपि चतुर्दशरज्ज्वात्मको लोकः पूर्यते । प्रदेशश्च निर्विभाज्यो भागः अतिसूक्ष्मोऽंश इत्यर्थः, संसारिजीवानां चैते प्रदेशाः ॥]

[पइवग्गणमणंता, अणू पइअणु अणंतपज्जाया ।
एवं लोगसरूवं, भाविज्जइ तहत्ति जिणवुत्तं ॥१०१]१२९

[(अ०) प्रतिवर्गणां चानन्ता अणवः परमाणवः, प्रतिपरमाणुस्वपरभेदवन्तः द्रव्याद्यपेक्षया भूतभविष्यद्वर्त्तमानकालभाविनोऽनन्ताः पर्यायाः, एवं लोकस्वरूपं जिनोक्तमिति तथेति यथार्थप्रतीत्या भावयेत् ॥]

[*पुढवाईया सत्ता, सव्वे रुक्खा हवंति भूआवि ।
पाणा बितिचउरिंदी, चउहा पंचिंदिया जीवा ॥१०२]१३०

[(अ०) 'पृथ्व्यादयः' पृथ्व्यप्तेजोवायुकायिकाश्चत्वारः, 'सत्त्वा' इति, सत्त्वशब्देनोच्यन्ते, 'सर्वे वृक्षाः' वनस्पतिकायिकाः, भवन्ति 'भूता अपि' इति, भूतशब्देनाभिधीयन्ते । द्वित्रिचतुरिन्द्रियाः, 'प्राणा' इति, प्राणाभिलापेन प्रतिपाद्यन्ते । 'चतुर्धा पञ्चेन्द्रिया' नारकतिर्यग्नरनाकिभेदात्, 'जीवा' इति, जीवशब्दवाच्याः । तथैवागमे 'सव्वे पाणा, सव्वे भूआ, सव्वे जीवा, सव्वे सत्ता' इत्याद्यालापकेन सर्वसंसारिजीवग्रहणं दृश्यत इति ॥]

[सत्तविराहणपावं, अणंतगुणियं च एगभूअस्स ।
भूअस्स असंखगुणं, पावं एगस्स पाणस्स ॥१०३॥]॥१३१॥

* गाथाश्चैताः कुत्रचिन्नवतत्त्वादर्शे जीवतत्त्वे दृश्यन्ते पश्चादुपलब्धत्वादत्र न्यस्ता इत्यवधेयम् ॥

[बेइंदियतेइंदिय—चउरिंदिय तहेव पंचिंदी।
लक्खं सहस्सं तह सय—गुणं च पावं मुणेयव्वं॥१०४]१३२

[(अ०) यथोत्तरं जीववधे पापवृद्धिसूचिके गाथे इमे व्यक्ते॥]

[जीवो १ संवर २ निज्जर ३ मुक्खो ४ चत्तारि हुंति अरूवी।
रूवी बंधासवपुन्न—पावा मिस्सो अजीवो य॥१०५]१३३॥

[(अ०) अथ नवसु मूलेषु तत्त्वेषु रूप्यरूपिविभागमाह—जीवः संवरो निर्ज्जरा मोक्षश्चत्वारो भवन्त्यरूपिणः, बन्धाश्रवपुण्यपापाश्चत्वारो रूपिणः, अजीवश्च मिश्रः रूप्यरूपी चेत्यर्थः। अथ द्विशतषट्सप्ततिभेदेषु नवतत्त्वप्रभेदेषु तमेवाह—]

[धम्माधम्मागासा, तियतिय अद्धा अजीवदसगा य।
सत्तावन्नं संवर—निज्जरदुदस मुत्ति नवगा य॥१०६]१३४

[(अ०) धर्माधर्माकाशानां त्रिकं त्रिकमिति नव, अद्धा १ इत्यजीवदशकं, सप्तपञ्चाशत्संवरभेदाः, निर्ज्जराया द्वादश, मोक्षस्य नव चेति १०—५७—१२—९॥]

[अट्ठासी य अरूवी, संपइ उ भणामि जे य रूवीणं।
परमाणुदेसपएसा, खंधा चउ अजीवरूवीणं॥१०७]१३५

[(अ०) अष्टाशीतिश्चारूपिणः, सम्प्रति ये रूपिणां भेदास्तान् भणामि। परमाणुदेशप्रदेशस्कन्धाश्चेति चत्वारो रूपिणोऽजीवाः॥]

[जीवे दस चउ दु चउ, बासी बायाल हुंति चत्तारि।
सय अट्ठासी य रूवी, दुसय छसत्त नवतत्ते॥१०८]१३६

[(अ०) कार्मणसंयुतानां जीवानां चतुर्दश पुण्यपापाश्रवबन्धतत्त्वानां क्रमेण ४२—८२—४२—४ इति शतमष्टाशीत्यधिकं रूपिणः, सर्वाग्रं नवतत्त्वे द्वेशते षट्सप्तत्यधिके॥]

[हेया बंधासवपुण्णपावा, जीवाऽजीवा य हुंति विन्नेया।
संवरनिज्जरमुक्खो, हवंति एए उवाएया॥१०९॥]॥१३७॥

[(अ०) बन्धाश्रवपुण्यपापा जीवमालिन्यहेतुत्वाद्धेयास्त्याज्याः, जीवाजीवौ च तावद्रूपत्वाद् भवतो विज्ञेयौ ज्ञपरिज्ञाविषयौ, संवरनिर्जरामोक्षा भवन्त्येते उपादेयाः, जीवनैर्मल्यापादकत्वात्॥]

[illegible] ॥ १ ॥ [illegible] । [illegible] ॥ २ ॥ [illegible] ॥ ३ ॥ [illegible] । [illegible] निवृत्तिश्री-धामा- [illegible] ॥ ४ ॥ [illegible] । [illegible] ॥५॥ इत्यादि"]

॥ इति [illegible]-संयम[illegible]-[illegible] न-[illegible]ाधिपति भट्टारक श्री विजयनेमिसूरीश्वर विनेयाणु-सिद्धान्तवाचस्पति--न्यायविशारद--अनुयोगाचार्य महोपाध्याय श्री-उदयविजयगणिविनिर्मिता बृहन्नवतत्त्वप्रक्षेपगाथावचूर्णिः समाप्ता ॥

स्फारस्फारसुवर्णराशिकलितं सर्वार्थसिद्धिप्रदं,
विस्तीर्णैर्नवभिः सुतत्त्वनिधिभिः संपूरितं सर्वदा ।
प्रस्फूर्जद्गुणसाधुवृत्तविलसद्रत्नाश्रितं श्रीपदं,
शास्त्रं भव्यजनोपकृत्यभिमतं विश्वे चिरं नन्दतात् ॥१॥
यदुत्सूत्रं मयालेखि, राभस्यान्मतिमौढ्यतः ।
कृपां विधाय संशोध्यं, तद्बुधैर्विशदाशयैः ॥ २ ॥

समाप्तं श्रीचिरन्तनाचार्यविरचितावचूर्णि-श्री-
साधुरत्नसूरिकृतावचूर्णि-श्रीदेवेन्द्रसूरिप्र-
णीतवृत्ति-बृहन्नवतत्त्वप्रक्षेपगाथा-
तदवचूर्णिपञ्चरत्नविभूषितं ॥

॥ नवतत्त्वप्रकरणम् ॥

॥ अथैतेषु नवसु तत्त्वेषु जीवाजीवरूप्यरूपिज्ञेयहेयोपादेय त्रिभागयन्त्रकम् ॥

९ तत्त्वनमानि	प्रति भेद	जीव	अजीव	रुपि०	अरुपि	हेय	ज्ञेय	उपादेय
जीवतत्त्वम्	१४	१४	०	१४	०	०	१४	०
अजीवतत्त्वम्	१४	०	१४	४	१०	०	१४	०
पुण्यतत्त्वम्	४२	०	४२	४२	०	४२	०	०
पापतत्त्वम्	८२	०	८२	८२	०	८२	०	०
आश्रवतत्त्वम्	४२	०	४२	४२	०	४२	०	०
संवरतत्त्वम्	५७	५७	०	०	५७	०	०	५७
निर्जरातत्त्वम्	१२	१२	०	०	१२	०	०	१२
बन्धतत्त्वम्	४	०	४	४	०	४	०	०
मोक्षतत्त्वम्	९	९	०	०	९	०	०	९
	२७६	९२	१८४	१८८	८८	१७०	२८	७८

॥ अथ षट्सु द्रव्येषु परिणाम्यादिविभागयन्त्रकम् ॥

६ द्रव्यनामानि	परिणामि०	जीव	मूर्त	सप्रदेश०	एक	क्षेत्र	सक्रिय	नित्य	कारण	कर्ता	सर्वगत०	अप्र०
धर्मास्तिकाय	०	०	०	१	१	०	०	१	१	०	०	१
अधर्मास्तिकाय	०	०	०	१	१	०	०	१	१	०	०	१
आकाशास्तिकाय	०	०	०	१	१	१	०	१	१	०	१	१
जीवास्तिकाय	१	१	०	१	०	०	१	०	०	१	०	१
पुद्गलास्तिकाय	१	०	१	१	०	०	१	०	१	०	०	१
काल	०	०	०	०	०	०	०	१	१	०	०	१

॥ कलिकालसर्वज्ञभगवत्पादश्रीहेमचन्द्रसूरिप्रणीतं ॥

॥ सप्ततत्त्वप्रकरणम् ॥

(भाषान्तरोपेतं) परिशिष्ट नं. झ. (११)

जीवाजीवावाश्रवश्च, संवरो निर्जरा तथा। वन्धो मोक्षश्चेति सप्त, तत्त्वान्याहुर्मनीषिणः ॥ १ ॥ तत्र जीवा द्विधा ज्ञेया, मुक्तसंसारिभेदतः । अनादिनिधनाः सर्वे, ज्ञानदर्शनलक्षणाः ॥ २ ॥ मुक्ता एकस्वभावाःस्यु-र्जन्मादिक्लेशवर्जिताः। अनन्तदर्शनज्ञान-वीर्यानन्दमयाश्च ते ॥ ३ ॥ संसारिणो द्विधा जीवाः, स्थावरत्रसभेदतः । द्वितयेऽपि द्विधा पर्या-प्तापर्याप्तविशेषतः ॥४॥ पर्याप्तयस्तु षडिमाः, पर्याप्त-

---

ભા૦ બુદ્ધિમાનો તીર્થંકર, ગણધરો, જીવ, અજીવ, આશ્રવ, સંવર, નિર્જરા, બંધ, અને મોક્ષ એ સાત તત્ત્વો કહે છે (૧) ત્યાં મુક્ત અને સંસારી ભેદથી જીવો બે પ્રકારના જાણવા. એ સર્વે જીવો અનાદિ અનન્ત અને જ્ઞાન દર્શનરૂપ લક્ષણવાળા છે (૨) મુક્ત જીવો એક સરખા સ્વભાવવાળા, જન્માદિ ક્લેશ રહિત, અનંત દર્શન જ્ઞાન વીર્ય અને આનંદવાળા છે. (૩) સ્થાવર અને ત્રસ ભેદથી સંસારી જીવો બે પ્રકારના છે, વળી એ બન્ને ભેદ પણ પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ભેદથી બે બે પ્રકારના છે (૪) પર્યાપ્તપણામાં કારણભૂત એવી આહાર-શરીર-ઇન્દ્રિય-ઉચ્છ્વાસ-ભાષા-અને મન એ છ

त्वनिबन्धनम् । आहारो वपुरक्षाणि, प्राणो भाषा मनोऽपि च ॥५॥ स्युरेकाक्षविकलाक्ष–पञ्चाक्षाणां शरीरिणाम् । चतस्रः पञ्च षट् चापि, पर्याप्तयो यथाक्रमम् ॥ ६ ॥ एकाक्षाः स्थावरा भूम्य–प्तेजोवायुमहीरुहः । तेषां तु पूर्वे चत्वारः, स्युः सूक्ष्मा बादरा अपि ॥ ७ ॥ प्रत्येकाः साधारणाश्च द्विप्रकारा महीरुहः । तेऽत्र पूर्वे बादराः स्यु–रुत्तरे सूक्ष्मबादराः ॥ ८ ॥ त्रसा द्वित्रिचतुष्पञ्चे–न्द्रियत्वेन चतुर्विधाः तत्र पञ्चेन्द्रिया द्वेधा, संज्ञिनोऽसंज्ञिनोऽपि च ॥ ९ ॥ शिक्षोपदेशालापान् ये, जानते तेऽत्र संज्ञिनः। सम्प्रवृत्तमनःप्राणा–स्तेभ्योऽन्ये स्युरसंज्ञिनः ॥ १० ॥ स्पर्शनं रसनं घ्राणं, चक्षुः श्रोत्रमितीन्द्रियम् । तस्य स्पर्श रसो गन्धो, रूपं शब्दश्च गोचरः ॥ ११ ॥ द्वीन्द्रियाः कृमयः शङ्खा, गण्डूपदा जलौकसः। कपर्दाः शुक्तिकाद्याश्च, विविधाः कृमयो मताः॥ १२ ॥ यूकामत्कुणमत्कोट–लिक्षाद्यास्त्रीन्द्रिया मताः। पतङ्गमक्षिकाभृङ्ग–दंशाद्याश्चतुरिन्द्रियाः ॥ १३ ॥ तिर्यग्योनिभवाः शेषा,

પર્યાપ્તિઓ છે (૫) એકેન્દ્રિય વિકલેન્દ્રિય અને પંચેન્દ્રિય જીવોને અનુક્રમે ચાર પાંચ અને છ પર્યાપ્તિઓ હોય છે (૬) પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ, અને વનસ્પતિ એ પાંચ એકેન્દ્રિયો સ્થાવર છે, એમાંના પ્હેલા ચાર ભેદ (વન૦ વિના) સૂક્ષ્મ અને બાદર પણ છે (૭) વનસ્પતિ પ્રત્યેક અને સાધારણ એમ બે પ્રકારની છે, તેમાં પ્હેલી (પ્રત્યેક) વનસ્પતિ બાદર છે, અને આગળની (સાધા૦) વનસ્પતિ સૂક્ષ્મ અને બાદર છે (૮) ત્રસ-જીવો દ્વીન્દ્રિય–ત્રીન્દ્રિય–ચતુરિન્દ્રિય–અને પંચેન્દ્રિય એમ ૪ પ્રકારના છે, ત્યાં પંચેન્દ્રિય જીવો સંજ્ઞિ અને અસંજ્ઞિ એમ ૨ પ્રકારના છે (૯) જે પ્રવૃત્ત થયેલ મનઃપ્રાણવાળા, જેઓ શિક્ષા ઉપદેશ અને આલાપ (વચનો) ને જાણે છે તે જીવો અહિં સંજ્ઞિ કહેવાય છે, અને તેથી બીજા જીવો અસંજ્ઞિ છે (૧૦) સ્પર્શન, રસના, ઘ્રાણ, ચક્ષુ, અને શ્રોત્ર એ ઇન્દ્રિયો છે, અને (અનુક્રમે) સ્પર્શ, રસ, ગંધ, રૂપ, અને શબ્દ એ તેના વિષયો છે (૧૧) કૃમી, શંખ, ગંડોલા, જળો, કોડીઓ, છીપો વિગેરે અનેક પ્રકારના એ દ્વીન્દ્રિય જીવો માનેલા છે (૧૨) જૂ, માંકડ, મકોડા, લીખ વિગેરે ત્રીન્દ્રિય જીવો માનેલા છે, અને પતંગીઆં, માખી, ભમરા, ડાંસ વિગેરે

॥ २१ ॥ षट् पुनर्विकलाक्षेषु, मनुष्येषु चतुर्दश । स्युश्चतस्रश्चतस्र
श्चश्चितिर्यक्सुरेषु तु ॥२२॥ एवं लक्षाणि योनीना–मशीतिश्चतुरुत्त
केवलज्ञानदृष्टानि, सर्वेषामपि जन्मिनाम् ॥ २३ ॥ एकाक्षा बाद
सूक्ष्माः, पञ्चाक्षाः संज्ञ्यसंज्ञिनः। स्युर्द्वित्रिचतुरक्षाश्च, पर्याप्ता इतरेऽ
च ॥ २४ ॥ एतानि जीवस्थानानि, मयोक्तानि चतुर्दश । मार्ग
अपि तावत्यो, ज्ञेयास्ता नामतो यथा ॥२५॥ गतीन्द्रियकाययोग
वेदज्ञानक्रुधादयः । संयमाहारदृग्लेश्या–भव्यसम्यक्त्वसंज्ञिनः॥२६
मिथ्यादृष्टिःसास्वादन-सम्यग्मिथ्यादृशावपि। अविरतसम्यग्दृष्टि-र्वि
रताविरतोऽपि च ॥ २७ ॥ प्रमत्तश्चाप्रमत्तश्च, निवृत्तिबादरस्ततः
अनिवृत्तिबादरश्चा–थ सूक्ष्मसम्परायकः ॥२८॥ ततः प्रशान्तमोहश्च
क्षीणमोहश्च योगवान् । अयोगवानिति गुण–स्थानानि स्युश्चतुर्दश
॥ २९ ॥ मिथ्यादृष्टिर्भवेन्मिथ्या–दर्शनस्योदये सति । गुणस्थानत्व-
मेतस्य, भद्रकत्वाद्यपेक्षया ॥३०॥ मिथ्यात्वस्यानुदये–ऽनन्तानुबन्धु-

---

तिकायमां अनुक्रमे दश लाख तथा चौद लाख योनिओ छे (२१) विकले-न्द्रिओमां (द्वीन्द्रियादि प्रत्येकनी बबे लाख होवाथी) ६ लाख, मनुष्योमां चौद लाख तथा नारक तिर्यंच अने देवोनी चार'चार लाख योनि छे. (२२) ए प्रमाणे केवळ ज्ञानीओना कथनानुसार सर्व जीवोनी ८४ लाख योनिओ कहेली छे (२३) बादर एकेन्द्रिय, सूक्ष्म एकेन्द्रिय, संज्ञि पंचेन्द्रिय, अ-संज्ञि पंचेन्द्रिय, द्वीन्द्रिय, त्रीन्द्रिय, अने चतुरिन्द्रिय ए (साते) पर्याप्त अने अपर्याप्त (२४) ए १४ **जीवस्थान** में कह्यां, अने **मार्गणाओ** पण तेटलीज (१४) जाणवी. ते मार्गणाओनां नाम आ प्रमाणे—(२५) गति–इन्द्रिय–काय–योग–वेद–ज्ञान–क्रोधादिकषाय–संयम–आहारी–दर्शन–लेश्या –भव्य–सम्यक्त्व–अने संज्ञि. (२६) मिथ्यादृष्टि, सास्वादन, मिश्र, अ-विरत सम्यग् दृष्टि, देशविरत, प्रमत्त, अप्रमत्त, निवृत्तिबादर, अनिवृत्ति-बादर, सूक्ष्मसंपराय, त्यारबाद उपशान्तमोह, क्षीणमोह, सयोगी, अने अयोगी ए १४ **गुणस्थान** छे. (२७–२८–२९) मिथ्यादर्शननो उदय होते जीव मिथ्यादृष्टि होय छे, अने गुणस्थानपणुं ते भद्रकपणादिकनी अपेक्षाए छे. (३०) मिथ्यात्वनो अनुदय अने अनंतानुबंधिनो उदय होवाथी सास्वादन सम्यग्दृष्टि ते उत्कृष्टथी ६ आवलिका सुधी होय. (३१) सम्य-

दये सति । सास्वादनसम्यग्दृष्टिः, स्यादुत्कर्षात् षडावलीः॥ ३१ ॥ सम्यक्त्वमिथ्यात्वयोगा–न्मुहूर्तं मिश्रदर्शनः। अविरतसम्यग्दृष्टि–रप्रत्याख्यानकोदये ॥ ३२ ॥ विरताविरतस्तु स्यात्, प्रत्याख्यानोदये सति । प्रमत्तसंयतः प्राप्त–संयमो यः प्रमाद्यति ॥ ३३॥ सोऽप्रमत्तसंयतो यः, संयमी न प्रमाद्यति। उभावपि परावृत्त्या, स्यातामान्तर्मुहूर्तिकौ ॥ ३४ ॥ कर्मणां स्थितिघातादी–नपूर्वान् कुरुते यतः। तस्मादपूर्वकरणः, क्षपकः शमकश्च सः ॥३५॥ यत्रादरकषायाणां, प्रविष्टानामिमं मिथः । परिणामा निवर्तन्ते, निवृत्तिबादरोऽपि सः ॥३६॥ परिणामा निवर्तन्ते, मिथो यत्र न यततः । अनिवृत्तिबादरः स्यात्, क्षपकः शमकश्च सः ॥३७॥ लोभाभिधः सम्परायः, सूक्ष्मकिट्टीकृतो यतः। स सूक्ष्मसम्परायः स्यात्, क्षपकः शमकोऽपि च ॥३८॥ अथोपशान्तमोहः स्या–न्मोहस्योपशमे सति । मोहस्य तु क्षये जाते,

क्षीणमोहं प्रचक्षते ॥३९॥ सयोगिकेवली घाति–क्षयादुत्पन्नकेवलः । योगानां च क्षये जाते, स एवायोगिकेवली ॥ ४० ॥

(इति जीवतत्त्वम् १)

अजीवाः स्युर्धर्माधर्म–विहायःकालपुद्गलाः। जीवेन सह पञ्चापि, द्रव्याण्येते निवेदिताः ॥ ४१ ॥ तत्र कालं विना सर्वे, प्रदेशप्रचयात्मकाः । विना जीवमचिद्रूपा, अकर्त्तारश्च ते मताः ॥ ४२ ॥ कालं विनास्तिकायाःस्यु–रमूर्ताः पुद्गलं विना । उत्पादविगमध्रौव्या–त्मानः सर्वेऽपि ते पुनः ॥४३॥ पुद्गलाः स्युः स्पर्शरस–गन्धवर्णस्वरूपिणः । तेऽणुस्कन्धतया द्वेधा, तत्राबद्धाः किलाणवः ॥ ४४ ॥ बद्धाः स्कन्धा गन्धशब्द–सौक्ष्म्यस्थौल्याकृतिस्पृशः। अन्धकारातपोद्योत–भेदच्छायात्मका अपि ॥४५॥ कर्मकायमनोभाषा–चेष्टितोच्छ्वासदायिनः । सुखदुःखजीवितव्य–मृत्यूपग्रहकारिणः॥४६॥ प्रत्येकमेकद्रव्याणि, ध–

વાળો (આત્મા) સયોગી કેવળી, અને યોગોનો ક્ષય થયે તેજ જીવ અયોગી કેવળી હોય છે (૪૦) (ઇતિ જીવતત્ત્વમ્ ૧ ॥)

ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, આકાશાસ્તિકાય, કાળ. અને પુદ્ગલાસ્તિકાય (એ પાંચ) અજીવ છે, અને આ પાંચે પણ જીવ સહિત દ્રવ્ય (ષટ્દ્રવ્ય) કહેલાં છે. (૪૧) તેમાં કાળ વિના સર્વે (પાંચે દ્રવ્ય) પ્રદેશ સમુદાય રૂપ છે, અને જીવ વિના એ (પાંચે) દ્રવ્યો અજીવ અને અકર્ત્તા માનેલાં છે. (૪૨) કાળ વિના (પાંચે) અસ્તિકાય છે, પુદ્ગલ વિના (પાંચે) અરૂપી છે, અને એ સર્વે (છએ) દ્રવ્યો ઉત્પત્તિ વિનાશ અને ધ્રુવતા સ્વરૂપ વાળાં છે. (૪૩) પુદ્ગલો સ્પર્શ રસ ગંધ અને વર્ણ સ્વરૂપી છે, વળી એ પુદ્ગલો પરમાણુ અને સ્કંધપણે બે પ્રકારના છે, ત્યાં અબદ્ધ (સ્કંધરૂપે સમુદિત નહિ થયેલા) તે નિશ્ચયે પરમાણુઓ છે. (૪૪) અને (પરસ્પર) બદ્ધ થયેલા તે સ્કંધો, તે ગંધ, શબ્દ, સૂક્ષ્મતા, સ્થૂલતા, અને આકારવાળા તથા અંધકાર, આતપ, ઉદ્યોત, ભેદ, અને છાયાવાળા પણ હોય છે. (૪૫) વળી તે કર્મ કાયા મન અને ભાષાની ચેષ્ટા તથા ઉચ્છ્વાસ આપનાર, તેમજ સુખ દુઃખ જીવિત મરણમાં ટેકો (સહાય) આપનાર (પુદ્ગલો) છે. (૪૬) ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, અને આકાશ એ પ્રત્યેક એકેક દ્રવ્ય

र्माधर्मौ नभोऽपि च । अमूर्तानि निष्क्रियाणि, स्थिराण्यपि च सर्वदा ॥४७॥ एकजीवपरिमाण–सङ्ख्यातीतप्रदेशकौ । लोकाकाशमभिव्याप्य, धर्माधर्मौ व्यवस्थितौ ॥४८॥ स्वयं गन्तुं प्रवृत्तेषु, जीवाजीवेषु सर्वतः । सहकारी भवेद्धर्मः, पानीयमिव यादसाम् ॥ ४९ ॥ जीवानां पुद्गलानां च, प्रपन्नानां स्वयं स्थितिम् । अधर्मः सहकार्येष, यथा छायाऽध्वयायिनाम् ॥ ५० ॥ सर्वगं स्वप्रतिष्ठं स्या–दाकाशमवकाशदम् । लोकालोकौ स्थितं व्याप्य, तदनन्तप्रदेशभाक् ॥५१॥ लोकाकाशप्रदेशस्था, भिन्नाः कालाणवस्तु ये । भावानां परिवर्ताय, मुख्यकालः स उच्यते ॥ ५२ ॥ ज्योतिःशास्त्रे यस्य मान–मुच्यते समयादिकम् । स व्यावहारिकः कालः, कालवेदिभिरामतः ॥५३॥ नवजीर्णादिरूपेण, यदमी भुवनोदरे । पदार्थाः परिवर्तन्ते, तत् कालस्यैव चेष्टितम् ॥५४॥ वर्तमाना अतीतत्वं, भाविनो वर्तमानताम् ।

છે. તેમજ સર્વદા અરૂપી અક્રિય અને સ્થિરપણે છે (૪૭) ધર્માસ્તિકાય અને અધર્માસ્તિકાય એક જીવ પ્રમાણ અસંખ્યાત પ્રદેશવાળા (અર્થાત્ એક જીવના જેટલા પ્રદેશ તેટલાજ ધર્મા૦ ના અને અધર્મા૦ ના પણ) છે, અને (એ બન્ને) લોકાકાશમાં વ્યાપીને રહેલા છે. (૪૮) ગમન કરવાને સ્વતઃ પ્રવૃત્ત થયેલા જીવ અજીવને માછલાઓને જલની માફક સર્વ બાજુથી સહકારી (સહાયક) **ધર્માસ્તિકાય** છે (૪૯) છાયા જેમ વટેમાર્ગુઓને (સ્થિર થવામાં સહાયક છે) તેમ પોતાની મેળે સ્થિરતાને પ્રાપ્ત થયેલા જીવ અને પુદ્ગલોને આ **અધર્માસ્તિકાય** સહકારી (સહાયક) છે. (૫૦) અવકાશ આપનાર **આકાશાસ્તિકાય** સર્વ વ્યાપ્ત અને સ્વપ્રતિષ્ઠ (પોતાની મેળે પોતામાંજ રહેલું) છે. અને અનંત પ્રદેશવાળું તે આકાશ લોકાલોકમાં વ્યાપી રહેલું છે. (૫૧) લોકાકાશના પ્રદેશમાં રહેલા અને ભાવોની પરિવર્તના (નવપુરાણતા) ને માટે ભિન્ન એવા જે કાળના પરમાણુઓ તે **મુખ્યકાળ** (નિશ્ચયકાળ) કહેવાય છે. (૫૨) અને જ્યોતિષશાસ્ત્રમાં જેનું પ્રમાણ સમય ઇત્યાદિ કહેવાય છે, તેને કાળજ્ઞાનીઓએ (શ્રી સર્વજ્ઞોએ) વ્યાવહારિક કાળ માનેલ છે (૫૩) ત્રણ ભુવનમાં જે આ પદાર્થો નવા જૂના પણે પરિવર્તન પામે છે, તે કાળનુંજ ચેષ્ટિત (કાર્ય) છે. (૫૪) કાળની કોશવડે વિટંબણા પામેલા પદાર્થો વર્ત-

पदार्थाः प्रतिपद्यन्ते, कालक्रीडाविडम्बिताः ॥ ५५ ॥

(इति अजीवतत्त्वम् २)

मनोवचनकायानां, यत्स्यात् कर्म स आश्रवः । शुभः शुभस्य हेतुः स्या-दशुभस्त्वशुभस्य सः ॥ ५६ ॥ मनोवाक्कायकर्माणि, योगाः कर्म शुभाशुभम् । यदाश्रवन्ति जन्तूना-माश्रवास्तेन कीर्तिताः ॥५७॥ मैत्र्यादिवासितं चेतः, कर्म सूते शुभात्मकम् । कषायविषयाक्रान्तं, वितनोत्यशुभं पुनः ॥५८॥ शुभार्जनाय निर्मिथ्यं, श्रुतज्ञानाश्रितं वचः। विपरीतं पुनर्ज्ञेय-मशुभार्जनहेतवे ॥५९॥ शरीरेण सुगुप्तेन, शरीरी चिनुते शुभम् । सततारम्भिणा जन्तु-घातकेनाशुभं पुनः ॥६०॥ कषाया विषया योगाः, प्रमादाविरती तथा । मिथ्यात्वमार्त्तरौद्रे चे-त्यशुभं प्रति हेतवः ॥६१॥ यः कर्मपुद्गलादान-हेतुःप्रोक्तःस आश्रवः। कर्माणि चाष्टधा ज्ञाना-वरणीयादि-

---

માન હોય તો અતીતપણુ પામે છે, અને ભવિષ્યકાળના હોય તો વર્તમાનપણું પામે છે. (૫૫) (ઇતિ અજીવતત્ત્વમ્ ૨ ॥)

મન વચન અને કાયાની જે ક્રિયા તે આશ્રવ છે. ત્યાં શુભાશ્રવ તે શુભ (પુણ્ય) નો હેતુ અને અશુભાશ્રવ તે અશુભ (પાપ) નો હેતુ છે (૫૬) જે કારણથી જીવોના મન વચન કાયાની ક્રિયાઓ રૂપ યોગો શુભાશુભ કર્મને શ્રવે છે (જીવ સાથે પ્રાપ્ત કરાવે છે) તે કારણથી આશ્રવ કહેલા છે, (૫૭) (મનોયોગાશ્રવ) મૈત્ર્યાદિ ભાવનાઓ વડે વાસિત થયેલું ચિત્ત શુભ કર્મ ઉત્પન્ન કરે છે, અને કષાય તથા વિષયથી વ્યાપ્ત થયેલું ચિત્ત અશુભકર્મ ઉત્પન્ન કરે છે (૫૮) (વચનયોગાશ્રવ) શ્રુતજ્ઞાનાશ્રિત સત્યવચન શુભકર્મ ઉત્પન્ન કરવામાં અને તેથી વિપરીત (શ્રુત અનાશ્રિત અસત્ય) વચન અશુભ કર્મને ઉત્પન્ન કરવામાં કારણ રૂપ જાણવું. (૫૯) (કાય યોગાશ્રવ) જીવ સારી રીતે ગોપવેલી કાયાવડે શુભ કર્મ ગ્રહણ કરે છે, અને નિરંતર આરંભ વાળી જીવહિંસક કાયાવડે અશુભકર્મ ગ્રહણ કરે છે. (૬૦) કષાય, વિષય, યોગ, પ્રમાદ, અવિરતિ, મિથ્યાત્વ, અને આર્ત્તધ્યાન તથા રૌદ્રધ્યાન (એ સર્વ) અશુભકર્મ પ્રત્યે કારણરૂપ છે. (૬૧) કર્મપુદ્ગલ ગ્રહણ કરવામાં જે કારણરૂપ, તે આશ્રવ કહેલ છે, અને કર્મ પણ જ્ઞાનાવરણીયાદિ ભેદથી

भेदतः ॥६२॥ ज्ञानदर्शनयोस्तद्व–त्तद्धेतूनां च ये किल । विघ्ननिह्नव-पैशुन्या–शातनाघातमत्सराः ॥६३॥ ते ज्ञानदर्शनावार–कर्महेतव आस्रवाः । देवपूजा गुरूपास्तिः, पात्रदानं दया क्षमा ॥६४॥ सराग-संयमो देश-संयमोऽकामनिर्जरा । शौचं बालतपश्चेति, सद्वेद्यस्य स्युरा-स्रवाः ॥६५॥ दुःखशोकवधास्तापा–क्रन्दने परिदेवनम् । स्वान्यो-भयस्थाः स्युरस–द्वेद्यस्यामी ह्यास्रवाः ॥६६॥ वीतरागे श्रुते सङ्घे, धर्मे संघगुणेषु (सर्वसुरेषु) च । अवर्णवादिता तीव्र–मिथ्यात्वपरिणामिता ॥६७॥सर्वज्ञसिद्धिदेवाप-ह्नवो धार्मिकदूषणम्।उन्मार्गदेशनानर्था-ग्रहो-ऽसंयतपूजनम्॥६८॥असमीक्षितकारित्वं, गुर्वादिष्ववमानना । इत्या-दयो दृष्टिमोह–स्यास्रवाः परिकीर्तिताः ॥ ६९ ॥ कषायोदयतस्तीव्र-परिणामोऽयमात्मनः । चारित्रमोहनीयस्य, स आस्रव उदीरितः ॥७० ॥ उत्प्रासनं सकन्दर्पो–पहासो हास्यशीलता । बहुप्रलापो दैन्यो-क्ति–र्हास्यस्यामी स्युरास्रवाः ॥ ७१ ॥ देशादिदर्शनौत्सुक्यं, चित्र

रमणखेलने । परचित्तावर्जनं चे-त्याश्रवाः कीर्त्तिता रतेः ॥७२॥ असूया पापशीलत्वं, परेषां रतिनाशनम् । अकुशलप्रोत्साहनं, चारते-राश्रवा अमी ॥७३॥ स्वयं भयपरीणामः, परेषामथ भापनम् । त्रासनं निर्दयत्वं च, भयं मत्याश्रवा अमी ॥ ७४ ॥ परशोकाविष्करणं, स्वशोकोत्पादशोचने । रोदनादिप्रसक्तिश्च, शोकस्यैते स्युराश्रवाः ॥ ७५ ॥ चतुर्वर्णस्य सङ्घस्य, परिवादजुगुप्सने । सदाचारजुगुप्सा च, जुगुप्सायाः स्युराश्रवाः ॥ ७६ ॥ ईर्ष्याविषयगार्द्ध्ये च, मृषावादोऽतिवक्रता । परदाररतासक्तिः, स्त्रीवेदस्याश्रवा इमे ॥७७॥ स्वदारमात्रसंतोषो-ऽनीर्ष्या मन्दकषायता।अवक्राचारशीलत्वं,पुंवेदस्याश्रवा इति ॥ ७८ ॥ स्त्रीपुंसानङ्गसेवोग्राः, कषायास्तीव्रकामना । पाखण्ड-स्त्रीव्रतभ्रंशः, पंढवेदाश्रवा अमी ॥ ७९ ॥ साधूनां गर्हणा धर्मो-न्मु-

વાની ઉત્સુકતા, ચિત્ર અને કામક્રીડામાં પરના મનનું આકર્ષણ કરવું એ **રતિમોહનીયના** આશ્રવો કહ્યા છે. (૭૨) ઈર્ષ્યા, પાપાચાર, પરના પ્રમોદભાવનો વિનાશ અને અશુભ કાર્યમાં ઉત્સાહ એ **અરતિમોહના** આશ્રવો છે. (૭૩) પોતાનો ભય પરિણામ (પોતે ભય પામવો) બીજાને ભય પમાડવો, ત્રાસ આપવો અને નિર્દયપણું એ **ભયમોહના** આશ્રવો છે. (૭૪) બીજાને શોક પ્રગટ કરવો, પોતાને દુઃખ ઉત્પન્ન કરવું, ચિંતા કરવી, અને રૂદન વિગેરેમાં આસક્તિ એ સર્વે **શોક મોહનીયના** આશ્રવો છે. (૭૫) ચતુર્વર્ણી સંઘની નિંદા જુગુપ્સા કરવી અને સદાચારની જુગુપ્સા કરવી એ **જુગુપ્સામોહના** આશ્રવો છે. (૭૬) ઈર્ષ્યા, વિષયાસક્તિ, મૃષાવાદ, અતિવક્રતા, અને પરદારગમનાસક્તિ, એ **સ્ત્રીવેદના** આશ્રવો છે. (૭૭) સ્વદારામાંજ કેવળ સંતોષ રાખવો, ઈર્ષ્યા ન કરવી, મંદકષાયપણું, અને અવક્રાચારીપણું એ **પુરૂષવેદના** આશ્રવો છે. (૭૮) સ્ત્રી અને પુરૂષ સાથે કામક્રીડા કરવી, ઉગ્રકષાય, તીવ્ર વિષયાભિલાષ, પાખંડ, અને સ્ત્રીવ્રતનો (શીયળ વ્રતનો) ભંગ કરવો એ **નપુંસક** વેદના આશ્રવો છે. (૭૯) સાધુઓની નિંદા, ધર્મ સન્મુખ થયેલાને વિઘ્ન કરવું, મધુ માંસના અવિરતિઓને અવિરતિ (કાયમ રહે તેવી રીતે) વર્ણન કરવું, દેશવિરતને વારંવાર અન્તરાય કરવો, અવિરતિનું ગુણવર્ણન કરવું, ચારિત્રદૂષણ, તથા બીજા જીવોમાં રહેલા કષાય નોકષાયોને ઉદ્દીપન કરવા એ સર્વે સામાન્યથી **ચારિત્રમોહનીયના** આશ્રવો

खानां विघ्नकारिता। मधुमांसाविरताना-मविरत्यभिवर्णनम्॥ ८० ॥ विरताविरतानां चा-न्तरायकरणं मुहुः। अचारित्रगुणाख्यानं, तथा चारित्रदूषणम् ॥ ८१ ॥ कषायनोकषायाणा-मन्यस्थानामुदीरणम्। चारित्रमोहनीयस्य, सामान्येनाश्रवा अमी ॥८२॥ पञ्चेन्द्रियप्राणिवधो, बह्वारम्भपरिग्रहौ। निरनुग्रहता मांस-भोजनं स्थिरवैरता ॥८३॥ रौद्रध्यानं मिथ्यात्वान-न्तानुबन्धिकषायते। कृष्णनीलकपोताश्च, लेश्या अनृतभाषणम् ॥ ८४ ॥ परद्रव्यापहरणं, मुहुर्मैथुनसेवनम् । अवशेन्द्रियता चेति, नरकायुष आश्रवाः॥८५॥ उन्मार्गदेशना मार्ग-प्रणाशो गूढचित्तता। आर्त्तध्यानं सशल्यत्वं, मायारम्भपरिग्रहौ ॥ ८६ ॥ शीलव्रते सातिचारे, नीलकापोतलेश्यता। अप्रत्याख्यानकषाया-स्तिर्यगायुष आश्रवाः॥ ८७ ॥ अल्पौ परिग्रहारम्भौ, सहजे मार्दवार्जवे। कापोतपीतलेश्यत्वं, धर्मध्यानानुरागिता ॥ ८८ ॥ प्रत्याख्यानकषायत्वं, परिणामश्च मध्यमः। संविभागविधायित्वं, देवतागुरुपूजनम् ॥ ८९ ॥ पूर्वालापप्रियालापौ, सुखप्रज्ञापनीयता। लोकयात्रासु माध्यस्थ्यं, मानुषायुष आश्रवाः ॥९०॥ सरागसंयमो देश-संयमोऽका-

---

છે. (૮૦–૮૧–૮૨) પંચેન્દ્રિય જીવનો વધ કરવો, બહુ આરંભ, બહુ પરિગ્રહ, અનુગ્રહ રહિતપણું (નિર્દયતા), માંસ ભોજન, સ્થિરવૈર, રૌદ્રધ્યાન, મિથ્યાત્વ, અનંતાનુબંધિકષાય, કૃષ્ણ નીલ કાપોત લેશ્યા, અસત્યભાષણ, પર દ્રવ્યનું હરણ, વારંવાર મૈથુન સેવન, ઇન્દ્રિયોનું અવશપણું, એ સર્વ **નરકાયુષ્યના** આશ્રવો છે. (૮૩–૮૪–૮૫) ઉન્માર્ગનો ઉપદેશ, સન્માર્ગનો વિનાશ, ગૂઢ હૃદય, આર્ત્તધ્યાન, સશલ્યપણું, માયા, આરંભપરિગ્રહ, અતિચારવાળું શીયળ અને (અહિંસાદિ) વ્રતો, નીલ અને કાપોત લેશ્યા, અને અપ્રત્યાખ્યાની કષાયો એ **તિર્યંચાયુષ્યના** આશ્રવો છે. (૮૬–૮૭) અલ્પ પરિગ્રહ, અલ્પ આરંભ, સ્વભાવથીજ નિર્મદતા અને ઋજુતા, કાપોત લેશ્યા, પીતલેશ્યા, ધર્મધ્યાનનો અનુરાગ, પ્રત્યાખ્યાની કષાય, મધ્યમ અધ્યવસાય, સંવિભાગકરણ, (દાન) દેવગુરુનું પૂજન, પૂર્વાલાપ, પ્રિયાલાપ, વિચારવું–સુખનો માર્ગ જણાવવો, અને લોકયાત્રામાં (લૌકિકરૂઢિમાં) મધ્યસ્થતા એ **મનુષ્યાયુષ્યના** આશ્રવો છે. (૮૮–૮૯–૯૦) સરાગ

सनिर्जरा । कल्याणमित्रसंपर्को, धर्मश्रवणशीलता ॥९.१॥ पात्रे दानं तपः श्रद्धा, रत्नत्रयाविराधना । मृत्युकाले परीणामो, लेश्ययोः पद्मपीतयोः ॥९.२॥ बालतपोऽग्नितोयादि–साधनोल्लम्बनानि च । अव्यक्तसामायिकता, दैवस्यायुष आश्रवाः ॥ ९.३ ॥ मनोवाक्कायवक्रत्वं, परेषां विप्रतारणम् । मायाप्रयोगो मिथ्यात्वं, पैशून्यं चलचित्तता ॥९.४॥ सुवर्णादिप्रतिच्छन्द–करणं कूटसाक्षिता । वर्णगन्धरसस्पर्शा–न्यथापादनानि च ॥ ९.५ ॥ अङ्गोपाङ्गच्यावनानि, यन्त्रपञ्जरकर्म च । कूटमानतुलाकर्मा–न्यनिन्दात्मप्रशंसनम् ॥९.६॥ हिंसानृतस्तेया–ब्रह्म–महारम्भपरिग्रहाः । परुषासभ्यवचनं, शुचिवेषादिना मदः ॥९.७॥ मौखर्याक्रोशौ सौभाग्यो–पघातः कार्मणक्रिया । परकौतूहलोत्पादः, परिहासविडम्बनैः ॥९.८॥ वेश्यादीनामलङ्कार–दानं दावाग्निदीपनम् ।

देवादिव्याजाद्गन्धादि-चौर्यं तीव्रकषायता॥९९॥चैत्यप्रतिश्रयाराम-
प्रतिमानां विनाशनम्। अङ्गारादिक्रिया चैवा-शुभस्य नाम्न आश्रवाः
॥१००॥एत एवान्यथारूपा-स्तथा संसारभीरुता। प्रमादहानं सद्भा-
वा-र्पणं क्षान्त्यादयोऽपि च॥१०१॥दर्शने धार्मिकाणां च, सम्भ्रमः
स्वागतक्रिया। आश्रवाः शुभनाम्नोऽथ तीर्थकृन्नाम्न आश्रवाः॥१०२॥
भक्तिरर्हत्सु सिद्धेषु, गुरुषु स्थविरेषु च। बहुश्रुतेषु गच्छे च, श्रुतज्ञाने
तपस्विषु॥१०३॥ आवश्यके व्रतशीले-ष्वप्रमादो विनीतता। ज्ञाना-
भ्यासस्तपस्त्यागौ, मुहुर्ध्यानं प्रभावना॥१०४॥सङ्घे समाधिजननं,
वैयावृत्त्यं च साधुषु। अपूर्वज्ञानग्रहणं, विशुद्धिर्दर्शनस्य च ॥१०५॥
आद्यन्ततीर्थनाथाभ्या-मेते विंशतिराश्रवाः। एको द्वौ वा त्रयः सर्वे,
वान्यैः स्पृष्टा जिनेश्वरैः॥१०६॥ परस्य निन्दावज्ञोप-हासाः सद्गुण-
लोपनम्। सदसद्दोषकथन-मात्मनस्तु प्रशंसनम्॥१०७॥ सदसद्गुण-

દિક ચોરવાં, તીવ્રકષાય, ચૈત્ય સંબંધિ આરામ અને પ્રતિમાઓનો વિનાશ
કરવો. અને અંગાર કર્માદિ વ્યાપાર, એ સર્વ **અશુભ નામના** (નામ કર્મની
અશુભ પ્રકૃતિના) આશ્રવો છે. (૯૪ થી ૧૦૦) પૂર્વે કહેલા (અશુભ ના-
મના) આશ્રવોથી વિપરીત ભાવો તથા સંસારભીરુતા, પ્રમાદનો વિનાશ,
સદ્ભાવાર્પણ (સદ્ભાવ=સત્યભાવ જણાવવો) અને ક્ષમા વિગેરે પણ,
સાધર્મિકોને દેખતાં જ સંભ્રમ (ઔત્સુક્ય) થવો, તેઓની સ્વાગતક્રિયા કરવી
એ **શુભ નામના** (નામ કર્મની શુભ પ્રકૃતિઓના) આશ્રવો છે. હવે **તીર્થં-
કર નામ કર્મના** આશ્રવ (કહેવાય છે). (૧૦૧-૧૦૨) અરિહંત, સિદ્ધ, ગુરુ,
સ્થવિર, બહુશ્રુત, ગચ્છ, શ્રુતજ્ઞાન, અને તપસ્વીઓમાં ભક્તિ, આવશ્યકમાં
અને વ્રત શીલ વિગેરેમાં અપ્રમાદ, વિનીતપણું, જ્ઞાનાભ્યાસ, તપ, ત્યાગ,
વારંવાર ધ્યાન, પ્રભાવના, સંઘમાં સમાધિ કરવી, સાધુઓનું વૈયાવૃત્ત્ય કરવું, અપૂર્વ
જ્ઞાન ગ્રહણ, સમ્યક્ત્વની વિશુદ્ધિ, એ ૨૦ આશ્રવો (સ્થાનો) પહેલા અને છેલ્લા
તીર્થંકરે સ્પર્શેલા છે, અને અન્ય જિનેશ્વરોએ (એ વીસમાંથી કોઈ પણ)
એક બે ત્રણ યા સર્વ આશ્રવો સ્પર્શ્યા છે। (૧૦૩થી ૧૦૬) પરની નિંદા,
અવજ્ઞા, હાસ્ય, છતા ગુણનું ઢાંકવું, છતા અછતા દોષ કહેવા, આત્મપ્રશંસા
કરવી, પોતાના છતા અછતા ગુણની પ્રશંસા કરવી, પોતાના દોષ ઢાંકવા

शंसा च, स्वदोषाच्छादनं तथा। जात्यादिभिर्मदश्चेति, नीचैर्गोत्राश्रवा अमी ॥१०८॥ नीचैर्गोत्राश्रवविप-र्यासो विगतगर्वता। वाक्कायचि-त्तैर्विनय, उच्चैर्गोत्राश्रवा अमी ॥१०९॥ दाने लाभे च वीर्ये च, तथा भोगोपभोगयोः। सव्याजाव्याजविघ्नोन्त-रायकर्मण आश्रवाः॥११०॥

(इत्याश्रवतत्त्वम् ३)

सर्वेषामाश्रवाणां यो, रोधहेतुः स संवरः। (सर्वेषामा-श्रवाणां तु, निरोधः संवरः स्मृतः) स पुनर्भिद्यते द्वेधा, द्रव्यभावविभेदतः ॥ १११ ॥ यः कर्मपुद्गलादान-च्छेदः स द्रव्यसंवरः । भवहेतुक्रियात्यागः, स पुनर्भावसंवरः ॥ ११२ ॥ येन येन ह्युपायेन, रुध्यते यो य आश्रवः। तस्य तस्य निरो-धाय, स स योज्यो मनीषिभिः॥११३॥ क्षमया मृदुभावेन, ऋजुत्वेना-प्यनीहया। क्रोधं मानं तथा मायां, लोभं रुन्ध्याद्यथाक्रमम्॥११४॥ असंयमकृतोत्सेकान्, विषयान् विषसन्निभान्। निराकुर्यादखण्डेन, सं-यमेन महामतिः॥११५॥ तिसृभिर्गुप्तिभिर्योगान्, प्रमादं चाप्रमादतः।

અને જાતિમદ વિગેરે આઠ પ્રકારનો મદ કરવો એ **નીચગોત્રના** આશ્રવો છે. (૧૦૭–૧૦૮) નીચગોત્રના આશ્રવોથી વિપરીત આશ્રવો, ગર્વરહિતપણું, મન વચન કાયાવડે વિનય, એ **ઉચ્ચગોત્રના** આશ્રવો છે. (૧૦૯) દાન લાભ વીર્ય ભોગ અને ઉપભોગમાં બહાના સહિત કે બહાના વિના જે **અન્તરાય** કરવો તે **અન્તરાય કર્મના** આશ્રવો છે.(૧૧૦) ॥ઇતિ **આશ્રવતત્ત્વમ્** ૩॥)

જે સર્વ આશ્રવોને રોકવામાં કારણરૂપ હોય તે **સંવર**, તે પુનઃ દ્રવ્ય અને ભાવના ભેદથી (દ્રવ્ય સંવર અને ભાવ સંવર એમ) બે પ્રકારનો છે. (૧૧૧) જે કર્મપુદ્ગલના ગ્રહણનો ઉચ્છેદ કરવો તે **દ્રવ્ય સંવર**, અને સંસાર-હેતુક ક્રિયાઓનો ત્યાગ તે **ભાવસંવર** છે. (૧૧૨) જે જે ઉપાય વડે જે જે આશ્રવ રોકાય તે તે આશ્રવના નિરોધ માટે તે તે ઉપાય બુદ્ધિમાનોએ પ્રયોજવો. (૧૧૩) ત્યાં અનુક્રમે **ક્ષમાવડે** ક્રોધને, **નમ્રતાવડે** માનને, **સરળ-તાવડે** માયાને, અને **નિઃસ્પૃહતાવડે** લોભને રોકવા (૧૧૪) વળી મહાબુદ્ધિમાન્ જીવ **અસંયમવડે** થયેલા વિષસરખા ઉત્કૃષ્ટ વિષયોને **અખંડ સંયમ** વડે વિ-નાશ પમાડે! (રોકે) (૧૧૫) **ત્રણ ગુપ્તિવડે** ત્રણયોગને, **અપ્રમાદથી** પ્રમાદને

हादौ, भवेत् कषायसंवरः । अयोग्याख्यकेवलिनि, सम्पूर्णो योग
संवरः ॥ १२६ ॥ (इतिसंवरतत्त्वम् ४)

कर्मणां भवहेतूनां, जरणादिह निर्जरा । (संसारबीजभू
तानां, कर्मणां जरणादिह ।) निर्जरा सा स्मृता द्वेधा, सका
मा कामवर्जिता ॥ १२७ ॥ ज्ञेया सकामा यमिना—मकामा त्व
न्यदेहिनाम् । कर्मणां फलवत् पाको, यदुपायात् स्वतोऽपि च
॥ १२८ ॥ सदोषमपि दीप्तेन, सुवर्णं वह्निना यथा तपोऽग्निना
तप्यमान—स्तथा जीवो विशुध्यति ॥ १२९ ॥ अनशनमौनोदर्यं,
वृत्तेः सङ्क्षेपणं तथा । रसत्यागस्तनुक्लेशो, लीनतेति वहिस्तपः
॥१३०॥ प्रायश्चित्तं वैयावृत्यं, स्वाध्यायो विनयोऽपि च । व्युत्सर्गो-
ऽथ शुभध्यानं, षोढेत्याभ्यन्तरं तपः ॥१३१॥ दीप्यमाने तपोवह्नौ,
वाह्ये चाभ्यन्तरेऽपि च । यमी जरति कर्माणि दुर्जराण्यपि त-
त्क्षणात् ॥ १३२ ॥ (इति निर्जरातत्त्वम् ५)

મોહ વિગેરેમાં કષાયસંવર છે. અને અયોગીકેવલીમાં સંપૂર્ણ યોગસંવર
(સર્વસંવર) છે (૧૨૬) (ઇતિ સંવરતત્ત્વમ ૪)

સંસારનાં બીજભુત કર્મોને નિર્જરવાથી (ખેરવવાથી) અહિં **નિર્જરા**
કહેવાય છે તે **સકામ** અને **અકામ** એમ બે પ્રકારની છે (૧૨૭) ત્યાં યમવા-
ળા (યમ નિયમવાળા) ને **સકામ**, અને બીજા જીવોને **અકામ નિર્જરા**
છે. કારણ કે ફળની માફક કર્મનો પાક પણ ઉપાયથી અને સ્વતઃ (વિના
ઉપાયે) પણ હોય છે (૧૨૮) જેમ પ્રદીપ્ત થયેલા અગ્નિવડે દોષવાળું સુવર્ણ
(શુદ્ધ થાય), તેમ તપરૂપ અગ્નિવડે તપતો જીવ શુદ્ધ થાય છે (૧૨૯)
અનશન, ઊનોદરતા, વૃત્તિસંક્ષેપ, રસત્યાગ, કાયક્લેશ અને સંલીનતા એ ૬
બાહ્યતપ છે. (૧૩૦) પ્રાયશ્ચિત્ત, વૈયાવૃત્ય, સ્વાધ્યાય, વિનય, વ્યુત્સર્ગ, અને
શુભધ્યાન, એ ૬ પ્રકારનો **અભ્યન્તર તપ** છે (૧૩૧) બાહ્ય અને અભ્યન્તર
તપરૂપ અગ્નિ પ્રજ્વલિત થતાં મુનિ દુર્જર કર્મો પણ શીઘ્ર નિર્જરે છે
(૧૩૨) (ઇતિ નિર્જરાતત્ત્વમ ૫)

सकषायतया जीवः, कर्मयोग्यांस्तु पुद्गलान्। यदादत्ते स बन्धः स्या-ज्जीवास्वातन्त्र्यकारणम् ॥ १३३ ॥ प्रकृतिःस्थित्यनुभाव-प्रदेशा विधयोऽस्य तु। प्रकृतिस्तु स्वभावः स्या-ज्ज्ञानावृत्यादिरष्टधा॥१३४॥ ज्ञानदृष्ट्यावृती वेद्यं, मोहनीयायुषी अपि। नामगोत्रान्तरायाश्च, मूलप्रकृतयो मताः ॥ १३५ ॥ निकर्षोत्कर्षतः काल-नियमः कर्मणां स्थितिः। अनुभावो विपाकः स्यात्, प्रदेशोंऽशप्रकल्पनम् ॥१३६॥ मिथ्यादृष्टिरविरति-प्रमादौ च कषायकाः। योगेन सह पञ्चैते, विज्ञेया बन्धहेतवः ॥ १३७ ॥ (इति बन्धतत्त्वम् ६)

अभावे बन्धहेतूनां, घातिकर्मक्षयोद्भवे। केवले सति मोक्षः स्या-च्छेषाणां कर्मणां क्षये ॥ १३८ ॥ सुरासुरनरेन्द्राणां यत् सुखं भुवनत्रये। स स्यादनन्तभागोऽपि, न मोक्षसुखसम्पदः ॥१३९॥ स्वस्व-

---

જીવ સકષાયપણે કર્મયોગ્ય પુદ્ગલોને જે ગ્રહણ કરે તે જીવના અસ્વતંત્રપણાના કારણરૂપ બંધ કહેલો છે. (૧૩૩) એના (બંધના) પ્રકૃતિ બંધ, સ્થિતિ બન્ધ, અનુભાવ બન્ધ અને પ્રદેશ બન્ધ એ ચાર પ્રકાર છે. ત્યાં પ્રકૃતિ એટલે જ્ઞાનાવરણાદિ આઠ પ્રકારનો સ્વભાવ છે (૧૩૪) જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ, વેદનીય, મોહનીય, આયુષ, નામ, ગોત્ર અને અન્તરાય એ આઠ મૂળપ્રકૃતિઓ કહેલી છે (૧૩૫) કર્મોનો જઘન્ય કે ઉત્કૃષ્ટ કાળ નિયમ તે સ્થિતિ, અનુભાવ તે વિપાક અને પ્રદેશ તે અંશોની પ્રકલ્પના (કર્માણુઓનો સમુદાય) છે. (૧૩૬) મિથ્યાદૃષ્ટિ (મિથ્યાત્વ), અવિરતિ, પ્રમાદ, ક્રોધાદિ કષાય, યોગ સહિત એ પાંચ કર્મબંધનાહેતુ જાણવા (૧૩૭) ઇતિ બન્ધતત્ત્વમ્ (૬)

બંધહેતુઓનો અભાવ થયે અને ઘાતી કર્મના ક્ષયથી કેવળજ્ઞાન ઉત્પન્ન થયે (ત્યારબાદ) શેષ કર્મોનો ક્ષય (નાશ) થયે મોક્ષ હોય છે (૧૩૮) ત્રણ ભુવનમાં દેવતાઓ અને રાજાઓને જે સુખ છે, તે મોક્ષસુખ-સંપત્તિના અનંતમો ભાગ પણ નથી (૧૩૯) જે કારણથી મોક્ષમાં સ્વસ્વરૂ-

भावजमत्यक्षं, यदस्मिन् शाश्वतं सुखम् । चतुर्वर्गाग्रणीत्वेन, तेन मोक्षः प्रकीर्तितः ॥ १४० ॥ (इति मोक्षतत्त्वम् ७)

॥इति श्रीहेमचन्द्रसूरिप्रणीतं सप्ततत्त्वप्रकरणम् (उद्धृतम्)॥

॥ जीवाजीवादिषु सप्तसु तत्त्वेषु ज्ञेयहेयोपादेयादि-विचारणाधारणायन्त्रकम् ॥

ज्ञेयहेयोपादेयादि.	जीव	अजीव	आश्रव	संवर	बन्ध	निर्जरा	मोक्ष
ज्ञेय	१	१	०	०	०	०	०
हेय	०	०	१	०	१	०	०
उपादेय	०	०	०	१	०	१	१
रूप्यरूपी	रू.	रू.	रू.	अ.	रू.	अ.	अ.

થી ઉત્પન્ન થયેલું, ઇન્દ્રિયને અગોચર, અને શાશ્વત સુખ છે માટે મોક્ષને ચાર વર્ગમાં અગ્રેસરી કહેલો છે (૧૪૦) (ઇતિ મોક્ષતત્ત્વમ્ ૭)

॥ શ્રી હેમચન્દ્રાચાર્ય પ્રણીત સપ્તતત્ત્વ પ્રકરણ શબ્દાર્થઃ સમાપ્તઃ ॥

॥ श्री देवानन्दसूरिकृतं ॥

॥ सप्ततत्त्वप्रकरणम् ॥

(भाषान्तरोपेतम्) परिशिष्ट नं. ज. (१२)

सव्वन्नू मोक्खमक्खंति, चउव्वग्गंमि उत्तमं । सुहं जओ तिवग्गम्मि, दिट्ठमेगंतिअं न हु ॥ १ ॥ धम्माउ हेमनिअलो–वमं जीवा समज्जिउं । पुण्णकम्मं भवे दंति, सुहाभासेण गव्विआ ॥ २ ॥ अत्थाउ पयडं चेव, वहबंधाइअं दुहं । लहंता किर दीसंति, अज्जणे रक्खणेऽवि अ ॥ ३ ॥ लसंतसुहलेसस्स, पेरंतविरसस्स य । कहं पसंसा कामस्स, जुत्ता दुग्गइहेउणो ? ॥ ४ ॥ तम्हाऽणंतसुहं खीण–

શબ્દાર્થ—ચાર વર્ગ—ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષમાં સર્વજ્ઞ ભગવાન મોક્ષનેજ ઉત્તમ કહે છે; કેમકે બાકી ત્રિવર્ગના ત્રણ વર્ગમાં એકાન્તિક (અક્ષય–અવિનાશી અને અબાધિત) સુખ નિશ્ચે જોવામાં આવતું નથી. (૧) દાનાદિ ધર્મથી સોનાની બેડી સમાન પુણ્ય ઉપાર્જન કરીને સુખાભાસ (કલ્પિત સુખ) વડે ગર્વિષ્ઠ જીવો સંસારમાં ભટકે છે. (૨) પૈસાથી તેને મેળવવા-સાચવવામાં અને ખોવા થકી પ્રગટ રીતે વધ બંધનાદિક દુઃખ પામતા જીવો પ્રત્યક્ષ નજરે પડે છે. (૩) લેશ માત્ર સુખનો ભાસ આપનાર (વિનોદ પમાડી) પરિણામે શોચ (ખેદ) ઉપજાવનાર અને દુર્ગતિદાયક એવા કામ-ભોગની પ્રશંસા કેવી રીતે કરવી વ્યાજબી ? (૪) તેથી અનંત

समग्गदुहसंतइं । मोक्खं चिअ पसंसंति, जरामरणवज्जिअं ॥ ५ ॥ लहंति तं पुणो सम्म–न्नाणदिट्ठिचरित्तओ । आराहियाउ काऊण, सव्वकम्मक्खयं जिआ ॥ ६ ॥

तत्थ सव्वन्नपरूविआणं जहट्ठियाणं तत्ताणं जे अवबोहे तं सम्मन्नाणंति भण्णइ॥ तत्ताणि पुण सत्त पण्णत्ताणि, तंजहा–जीवा, अजीवा, आसवे, बंधे, संवरे, निज्जरा, मोक्खे अ ॥ तत्थ जीवा दुविहा, तंजहा–सिद्धा संसारिणो अ ॥ तत्थ सिद्धा अणंतनाणदंसणवीरिअसोक्खलक्खणएगसहावभावाओ एगविहावि अणंतरपच्छिमभवरूवोवाहिभेआओ पन्नरसविहा, तंजहा—तित्थसिद्धा १, अतित्थसिद्धा २, तित्थगरसिद्धा ३, अतित्थगरसिद्धा४, सयंबुद्धसिद्धा५,

(અવધિ રહિત , સુખપૂર્ણ, સમસ્ત દુઃખ પરંપરા રહિત અને જન્મ, જરા, મરણથી મુક્ત એવા **મોક્ષ** (વર્ગ) નેજ (શાસ્ત્રકારો) પ્રશંસે છે. (૫) તેવો મોક્ષ તો સમ્યગ્જ્ઞાન, દર્શન અને ચારિત્રને સંપૂર્ણ સેવી (આરાધી), સકળ કર્મ–મળનો ક્ષય કરીને ભવ્ય જીવો મેળવી શકે છે. (૬) સર્વજ્ઞ કથિત યથાસ્થિત તત્ત્વ (વસ્તુ સ્વરૂપ) નો જે અવબોધ થવો તેને **સમ્યગ્ (યથાર્થ) જ્ઞાન** કહેવામાં આવે છે. તત્ત્વ પદાર્થો તીર્થંકર દેવોએ સાત કહેલા છે, તે આ રીતે–જીવ,[1] અજીવ,[2] આશ્રવ,[3] બંધ,[4] સંવર,[5] નિર્જરા,[6] અને મોક્ષ.[7] તેમાં જીવ બે પ્રકારના છે. ૧ **સિદ્ધ** અને ૨ **સંસારી.** તેમાં **સિદ્ધ** અનંત જ્ઞાન, દર્શન, વીર્ય અને સુખ લક્ષણ એક સ્વભાવથી એક જ પ્રકારના છતાં પાછલા ચરમ ભવરૂપ ઉપાધિભેદ (સંબંધ) થકી પંદર પ્રકારના કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે–૧ તીર્થ સિદ્ધ, ૨ અતીર્થ સિદ્ધ, ૩ તીર્થંકર સિદ્ધ, ૪ અતીર્થંકર સિદ્ધ, ૫ સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધ ૬ પ્રત્યેક

૧ સુખ દુઃખ ઉપયોગ લક્ષણવંત **જીવ.** ૨ તેથી વિપરીત લક્ષણવંત **અજીવ.** ૩ જેવડે કર્મ આવે તે શુભાશુભ કર્મ ઉપાદાન હેતુક હિંસા, અસત્યાદિક **આશ્રવ,** ૪ જીવ કર્મનો અત્યંત સંબંધ તે **બંધ.** ૫ સમિતિ ગુપ્તિ વડે આશ્રવનિરોધ તે **સંવર.** ૬ સ્થિતિ પરિપાકથી કે તપ થકી કર્મોનું અંશતઃ ખપવું તે **નિર્જરા.** ૭ સકળ કર્મ ક્ષયથકી સ્વ આત્મામાં અવસ્થાન તે **મોક્ષ.** ૧ ચતુર્વિધ શ્રમણ સંઘ ઉત્પન્ન થયે છતે જે સિદ્ધ

पत्तेअबुद्धसिद्धा ६, बुद्धबोहिअसिद्धा ७, इत्थिलिंगसिद्धा ८, पुरिसलिंगसिद्धा ९, नपुंसगलिंगसिद्धा १०, सलिंगसिद्धा ११, अन्नलिंगसिद्धा १२, गिहिलिंगसिद्धा १३, एगसिद्धा १४, अणेगसिद्धा य १५ ॥ संसारिणो पुण एगविहदुविहाइभेएहिं अणेगहा पण्णत्ता ॥ तंजहा— एगविहा सव्वेसिंपि सामन्नेणं उवओगलक्खणभावाओ ॥१॥ दुविहा

બુદ્ધ સિદ્ધ, ૭ બુદ્ધબોધિત સિદ્ધ, ૮ સ્ત્રી લિંગ સિદ્ધ, ૯ પુરૂષ લિંગ સિદ્ધ, ૧૦ નપુંસક લિંગ સિદ્ધ, ૧૧ સ્વલિંગ સિદ્ધ, ૧૨ અન્યલિંગ સિદ્ધ, ૧૩ ગૃહસ્થલિંગ સિદ્ધ, ૧૪ એક સિદ્ધ અને ૧૫ અનેક સિદ્ધ.

સંસારી જીવો તો એકવિધ. દ્વિવિધાદિક ભેદે અનેક પ્રકારના કહ્યા છે. તે આ પ્રમાણે—સર્વે જીવોનું સામાન્ય રીતે ઉપયોગ લક્ષણ હોવાથી તે

થયા તે **તીર્થ સિદ્ધ** અને ૨ તેના અભાવે સુવિધિનાથ પ્રમુખ તીર્થંકરોના આંતરે ધર્મ વ્યવચ્છેદ થયે છતે અથવા નહી ઉત્પન્ન થયે છતે જાતિસ્મરણાદિકે જેમને મોક્ષ માર્ગ પ્રાપ્ત થયો તે **અતીર્થ સિદ્ધ** ૩ તીર્થંકર પદવી પામીને સિદ્ધ થયા તે **તીર્થંકર સિદ્ધ** અને ૪ તે પદવી પામ્યા વગર સામાન્ય કેવલી થઇને મોક્ષપદ પામ્યા તે **અતીર્થંકર સિદ્ધ** ૫ ગુરૂના ઉપદેશ વગર સ્વયં બોધ પામીને સિદ્ધ થયા તે **સ્વયંબુદ્ધ સિદ્ધ.** ૬ એકાદ વસ્તુ—સંધ્યારંગાદિક દેખી બોધ પામી સિદ્ધ થયા તે **પ્રત્યેક બુદ્ધ સિદ્ધ.** ૭ આચાર્યાદિકના ઉપદેશથી બોધ પામી સિદ્ધિ પામ્યા તે **બુદ્ધ બોધિત સિદ્ધ.** ૮ ઉપરોક્ત પ્રત્યેકબુદ્ધ સિવાય જે કોઈ સ્ત્રી લિંગે સિદ્ધ થયા તે **સ્ત્રીસિદ્ધ.** ૯ જે કોઈ પુરૂષલિંગે સિદ્ધ થયા તે **પુ૦ સિદ્ધ.** ૧૦ તીર્થંકર અને પ્રત્યેકબુદ્ધ સિવાય જે કોઈ (કૃત્રિમ) નપુંસક લિંગે સિદ્ધ થયા તે **નપુંસક૦ સિદ્ધ.** ૧૧ રજોહરણાદિક દ્રવ્યલિંગ આદરી જે સિદ્ધ થયા તે **સ્વલિંગ સિદ્ધ** અને ૧૨ અન્ય પારિવ્રાજકાદિક લિંગેજ (સમકિત પ્રમુખ પામી, કેવળજ્ઞાન ઉપાર્જી તત્કાળ) નિર્વાણ પામે તે **અન્ય લિંગ-સિદ્ધ.** (કેવળજ્ઞાન પામ્યા પછી દીર્ઘ આયુષ્ય હોય તો તે પણ સાધુ લિંગ આદરે છે.) ૧૩ મરૂદેવી માતાની પેઠે ગૃહસ્થ લિંગે અંતકૃત કેવલી થઇ મોક્ષ પામ્યા તે **ગૃહસ્થ લિંગ સિદ્ધ** ૧૪ એક એક સમયે એક એક મોક્ષ જાય તે **એક સિદ્ધ** અને ૧૫ એક સમયમાં બેથી માંડીને ૧૦૮ પર્યન્ત અનેક મોક્ષ જાય તે **અનેક સિદ્ધ** જાણવા.

तसा थावरा य ॥ अहवा संववहारिआ असंववहारिआ य ॥ तत्थ जे अणाइकालाओ आरब्भ सुहुमनिगोएसुं चिअ चिट्ठंति न कयाइ तसाइभावं पत्ता ते असंववहारिआ ॥ जे पुण सुहुमनिगोएहिंतो निग्गया सेसजीवेसु उप्पन्ना ते संववहारिआ । ते अ पुणोऽवि सुहुमनिगोअत्तं पत्तावि संववहारिअ च्चिअ भण्णंति[२]॥ तिविहा थीपुंनपुंसगवेअभेएणं ॥ संजयअसंजयसंजयासंजयभेएण वा ॥ भव्वाभव्वजाइभव्वविगप्पेण वा ॥ तत्थ भव्वा सिद्धिगइजोग्गा, इअरे अभव्वा, जाइभव्वा पुण ते जे जाईए भव्वा न उण कयावि सिज्झिहिंति । भणिअं च—" सामग्गिअभावाओ, ववहारिअरासिअप्पवेसाओ । भव्वावि ते अणंता, जे सिद्धिसुहं न पावंति ॥ १ ॥ "[३] 'चउव्विहा नारयाइगइचउक्कभावओ[४]॥ पंचविहा इगदुतिचउपंचिंदिअत्तेणं[५] ॥ छव्विहा पुढवीआउतेउवाउवणप्फइतसकायकप्पणाए[६] ॥

એક પ્રકારના (લેખાય). ૧. બે પ્રકારના–ત્રસ અને સ્થાવર અથવા સંવ્યવહારિક અને અસંવ્યવહારિક. તેમાં જેઓ અનાદિકાળથી સૂક્ષ્મ નિગોદમાંજ રહેલા છે, કદાપિ ત્રસાદિક ભાવને પામ્યાજ નથી તે અસંવ્યવહારિક જાણવા અને જે જીવો સૂક્ષ્મનિગોદમાંથી નીકળી શેષ જીવોમાં (જીવયોનિમાં) ઉત્પન્ન થાય તે સંવ્યવહારિક. તે સંવ્યવહારિક જીવો ફરી પણ સૂક્ષ્મ નિગોદપણાને પામે તો પણ તે સંવ્યવહારિક જ કહેવાય છે. ૨. ત્રણ પ્રકારના જીવો સ્ત્રી, પુરૂષ અને નપુંસક ભેદે કરી અથવા વિરતિ, અવિરતિ અને દેશવિરતિ ભેદે કરી અથવા ભવ્ય, અભવ્ય અને જાતિભવ્ય ભેદે કરીને જાણવા. તેમાં મોડા વહેલા સિદ્ધ ગતિ પામવા યોગ્ય હોય તે ભવ્ય, તેથી વિપરીત હોય તે અભવ્ય, અને જાતિ વડે ભવ્ય છતાં કદાપિ સિદ્ધ થશે નહિ તેમને જાતિભવ્ય જાણવા. કહ્યું છે કે–'સામગ્રીના અભાવથી, વ્યવહાર રાશિમાં નહિ પ્રવેશવાથી જે સિદ્ધિસુખ પામશે નહિ એવા ભવ્ય (જાતિભવ્ય) પણ અનંતા છે.' ૩. નારક, દેવ, મનુષ્ય અને તિર્યંચગતિ ભેદ થકી ચાર પ્રકારના; ૪. એક, બે, ત્રણ ચાર અને પાંચ ઇન્દ્રિયોવાળા હોવાથી પાંચ પ્રકારના; ૫. પૃથ્વી, પાણી, અગ્નિ, વાયુ, વનસ્પતિ અને ત્રસ ભેદની કલ્પનાથી છ પ્રકારના; ૬. કૃષ્ણાદિ છ લેશ્યા પરિણામવાળા

सत्तविहा जहा—किण्हाइछल्लेसापरिणया, अजोगिकेवलित्ते अलेस
य७॥ अट्ठविहा जहा—अंडया १ पोअया २ जराउआ ३ रसया ४
संसेइमा ५ संमुच्छिमा ६ उब्भिआ ७ उववाइआ य ८ ॥ नवविह
जहा—पुढवी १ आऊ २ तेऊ ३ वाऊ ४ वणस्सई ५ बितिचउपं
चिंदिआ ९ य ॥ एए च्चिय पंचिंदिआणं सन्निअसन्निभेआचिंता
दसविहा[10]॥एक्कारसहा जहा—सुहुमबायरत्तेणं दुभेआ एगिंदिआ २
बितिचउरिंदिआ ५ जलथलनहयरभेआ पंचिंदिअतिरिआ ८
मणुआ ९ देवा १० नारया य ११ ॥ बारसविहा पुण पुव्वदंसि
आणं छक्कायाणं पज्जत्तापज्जत्तेणं १२ ॥ तेरसविहा जहा—एग
सुहुमनिगोअस्स असंववहारिए भेए बारस संववहारिआ य । ते स

અને અયોગી કેવળીપણે લેશ્યા રહિત (અલેશી) એમ સાત પ્રકારના જીવ
જાણવા. ૭ આઠ પ્રકારના જીવો આ પ્રમાણે-૧ અંડજ (ઇંડાથી ઉત્પન્ન થયેલ
પક્ષી, ઘરોળી, મચ્છ, સર્પાદિ): ૨ પોતજ (જરાયુ રહિત ગર્ભે થઈ
જન્મે તે હાથી, ઘોડા, વાઘ, વિગેરે); ૩ જરાયુજ (ગર્ભવેષ્ટનથી
વિંટાયેલા-મનુષ્ય, ગૌ, ભેંસ પ્રમુખ): ૪ રસજ (મદિરા, છાશ પ્રમુખ
રસમાં ઉત્પન્ન થતા કીડા); ૫ સંસ્વેદજ (પરસેવાથી ઉત્પન્ન થતા જુ
માંકણ પ્રમુખ): ૬ સમૂર્છિમ (તીડ, માખી, કીડી પ્રમુખ); ૭ ઉદ્
ભિદજ (ભૂમિભેદથી ઉત્પન્ન થતા પતંગાદિક) અને ૮ ઉપપાતજ (ઉપ
શય્યાદિકમાં ઉત્પન્ન થતા દેવતાઓ અને નારકો) અથવા દેવ, નર, તિર્યંચ
અને નારકના પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્તપણાવડે કરીને પણ જીવો આઠ પ્રકા
રના સમજવા ૮ નવ પ્રકારના-પૃથ્વી, અપ, તેઉ, વાઉ, વનસ્પતિ (એ પાંચ
એકેન્દ્રિય) અને ૨-૩-૪-૫ ઇન્દ્રિયોવાળા જીવો; ૯ એમાં પંચેન્દ્રિય જીવોના
સંજ્ઞી, અસંજ્ઞી બે ભેદ ગણતાં દશ પ્રકારના જાણવા; ૧૦. અગીયાર પ્રકારના-
સૂક્ષ્મ બાદર એકેન્દ્રિય ૨ બેથી ચઉરિન્દ્રિય ૫ જળચર, સ્થળચર, ખેચર
૮, મનુષ્ય, દેવ અને નારકી ૧૧. બાર પ્રકારના જીવો-પ્રથમ દર્શાવેલ
છકાય જીવો પર્યાપ્તાપર્યાપ્ત ભેદે જાણવા; ૧૨. તેર પ્રકારના જીવો-સૂક્ષ્મ નિગો
દનો એક ભેદ અસંવ્યવહારિક અને બાર સંવ્યવહારિક તે આ - પૃથ્વી, અપ્,
તેઉ, વાયુ અને નિગોદ એ પાંચ સૂક્ષ્મ બાદરપણે એમ ભેદ ૧૦ તથા ૧૧
પ્રત્યેક વનસ્પતિ ૧૨ અને ત્રસ ૧૩. ચૌદ પ્રકારના જીવો-સૂક્ષ્મ એકે

इमे—पुढवीआउतेउवाउनिगोआ सुहुमबायरत्तेणं दुदुभेआ पत्तेय वणप्फई तसा य १३ ॥ चउद्दसविहा जहा—सुहुमबायरा एगिंदिआ २ बितिचउरिंदिआ ५ असन्निसन्निभेआ पंचिंदिआ ७ एए सत्तवि पज्जत्ता अपज्जत्ता य १४ ॥ अहवा मिच्छद्दिट्ठी १ सासायणसम्मद्दिट्ठी २ सम्मामिच्छद्दिट्ठी ३ अविरयसम्माद्दिट्ठी ४ देसविरए ५ पमत्तसंजए ६ अपमत्तसंजए ७ निअट्टिबायरसंपराए ८ अनिअट्टिबायरसंपराए ९ सुहुमसंपराए १० उवसंतकसायवीअरायछउमत्थे ११ खीणकसायवीअरायछउमत्थे १२ सजोगिकेवली १३ अजोगिकेवली अ त्ति १४चउद्दसगुणट्ठाणवट्टित्तेणं चउद्दसहा जीवा[१४] ॥ एवं बुद्धिमन्तेहिं सिद्धान्ताणुसारेण अणेगहा जीवभेआ परूविअव्वा(१) ॥ अह एएसिं जीवाणं संखेवेणं भवट्ठिई परूविज्जइ, तंजहा—पुढवीए बावीसवाससहस्साइं ठिई पण्णत्ता, जलस्स सत्तवाससहस्सा, अगणिस्स तिण्णि दिणाणि, वाउस्स पत्तेअवणस्सइणो अ तिण्णि दस य वाससहस्साइं ॥ एसा सव्वावि बाय-

બાદર એકેન્દ્રિય ૨ ત્રણ વિકલેન્દ્રિય ૫ અસંજ્ઞી અને સંજ્ઞી ૭ એ સાતે પર્યાપ્ત અને અપર્યાપ્ત ભેદે; અથવા મિથ્યા દૃષ્ટિ ૧, સાસ્વાદન ૨, મિશ્ર ૩, અવિરત સમ્યગ્દૃષ્ટિ ૪, દેશવિરત ૫, પ્રમત્તસંયત ૬ અપ્રમત્તસંયત ૭ નિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ૮, અનિવૃત્તિ બાદર સંપરાય ૯, સૂક્ષ્મસંપરાય ૧૦, ઉપશાન્ત કષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ ૧૧, ક્ષીણકષાય વીતરાગ છદ્મસ્થ ૧૨, સયોગીકેવળી ૧૩ અને અયોગીકેવળી ૧૪; એમ ચૌદ ગુણસ્થાનકવર્તિપણાવડે જીવો ચૌદ પ્રકારના જાણવા. ૧૪. એવી રીતે બુદ્ધિમાનોએ સિદ્ધાન્તાનુસારે અનેક પ્રકારે જીવભેદો પ્રરૂપવા યોગ્ય છે. (૧)

હવે ઉક્ત જીવોની સંક્ષેપે ભવસ્થિતિ પ્રરૂપવામાં આવે છે—

પૃથ્વીકાયની ૨૨ હજાર વર્ષની, અપ્કાયની ૭ હજાર વર્ષની, અગ્નિકાયની ત્રણ અહોરાત્રિની, વાયુકાયની ૩ હજાર વર્ષની અને પ્રત્યેક વનસ્પતિકાયની દશ હજાર વર્ષની—આ સર્વ પણ ઉત્કૃષ્ટ સ્થિતિ બાદર પર્યાપ્તા એકેન્દ્રિયોની જાણવી (સૂક્ષ્મ જીવોની આગળ કહેવાશે.)

पज्जत्ताणं एएसिं उक्कोसा ठिई ॥ अह पज्जत्ताणं बेइंदिआईणं भण्णइ—बेइंदिआणं बारस वासा, तेइंदिआणं अउणापन्नदिणाणि, चउरिंदिआणं छम्मासा ॥ असन्निपंचिंदिअतिरिआणं जलयराणं पुव्वकोडी, थलयराणं खयराणं च चउरासीई बावत्तरी अ वाससहस्साइं ॥ सन्निपंचिंदिअतिरिआणं जलयरथलयरखयराणं जहासंखं पुव्वकोडी, पलिओवमतिगं, पलिओवमासंखभागे अ ॥ गब्भयमणुआणं तिन्नि पलिओवमाणि ॥ जहन्ना पुण सव्वेसिंपि अंतोमुहुत्तं ॥ सव्वेसिं अपज्जत्ताणं उक्कोसावि अंतोमुहुत्तं ॥ सव्वेसिं सुहुमाणं निगोआणं तु बायराणंपि पज्जत्ताणंपि तहेव ॥ सुरनेरइआणं उक्कोसा तित्तीसं सागरोवमाणि, जहन्ना दसवाससहस्साणि(२)॥ ओगाहणा पुण पत्तेअवणप्फइवज्जाणं सव्वेसिं एगिंदिआणं अंगुलस्स असंखिज्जे भागे ॥ पत्तेअवणप्फईणं जोअणसहस्सं साहिअं ॥ बेइंदिआणं बारस जोअणाणि ॥ तेइंदिआणं तिण्णि

હવે પર્યાપ્તા બેઇન્દ્રિયાદિકના ભવસ્થિતિ કહે છે.

બેઇન્દ્રિયની બાર વર્ષની; ત્રીન્દ્રિયની ૪૯ દિવસની; ચઉરિન્દ્રિયની ૬ માસની; અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જળચરની પૂર્વક્રોડીની; સ્થળચરની ૮૪ હજાર અને ખેચરની ૭૨ હજાર વર્ષની, સંજ્ઞીપંચેન્દ્રિય તિર્યંચ જળચર, સ્થળચર અને ખેચરની અનુક્રમે પૂર્વક્રોડ, ત્રણ પલ્યોપમ અને પલ્યોપમના અસંખ્યાતમા ભાગની; ગર્ભજ મનુષ્યની ત્રણ પલ્યોપમની ઉત્કૃષ્ટ ભવસ્થિતિ જાણવી અને જઘન્ય ભવસ્થિતિ સર્વેની પણ અંતર્મુહૂર્તની. સર્વે અપર્યાપ્ત જીવોની તો ઉત્કૃષ્ટ પણ અંતર્મુહૂર્તની સમજવી. સર્વે સૂક્ષ્મ જીવો તેમજ બાદર નિગોદ, એ જીવોમાં પર્યાપ્તાની પણ તેટલી જ (અંતર્મુહૂર્ત) જાણવી. દેવ, નારકીની ઉત્કૃષ્ટ ૩૩ સાગરોપમની અને જઘન્ય ૧૦ હજાર વર્ષની ભવસ્થિતિ સમજવી. "અવગાહના (દેહમાન.)"

પ્રત્યેક વનસ્પતિ સિવાય સર્વે એકેન્દ્રિયની અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની હોય છે અને પ્રત્યેક વનસ્પતિની ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના સાધિક એક હજાર યોજનની હોય છે. બેઇન્દ્રિયની બાર યોજનની, ત્રીન્દ્રિયની

कोसा ॥ चउरिंदिआणं चउरो कोसा ॥ असन्निसन्निपंचिंदियति-रिआणं जोअणसहस्सं ॥ सन्निमणुआणं तिण्णि कोसा ॥ एसा सव्वा वि पज्जत्ताणं उक्कोसा ओगाहणा भणिआ । पज्जत्ताणं जहन्ना अपज्जत्ताणं तु दुविहा वि अंगुलासंखेज्जभागे ॥ देवाणं सत्त रयणी । नेरइआणं पंचधणुसयाणि ॥ ठिइओगाहणाविसया विसेसा, कायठिई, पाणा, पज्जत्तीओ, लेसाओ, इच्चाइअं सुअसागराओ विआणिअव्वं ॥ इआणिं मिच्छद्दिट्ठिपभिईणं चउद्दसण्हं गुणट्ठाणाणं ठिइकाले वुच्चिज्जइ ॥ मिच्छत्तस्स तिविहे ठिइकाले पण्णत्ते, तंजहा—अणाइअणंते १ अणाइसंते २ साइसंते अ ३ ॥ तत्थ अभव्वा पढमे भंगे, भव्वा दुइअतइएसु ॥ अणाइमिच्छद्दिट्ठिस्स भव्वस्स सम्मत्तलाभे मिच्छत्तस्स अंतभावाओ अणाइसंतत्तं । जे

ત્રણ કોસની, ચઉરિન્દ્રિયની ચાર કોસની, અસંજ્ઞી અને સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિય તિર્યંચની એક હજાર યોજનની અને સંજ્ઞી મનુષ્યોની ત્રણ કોસની. આ સર્વ પણ અવગાહના પર્યાપ્તાઓની ઉત્કૃષ્ટ સમજવી.

પર્યાપ્તાની જઘન્ય અવગાહના અને અપર્યાપ્તની જઘન્ય ઉત્કૃષ્ટ બંને પ્રકારની અવગાહના આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગની જાણવી.

દેવતાની (સ્વાભાવિક ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના) સાત હાથની અને નારકોની પાંચસો ધનુષ્યની સમજવી । જઘન્ય અવગાહના તો ઉત્પાદ કાળે આંગળના અસંખ્યાતમા ભાગ પ્રમાણેજ સમજવી).

પૂર્વોક્ત ભવસ્થિતિ અને અવગાહના આશ્રી વિશેષ હકીકત, કાય સ્થિતિ, પ્રાણ, પર્યાપ્તિઓ અને લેશ્યાઓ વિગેરે સંબંધી વિશેષ અધિકાર શ્રુતસાગર (વિશાળ આગમો)થી જાણવા યોગ્ય છે. હવે મિથ્યાદષ્ટિ પ્રમુખ ચૌદ ગુણસ્થાનકોનો સ્થિતિકાળ બતાવે છે. તેમાં મિથ્યાત્વનો ત્રણ પ્રકારે સ્થિતિકાળ શાસ્ત્રકારે બતાવ્યો છે તે આ પ્રમાણે—૧ અનાદિ અનંત, ૨ અનાદિ સાન્ત અને ૩ સાદિ સાન્ત. તેમાં અભવ્યો પહેલા ભાંગે, અને ભવ્યો બીજા ત્રીજા ભાંગે જાણવા. અભવ્યોને મિથ્યાત્વની આદિ તેમજ અંત નથી માટે અનાદિ અનંત ભાંગો તેમને લાગુ પડે છે ૧ અને અનાદિ મિથ્યાદષ્ટિ ભવ્યને સમ્યક્ત્વ પ્રાપ્ત થયે છતે મિથ્યાત્વનો અંત થવાથી અનાદિ સાન્ત (બીજો) ભાંગો, ૨ તેમજ સમકિત પામેલા જે ભવ્યો મિ-

पुण लद्धसम्मत्ते मिच्छत्तं गच्छइ, मिच्छत्ते अ जहन्नेणं अंतोमुहुत्तं उक्कोसेणं देसूणमद्धपुग्गलपरिअट्टं ठाऊणं पुणोवि सम्मत्तं पवाइ, तस्स साइसंतं मिच्छत्तं ति ॥ सासायणं छावलीपमाणं, तं च अणंताणुबंधिकसाओदए उवसमिअसम्मत्तं वमंतस्स मिच्छत्तमपत्तस्स भवइ ॥ अविरयसम्मत्तस्स ठिइकाले साहिआइं तित्तीसं सागरोवमाइं ॥ देसविरयस्स सजोगिकेवलिणो अ देसूणा पुव्वकोडी ॥ अजोगिकेवलिस्स लहुपंचक्खरुच्चारमेत्तं ॥ मीसस्स पमत्ताईणं च सत्तण्हं अंतोमुहुत्तं ॥ एसे उक्कोसओ ठिइकाले ॥ जहन्नओ पुण सासायणस्स पमत्ताईणं च छण्हं एक्के समए ॥ अजोगिकेवलिस्स अजहन्नुकोसे पुव्वुत्ते च्चिअ काले ॥ सेसाणं छण्हं अंतोमुहुत्तं ॥[४]

॥ इइ जीवतत्तनिरूवणो नाम समयसारस्स पढमो अज्झाओ ॥ १ ॥

ધ્યાત્વ પામે અને જઘન્યથી અંતર્મુહૂર્ત અને ઉત્કૃષ્ટ કંઇક ન્યૂન અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત પર્યંત મિથ્યાત્વમાં રહીને ફરી સમકિત પામે તેમને આશ્રી **સાદિ સાન્ત** ભાંગો જાણવો. ૨. **સાસ્વાદન** (સમકિત) નો ૭ આવળી પ્રમાણ સ્થિતિકાળ ઉત્કૃષ્ટ જાણવો. તે (સાસ્વાદન) અનન્તાનુબંધી કષાયનો ઉદય થયે છતે ઉપશમ સમકિતને વમતો મિથ્યાત્વ નહિ પ્રાપ્ત થયેલાને હોઇ શકે છે. **અવિરત સમકિત દૃષ્ટિનો** (ઉત્કૃષ્ટ) સ્થિતિકાળ સાધિક તેત્રીસ સાગરોપમ કહ્યો છે. **દેશવિરતિ** અને **સયોગી કેવળીનો** સ્થિતિકાળ કંઇક ન્યૂન પૂર્વક્રોડ. **અયોગી કેવળીનો** સ્થિતિકાળ. અ, ઇ. ઉ. ઋ. લૃ લઘુ પાંચ હ્રસ્વ સ્વર ઉચ્ચાર પ્રમાણ. **મિશ્ર** અને **પ્રમત્તાદિક** સાત ગુણસ્થાનકનો સ્થિતિકાળ અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ જાણવો. ઉપર કહેલો સ્થિતિકાળ ઉત્કૃષ્ટથી સમજવો. જઘન્યથી તો **સાસ્વાદન** અને **પ્રમત્તાદિક** ૭ ગુણસ્થાનકનો સ્થિતિકાળ એક સમયનોજ જાણવો. **અયોગી કેવળીનો** અજઘન્ય અનુત્કૃષ્ટ સ્થિતિકાળ પૂર્વોક્ત પાંચ હ્રસ્વ સ્વર ઉચ્ચાર પ્રમાણજ સમજવો. અને બાકીના ૭ ગુણ સ્થાનકો મિથ્યાત્વ, મિશ્ર, અવિરત, દેશવિરત, ક્ષીણમોહ અને સયોગી કેવળીનો જઘન્ય સ્થિતિકાળ અંતર્મુહૂર્ત પ્રમાણ જાણવો.

॥ જીવતત્ત્વનિરૂપણનામપ્રથમાધ્યાયશબ્દાર્થઃ સમાપ્તઃ ॥

अजीवा पंचविहा पण्णत्ता, तंजहा—धम्मत्थिकाए १ अधम्मत्थिकाए २ आगासत्थिकाए ३ पुग्गलत्थिकाए ४ काले ५ अ॥ एए पंचवि जीवत्थिकाएण समं छ दव्वाइं भण्णंति ॥ सव्वेऽवि उप्पायनासठिइसहावा ॥ कालं विणा पएसबाहुल्लेणं अत्थिकाया॥ पुग्गलवज्जं अरूविणो ॥ जीववज्जं अचेअणा अकत्तारा॥ तत्थ गइपरिणयाणं जीवपुग्गलाणं गइउवट्ठंभनिमित्तं धम्मत्थिकाए॥ ठिइपरिणयाणं ठिइउवट्ठंभहेऊ अधम्मत्थिकाए॥ अवगाहदायगमागासं॥ पूरणगलणधम्माणो पुग्गला ॥ ते अ फरिसरसगंधवण्णोववेआ ॥ सद्दबंधभेअसंठाणअंधयारायवुज्जोअच्छायासुहुमत्तथूलत्तसरूवा ॥ कम्मसरीरमणभासाआणपाणसुहदुक्खजीविअमरणोवग्गहहेऊ नायव्वा ॥काले वट्टणापरिणामाइलक्खणे॥ जीवा नाणदंसण-

---

તીર્થંકર દેવે અજીવ પાંચ પ્રકારના કહ્યા છે તે આ રીતે—

૧ ધર્માસ્તિકાય, અધર્માસ્તિકાય, ૩ આકાશાસ્તિકાય, ૪ પુદ્‌ગલાસ્તિકાય, અને ૫ કાળ. એ પાંચેને જીવાસ્તિકાય સાથે જોડતાં છ દ્રવ્યો કહેવાય છે.

એ સર્વે દ્રવ્યો ઉત્પાદ (નવા પર્યાયપણે ઉપજવું), નાશ (વર્તમાન પર્યાયનું નાશ પામવું) અને સ્થિતિ (મૂળ દ્રવ્યપણે બન્યું રહેવું તે) સ્વભાવવાળા છે.

કાળ શિવાયના પાંચ દ્રવ્યો ઘણા પ્રદેશવાળા હોવાથી **અસ્તિકાય** કહેવાય છે. પુદ્‌ગલ શિવાયના પાંચ દ્રવ્યો **અરૂપી** છે. જીવ શિવાયના પાંચ દ્રવ્યો **અચેતન** જડ અને **અકર્તા** છે. તે છએ દ્રવ્ય મધ્યે ગતિ-પરિણામ પામેલા જીવ અને પુદ્‌ગલોને ગતિસહાયક **ધર્માસ્તિકાય** છે. સ્થિતિ પરિણામ પામેલા જીવ-પુદ્‌ગલોને સ્થિતિસહાયક **અધર્માસ્તિકાય** છે. સ્થાન-અવકાશ આપનાર **આકાશ** છે. વૃદ્ધિ હાનિ પામનાર **પુદ્‌ગલો** છે. તે પુદ્‌ગલો સ્પર્શ, રસ, ગંધ, વર્ણ, વાળા છે. શબ્દ, બંધ, ભેદ, સંસ્થાન, અંધકાર, આતપ, ઉદ્યોત, છાયા, સૂક્ષ્મતા અને સ્થૂલતા સ્વરૂપવાળા, અને કર્મ, શરીર, મન, ભાષા, શ્વાસોશ્વાસ, સુખ, દુઃખ અને જીવિત મરણ પ્રસંગે જીવને ઉપકારક હેતુ જાણવા. વર્તના પરિણામાદિ લક્ષણ કાળ; અને જ્ઞાનદર્શન

च खंध १ देस २ पएस ३ परमाणु ४ लक्खणा चउरो भेआ ॥

॥ इइ अजीवतत्तनिरूवणो नाम समयसारस्स बीओ अज्झाओ ॥ २ ॥

सुभासुभकम्मोवादाणनिदाणं आसवं ॥ से बायालीसविहे पण्णत्ते, तंजहा—पंच इंदिआणि, चउरो कसाया, पंच अव्वयाणि, तिण्णि जोगा, पणवीसं किरिआओत्ति ॥ तत्थ इंदिआणि फरिसणाईणि ॥ कसाया कोहादओ ॥ अव्वयाणि हिंसाईणि ॥ जोगा मणवयणकायाणं वावारा ॥ किरिआओ जहा—काइआ १ अहिगरणिआ २ पाओसिआ ३ पारितावणिआ ४ पाणाइवाइआ ५

અને પુદ્ગલોના ૧ સ્કંધ, ૨ દેશ, ૩ પ્રદેશ અને ૪ પરમાણુ[1] રૂપ ચાર ભેદો છે. એ સર્વને એકત્ર ગણતાં ૧૪ ભેદ થાય છે.

॥ અજીવતત્વનિરૂપણનામાદ્વિતીયાધ્યાયશબ્દાર્થ: સમાપ્ત: ॥ ૨ ॥

શુભાશુભ કર્મ (પુણ્ય-પાપ) ઉપાર્જન કરવામાં નિદાન (કારણ) રૂપ આશ્રવ કહેવાય છે. તે આશ્રવ ૪૨ પ્રકારના (જ્ઞાનીઓએ) કહ્યા છે. તે આ રીતે ૫ ઇન્દ્રિયો, ૪ કષાય, ૫ અવ્રતો, ૩ યોગ (મન, વચન, કાયા) અને ૨૫ ક્રિયાઓ. તેમાં ઇન્દ્રિયો-સ્પર્શન, રસનાદિક; કષાય-ક્રોધાદિક; અવ્રત-હિંસા, અસત્યાદિક; યોગ-મન, વચન. કાયાના વ્યાપારરૂપ, [2]ક્રિયાઓ-૧ કાયિકી, ૨ અધિકરણકી, ૩ પ્રદ્વેષકી, ૪ પારિતાપનિકી, ૫ પ્રાણા-

૧ સ્કંધથકી છુટા નહિ પડેલા પરમાણુ તે પ્રદેશ અને એજ છુટા પડી ગયેલા તે પરમાણુઓ કહેવાય છે.

૨ કાયાને અજયણાએ પ્રવર્તાવતાં લાગે તે કાયિકી ૧, ખડ્ગાદિક શસ્ત્રોને વિષે મુષ્ટિ વિગેરેનું જોડવું તે અધિકરણકી ૨, જીવાજીવ વિષય દ્વેષ કરવાથી પ્રાદ્વેષિકી ૩, પુત્ર કલત્રાદિના વિયોગ દુઃખથી હૃદયતાડન શીરસ્ફોટનાદિ કરવું. અથવા પરને પરિતાપ ઉપજાવવો તે પારિતાપનિકી ૪. સ્વર્ગાદિ નિમિત્તે પોતાના અથવા ક્રોધ લોભાદિવડે પરના પ્રાણનો વિયોગ કરાવવો તે પ્રાણાતિપાતિકી ૫,

आरंभिआ ६ पारिग्गहिआ ७ मायावत्तिया ८ मिच्छादंसणवत्तिया ९ अपच्चक्खाणकिरिआ १० दिट्ठिआ ११ पुट्ठिआ १२ पाडुच्चिआ १३ सामंतोवणिवाइआ १४ नेसत्थिआ १५ साहत्थिआ १६ आणवणिआ १७ वेआरणिआ १८ अणाभोगवत्तिआ १९ अणवकंखवत्तिया २० पओगकिरिआ २१ समुदाणकिरिआ २२ पेज्जवत्तिया २३ दोसवत्तिया २४ इरियावहिआ २५ य ॥ एवं साम-

નિપાતિકી, ૬ આરંભિકી, ૭ પારિગ્રહિકી, ૮ માયાપ્રત્યયકી. ૯ મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયકી, ૧૦ અપ્રત્યાખ્યાનકી. ૧૧ દષ્ટિકી. ૧૨ પૃષ્ટિકી અથવા સ્પૃષ્ટિકી. ૧૩ પ્રાતીત્યિકી, ૧૪ સામંતોપનિપાતિકી. ૧૫ નૈસૃષ્ટિકી, ૧૬ સ્વાહસ્તિકી. ૧૭ આજ્ઞાપનિકી, ૧૮ વૈદારણિકી અથવા વૈતારણિકી, ૧૯ અનાભોગપ્રત્યયિકી, ૨૦ અનવકાંક્ષપ્રત્યયિકી, ૨૧ પ્રાયોગિકી. ૨૨ સામુદાનિકી. ૨૩ પ્રૈમિકી, ૨૪ દ્વૈષિકી. ૨૫ ઐર્યાપથિકી.

છકાયજીવ સંબંધી આરંભ કરવો તે **આરંભિકી** ૬. છકાયજીવ વિષયક પરિગ્રહથી થાય તે **પારિગ્રહિકી** ૭. બીજાને ઠગવાથી **માયાપ્રત્યયિકી** ૮. જિનવચનમાં અશ્રદ્ધા કરવાથી **મિથ્યાદર્શન પ્રત્યયિકી** ૯. સંયમાદિનો વિઘાત કરનારા કષાયાદિને ન તજવાથી **અપ્રત્યાખ્યાનિકી** ૧૦. છકાયજીવાદિ પદાર્થોને કુતૂહલવડે જોવાથી **દૃષ્ટિકી** ૧૧. રાગદ્વેષાદિવડે છકાયજીવ સ્વરૂપ પૂછવાથી **પૃષ્ટિકી** અથવા રાગાદિવડે સ્ત્રીઆદિકને સ્પર્શ કરવાથી **સ્પૃષ્ટિકી** ૧૨. છકાયજીવને આશ્રીને કર્મબંધ થાય તે **પ્રાતિત્યકી** ૧૩. પોતાના [illegible] ની કોઈ પ્રશંસા કરે તેથી રાજી થવું તે **સામંતોપનિપાતિકી** ૧૪. રાજાદિકના આદેશથી મનુષ્યાદિ છકાય [illegible] વડે નિસર્જન કરવું તે **નૈસૃષ્ટિકી** ૧૫. પોતાને હાથે છકાયજીવને [illegible] કરવાથી **સ્વાહસ્તિકી** ૧૬. છકાયજીવને આજ્ઞા કરવાથી **આજ્ઞાપનિકી** ૧૭. છકાયજીવનું વિદારણ કરવાથી **વૈદારણિકી** અથવા છકાયજીવના [illegible] કરવાથી **વૈતારણિકી** ૧૮. અપ્રમાર્જિત [illegible] ઉપકરણાદિ [illegible] **અનાભોગ પ્રત્યયિકી** ૧૯. [illegible] **અનવકાંક્ષ પ્રત્યયિકી** ૨૦. મન-વચન-કાયાવડે [illegible] કરવાથી **પ્રાયોગિકી** ૨૧. [illegible] કર્મ [illegible] **સામુદાનિકી** ૨૨. [illegible] **પ્રૈમિકી** ૨૩. [illegible] ઉપર દ્વેષ કરવાથી **દ્વૈષિકી** ૨૪. [illegible] **ઐર્યાપથિકી** ૨૫.

ण्णं एक्कविहा आसवा। इण्हिं विसेसेणं नाणावरणाइनिस्साए परूविज्जंति॥ तंजहा—नाणदंसणविसया पओसनिण्हवमच्छरंतरायासायणोवघाया नाणदंसणावरणाणं आसवा॥ देवपूआगुरुभत्तिसरागसंजमदेससंजमपत्तदाणदयाखमाबालतवअकामनिज्जराओ सायावेअणिज्जस्स॥ दुक्खसोगतावअक्कंदणवहपरिदेवणाणि सपरोभयत्थाणि असायावेअणिज्जस्स॥ जिणसुअसंघदेवधम्मावण्णवायउम्मग्गदेसणमग्गनासणाणि दंसणमोहस्स॥ कसाओदयाओ तिव्वपरिणामो चारित्तमोहस्स॥ पंचिंदिअवहमंसाहारबहुआरंभपरिग्गहा

એમ સામાન્ય રીતે (કર્મ આગમન નિદાનરૂપ) આશ્રવો સરૂપ્યા. હવે વિશેષે જ્ઞાનાવરણીયાદિ કર્મ સંબંધી—આશ્રવો સંબંધી વર્ણન કરે છે. જ્ઞાન-જ્ઞાની દર્શન-દર્શની પ્રત્યે પ્રદ્વેષ, [1]ઓળવવું, [2]મત્સર, (જ્ઞાનપ્રાપ્તિમાં) અંતરાય, અવિનયાદિ આશાતના અને ઉપઘાત(નાશાદિ)એ જ્ઞાનાવરણીય તથા દર્શનાવરણીય કર્માના આશ્રવ જાણવા. દેવપૂજા, ગુરુભક્તિ, સરાગ સંયમ, દેશવિરતિ સંયમ, પાત્રદાન, દયા, ક્ષમા, બાળ(અજ્ઞાન)તપ અને અકામ નિર્જરા એ સર્વે શાતા વેદનીય કર્માના આશ્રવો છે, દુઃખ, શોક, સંતાપ, આક્રંદ, વધ અને આક્રોશ પોતાને ઉભય સંબંધી એ બધાં અશાતા વેદનીય કર્માના આશ્રવ જાણવા.

જિનેશ્વર, શ્રુત, સંઘ, તીર્થંકર અને ધર્મ સંબંધી અવર્ણવાદ (નિંદા), ઉન્માર્ગ દેશના અને સન્માર્ગ નાશન એ દર્શન મોહનીય કર્માના આશ્રવ છે. કષાયોદય થવાથી તીવ્ર સંક્લિષ્ટ પરિણામ થાય તે ચારિત્ર મોહનીય કર્માના આશ્રવ જાણવા.

પંચેન્દ્રિય વધ, માંસાહાર અને બહુ આરંભ પરિગ્રહ એ નારકીના આયુષ્યના [illegible] આશ્રવ જાણવા.

---

[1] ઓળવવું, [illegible] —અજાણ્યું [illegible]

[2] [illegible]

नेरइआउअस्स। अट्टज्झाणसल्लत्तगूढचित्तत्ताणि तिरिआउअस्स। अप्पारंभपरिग्गहत्तमद्दवअज्जवमज्झिमपरिणामा मणुआउअस्स। सरागसंजमदेससंजमअकामनिज्जराबालतवकल्लाणमित्तसंजोगसम्मत्ताणि देवाउअस्स ॥ सरलत्तसंसारभीरुत्तसाहम्मिअभत्तिखमाओ सुहनामस्स, विवरीआ असुहनामस्स ॥ अरिहंतवच्छल्लाई वीसं आसवा तित्थगरनामस्स ॥ मयरहिअत्तविणीअत्तगुणवंतपसंसाओ उच्चगोअस्स, विवरीआ नीअगोअस्स ॥ जिणपूआविग्घकरणहिंसाईआ विग्घस्स ॥ एए अ पइकम्मं पडिनिअया आसवा ठिइअणुभागबंधाविक्खाए विण्णेआ। पगइपएसबंधाविक्खाए पुण अविसे-

---

આર્તધ્યાન, સશલ્યપણું[1] અને ગૂઢ ચિત્તપણું[2] એ તિર્યંચ આયુષ્યના આશ્રવ છે. અલ્પ આરંભ-પરિગ્રહપણું, મૃદુતા (નમ્રતા), સરલતા અને અતિ ઉત્કૃષ્ટ કે નિકૃષ્ટ નહિ એવા મધ્યમ પરિણામ એ **મનુષ્ય આયુષ્યના** આશ્રવ છે. [3]સરાગ સંજમ દેશવિરતિ સંજમ, અકામનિર્જરા, બાળ (મિથ્યાત્વ યુક્ત) તપ. [4]કલ્યાણ મિત્રનો સમાગમ અને સમ્યક્ત્વ એ **દેવ આયુષ્યના** આશ્રવ જાણવા. સરલપણું ભવભીરૂપણું, સાધર્મિક ભક્તિ અને ક્ષમા **શુભ નામકર્મના** આશ્રવ છે. તેથી વિપરીત (માયાવીપણું વિગેરે) **અશુભ નામકર્મના** આશ્રવ છે. અરિહંત વાત્સલ્ય (દેવભક્તિ) પ્રમુખ વીશ સ્થાનકો **તીર્થંકર નામકર્મના** આશ્રવ છે. મદ-અભિમાન રહિતપણું, વિનીતપણું (નમ્રતા.) અને ગુણવંતની પ્રશંસા એ **ઉચ્ચ** ગોત્ર કર્મના અને એથી વિપરીત **નીચ** ગોત્રકર્મના આશ્રવ છે. જિનપૂજામાં અંતરાય કરવો, જીવહિંસાદિકમાં તત્પર રહેવું એ **અંતરાય** કર્મના આશ્રવ જાણવા., પૂર્વોક્ત પ્રતિકર્મ (એક એક કર્મ આશ્રયી) પ્રતિનિયત (ચોક્કસ) આશ્રવો સ્થિતિબંધ અને રસબંધની અપેક્ષાએ સમજવા; પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધની અપેક્ષાએ તો

---

૧ મૂળ ઉત્તર ગુણમાં લાગેલા અતિચારાદિ દોષની આલોચના નિંદા ન કરવી તે. ૨ **ઉદાયી** રાજાનું ખુન કરનારની પેરે જેના મનનો ગૂઢ અભિપ્રાય કળાય નહિ તે. ૩ સંજ્વલન કષાયનો જેમાં ઉદય વર્તે છે તે. (વીતરાગ સંયમ નહિ.) ૪ સંસારરૂપી કેદખાનામાં પડેલા આત્માને નિરંતર ઉપદેશ વડે ધર્મમાં જે પ્રેરણા કરે તે **કલ્યાણમિત્ર.**

सेणं सव्वेऽवि सव्वकम्माणं आसवा भवंति ॥ जओ सिद्धंते अट्ठविहे सत्तविहे छव्विहे एगविहे वा बंधे भणिए, नो पुण पडिनिअयस्स कम्मस्स बंधे ॥ तत्थ मिच्छदिट्ठिपभिईणं अपमत्तंताणं मीसवज्जाणं आउबंधे अट्ठविहे, अन्नहा सत्तविहे ॥ मिस्सनियट्टिअनियट्टिबायराणं सत्तविहे ॥ सुहुमसंपरायस्स मोहाउवज्जे छव्विहे ॥ उवसंतमोहाईणं तिण्हं सायस्स च्चिअ बंधाओ एगविहे ॥ अजोगिकेवली अबंधगे ॥

॥ इइ आसवतत्तनिरूपणो नाम समयसारस्स तइओ अज्झाओ ॥ ३ ॥

मिच्छादंसणअविरइपमायकसायजोगेहिं बंधहेऊहिं जीवस्स कम्मपुग्गलाणं सिलेसे बंधे ॥ से चउव्विहे पण्णत्ते, तंजहा—पगइ-

---

સામાન્ય રીતે પૂર્વોક્ત સર્વે સર્વ કર્મના આશ્રવ હોઈ શકે છે, કેમકે સિદ્ધાન્તમાં આઠ પ્રકારનો, સાત પ્રકારનો, ૭ પ્રકારનો અથવા એક પ્રકારનો બંધ કહેલો છે. પરંતુ પ્રતિનિયત કર્મનો બંધ કહેલો નથી. તેમાં મિશ્રગુણસ્થાનક વર્જિત મિથ્યાત્વગુણસ્થાનકથી માંડી અપ્રમત્ત ગુણસ્થાનક પર્યંત આયુષ્ય બંધ હોય તે સમયે અષ્ટવિધ (આઠ) કર્મનો બંધ અને આયુષ્ય બંધ સિવાયનો સપ્તવિધ (સાત) કર્મનો બંધ કહ્યો છે. મિશ્ર, નિવૃત્તિ બાદર અને અનિવૃત્તિ બાદર એ ત્રણ ગુણસ્થાનકે સાત પ્રકારનો કર્મબંધ; સૂક્ષ્મ સંપરાય ગુણસ્થાનકે મોહનીયકર્મ અને આયુષ્યકર્મ સિવાય ૭ પ્રકારનો કર્મબંધ; ઉપશાન્તમોહ, ક્ષીણ મોહ અને સયોગી ગુણસ્થાનકે કેવળ એક સાતા વેદનીયનોજ બંધ હોવાથી એક કર્મનોજ બંધ અને અયોગી કેવળીને કોઈપણ કર્મના બંધનો અભાવ હોવાથી અબંધક કહેલા છે.

॥ આશ્રવતત્ત્વ નિરૂપણનામા તૃતીય અધ્યાય શબ્દાર્થ સંપૂર્ણ. ॥

મિથ્યાત્વ, અવિરતિ, પ્રમાદ, કષાય અને મન વચન કાયાના યોગરૂપ બંધ હેતુઓવડે જીવનો કર્મપુદ્ગલો સંગાતે સંબંધ થાય તે બંધ કહેવાય છે. તે બંધ ચાર પ્રકારનો છે. ૧ પ્રકૃતિબંધ, ૨ સ્થિતિબંધ,

बंधे १ ठिइबंधे २ अणुभागबंधे ३ पएसबंधे ४ अ ॥ तत्थ नाणा-वरणदंसणावरणवेयणिज्जमोहआउनामगोत्तंतरायाणं नाणच्छायणाइ जे सहावे सा पगई ॥ ठिई कम्मदलिअस्स कालनिअमणं, जहा-"नाणदंसणावरणवेअणिज्जंतरायाणं उक्कोसा ठिई पत्तेअं तीसं सागरोवमकोडाकोडीओ, सत्तरी मोहस्स, वीसं नामगोआणं, आउस्स पुण तित्तीसं सागरोवमाणि ॥ जहन्ना ठिई वेअणीअस्स बारस मुहुत्ता, नामगोत्ताणं अट्ठट्ठ, सेसाणं अंतोमुहुत्तं ॥" सुहासुहाणं सुरनरतिरिआउवज्जाणं सव्वाणं कम्मपयडीणं जिट्ठट्ठिई अइसंकिलेसेण बज्झइ, जहन्ना विसोहीएत्ति ॥ अणुभागे अणुभावे विवागे रसेत्ति एगट्ठा ॥ से असुहाणं पयडीणं निंब व्व असुहे, सुहाणं उच्छु व्व सुहे त्ति पयडीणं सुहासुहविभागे परूविज्जइ ॥ सायवेअणीअं १ । सुरनरतिरिआणं आउआइं ३ । उच्चगोअं १ । सत्तत्तीसं नाम-

---

३ रसबंध, ४ प्रदेशबंध. तेमां ज्ञानावरणी, दर्शनावरणी, वेदनीय, मोहनीय, आयु, नाम, गोत्र अने अंतराय कर्मोनो जे ज्ञान-आच्छादनादिक स्वभाव ते प्रकृतिबंध; कर्मनां दळीयां संबंधी काळ निर्माण ते स्थितिबंध; ते आवी रीते "ज्ञानावरण, दर्शनावरण, वेदनीय अने अंतराय ए चारे कर्मनी प्रत्येक उत्कृष्ट स्थिति त्रीश कोडाकोड सागरोपमनी, मोहनीय कर्मनी ७० कोडाकोड सागरोपमनी, नाम अने गोत्रकर्मनी २० कोडाकोड सागरोपमनी अने आयुष्य कर्मनी तेत्रीश सागरोपमनी उत्कृष्ट स्थिति जाणवी. जघन्य स्थिति वेदनीयकर्मनी बार मुहूर्तनी, नाम गोत्रनी आठ आठ मुहूर्तनी अने बाकीनां कर्मोनी अंतर्मुहूर्त प्रमाण (जघन्य स्थिति) जाणवी." देव मनुष्य अने तिर्यंच आयु वर्जीने शुभाशुभ सर्व कर्म प्रकृतिनी उत्कृष्ट स्थिति अती संक्लेशवडे बंधाय छे अने जघन्य स्थिति (परिणामनी) विशुद्धिवडे बंधाय छे.

अनुभाग, अनुभाव, विपाक अने रस ए बधाये एक अर्थवाळा पर्याय शब्दो छे. ते रस-विपाक अशुभ कर्म-प्रकृतिओनो लीमडानी जेवो अशुभ अने शुभ प्रकृतिओनो शेलडीनी जेवो शुभ छे. तेथी शास्त्रकार कर्मप्रकृतिओना शुभाशुभ विभाग बतावे छे-१ शातावेदनीय, ३ देव

पयडीओ, तंजहा–मणुआणं गई १ आणुपुव्वी अ २, देवाणं गई ३ आणुपुव्वी अ ४, पंचिंदिअजाई ५, ओरालिआईणि पंच सरीराणि १०, आइल्लाणं तिण्हं तिण्णि अंगोवंगाणि १३, पढमं संहणणं १४, पढमं संठाणं १५, सुहा वण्ण १६ गंध १७ रस १८ फासा १९, सुहविहगगई २०, अगुरुलहु २१ पराघाय २२ ऊसासा २३ ऽऽयवु २४ ज्जोअ २५ निम्माण २६ तित्थयराणि २७, तसदसगं च ३७, एआओ सुहाओ बायालीसं 'पुण्णपयडीउत्ति' रूढाओ ॥ पंच नाणावरणाणि ५, नव दंसणावरणाणि ९, मिस्ससम्मत्ताणं बंधाभावाओ छव्वीसभेए मोहे २६, पंच अंतरायाणि ५, एआओ पणयालीसं ४५ घाइचउक्कपयडीओ। असायवेंअणिअं १। नेरइआउअं १। नीअगोअं १। चउत्तीसं नामपयडीओ, तंजहा—

મનુષ્ય અને તિર્યંચનાં આયુષ્ય, ૧ ઉચ્ચ ગોત્ર તથા **નામકર્મની** ૭ પ્રકૃતિઓ–મનુષ્યગતિ અને આનુપૂર્વી (૨), દેવગતિ અને આનુપૂર્વી (૪), પંચેન્દ્રિય જાતિ (૫), ઔદારિકાદિક [1]પાંચ શરીર (૧૦), પ્રથમના ત્રણ શરીરના [2]ત્રણ અંગોપાંગ (૧૩), [3]પ્રથમ સંઘયણ (૧૪), [4]પ્રથમ સંસ્થાન (૧૫), શુભ વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ (૧૯), શુભ વિહાયોગતિ (૨૦), અગુરુલઘુ (૨૧), પરાઘાત (૨૨), ઉચ્છ્વાસ (૨૩), આતપ (૨૪), ઉદ્યોત (૨૫), નિર્માણ (૨૬), તીર્થંકર (૨૭), અને [5]ત્રસ દશકો (૩૭) એ ૪૨ પુન્ય (શુભ) પ્રકૃતિઓ પ્રસિદ્ધ છે. (હવે ૮૨ (અશુભ) પાપ પ્રકૃતિઓ વર્ણવે છે).

પાંચ જ્ઞાનાવરણ, નવ દર્શનાવરણ, મિશ્રમોહનીય અને સમકિત મોહનીયના બંધનો અભાવ હોવાથી બાકીની ૨૬ મોહનીય પ્રકૃતિ, પાંચ અંતરાય **એ રીતે ૪૫ પ્રકૃતિઓ ચાર ઘાતિકર્મની** કહી; અને અસાતાવેદનીય, નારકીનું આયુષ્ય, નીચ ગોત્ર અને **૩૪ નામકર્મની પ્રકૃતિ**, તિર્યંચ-

---

૧ ઔદારિક, વૈક્રિય, આહારક, તૈજસ અને કાર્મણ. ૨ ઔદારિક અંગોપાંગ, વૈક્રિય અંગોપાંગ અને આહારક અંગોપાંગ જાણવા. ૩ વજ્રઋષભનારાચ. ૪ સમચતુરસ્ર. ૫ ત્રસ, બાદર, પર્યાપ્ત, પ્રત્યેક, સ્થિર, શુભ, સુભગ (સૌભાગ્ય), સુસ્વર, આદેય, અને યશનામકર્મ.

तिरिआणं गई १ आणुपुव्वी अ २, नेरइआणं गई ३ आणुपुव्वी अ ४, एगिंदिआईओ चउरो जाईओ ८, पढमवज्जाणि पंच संहणणाणि १३, पंच संठाणाणि अ १८, असुहा वण्णगंधरसफासा २२, असुहविहगगई २३, उवघायं २४,[1] थावरदसगं च ३४। एवं सव्वग्गेणं असुहाओ बासीई 'पावपयडिउत्ति' भण्णंति॥ निंबुच्छुपमुहाणं [2]सहजे रसे एकट्ठाणिए, ते च्चिअ दुतिचउभागपमाणे कढिए एक्कभागावसेसे दुट्ठाणिआइए होइ, एसा उवमा पयडिरसस्स भणिआ॥ पव्वयभूमिवालुयाजलरेहातुल्लेहिं कसाएहिं असुहाणं जहाकमं चउतिदुइक्कट्ठाणिए रसे वज्झइ। सुहाणं तु वालुआजलरेहातुल्लेहिं चउट्ठाणिए, भूमिरेहातुल्लेहिं तिट्ठाणिए, पव्वयरेहातुल्लेहिं दुट्ठाणिए, एकट्ठा-

---

ગતિ અને આનુપૂર્વી (૨), નરકગતિ અને આનુપૂર્વી (૪), એકેન્દ્રિયાદિ. ચાર જાતિ (૮); પ્રથમ સિવાયનાં પાંચ સંઘયણ (૧૩), પાંચ સંસ્થાન (૧૮), અશુભ વર્ણ, ગંધ, રસ અને સ્પર્શ (૨૨), અશુભ વિહાયોગતિ (૨૩) ઉપઘાત (૨૪), અને [1]સ્થાવરદશક (૩૪) એ રીતે સર્વે મળીને **૮૨ અશુભ પાપ પ્રકૃતિઓ કહેવાય છે.**

લીમડાનો તથા શેલડી પ્રમુખનો સ્વાભાવિક રસ [2]એક ઠાણીઓ કહેવાય અને તે રસ બે, ત્રણ, ચાર ભાગ પ્રમાણ કઢાયે છતે એક ભાગ અવશેષ રહ્યે છતે **બે ઠાણીઓ** વિગેરે કહેવાય. એ ઉપમા **પ્રકૃતિના રસની** જાણવી.

પર્વત અને ભૂમિની ફાટ. વેળુ અને જળમાંની રેખા સમાન કષાયોવડે અશુભ કર્મોનો અનુક્રમે **ચાર, ત્રણ, બે** અને **એક ઠાણીઓ** રસ બંધાય છે, ત્યારે શુભ કર્મોનો રસ વેળુ અને જળરેખા સમાન કષાયવડે

---

૧ સ્થાવર, સૂક્ષ્મ, અપર્યાપ્ત. સાધારણ, અસ્થિર, અશુભ, દુર્ભગ (દૌર્ભાગ્ય) દુસ્વર, અનાદેય અને અપયશ નામકર્મ એ સ્થાવરદશક જાણવો.

૨ સહજ રસ (કડવા વગરનો મીઠો કે કડવો) એક ઠાણીયો, તેને ઉકાળતાં (ઉકાળતાં) અર્ધો બાકી રહે તે બે ઠાણીયો, બે ભાગ બળી જાય ત્રીજો ભાગ શેષ (બાકી રહે) એવો રસ ત્રણ ઠાણીયો અને ત્રણ ભાગ બળી જાય ચોથો ભાગ બાકી રહે તે ચોઠાણીયો જાણવો.

णिए नत्थि ॥ चउसंजलणपंचंतरायपुंवेअमइसुयओहिमणनाणचक्खु-अचक्खुओहिदंसणावरणरूवाओ सत्तरसपयडीओ इगदुतिचउट्ठाणि-अरसाओ, सेसाओ सुहाओ असुहाओ अ दुतिचउट्ठाणिअरसाओ निद्दिट्ठाओ ॥ संकिलेसेणं असुहाणं पयडीणं तिव्वे रसे भवइ, विसोहीए मंदे ॥ सुहाणं पुण विसोहीए तिव्वे, संकिलेसेणं मंदेत्ति॥ पएसा कम्मवग्गणादलिअसरूवा ॥ इह खलु जीवे निअसव्वपएसेहिं अभव्वाणंतगुणपएसनिप्फन्ने सव्वजीवाणंतगुणरसच्छेओववेए एगपएसोगाढे अभव्वाणंतगुणे कम्मवग्गणाखंधे पइसमयं गिण्हेइ ॥ गिण्हित्ता तम्मज्झाओ थोवं दलिअं आउस्स, तओ विसेसाहिअं परोप्परं तुल्लं नामगोत्ताणं, तओ विसेसाहिअं परोप्परं तुल्लं नाणावर-

---

(વિશુદ્ધ પરિણામે) ચઉઠાણીયો. ભૂમિફાટ સમાન કષાયવડે (મધ્યમ પરિણામે) ત્રણ ઠાણીયો અને પર્વતની ફાટ સમાન કષાયવડે બે ઠાણીયો બંધાય છે. એક ઠાણીયો શુભ રસ બંધાતો નથી; (૨-૩-૪ ઠાણીયોજ બંધાય છે.) ચાર સંજ્વલન (કષાય). પાંચ અંતરાય (દાન-લાભ-ભોગ-ઉપભોગ-વીર્ય અંતરાય), પુરૂષવેદ, મતિ-શ્રુત-અવધિ-મનઃપર્યવજ્ઞાનના આવરણ, ચક્ષુ-અચક્ષુ-અવધિદર્શનના આવરણરૂપ ૧૭ પ્રકૃતિઓ ૧-૨-૩-૪ સ્થાનિક રસવાળી અને બાકીની અશુભ તેમજ શુભ પ્રકૃતિઓ ૨-૩-૪ સ્થાનિક રસવાળી કહી છે. સંક્લેશ (મલીન અધ્યવસાય) વડે અશુભ પ્રકૃતિઓનો તીવ્ર (આકરો) રસ થાય છે અને અધ્યવસાયની શુદ્ધિ થતાં મંદ રસ થાય છે. શુભ પ્રકૃતિઓનો તો અધ્યવસાયની શુદ્ધિવડે તીવ્ર રસ થાય છે અને અધ્યવસાયની મલીનતા થતાં તે રસ મંદ પડી જાય છે.

પ્રદેશ બંધ તે કર્મવર્ગણાનાં દળીયાં (મેળવવા) રૂપ સમજવો.

આ પારાવાર સંસારમાં ભમતાં જીવ પોતાના સર્વ (લોકાકાશ પ્રમાણ અસંખ્ય) પ્રદેશોવડે, અભવ્યોથી અનંતગુણા પ્રદેશ-દળથી બનેલા અને સર્વ જીવથી અનંતગુણા રસચ્છેદે કરી યુક્ત, સ્વપ્રદેશમાંજ રહેલા (બહારના નહિ), અભવ્યોથી અનંતગુણા (અને સિદ્ધથી અનંતમા ભાગના) કર્મ વર્ગણાના સ્કંધો પ્રતિસમય ગ્રહણ કરે છે. ગ્રહણ કરીને તેમાંથી થોડાં દળીયાં આયુકર્મને, તેથી વિશેષાધિક અને પરસ્પર તુલ્ય દળીયાં નામ

णदंसणावरणंतरायाणं, तओ विसेसाहियं मोहस्स, तओ विसेसाहिअं वेअणीयस्स विभइत्ता निअपएसेसु खीरनीरनाएणं अग्गिलोहपिंडनाएणं वा संबंधेइ ॥ एसा कम्मदलिअस्स अट्ठभागकप्पणा अट्ठविहबंधगेसु । सत्तविहाइबंधगेसु सत्तभागाइकप्पणा कायव्वा ॥ पयडिपएसबंधाणं जोगा हेऊ। ठिइअणुभागबंधाणं कसाया॥ पुट्ठ १ बद्ध २ निधत्त ३ निकाइअ ४ भेअभिन्ने वा चउव्विहे बंधे ॥

॥ इइ बंधतत्तनिरूवणो नाम समयसारस्स
चउत्थो अज्झाओ ॥ ४ ॥

आसवाणं निरोहे संवरे पण्णत्ते ॥ से अ समिइगुत्तिपरीसहजइधम्मभावणाचरित्तेहिं कम्मपुग्गलादाणसंवरणाओ सत्तावन्नविहे

અને ગોત્રકર્મને, તેથી વિશેષાધિક અને પરસ્પર તુલ્ય દળીયાં જ્ઞાનાવરણ, દર્શનાવરણ અને અંતરાય કર્મને, તેથી વિશેષાધિક મોહનીય કર્મને અને તેથી વિશેષાધિક વેદનીય કર્મને વહેંચી આપી નિજ આત્મપ્રદેશમાં **ક્ષીર નીરની** પેરે અથવા લોહ અગ્નિની પેરે તે કર્મવર્ગણાના સ્કંધો સાથે મળી જાય છે. કર્મદળીઆંની આ આઠ **ભાગની** કલ્પના અષ્ટવિધ કર્મબંધકો આશ્રયી સમજવી. અને, ૭ અને એકવિધ બંધકોને વિષે તેટલાજ **ભાગની** કલ્પના કરવી. પ્રકૃતિબંધ અને પ્રદેશબંધના હેતુ (મન, વચન અને કાયાના) યોગ જાણવા. સ્થિતિબંધ અને રસબંધના હેતુ ક્રોધાદિક કષાયો જાણવા. તેમજ વળી ૧સ્પૃષ્ટ, બદ્ધ, નિધત્ત અને નિકાચિત એ રીતે પણ ચાર પ્રકારનો બંધ શાસ્ત્રમાં કહેલો છે. (ઇતિ બંધવિચાર.)

(બંધતત્ત્વ નિરૂપણનામા ચતુર્થ અધ્યાય શબ્દાર્થઃ સંપૂર્ણ.)

આશ્રવોનો નિરોધ કરવો તે સંવર કહ્યો છે. સમિતિ, ગુપ્તિ, પરીષહ, યતિધર્મ, ભાવનાઓ અને ચારિત્રવડે કર્મપુદ્ગલ ગ્રહણ કરવાનો નિરોધ (અટકાવ) થવાથી તે સંવર સત્તાવન પ્રકારનો થાય છે. તેમાં

---

૧ છુટી સોયો, સુતરથી બાંધેલી સોયો, લોહના તારથી બાંધેલી સોયો અને કુટીને ટીપી નાંખેલી સોયોના દૃષ્ટાંતથી સ્પૃષ્ટાદિક ચારે જાણવા.

भवइ ॥ तत्थ इरियाईओ समिईओ पंच ॥ जोगनिग्गहरूवाओ गुत्तीओ तिण्णि ॥ खुहाइआ परीसहा वावीसं ॥ खंतिप्पमुहे दसविहे जइधम्मे ॥ अणिच्चयाइआओ दुवालस भावणाओ ॥ सामाइआइआइ पंच चारित्ताइं ॥

॥ इइ संवरतत्तनिरूवणो नाम समयसारस्स पंचमो अज्झाओ ॥ ५ ॥

अणुभूअरसाणं कम्मपुग्गलाणं परिसडणं निज्जरा ॥ सा दुविहा पण्णत्ता, सकामा अकामा य ॥तत्थ अकामा सव्वजीवाणं॥ तहाहि—एगिंदिआइआ तिरिआ जहासंभवं छेअभेयसीउण्हवासजंलग्गिछुहापिवासाकसंकुसाईहिं, नारगा तिविहाए वेअणाए, मणुआ छुहापिवासावाहिदालिद्दचारगनिरोहाइणा, देवा पराभिओगकिब्बि-

ઈર્યાદિક સમિતિ[1] પાંચ; મન, વચન, કાયાના યોગ (વ્યાપાર) નિગ્રહરૂપ ગુપ્તિઓ[2] ત્રણ; ક્ષુધાદિક પરીસહો બાવીસ; ક્ષમા પ્રમુખ યતિધર્મ દશવિધ; અનિત્યાદિક ભાવનાઓ બાર અને [3]સામાયકાદિ ચારિત્ર પાંચ.
(સંવરતત્ત્વ નિરૂપણનામા પંચમ અધ્યાય શબ્દાર્થઃ સમાસઃ)

ભોગવાઇ ગયેલા રસવાળા કર્મપુદ્ગલોનું પરિશાટન થવું (ખરી જવું) તે નિર્જરા કહેવાય છે. તે બે પ્રકારની ૧ સકામ, ૨ અકામ ભેદે કરીને જાણવી. તેમાં અકામ[4] નિર્જરા સર્વ જીવોને હોય તે આ રીતે—એકેન્દ્રિયાદિક તિર્યંચો યથાસંભવ છેદન ભેદન, શીત, તાપ, વર્ષાજળ, અગ્નિ, ક્ષુધા,

૧ ઈર્યા—ગમનાગમન, ભાષા, એષણા, આદાન, નિક્ષેપ અને મળોત્સર્ગ પ્રસંગે ઉપયોગ સહિત પ્રવર્તન.

૨ અસત્ યોગનો નિગ્રહ અને સત્ (કુશળ) યોગનું ઉદીરણ.

૩ સામાયિક, છેદોપસ્થાપનીય, પરિહાર વિશુદ્ધિ, સૂક્ષ્મ સંપરાય અને યથાખ્યાત.

૪ અકામ—ઈચ્છા વગર કષ્ટાદિ સહન કરતાં.

सिअत्ताइणा असायवेअणीअं कम्ममणुभविउं परिसाडिंति त्ति तेसिं अकामनिज्जरा॥सकामनिज्जरा पुण निज्जराहिलासीणं अणसण १ ओमोअरिआ २ भिक्खायरिआ ३ रसच्चाय ४ कायकिलेस ५ पडिसंलीणया ६ भेअं छव्विहं बाहिरं, पायच्छित्त १ विणय २ वेआवच्च ३ सज्झाय ४ झाण ५ विउस्सग्ग ६ भेअं छव्विहमब्भंतरं च तवं तवेंताणं

॥ इइ निज्जरातत्तनिरुवणो नाम समयसारस्स छट्ठो अज्झाओ ॥ ६ ॥

घाइचउक्कखएणं उप्पन्नकेवलनाणदंसणस्स कसिणकम्मक्खए मोक्खे पण्णत्ते॥खीणकम्माणो अ गउरवाभावाओ नाहो गच्छंति॥

તૃષા, ચાબુક અને અંકુશાદિવડે; નારકી (નરકના) જીવો ત્રણ પ્રકારની[1] વેદનાવડે; મનુષ્યો ક્ષુધા, તૃષા, આધિ, દારિદ્ર અને બંધીખાનાદિકવડે; અને દેવતાઓ પરવશતા અને કિલ્બિષપણાદિકવડે અશાતા વેદનીય કર્મને અનુભવી (ભોગવી) ખપાવે છે. તેથી તેમને અકામનિર્જરા જાણવી. સકામનિર્જરા તો અનશન[2], ઉણોદરી[3], ભિક્ષાચર્યા (વૃત્તિ સંક્ષેપ), રસત્યાગ, કાયક્લેશ (લોચાદિકવડે દેહદમન) અને પ્રતિસંલીનતા (કાચબાની પેરે અંગોપાંગને સંકોચી રાખવા) એ ૬ પ્રકારના બાહ્યતપ તથા પ્રાયશ્ચિત[4], વિનય, વૈયાવચ્ચ, સજ્ઝાય, ધ્યાન અને વ્યુત્સર્ગ[5] એ ૬ પ્રકારના અભ્યંતર તપને તપતાં નિર્જરાભિલાષીને સદા પામે.

(નિર્જરાતત્ત્વ નિરૂપણનામા ૫૯ અધ્યાય શબ્દાર્થ: સંપૂર્ણ:)

(જ્ઞાનાવરણાદિ) ચાર ઘાતિકર્મના (સર્વથા) ક્ષયવડે કેવળજ્ઞાન-દર્શન પામેલને સમસ્ત કર્મનો ક્ષય થયે મોક્ષ કહ્યો છે. ક્ષીણકર્માઓ ગૌરવ (ભા-

---

૧ નરકક્ષેત્રજન્ય, અન્ય ઉદીરિત અને પરમાધામી કૃત. ૨ ઉપવાસ છઠ્ઠ અઠ્ઠમાદિ. ૩ જરૂર કરતાં ઓછો આહાર કરવો તે. ૪ પાપ આલોચના (આલોયણ) ૫ દેહાદિક મમત્વ ત્યાગ.

एआणि सत्त तत्ताणि बंधंतब्भूआणं पुण्णपावाणं विभिन्नत्तविवक्खाए नवावि भणंति ॥ संखेवेणं वित्थरेण वा तेसिं अवबोहे सम्मन्नाणं ॥

॥ सिरिदेवानन्दसूरिइयं सत्ततत्तपगरणं संमत्तं ॥

બંધતત્ત્વમાં સમાવેશિત કરેલાં પુન્ય અને પાપને જુદાં ગણીએ તો ઉક્ત સાત તત્ત્વો (ને બદલે) નવતત્ત્વો પણ કહેવાય છે. સંક્ષેપે કે વિસ્તારે તે તત્ત્વોનો અવબોધ થવો તે સમ્યગ્જ્ઞાન કહેવાય છે.

॥ શ્રીદેવાનન્દસૂરિ રચિત સપ્તતત્ત્વપ્રકરણ શબ્દાર્થઃ સમાપ્ત ॥

॥ श्री गूर्जरभाषानुवादविभूषितं ॥

॥ कलिकालसर्वज्ञ-भगवत्पाद-श्रीमद-
दाचार्य-श्रीदेवानन्दसूरिप्रणीतं ॥

॥ सप्ततत्त्वप्रकरणयुगलम् ॥

॥ संस्कृतप्राकृतभाषामयः ॥

॥ चिरन्तनाचार्यवर्यप्रणीतः ॥

॥ भाषानुवादसमलङ्कृतः ॥

॥ श्रीनवतत्त्वसाहित्यसङ्ग्रहः ॥

Surya Prakash Prlting Press

॥ श्रीभाग्यविजयजीकृतं ॥

॥ श्रीनवतत्त्वस्तवनम् ॥

(दोधक–चतुष्पदिका छन्दोबद्ध.)

॥ परिशिष्ट नं. ८ (१२) ॥

(દુહા.) શ્રીઅરીહંતના પાય યુગલ, પ્રણમી પરમાણંદ; નવતત્ત્વ વિવરણ કહું, જે ભાખ્યા વીર જિણંદ. ॥ ૧ ॥ નવનિધાન ચક્રવર્તિના, જિમ ધન પાર ન હોય; તેમ નવ તત્ત્વ વિચારનો, પાર ન પામે કોય. ॥ ૨ ॥ નવ નંદે નવ ડુંગરી, કનક તણી જ● નિધ; તેમ નવ તત્ત્વ વિચારણા, રાખો હઈડા સનિધ. ॥ ૩ ॥ ગિવા નવ ગ્રૈવેક છે, લોક નાલ બ્રહ્માંડ; મુખ મંડળ કંઠે ધરે, તત્ત્વ નવનીજ (ત) પિંડ. ॥૪॥ નવ વાડ રક્ષા કરો, બ્રહ્મચર્ય નિજ બ્રહ્મ; તિમ નવ તત્ત્વજ રાખજો, વિનય મૂલ જિન ધર્મ. ॥ ૫ ॥ (ચોપાઈ.) શ્રીપાસ જિનેશ્વર પ્રણમી પાય, સદ્ગુરૂ દાનતણે સુપસાય, નવતત્ત્વનો કહું વિચાર, સાંભલજો ચિત્ત દઈ નરનાર ॥૧॥ જીવ અજીવ,–પુણ્ય–પાપજ–જોય, આશ્રવ–સંવર–નિર્જરા હોય; બન્ધ, મોક્ષ,–નવ તત્ત્વ એ સાર, હવે કહું એહનો વિસ્તાર. ॥૨॥ જીવતત્ત્વ ચેતન લક્ષણ જાણ, ચઉદ ભેદ એહના પરમાણ; અજીવ અચેતન લક્ષણ જોય, ચોદ ભેદ એહના પણ હોય. ॥ ૩ ॥ પુણ્ય કર્મ શુભ કર્મનો સંચ, બેંતાલીસ ભેદે તેહનો સંચ; પાપ કર્મ અશુભ કર્મનો ઉદે, બ્યાશી ભેદે જિનવર વદે ॥ ૪ ॥ આશ્રવ

તત્ત્વ કર્મ આવવાનો ઠાંમ, બેંતાલીશ ભેદે તે તામ; સંવર તત્ત્વ આશ્રવ રૂંધવો, સતાવન ભેદે સંસ્તવ્યો. ॥ ૫ ॥ નિર્જરા તત્ત્વ ખપાવે તામ, બારે ભેદે તે અભિરામ; બંધ તત્ત્વના ચાર પ્રકાર, દેવ નર તિરિ નરક વિચાર. ॥ ૬ ॥ મોક્ષતત્ત્વ કર્મ ક્ષય કરી જાય, નવ ભેદે તેહજ કહેવાય; બસે છોંતેર ભેદ વખાણ, શ્રાવક તે જે એહના જાણ. ॥ ૭ ॥ (જીવતત્ત્વ.) ચેતન લક્ષણ એક પ્રકાર, ત્રસથાવર દોય વિધ સાર; ત્રણ વિધ પુરૂષ સ્ત્રી નપુંસકે, સુર નર તિરિ નારકી ચૌ થાનકે ॥ ૮ ॥ પાંચ પ્રકારે જીવજ કહું, એકેંદ્રિ બેઇંદ્રિય લહું; તેઇન્દ્રિય ચૌરેંદ્રિય સાર, પંચેંદ્રિયના બહુ પ્રકાર. ॥ ૯ ॥ ષડ્ વિધ પૃથ્વી અપ્ તેઊકાય, વાયુ વનસ્પતિ છઠ્ઠી ત્રસકાય; પાંચસે ત્રેસઠ ભેદે જીવ, જિનવરજી ભાખે સદીવ. ॥ ૧૦ ॥ બે ભેદે એકેદ્રિય જોય, સુક્ષ્મ બાદર એ બે હોય; સંજ્ઞી અસંજ્ઞી પંચેંદ્રિય કહ્યા, ગુરૂ વચને આગમથી લહ્યા ॥ ૧૧ ॥ બેઇંદ્રિ તેઇંદ્રિય સાર, ચૌરેંદ્રિ એ સાત પ્રકાર; એ સાતે પર્યાપ્તા કહ્યા, સાતે ઈમ અપર્યાપ્તા લહ્યા. ॥૧૨॥ પર્યાપ્તા તે કહીએ જેહ, પર્યાપ્તિ પૂરી કરે એહ; અપર્યાપ્તા પૂરી નવી કરે, ચોથી પર્યાપ્તિ કીધા વિણ મરે ॥ ૧૩ ॥ એ છે જીવના ચૌદ પ્રકાર, ધારે સમ્મદિટ્ઠિ નરનાર; જીવ જાણ્યા વિના સમકીત નહિ, એહુવી વાત જિનવરે કહી. ॥ ૧૪ ॥ હવે કહું પર્યાપ્તિ જ્ઞાન, જેણે દ્વારે આવે વિજ્ઞાન; સંસારી જીવને પર્યાપ્તિ કહી, સિદ્ધ જીવને પર્યાપ્તિ નહિ. ॥૧૫॥ આહાર પર્યાપ્તિ પહેલી જાણ, શરીર પર્યાપ્તિ બીજી વખાણ; ઇંદ્રિય પર્યાપ્તિ ત્રીજી કહી, શ્વાસોશ્વાસ એ ચોથી લહી. ॥ ૧૬ ॥ ભાષા પર્યાપ્તિ પાંચમી સહી, મનઃ પર્યાપ્તિ છઠ્ઠી લહી; એકેંદ્રિયને પર્યાપ્તિ ચાર, આહાર શરીર ઇંદ્રિય ઉદાર. ॥ ૧૭ ॥ શ્વાસોશ્વાસ એ ચારે જાણ, વિગલેંદ્રિયને પાંચ પ્રમાણ; પાંચમી ભાષા તે વધી સાર, સંજ્ઞીને મનનો વિસ્તાર. ॥ ૧૮ ॥ એકેંદ્રિયને ચારજ પ્રાણ, સ્પર્શેંદ્રિય ને કાયબલ જાણ; શ્વાસોશ્વાસ અને આઉખો, પ્રાણ ચાર એમજ ઓળખો.

એ નવ પુણ્ય ઉપજવાના ઠામ, તેહનાં કહ્યાં જુજુઆ નામ; પુણ્ય ભોગવવાનો કહું પ્રકાર, બેતાલીશ ભેદે તે સાર. ॥ ૩૪ ॥ સાતા વેદની સુખ જેહુથી થાય, ઉંચ ગોત્ર ધુર આસન લહેવાય; મનુષ્ય ગતિ મનુષ્યાનુપૂરવી, ગતિ જાતો નહિ ભુલો ભમી. ॥ ૩૫ ॥ દેવગતિ દેવાનુપૂર્વિ જાણ, પંચેંદ્રિય જાતિ પ્રમાણ; ઔદારિક શરીર મનુષ્ય તિર્યંચ, વૈક્રિય દેવતા નારકી સંચ. ॥ ૩૬ ॥ આહારક ચઉદપૂર્વિને હોય, તેજસ આહાર પચાવે સોય; કાર્મણ તે કોઠાળારૂપ, ઔદારિક અંગોપાંગ સ્વરૂપ. ॥ ૩૭ ॥ વૈક્રિય અંગોપાંગ શુણું, આહારક અંગોપાંગજ ભણું; વજ્ર રૂષભ નારાચ સંઘયણ, જિનજીનાં એ સાચા વયણ. ॥ ૩૮ ॥ વજ્ર કહેતાં ખીલી જાણ, રૂષભ તેહ પાટોજ વખાણ; નારાચ બેહુ પાસે મર્કટ બંધ, પ્રથમ સંઘયણ એણી પરે સંધ. ॥ ૩૯ ॥ વામઢિંચણથી જમણો ખભો, દાહિણ ઢિંચણથી ડાબો ખભો; મસ્તક અંગથી પલાઠી અંત, જમણા ઢિંચણથી ડાબો ઢિંચણ જંત. ॥૪૦॥ સમ ચોરસ કહિએ સંસ્થાન, ચિહું ભાગે એ સરિખો માન; શુભ વર્ણ રાતો પીળાદિક કહ્યો, શુભ રસ તે મધુરાદિક લહ્યો ॥૪૧॥ શુભ ગંધ કપુર ચંપાદિક જેહ, શુભ સ્પર્શ સુંવાલો તેહ; અગુરૂ લઘુ ભારે હળવું નહિ, પરાઘાત તે અન્ય સહે (જીપે) નહિ. ॥ ૪૨ ॥ શ્વાસોશ્વાસ સુખે લેવાય, ચોવીશમો તે એ કહેવાય; આતપ તે સુર્યની પરે, ઉદ્યોત તે અજવાળું કરે. ॥ ૪૩ ॥ નિર્માણ કર્મ તે સૂત્રધાર, અંગોપાંગ રૂડા આકાર; રૂડી ગતિ હંસ સરીખી જાણ, ત્રસ શક્ત ચાલવાની આણ. ॥ ૪૪ ॥ બાદર આવે દૃષ્ટિગોચરે, પર્યાપ્તો પર્યાપ્તિ પૂરી કરે; પ્રત્યેક શરીરે એકજ જીવ જોય, સ્થિર નામે અંગોપાંગ નિશ્ચલ હોય. ॥ ૪૫ ॥ શુભ નાભિ ઉપરી રૂડો ભણું, સુભગ તે લોકને સોહામણું; સુસ્વર બોલે મીઠે સ્વરે, આદેય વચન જે પ્રમાણજ કરે. ॥ ૪૬ ॥ જસ કર્મ જેહનો જસ બોલાય, સુર નર તિરિ આયુ બંધાય; તીર્થંકર નામ કર્મ જે જાણ, એ ભેદ બેંતાળીશ પુણ્ય પ્રમાણ. ॥ ૪૭ ॥ (પાપતત્ત્વ—દુહા.)

ં તત્ત્વ હવે સાંભળો, પાપ તણો ઉદય એહ; બ્યાશી ભેદ
વરે કહ્યા, મન (તિ) શું ધારો તેહ. ॥ ૪૮ ॥ મતિ શ્રુત
ધિ મનઃપર્યવ, કેવળ જ્ઞાન એ પંચ; આવરણ ઢાંકતાં હોય
પાપ તણા ફલ સંચ. ॥ ૪૯ ॥ (ચોપાઇ) દાનાંતરાયે
ન દેવાય, લાભાંતરાયે લાભ નવો થાય; ભોગાંતરાય છતે
ા વિયોગ, ઉપભોગાંતરાયે નવી નવી યોગ ॥ ૫૦ ॥ હવે કહું
ીર્ય અંતરાય, બળ પરાક્રમ નવી ફોરવાય; ચક્ષુ દર્શનાવરણે
નવી હોય, અચક્ષુ દર્શનાવરણે ઇંદ્રો બલ નવી જોય. ॥૫૧॥
ધિ દર્શનાવરણે અવધિ નવી નીપજે, કેવલ દર્શનાવરણે કેવળ
સંપજે; સુખે જાગે તે નિદ્રા જોય, કષ્ટે જાગે તે નિદ્રાનિદ્રા
. ॥ ૫૨ ॥ બેઠા નિદ્રા આવે જેહ, પ્રચલા નિદ્રા કહીએ
; વાટે ચાલતાં ઉંઘતો જાય, પ્રચલા પ્રચલા તે કહેવાય. ॥૫૩॥
ા માંહે કરે સર્વ કામ, થીણદ્ધી નિદ્રા તેહનું નામ; નીચ
ત્ર તે નીચી જાત, અસાતાવેદની પામે ઘાત. ॥૫૪॥ મિથાત્વ
માને કુદેવ, કુધર્મ કુગુરૂની કરે સેવ; હાલ્યા ચાલ્યાની શક્તિ
હોય, થાવરપણું તે કહિએ સોય. ॥ ૫૫ ॥ દૃષ્ટિ ગોચરે ન
વે જીવ, તેહ કહીએ સૂક્ષ્મ સદીવ; પર્યાપ્તિ પૂરી નવી હોય,
પર્યાપ્તો તે કહીયે સોય. ॥ ૫૬ ॥ એક શરીરે જીવ અનંત,
ધારણ તે કહીએ જંત; દાંત હાડ અંગ હાલે ઘણો, પાપ ઉદય
અથિરજપણો. ॥ ૫૭ ॥ નાભી ઉપર પાડુઓ આકાર, અશુભ-
ું તે પાપ પ્રકાર; ભુંડા બોલે લોક સહુ કોય, દુર્ભાગ્યપણું તે
હે હોય. ॥ ૫૮ ॥ સ્વર બોલે જે અસુહામણો, પાપ ઉદય તે
વરપણો; વચન ન માને જેહનો કોય, અનાદેય વચન એહજ
ય. ॥ ૫૯ ॥રૂડું કરતાં જસ ન બોલાય, અપજશપણું તેહિજ
હેવાય; નરકગતિ નરકાનુપૂર્વિ, નરક આયુ એ પાપ અનુ-
ી ॥ ૬૦ ॥ ક્રોધ, માન, માયા, લોભજ જાણુ, સંજ્વલનો એ
ક્ષ પ્રમાણ; ક્રોધ, માન, માયા, લોભ વિચાર, પ્રત્યાખ્યાની માસજ
ર. ॥ ૬૧ ॥ ક્રોધ, માન, માયા ને લોભ, વરસ એક લગે

એહનો યોગ; અપ્રત્યાખ્યાની એ કહેવાય, પાપ ઉદય ત્યારે નવી જાય. ॥ ૬૨ ॥ ક્રોધ, માન, માયા ને લોભ, જીવિતવ્ય લગે એ- હીજ થોભ; અનંતાનુબંધી એહિજ ચાર, પાપ ઉદયે રોલે સંસાર. ॥ ૬૩ ॥ હાસ્ય રતિ અરતિ ભય શોક, છઠ્ઠો તે દુગંછા થોક; પુરૂષ સ્ત્રી નપુંસક વેદ, ગતિ તિર્યંચ એકસઠમો ભેદ. ॥ ૬૪ ॥ તિર્યંચની અનુપૂર્વિ જાણુ, એકેંદ્રિય તે પાપ પ્રમાણુ; બેઇંદ્રિય તે- ઇંદ્રિય સહિ, ચૌરિંદ્રિય તે પાપપ્રકૃતિ કહી. ॥ ૬૫ ॥ કુત્સિત ગતિ રાસભની જાણુ, ઉપઘાત પડજીભી નાણુ; વર્ણ, ગંધ, રસ, સ્પર્શ વિચાર, એ પામે તે અશુભ અસાર. ॥૬૬॥ પાટો, બેહુ દિશે મર્કટબંધ, રિષભ નારાચ સંઘયણુ સંધ, બિહુ દિશી મર્કટ- બંધ ખીલી નહિ, નારાચ સંઘયણુ એ વાતજ કહી. ॥ ૬૭ ॥ એક દીશી મર્કટબંધજ હોય, અર્ધ નારાચ સંઘયણુ એ જોય, કીલિકા ખીલી વળી જોય, છેવટ્ટું સંધી લગાડી હોય. ॥ ૬૮ ॥ નાભિ ઉપર રૂડો લહો, નિગ્રોહ સંઠાણુ ઇણી પરે લહો. નાભિ નીચે તે રૂડો જાણુ, ઉંચે ભુંડો તે સાદિ સંઠાણુ ॥ ૬૯ ॥ વામન સંઠાણુ એણી પરે જોય, મસ્તક ગ્રીવા હાથ પગ હોય, કુબ્જ પુંઠ ઉદર અસાર, એકાશીમો પાપ વિચાર. ॥ ૭૦ ॥ સઘળાં અંગોપાંગ કુરૂપ, હુંડકનો એ કહ્યો સ્વરૂપ, બાશી ભેદ તે પાપના જોય, સમ્યગ્દૃષ્ટિ તે છાંડે સોય. ॥૭૧॥ (આશ્રવતત્ત્વ.—દુહા.) શ્રીજિનવરજી એ ભાષિયા, પ્રશ્નવ્યાકરણ મોઝાર; પાપ આવે જેણે થાનકે, તેહના પંચ પ્રકાર. ॥૭૨॥ ભેદ બેંતાલીસ જે કહ્યા, સૂત્ર- માંહિ વિસ્તાર; સમકિત ધારી તે સહિ, જાણે એહ વિચાર. ॥૭૩॥ (ચોપાઈ.) ઇન્દ્રિય પાંચ તે જિનવરે કહી, પાપ આવે તિણે કરી સહી; ક્રોધ, માન, માયા, લોભ એ ચાર, પ્રાણાતિપાત જીવનો સંહાર. ॥ ૭૪ ॥ મૃષાવાદ જૂઠો ઉચ્ચરે, અદત્તાદાન તે ચોરી કરે, મૈથુન જે પરસ્ત્રીની સેવ, પરિગ્રહ ઉપર મન નિત્યમેવ. ॥ ૭૫ ॥ મન, વચન, કાયાના જોગ, વિપરીતપણે વર્તાવે લોગ; કાયા અજયણાયે

ર તેહ; કાયિકી ક્રિયા કહીએ એહ. ॥ ૭૬ ॥ હલ, ઊખલ,
, કોદાલ, અધિકરણ ક્રિયા એહિજ ચાલ; જીવ અજીવ ઉપર
રીસે, પાઓસિયા ક્રિયા તે નિશદિસ ॥ ૭૭ ॥ પરિતાપની
તે પરે, પર આપણુને પીડા કરે; પ્રાણાતિપાતકી જીવનો
, આરંભીયા કરસણ પ્રકાશ. ॥ ૭૮ ॥ અનેક પદાર્થ ઉપર
ા સહી, પરિગ્રહીયા ક્રિયા તે કહી; માયાવત્તિયા ક્રિયા જાણ,
ી વંચના કરે અજાણ. ॥ ૭૯ ॥ મિથ્યા દર્શન વત્તિયા હેવ,
ર કુદેવની કરે સેવ; અપચ્ચખાણ પચ્ચખાણ નવી ધરે, સ્ત્રી
સા દષ્ટિકી કરે. ॥ ૮૦ ॥ પુષ્ટિકી ક્રિયા ઇમ ઉચરે, ભલો
દેખી રાગ દ્વેષજ કરે; પાડુચ્ચિયા ક્રિયા તે કહેવાય. કોણ
ી વસ્તુ દેખી ન જાય. ॥ ૮૧ ॥ સામંતોવણીયા ક્રિયાપા-
ઠામ ઉઘાડાં રાખ્યા થકી; નેસત્થીઆ અન્ય પાસે શસ્ત્ર ઘડાય,
ત્થિયા પોતે શસ્ત્ર કરાય. ॥ ૮૨ ॥ જીવ અજીવ વિણસે અ-
, આણવાણિયા ક્રિયા કહેવાય; વિયારણીયા ક્રિયા તે જાણ.
અજીવ વિદારે આણ. ॥ ૮૩ ॥ જમતાં ભાણામાં માખી મરે.
ભોગ ક્રિયા તે ધરે; જીણ કીધે લોકમાં ભુંડો થાય, અણવકંખ
કહેવાય. ॥ ૮૪ ॥ અન્ય પાસે જે પાપ કરાય. અનાપયોગ
લગાય; ઘણા જણનો મન એકીજ થાય, સામુદાયિકી ક્રિયા
ાય. ॥ ૮૫ ॥ મિત્રાદિ અર્થે જે કરે કર્મ, પિજ્જવત્તિયા
નો મર્મ; અણબોલે ક્રિયા બંધાય, દ્વેષવત્તિયા તે કહેવાય.
૬ ॥ ઈર્યાપથકી ક્રિયા વિચરંતા જોય. [illegible] ક્રિયા
હોય; ભેદ બેંતાળીશ આશ્રવના કહ્યા, ગુરુવચને [illegible]
. ॥ ૮૭ ॥ (સંવરતત્ત્વ—દુહો) ભેદ બીશ સંવરના [illegible]
[illegible]
ર. ॥ ૮૮ ॥ ભેદ સત્તાવન હવે [illegible]
[illegible] ॥ ૮૯ ॥ (ચોપાઈ)
[illegible]

વચને આગમથી લહ્યા ॥ ૧૭૪ ॥ ખાંતિ ક્ષમા જે ક્રોધ નવી કરે, માર્દવપણું તે અભિમાન ધરે; આર્જવપણું કપટ નવી કરે, સરળપણાનો ચિત્તજ ધરે ॥ ૧૭૫ ॥ મુક્તિ તે લોભનો પરિહાર, તપ દુભેદે કહ્યો સાર; સંયમ સત્તર ભેદે આણ, સત્ય સાચો બોલે તે જાણ ॥ ૧૭૬ ॥ જીણ ક્રિયાએ કર્મ લાગે નહિ, શૌચપણું તે કહીએ સહિ; અકિંચનપણે ધન ન રખાય, નવ વાડ સહિત બ્રહ્મચર્ય કહેવાય ॥ ૧૦૭ ॥ દશવિધ યતિધર્મ કહ્યા સાર, ચાલીશમો એ સંવર દ્વાર; પ્રથમ અનિત્ય ભાવના કહી, બીજી અશરણ ભાવના લહી. ॥ ૧૦૮ ॥ સંસાર ભાવના ત્રીજી જાણ, ચોથી એકત્વ ભાવના પ્રમાણ; પાંચમી અન્યત્વ ભાવના સુણો, અશુચિ ભાવના છઠી સુણો ॥ ૧૦૯ ॥ આશ્રવ ભાવના કહી સાતમી, સંવર ભાવના લહીએ આઠમી; નવમી નિર્જરા ભાવના માન, દશમી લોક ભાવના જાણ. ॥ ૧૧૦ ॥ બોધિ ભાવના અગ્યારમી કહું, ધર્મ ભાવના બારમી લહું; (બાર પ્રકારે ભાવના કહી, પાંચ પ્રકારે ચારિત્ર લહી) સામાયિક ચરિત્ર પહેલો કહ્યો, છેદોપસ્થાપનીય બીજો લહ્યો ॥ ૧૧૧ ॥ પરિહાર વિશુદ્ધિ ત્રીજો જાણ, સૂક્ષ્મ સંપરાય ચોથો વખાણ; યથાખ્યાત ચારિત્ર પાંચમો કહ્યો, સંવર ભેદ સત્તાવન લહ્યો. ॥ ૧૧૨ ॥ સત્તાવન ભેદે સંવર દ્વાર, શ્રાવક તે ધારે નિરધાર; છ ભેદે તપ બાહ્યજ કહ્યો; (નિર્જરાતત્ત્વ) છ ભેદે અભ્યંતર તપ લહ્યો. ॥ ૧૧૩ ॥ બારે ભેદે નિર્જરા સાર, પાળે તે ઉતરે ભવ પાર; અણસણ છઠ અઠમાદિ કરે, ઉણોદરી પેટ પુરો નવી ભરે. ॥ ૧૧૪ ॥ વૃત્તિ સંક્ષેપ કહ્યો એ સાર, સચિત્ત દ્રવ્યનો કરે પરિહાર; રસત્યાગ જે આંબિલ કરે, કાયક્લેશ આતાપના ધરે. ॥ ૧૧૫ ॥ અંગોપાંગ સંવરીને રહ્યા, સંલીન તપ તે ઇણી પરે કહ્યા; દૂષણ લાગે પ્રાયશ્ચિત્ત કરે, જ્ઞાન ગુરુનો વિનયજ કરે. ॥ ૧૧૬ ॥ ગુરૂને આણી આપે આહાર, વૈયાવચ્ચ તપ કહીયે સાર; મન વચન કાય રાખી ઠાય, પંચ પ્રકારે કરે સજ્ઝાય. ॥ ૧૧૭ ॥ દ્વાદશ ધ્યાન ધર્મ ધ્યા-

જ્ઞાન દર્શન ચારિત્ર આવરે, વારે સુખ દુઃખ અનુસરે. ॥ ૧૩૨॥ પ્રાયે તે પ્રકૃતિ બંધનો કહ્યો, પ્રકૃતિ સ્વકર્મ સ્વભાવ સંગ્રહ્યો; બીજી સ્થિતિ રહેવાનું આય, નાણુ દર્શના વરણી વેદની અંતરાય. ॥ ૧૩૩ ॥ તિસ કોડાકોડી સાગર વિશાલ, તેત્રીશ સાગર આયુનો કાળ; વીશ કોડાકોડી નામ ગોત્રનું આય, સિત્તેર કોડાકોડી મોહની કહેવાય. ॥ ૧૩૪ ॥ જઘન્ય વેદની મુહુર્ત બાર, નામ ગોત્રને આઠ વિચાર; સ્થિતિ થોડી બીજા કર્મતણી, અંતર મુહુર્ત પ્રમાણુ લઘુ ગણી. ॥ ૧૩૫ ॥ ત્રીજું અશુભ કર્મ રસ લિંબ, શુભ કર્મ રસ સાકર ટીંબ; કર્મતણો દળ ચોથો પ્રદેશ, એકઠા રહે હુલવા લવલેશ. ॥ ૧૩૬ ॥ સોવન આવળિસમ શુભ કર્મ, લોહ સમાન લહીએ અશુભ કર્મ; બંધતત્વ એ ,ચાર પ્રકાર, મત બાંધો કોઈ નરનાર. ॥ ૧૩૭ ॥ (મોક્ષતત્વ) મોક્ષતત્ત્વ નવમો એ દ્વાર, તેહ તણો હવે કહું અધિકાર; સકલ કર્મ તણો ક્ષય કરી, જીવ રહે તીહાં સુખ અનુસરી. ॥ ૧૩૮ ॥ લોકાગ્રભાગે તે રહે, નાસ્તિક હોય તે નવી સદ્દહે; તેહને મોક્ષ થાપવા ભણી, પહેલો ભેદ કહ્યો ત્રીભુવન ધણી. ॥ ૧૩૯ ॥ (છતો પદ મોક્ષજ છે સહી, આકાશ કુસુમની પરે નહીં;) મોક્ષ પદારથનો એહ મતો, એક પદ નામ માટે છે છતો; જે જે એક પદ તે છે સહિ, જેમ જગજીવની દયા કહી. ॥ ૧૪૦ ॥ બે પદ નામ પદારથ જેહ, કેટલા સત્ય અસત્ય હોય તેહ; શ્રીનંદન જીમ હસ્તિ દંત, રાજપુત્રને લક્ષ્મી કંત. ॥ ૧૪૧ ॥ વૃક્ષ કુસુમ અને મૃગ શિંગ, એ બેહુ શબ્દ છતાં સરગંગ; બે શબ્દ નામ અછતા જેહ, શશસિંગ વંધ્યા પુત્રજ તેહ. ॥૧૪૨॥ કુરંગમસિંગને રાસભસીંગ, પાડા ગાભણો કરહાસીંગ; આકાશ કુસુમ સંજોગી નામ, એહનો કિહાંય ન દીસે ઠામ ॥ ૧૪૩ ॥ તેમ એક પદ નામ મોક્ષ નિઃસંદેહ. છે નિશ્ચે મ ધરીશ સંદેહ; વગી માર્ગણા દ્વારે કરી, મોક્ષ પ્રરૂપણા કરૂં તે ખરી. ॥ ૧૪૪ ॥ બીજો ભેદ મોક્ષનો જેહ, કોણ કોણ જીવ લહે પણ તેહ; માનવપણે પામે મુગતિ,

પારિણામિક ભાવ એ જાણવો, જાણીને સમકિત આણવો; સમકતી પામે સુખ અનંત, એણીપરે ભાખ્યો શ્રી ભગવંત ॥૧૬૦॥ અલ્પ બહુત્વ તે સિદ્ધ તણા, ક્રિયા થોડા ને ક્રિયા ઘણા; નપુંસક સિદ્ધ તે થોડા જાણ, અસંખ્યાત ગુણ સ્ત્રી સિદ્ધ વખાણ. સ્ત્રી સિદ્ધથી પુરૂષજ કહ્યા. અસંખ્યાત ગુણ અધિકા લહ્યા; એક સમય સિદ્ધ કેટલા થાય, તે પણ વાત કહી જિનરાય. ॥ ૧૬૨॥ દશ નપુંસક સિદ્ધજ જાણ. વીશ હોય સ્ત્રી સિદ્ધ પ્રમાણ; એકસો આઠ પુરૂષજ કહ્યા, જિનવર વચને આગમથી લહ્યા. ॥ ૧૬૩ ॥ બસે છહોતેર બોલનો સાર, આગમથી કીધો વિસ્તાર; નવતત્વની ચોપાઇ એહ, ભણે ગણે સુખ પામે તેહ. ॥ ૧૬૪ ॥ શ્રી તપાગચ્છ તણા શણગાર, શ્રી વિજયપ્રભુ સૂરિ ગણધાર; તાસ પાટે બિરાજે સાર, શ્રી ઉદયવિજય ઉપાધ્યાય હિતકાર. ॥૧૬૫॥ તાસ શાસનમાંહે શોભતા, શ્રી મણીવિજય પંડિત છતા; તાસ શિષ્ય ભાગ્યવિજયજી એ કહ્યા. એહ બોલ સિદ્ધાંત થકી સંગ્રહ્યા ॥૧૬૬॥ સંવત સત્તર છાસઠો ઉલ્લાસ, નગર પાટણ રહ્યા ચોમાસ; ભાગ્યવિજયજી એ વિનતિ કરી, સંઘ સમક્ષ સૌ ચિતમાં ધરી. ॥૧૬૭॥

श्री भाग्यविजयजीकृतं नवतत्त्वस्तवनं ॥

॥ संपूर्णम् ॥

॥ १ ॥ આશ્રવના બેંતાલીશ ભેદ તે ભાવીયે લ०, સંવરના સત્તાવન ચિત્તમાં લાવીયે લ० ॥ બાર ભેદ છે નિર્જરા કર્મને નીર્જરે લ०, જેહથી પ્રાણી મોક્ષરમણી સુખને વરે લ० ॥ ૨ ॥ બંધ તત્ત્વના ચાર તે બંધને તોડીયે લ०, મોક્ષ તત્ત્વના નવ તે સુખેથી જોડીયે લ० ॥ સર્વ મળી નવ તત્ત્વના ભેદ તે જાણજો લ०, બસેંને છોંતેર મનમાં આણીયે લ० ॥ ૩ ॥ તેહમાં બાણું અરૂપી ભેદ તે સુખ કરૂ લ०, એકસો ચોરાસી રૂપી કહે તે જિનવરૂ લ० ॥ ડુંગર ગુરૂના ધ્યાનથી સુખને અનુસરે લ०, વિવેક કહે ભવિ લોક કે ભવસાયર તરે લ० ॥ ૪ ॥

(દુહા) પ્રથમ જીવતત્ત્વના, ભેદ કહું હિતકાર ॥ વિવરીને તે વર્ણવું એક એક સુખકાર. ॥ ૧ ॥

॥ ઢાલ ૨ જી ॥ (નદી યમુનાકે તીર ઉડે દોય પંખીયાં) એ દેશી. એકે ભેદે કહ્યો જીવ દુવિધ ભેદે વળી, ત્રણ પ્રકારે જાણ ચઉવિહ કહે કેવલી ॥ પંચ ષટ્ વિધ જીવ છે છએ ભાખીયા, અરિહા જિનવર એહ કે મુખથી દાખીયા ॥ ૧ ॥ ચેતના લક્ષણ જીવ તે એટલે એક છે, ત્રસ અને બીજો સ્થાવર ઇહાં નહી ભેદ છે ॥ સ્ત્રી વેદ પુરૂષ નપુંસક ત્રણે વિધ એ સહી, દેવગઈ મનુષ્ય તિર્યંચ નારકી કહી ॥ ૨ ॥ પાંચ પ્રકારે જીવ પંચેન્દ્રિય પરખીયે છ પ્રકારે જીવ છ કાયને નિરખીયે ॥ ઇંદ્રિય ૭ ભેદે જીવ ધારો તુમ એક મના, આગલે દશ દશ પ્રાણ કહે ત્રિભુવન જના ॥ ૩ ॥ પાંચ ઇન્દ્રિય ત્રણ બલશ્વાસોશ્વાસ આઉખું, એ દશ પ્રાણને હોય વિવરી કહું પારખું ॥ એકેન્દ્રિય પ્રાણ ચાર બે ઇંદ્રિય છ કહ્યા, તેઇન્દ્રિય સાત જાણ ચઉરિન્દ્રિય આઠ લહ્યા ॥ ૪ ॥ અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયને નવ સંજ્ઞી દશ ધારજો, એહ વિના અવર ન હોય સંદેહ મન વારજો ॥ હવે એકેન્દ્રિય જે સૂક્ષ્મ બાદર હોય છે, પંચેન્દ્રિય સંજ્ઞી અસંજ્ઞિ દોય ભેદે જોય છે ॥ ૫ ॥ બેઇન્દ્રિય તેઇંદ્રિય ચૌરિંદ્રિય જાણજો એ સાતે ભેદ હોય કે શુભ મન આણજો ॥ પજ્જ અપજ્જ દોય ચઉદ ભેદ જીવના, ધારો ચિત્તમાં

એહકે ભવિજન એક મના ॥ ૬ ॥ આહાર શરીરે ઇન્દ્રિય શ્વાસ વચન સહી, મનની છઠી જાણ એકેન્દ્રિય ચઉ કહી બિતી ચઉરિંદ્રિય અસન્નીને હોયે પાંચએ ષટ્ સંજ્ઞિને જાણ વિવેક કહે સાંચએ ॥ ૭ ॥

(દુહા) જીવ તત્ત્વ પૂરણ થયો, હવે અજીવ વિચાર ॥ ભિન્ન ભિન્ન કરીને કહું, સાંભળજો નરનાર ॥ ૧ ॥

॥ ઢાલ ૩ જી ॥ (વીરજીરે વચને અમૃતરસ ઝરે) એ દેશી. ધર્માસ્તિકાય દેશ પ્રદેશ છે રે તિમ અધર્માસ્ત રે કાય ॥ એહના પણ ત્રણ ભેદ કહ્યારે, એમ આકાશના ત્રણ થાય ॥ ૧ ॥ ભવિ તુમે જાણજોરે અજીવ તત્ત્વનેરે (આંકણી) એ ત્રણેના નવ ભેદ સુંદરૂં રે, દશમો ભેદ છે કાલ ॥ ખંધ દેશ પ્રદેશ પરમાણુ રે, અજીવના ચઉદ કહ્યા સુવિલાસ ॥ ૨ ॥ ભ૦ ॥ ધર્માસ્તિ અધર્માસ્તિ પુદ્ગલારે, આકાશ કાલ સુવિહાણ ॥ એ પાંચ અજીવ જિન કહ્યારે, કહ્યા કહ્યા ત્રિભુવન ભાણ ॥ ૩ ॥ ભ૦ ॥ ચલણ સ્વભાવ ધર્માસ્તિકાયનોરે, અધમસ્તિ સ્થિર ઠાણ ॥ અવકાશ આપે પુદ્ગલ જીવનેરે હવે પુદ્ગલનાં ચાર વિનાણ ॥ ૪ ॥ ભ૦ ॥ ખંધ દેશ પ્રદેશ પરમાણુંઓરે, પુદ્ગલના ચાર ભેદ ॥ હવે આવલિકા ભેદ તમે સહોરે, અસંખ્ય સમય આવલી ભેવ ॥ ૫ ॥ ભ૦ ॥ એક ક્રોડને સડસઠ લાખ છે રે, ઉપર સીતોત્તર સહસજ જોય ॥ બસેં સોલ આવલિકા કહારે, એટલી આવલી એક મુહૂર્ત્ત હોય ॥ ૬ ॥ ભ૦ ॥ ત્રીસ મુહૂર્ત તે દીવસ રાત્રી કહીરે, પન્નર અહોરાત્રી એકજ પક્ષ ॥ બે પક્ષે એક માસજ ભાવીયેરે, બારમાસે એકજ વર્ષ ॥ ૭ ॥ ભ૦ ॥ એહવે વર્ષે હવે પૂર્વ કહુંરે, સીતેર લાખ કોડી વરસ જે ભાવ ॥ છપ્પન સહસ કોડી વરસ માન કહું રે, પૂરવ એટલે વર્ષે થાય ॥ ૮ ॥ ભ૦ ॥ અસંખ્યાતે પૂર્વે એક પલ્યોપમ જાણીયેરે, દશ કોડા કોડી સાગર એક ॥ સાગર દસ કોડા કોડી ઉત્સર્પિણી રે, અવસર્પિણી કોડા કોડી છેક ॥ ૯ ॥

भ० ॥ वीश कोडा कोडी सागर कालचक्र छे रे, काल अनेक (नंत) पद्गल परावर्त्त जाणु ॥ डुंगर गुरुना पद शुभ ध्यानथीरे, नित नित विवेक लहे कल्याणु ॥ १० ॥ भ० ॥

(दुहा) पुण्य तत्त्व तणा कहुं, भेद बेंतालीश जेह ॥ एकमना थई सांभलो, आणी अधिक स्नेह ॥ १ ॥

॥ ढाल ४ थी ॥ साहेबजी श्री विमलाचल भेटीये हो लाल ए देशी.) साहेबजी बेंतालीश भेद पुण्यतत्त्वना हो लाल, शाता वेदनीय उच्च गोत्र सा० ॥ सा० मनुष्य गति मनु आनुपूर्वी हो लाल, चार भेद ए युक्त. सा० ॥ पुण्य तत्त्व हवे सांभळो हो लाल (ए आंकणी) ॥ १ ॥

सा० सुरदुग पंचेंद्रियपणु हो लाल, पांच देह मनोहार सा० ॥ सा० औदारिक वैक्रिय आहारके हो लाल, अंगोपांगे युक्त धार । सा० । पुण्य० ॥ २ ॥ सा० प्रथम संघयणु संस्थान शुं हो लाल, शुभ वर्णु शुभ गंध । सा० ॥ सा० शुभ रस शुभ स्पर्शने हो लाल, अगुरु लघु अदंभ । सा० । पुण्य० ॥ ३ ॥ सा० पराघात श्वासोश्वासनी हो लाल, लेवानी जेहनी शक्ति । सा० ॥ सा० आतप भेद पचवीसमां हो लाल, उद्योत कर्म तो व्यक्त सा० ॥ ४ ॥ पुण्य० ॥ सा० सुखगति शुभगति करे हो लाल, निर्माणु नाम (ख) गई । सा० ॥ सा० त्रस दशको दश भेदनो हो लाल, आगल कहुं ते सर्व । सा० ॥ ५ ॥ पुण्य० ॥ सा० सुरनर तिरि आउखुं हो लाल, तीर्थंकर नाम कर्म । सा० ॥ सा० हवे त्रस दशको वर्णुवुं हो लाल, जेहथी लहे शिवशर्म । सा० ॥ ६ ॥ पुण्य० ॥ सा० त्रस बादर पर्याप्ता हो लाल, प्रत्येक स्थिर शुभ नाम । सा० ॥ सा० सौभाग्य नाम कर्मथी हो लाल, जीव लहे शुभ ठाम । सा० ॥ ७ ॥ पुण्य० ॥ सा० सुस्वर आदेय जस नामथी हो लाल, जीव लहे सुख नित्य । सा० ॥ सा० डुंगर गुरु पद सेवतां हो लाल, विवेक लहे जग जीत । सा० ॥ ८ ॥ पुण्य० ॥

(दुहा) પાપ તત્ત્વથી દુઃખ હોય, પામે નરક દ્વાર ॥ તે માટે ચેતન તજો, મનથી એહુ નીવાર ॥ ૧ ॥

॥ ઢાલ ૫ મી ॥ (સુરતી મહીનાની એ દેશી) આવરણું પંચને તિમવલી અંતરાય, પંચ પંચ નિદ્રા કહી દર્શન ચાર તે ખલખંચ ॥ નીચ ગોત્ર અસાતા તિમવલી મિથ્યાત્વ, સ્થાવર દશકો આગલ કહે સાંભળો એહુ વિખ્યાત ॥ ૧ ॥ નરકત્રિક અને વલી પણવીસ કષાય, તિરિયદુગ એ કહ્યા ભેદ બાસઠ થાય ॥ ઇગબિતિ ચઉ જાઈ કુખગઈ ઉપઘાત, હોય પ્રાણીને તે સહી નીચ કર્મ વિખ્યાત ॥ ૨ ॥ અશુભ વર્ણ અશુભ રસગંધ અશુભ જાણુ, ફરસ અશુભ તે કહ્યા આગમમાં જગ ભાણુ ॥ પઢમ સંઘયણ વિના નહી પઢમ સંસ્થાન, બહોતેર ભેદ એહુ થયા જાણો એહનો માન ॥ ૩ ॥ સ્થાવર સુહુમ અપજ્જ સાધારણ અથીર; અસુભ દુભગ દુસર અનાદેય અપજસ ધીર ॥ આગમમાં પાપ તત્ત્વના ભેદ એ બ્યાસી જાણ, ડુંગર ગુરૂના સેવક વિવેકને નિત્ય કલ્યાણ ॥ ૪ ॥

(દુહા) પાપતત્ત્વ તે એ કહ્યો, હવે આશ્રવનો કામ ॥ પાપ આવે જે જીવને, આશ્રવ એહનું નામ ॥ ૧ ॥

॥ ઢાલ ૬ ઠી ॥ (શાન્તિજિનેશ્વર કેસર અર્ચિત જગ ધણીરે કે અ૦ એ દેશી) પાંચ ઈંદ્રિય કષાય ચાર કે અવ્રત પણ કહ્યાં રે કે અ૦, જોગ ત્રણ ભેદ કે ગુરૂ સુખથી લહ્યા રે કે ગુ૦॥ હવે ક્રિયા તે જોય કે પણ વીસ અનુક્રમે રે કે ૫૦, તજીયે જેહથી હોય કે પુણ્યશું સંક્રમે રે કે પુ૦ ॥ ૧ ॥ પહેલી કાયિકી જાણુ કે બીજી અધિકરણિકી રે કે બી૦, ત્રીજી પ્રાદ્વેષિકી હોય કે ચોથી પારિતાપનિકી રે કે ચો૦ ॥ પ્રાણાતિપાતિકી પાંચમી છઠી આરંભિકી રે કે છ૦, પરિગ્રહકી સાતમી આઠમી માયિકી રે કે આ૦ ॥ ૩ ॥ મિથ્યાદર્શન અપ્રત્યાખ્યાનિકી નવદશ એ કહી રે કે ન૦, દિઠ્ઠી પુઠ્ઠી પાડુચ્ચિકી ત્રયોદશ એ લહી રે કે ત્ર૦ ॥

સામંત નીસત્થ સ્નહુસ્તિકી સોલમી રે કે સ્ન૦, સત્તરમી આ· ણુવણિકી વિદારણુ અઠારમી રે કે વિ૦ ॥ ૩ ॥ અણાભોગા અણ· વકંખ બે મળી વીશ થઇ રે કે બે૦, અણુ ઉપયોગ સમુદાયિકી બાવીસ એ લહી રે કે બા૦ ॥ ત્રેવીશમી તે રાગિકી ચોવીસમી દ્વેષિકી રે કે ચો૦, પણવીસમી ઇર્યાપથિકી કહી વિશેષ કરી રે કે ક૦ ॥ ૪ ॥ ભેદ બેંતાલીશ આશ્રવતત્ત્વના એ કહ્યા રે કે ત૦, સમ્યગ્દૃષ્ટિ જીવ કે મનથી સદ્દહ્યા રે કે મ૦ ॥ ડુંગર ગુરૂ શુભ ધ્યાનથી આશ્રવને તજો રે કે આ૦, વિવેક કહે ભવિલોક કે શિ· વરમણી ભજો રે કે શિ૦ ॥ ૫ ॥

(દુહા) સંવર તે છઠ્ઠા કહું, ભેદ સત્તાવન જેહ; મનથી સંવર જે કરે, શિવસુખ પામે તેહ ॥ ૧ ॥

॥ ઢાલ ૭ મી ॥ (પ્રાણીવાણી જિનતણી અથવા મુનિસુ· વ્રત જિન વંદતા. એ દેશી) સંવર તત્ત્વ તે સાંભળો, સંવરીયે આતમ નીતરે ॥ અરિહા જિનવરે ભાખીયો, આગમમાંહે શુભ રીતરે ॥ આગમમાંહે શુભ રીત સુચીત સુનીત જગતગુરૂ ભાખી· યો સુખકંદરે સુખકંદ આનંદ અમંદ જગતગુરૂ ભાખીયો સુખ· કંદરે (આંકણી) ॥૧॥ પાંચ સુમતિ ત્રણ ગુપ્તિ જે, પરિસહ બા· વીસ નીવાસરે ॥ દશવિધ મુનિવર ધર્મ જે, મુનિજન નિતનિત તુમે ધારો રે મુનિ૦ જગ૦ સુખ૦ સુ૦ ॥ ૨ ॥ પાંચ સુમતિ વિવરી કહું, ઇર્યા સમિતિ પ્રથમ વખાણરે ॥ છકાય રક્ષા જે કરે, ઇર્યા કહી તેહ સુજાણરે ઇર્યા૦ જ૦ સુ૦ ॥ ૩ ॥ ભાષાસમિતિ બીજી હવે, સહુને સુખ ઉપજે સોયરે ॥ એષણા બેંતાલીશ દોષ જે, મુનિને આહાર ઇમ હોયરે મુ૦ જ૦ સુ૦ ॥૪॥ આદાનનિક્ષેપણ સ· મિતિ, લેવે મુકે શુભ યોગેરે ॥ પારિષ્ઠાપનિકા કહી, મલ મૂત્ર નાંખે ઉપયોગરે મ૦ જ૦ સુ૦ ॥ ૫ ॥ ત્રણ ગુપ્તિ હવે ચિત્ત ધરો, મન વચન કાયા કરે શુદ્ધરે ॥ આઠ પ્રવચન માત જે, મુનિ ધારે તે· હીજ બુદ્ધિરે સુ૦ જ૦ સુ૦ ॥ ૬ ॥ ક્ષુધા પિપાસા શીત જે, ઉષ્ણ ડંસા પરિસહ અચેલરે ॥ રતિ સ્ત્રિયાદિક તે પછી, ચરિયા

નિસીહિયાદીક મેલરે ચ૦ જ૦ સુ૦ ॥ ૭ ॥ શય્યા અકોસ વહ જાયણા, અલાભ રોગ તણા ફાસરે ॥ મલસક્કાર પરિસહ જે, પન્ના અન્નાણ સમત્તરે ૫૦ જ૦ સુ૦ ॥ ૮ ॥ ખંતી મદ્દવ અજ્જવ, મુત્તી તવ સંજમ મેહરે ॥ સચ્ચં સોયં અકિંચણ, બંભચેર દસવિધ જેહરે ખં૦ જ૦ સુ૦ ॥ ૯ ॥ પ્રથમ અનિત્યભાવના, અશરણ સંસાર એકત્તરે ॥ અન્યત્વભાવના પાંચમી, અશુચિ ભાવના તત્તરે અ૦ જ૦ સુ૦ ॥ ૧૦ ॥ આશ્રવ સંવર નિર્જરા, લોકબોધિ દુર્લભ ભાવરે ॥ ધર્મધ્યાન તે બારમી, એ છે ભવજલ જંતુ નાવરે એ૦ જ૦ સુ૦ ॥ ૧૧ ॥ હવે પાંચભેદ ચારિત્રના, સામાયિક છેદોપસ્થાપનરે ॥ પરિહાર સૂક્ષ્મ ચારિત્ર જે, યથાખ્યાત મોક્ષ નિદાનરે યથા૦ જ૦ સુ૦ ॥ ૧૨ ॥ યથાખ્યાત ચરણ જે આચરે, તે પામે મુક્તિનો ઠાણરે ॥ ડુંગર ગુરૂના ધ્યાનથી, વિવેક લહે બહુ નાણરે વિ૦ જ૦ સુ૦ ॥ ૧૩ ॥

(દુહા) બાર પ્રકારે તપ તપે, નિર્જરા તેહનું નામ ॥ આતમપ્રદેશ તેહ થકી, કર્મ પુદ્ગલ ખયકામ ॥ ૧ ॥

॥ ઢાલ ૮ મી ॥ (હુએ ચારિત્ર જુત્તો સુમતિનો ગુત્તો એ દેશી.) અણસણ તપ તે અન્ન પાણી લેવે નહી સોભાગી, વળી છઠ અઠમ તપને જાણો સહી. સો ॥ પુરૂષને બત્રીસ કવલ સ્ત્રી અઠાવીશ લહે સો૦, નપુંસકને ચોવીશ કવલ જિનવર કહે સો૦ ॥ ૧ ॥ દ્રવ્યક્ષેત્ર કાલભાવ અભિગ્રહ વરે સો૦, ચન્દનબાલા વીરનો અભિગ્રહ પૂરણ કરે સો૦ ॥ વૃત્તિ સંક્ષેપણ તપ એ ત્રીજો કહ્યો સો૦, ષટ્ રસનોં કરે ત્યાગ, એ ચોથો લહ્યો સો૦ ॥ ૨ ॥ લોચ કરાવે અલુવાણે પગે સંચરે સો૦, ઇત્યાદિક ભલીભાતશું કાય કષ્ટ આદરે સો૦ ॥ પાંચ ઇંદ્રિય ચાર કષાય જોગને શોધવા સ્ત્રી આદીક સંસર્ગ સર્વથી રોધવા સો૦ ॥ ૩ ॥ ષડ્વિધ બાહ્ય એ તપ તુમે જાણજો સો૦ ગુરૂમુખથી સહી ભાવ સંદેહ મન નાણજો. સો૦ ॥ હવે ષડ્વિધ અભ્યંતર ભવી તમે સાંભલો. સો૦, ભાવે ચિત્તમાં એહ સુણી મન આંમલો સો૦ ॥ ૪ ॥ પોતાની

વાતને લોક તે નવી લહે. સો૦, હેલામાંહે તે કર્મને ખેપવે સો૦॥ પાપ લાગ્યો હોય તે ગુરૂમુખ આલોવે, સો૦ એણી વિધ પ્રાયશ્ચિત્ત તપને જાળવે. સો૦ ॥ ૫ ॥ નાણ દરસન ચારિત્રનો વિનય ઘણો કરે, સો૦ અરિહંત સિદ્ધ ચૈત્ય વિનય મનમાં ધરે સો૦ ॥ વેયાવચ્ચ તપ ત્રીજે પ્રશ્ન વ્યાકરણે કહ્યો. સો૦ ચઉદે ભેદે વેયાવચ્ચ ગુરૂમુખથી લહ્યો. સો૦ ॥ ૬ ॥ હુવે ચોથો તપ સજ્ઝાય ધ્યાનને મન ખરે. સો૦ સિદ્ધાંત વાંચે પુછે સિદ્ધાંતને નિત્ય ગણે સો૦ ॥ ચિંતવે ધર્મોપદેશ હૈયે શાન્તી ચિત્તને. સો૦ જેહથી પામે સજ્ઝાય તપ વિતને. સો૦ ॥ ૭ ॥ સમતાભાવે મન આણો ધ્યાનમે સો૦ નિરામય નિરાકાર અવસ્થા જ્ઞાનમેં, સો૦ ॥ શુકલ ધ્યાનને ધ્યાવે રૌદ્રને પરીહરે. સો૦ એ પાંચમો તપ ભવિયણ ચિત્તધરે સો૦ ॥ ૮ ॥ છઠો હવે કાઉસ્સગ્ગ તપ આદરો. સો૦ ક્રોધ અને માન માયા લોભને પરિહરો. સો૦ ॥ અભ્યન્તર ષટ્ ભેદ પ્રાણી મન ધરો. સો૦ વિવેક કહે ભવિયણ ભવસાયર તરો. સો૦ ॥ ૯ ॥

(દુહા) બંધતત્ત્વ દૂરે તજો, બંધન તે નિત્યમેવ; અતિ દુઃખ પામે ઘણું, કહે જિનવર દેવ ॥ ૧ ॥

॥ ઢાલ ૯ મી ॥ (કપૂર હોય અતિ ઉજલોરે ॥એ દેશી૦)
બંધતત્ત્વ હવે સાંભલો રે, ભવિયણ તુમે ઉમેદ ॥ ચાર પ્રકારે બંધ છે રે, ભાખે જિન અવેદ રે પ્રાણી સાંભલો તેહ સુજાણ (એ આંકણી) ॥ ૧ ॥ પ્રકૃતિબંધ પહેલો કહ્યોરે, સદ્ભાવ તેહનાં સ્વભાવ ॥ સ્થિતિ તે કાલ જાણજોરે, બીજો એહનો ભાવરે ॥ પ્રાણી૦ ॥ ૨ ॥ અનુભાગ બંધ તે શું કહેરે, કટુક અને મીઠો રસ ॥ પ્રદેશ બંધ ચોથો હવે રે. દલસંચય લહ્યો તસરે ॥ પ્રાણી૦ ॥ ૩ ॥ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનોરે, સહુબંધન જેહ ॥ દર્શન તે કહીયે પાજોરે, પોળીયા સરખો એહરે ॥ પ્રા૦ ॥ ૪ ॥ વેદનીય તે અસિ સારીખોરે, મોહનીય મદિરા સમાન ॥ હેડ સરીખું આયુ જાણીયેરે, ચિતારા સરખો નામરે ॥ પ્રા૦ ॥ ૫ ॥ ગોત્ર તે કુંભાર જે-

હવોરે, ભંડારી સરખો અંતરાય ॥ આઠ કર્મ ભાવ જાણુજોરે, જેહથી દુર્ગતિ જાયરે ॥ પ્રા૦ ॥ ૬ ॥ નાણુ દંસણુ વેયણીરે, અંતરાયનું માન ॥ ત્રીશ કોડાકોડીનુંરે, સાગર એહ નિદાનરે ॥પ્રા૦ ॥ ૭ ॥ વીશ કોડાકોડી નામ ગોત્રનીરે, આયુ અયર તેત્રીસ ॥ કાલ ઉત્કૃષ્ટો પુરો થયોરે, (સત્તેર કોડાકોડી મોહનીરે) ભાંખે શ્રી જગદીશરે ॥ પ્રા૦ ॥ ૮ ॥ જઘન્યકાલ હવે કહુંરે, આઠ કર્મના જેહ ॥ વેદનીય કર્મના જાણીયેરે, બાર મુહૂર્ત્ત કહો એહરે ॥ પ્રા૦ ॥ ૯ ॥ નામકર્મ ગોત્ર કર્મનીરે, આઠ મુહૂર્ત્ત તિમ હોય ॥ પંચ કર્મની આગલ કહેરે, જઘન્ય કાલ તિમ જોયરે ॥પ્રા૦॥૧૦॥ જ્ઞાનાવરણીય કર્મનીરે, દર્શનાવરણીય અંતરાય ॥ મોહનીય આયુ કર્મનીરે, અંતમુહૂર્ત્ત કહેવાયરે ॥ પ્રા૦ ॥ ૧૧ ॥ આઠ કરમથી અલગા રહોરે, જિમ લહો સુખ નિર્વાણ ॥ ડુંગર ગુરૂના પદથકીરે, વિવેકને કોડ કલ્યાણરે ॥ પ્રા૦ ॥ ૧૨ ॥

(દુહા) બંધતત્ત્વ પૂરણ થયો, મોક્ષતત્ત્વ સુવિચાર । તે માટે ભવિયણ તમે, આરાધો હિતકાર ॥ ૧ ॥

॥ ઢાલ ૧૦ મી ॥ (ભવિકા સિદ્ધચક્ર પદ વંદો એ દેશી)

છતા પદના પ્રથમ પ્રરૂપણ, દ્રવ્ય પ્રમાણ બીજો ॥ ક્ષેત્ર પ્રમાણ તે ત્રીજો જાણો, ફરસના દ્વારે તે રીઝોરે ॥ પ્રાણી મોક્ષ પદને આરાધો, આરાધી શિવસુખ સાધોરે ॥ પ્રા૦ મો૦ (એ આંકણી) ॥૧॥ કાલદ્વાર તે પાંચમો ગુણીયે, અંતર છઠો ધીર ॥ સાતમો ભાગ આઠમો ભાવ, અલ્પદ્વાર કહે વીરરે ॥ પ્રાણી૦ ॥૨॥ ચારગતિમાંહે મનુષ્યગતિએ, મોક્ષ હોવે નિરધાર ॥ પાંચ ઇંદ્રિયમાંહે પંચેઇંદ્રિયથી, શિવપદ લહે સુખકારરે ॥ પ્રા૦ ॥ ૩ ॥ પૃથ્વી આદિ પાંચે થાવર, એહને મોક્ષ નવી લહીયે ॥ ત્રસકાયથી મોક્ષે જાવે, એ આણા સદ્દહીયેરે ॥ પ્રા૦ ॥૪॥ ભવ્ય અને અભવ્ય દુવિધમાં, ભવ્યને હોય શિવઠાણ ॥ સન્ની અસન્ની બે પદ માંહે, સન્નીયો લહે નિર્વાણરે ॥ પ્રા૦ ॥૫॥ ચારિત્ર પાંચ પ્રકારે ભાખ્યાં, શ્રી જિન આગમમાંહી ॥ યથાખ્યાત

ચારિત્રે તે મોક્ષ, બીજે ચરણે મોક્ષ નહીરે ॥ પ્રા૦ ॥ ૬ ॥ પાંચ પ્રકારે સમકિત જાણો, પંચાંગીના જાણ ॥ બીજે સમકિતે નવી લહીયે, ક્ષાયિકે હોવે ઠાણરે ॥ પ્રા૦ ॥ ૭ ॥ આહાર તે ભવમાંહે ભમાડે, અણહારી દીયે મોક્ષ ॥ દર્શન ચાર કહ્યા જિનરાજે, કેવલ મોક્ષને માંડેરે ॥ પ્રા૦ ॥૮॥ મતિ અને શ્રુત અવધિને જ્ઞાન, મનઃપર્યવ તે જોવે ॥ કેવલજ્ઞાનથી કેવલજ્યોતિ, પ્રથમ દ્વાર એમ હોવેરે ॥ પ્રા૦ ॥ ૯ ॥ સિદ્ધના જીવ દ્રવ્ય અનંતા, અનંત જીવ પામ્યા ॥ લોકને અસંખ્યાતમે ભાગે, સિદ્ધ તે સવી દુઃખ વામ્યારે ॥ પ્રા૦ ॥ ૧૦ ॥ ક્ષેત્રથી ફરસના અધિકી જાણો, એક આકાશ પ્રદેશે ॥ એક સિદ્ધ આશ્રી તે આદિ છે, અંત તે પણ નાહીરે ॥ પ્રા૦ ॥૧૧॥ પડવાના અભાવથી જાણો, અંતર સિદ્ધ ન કહીયે॥ સર્વ જીવને અનંતમે ભાગે, સિદ્ધ રહ્યા સવી સહીએરે પ્રા૦ ॥૧૨॥ ક્ષાયિક ને પારિણામિકભાવે, બે ભાવે હોવે સિદ્ધ ॥ સર્વથકી થોડાં નપુંસક, સંખ્યાત ગુણી સ્ત્રી સિદ્ધરે પ્રા૦ ॥ ૧૩ ॥ તેહથી સંખ્યાતા પુરૂષજ જાણો, સમયે નપુંસક દશ ॥ સ્ત્રી સીઝે એક સમયે વીશ, પુરૂષ અઠોત્તર શરે પ્રા૦ ॥ પ્રા૦ ॥ અલ્પ બહુત્વ એ નવમો દ્વાર, કહ્યો ગુરૂમુખથી મેં આજ ॥ ડુંગર ગુરૂપદ કમલનો સેવક, વિવેકનાં સિધ્યાં કાજરે ॥ પ્રા૦ ॥ ૧૫ ॥

॥ ઢાલ ૧૧ મી ॥ રાગ ધન્યાશ્રી (ગિરૂઆરે ગુણ તુમ તણા એ દેશી.) હવે પંદર ભેદ શિદ્ધના, વરણવું તે સુખકારી રે ॥ જિનસિદ્ધ તે અરિહંતજી, પુંડરિક અજીન બલિહારીરે ॥૧॥ વારી જાઉં સિદ્ધની એ આંકણી. વિહરમાન તે તીર્થ સિદ્ધ કહીયે, અતીર્થ સિદ્ધ મરૂદેવી માયરે ॥ ગૃહસ્થાવાસે કૂર્માપુત્ર સિધ્યા, અન્યલિંગે વલ્કલ શિવ જાયરે ॥ વા૦ ॥ ૨ ॥ સ્વલિંગે સાધુ તે સિદ્ધ કહ્યા, સ્ત્રીલિંગે ચંદનબાલારે ॥ પુરૂષલિંગે ગોતમ જાણવા, નપુંસકલિંગે ગંગેયરે ॥ વા૦ ॥૩॥ પ્રત્યેકબુદ્ધ તે નમી થયા, પોતાની મેળે સ્વયંબુદ્ધરે ॥ બુદ્ધબોધિ સિદ્ધ તે ઉપદેશે, ભરતાદિક બુદ્ધ આદિરે ॥ વા૦ ॥ ૪ ॥ એકાકીવ તે એક સિદ્ધ, ઘણા

સીઝે અનેકરે ॥ એણીપરે પન્નર ભેદ સિદ્ધના, વરણુવ્યા સુવિવેકરે ॥ વા૦ ॥૫॥ જીવાદિક એ નવતત્ત્વને, પ્રાણી સદ્દહે જે ભાવેરે॥ તે નર સમકિત સુરતરૂસમો, પામીને શિવ જાવેરે ॥ વા૦ ॥ ૬ ॥ જીવો સંવર નિર્જરા મોક્ષ, એ ચારે હોવે અરૂપીરે ॥ બંધ આશ્રવ પુણ્ય પાપ જે, એહુને કહીયે રૂપીરે ॥ વા૦ ॥૭॥ મિશ્રભાવે અજીવ છે, બંધ આશ્રવ પુણ્ય પાપરે ॥ એ ચારેને છાંડવા જેહુથી, લહે પ્રાણી સંતાપરે ॥ વા૦ ॥૮॥ જીવ અજીવ બેને જાણુવા, સંવર નિર્જરા મોક્ષરે ॥ આદરવા એ ત્રણુ તત્ત્વને, પ્રાણી લહે શિવશર્મરે ॥ વા૦ ॥૯॥ કાલ અનંત ગયે જિનમાર્ગે, સિદ્ધની પૃચ્છા ઉલ્લાસેરે ॥ નિગોદને અનંતમે ભાગે, સિદ્ધ થયા સુવિલાસરે ॥ વા૦ ॥૧૦॥ એ નવતત્ત્વ તણા ગુણ ગાયા. દીનદીન ચઢત સવાયારે ॥ શ્રી ડુંગરવિજય ગુરૂપસાય, વિવેકને નિત સુખદાયારે ॥ વા૦ ॥ ૧૧ ॥

કલશ.

જગ જંતુતારણ દુઃખનિવારણ આદિ જીનવર મેં શુણ્યો, સંવત અઢાર બાહોતેર વર્ષે ભવિક હિત હેતે ભણ્યો ॥ ૧ ॥ દમણપુરવર વિજયદશમી આશ્વિન માસ શુભ પક્ષ એ, સુર ગુરૂવારે સુખ વધારે કહે કવિ જનદક્ષ એ ॥ ૧ ॥ તપગચ્છ રાજેન્દ્ર દીવાજે શ્રી વિજય દયા સૂરિશ્વરૂં, તસ ચરણ સેવી મુક્તિવિજય ભવિક જનમન સુખ કરૂં ॥ ૩ ॥ તસ શિષ્ય સુંદર ગુણ પુરંદર પંડિત ડુંગર મુનીંદ એ, તસ શિષ્ય સેવક ભણે ભાવે, વિવેક લહે આનંદ એ ॥ ૪ ॥

॥ इति श्री विवेकविजयजीविरचितं
नवतत्त्वभावगर्भितं स्तवनम् ॥

॥ श्रीज्ञानसारमुनिकृतं छन्दोवद्धम् ॥

॥ भाषानवतत्त्वप्रकरणम् ॥

परिशिष्ट नं. ६ (१५).

(દુહા) નમસ્કાર અરિહંતને, સિદ્ધ સૂરિ ઉવઝાય સાધુ સકલ પ્રણમી કરી, પ્રણમી શ્રી ગુરૂપાય ॥ ૧ ॥ કરશું હું નવતત્ત્વની, ગાથા ભાષા રૂપ। મંદબુદ્ધિ ગુરૂ સાંનિધ્યે, કહિશું સુગમ સ્વરૂપ ॥ ૨ ॥

(સુરતી મહિનાની દેશી.)

જીવ અજીવ પુણ્ય પાપ તિમ આશ્રવલોય; સંવર નિર્જર બંધ મોક્ષ એ નવતત્ત્વ હોય। ચઉદ ચઉદ બાયાલ બ્યાસી વળી બાયાલ, સત્તાવન બારે ચઉ નવ ક્રમ ભેદની માલ ॥૧॥ એગદુ તિ ચઉવિહ પણવિહ છવ્વિહ જીવ કહાય, ચેતન ત્રસ સ્થાવર વેદે ગઈ કરણે કાય। એગિંદિય સુહુમ બાદર બે તિ ઉપજાણ, સંનિ અસંનિ પંચેંદિ મિલિ ચૌદિંદી થાય ॥ ૨ ॥ એહિજ પજ્જત્તા અપજ્જત્તા ચઉદે હોય, અનુક્રમ ઉવએસ એ સુણ સંક્ષેપે સોય। નાણ દંસણ ચારિત્ત વીર્ય તપ તિમ ઉપયોગ, એ ષટ્ લક્ષણ લક્ષિત જીવ કહ્યા ઇમ લોગ ॥ ૩ ॥ ઇમ આહાર શરીર ઇંદ્રિય પજ્જત્તી તીન, શ્વાસો-શ્વાસ ભાષા મન ષટ્ એ અનુક્રમે લીન। ચાર એગિંદી પંચ પજ્જત્તી વિગલે જોય, પંચ અસંનિ સંની ષટ્ પજ્જત્તી હોય ॥ ૪ ॥ ઇંદ્રિય પંચ ઉસાસ આઉ બલ એ દસ પ્રાણ, ચાર છ સાત આઠ એગિંદી વિગલે જાણ અસંનિ સંનિ પંચેંદિ ને નવ દસ ક્રમ થાય, પ્રાણોથી જે વિયોગ જીવ મરણ કહેવાય ॥ ૫ ॥ ધર્મ અધર્મ આકાશ તીનનાં ત્રણ ત્રણ ભેદ, કાલ ઇમ દસ આગલ પુદ્ગલ ચાર વિભેદ। ખંધ દેસ પએસ પરમાણુ ચઉ

અજીવ, ધમ્મા ધમ્મ પુગ્ગલ નભકાલ એ પાંચ ન જીવ ॥ ૬ ॥ ચલણ
હાય ધર્મ થિર સંઠાણ અધમ્મ, અવગાહે પુરણગલણે નભપુગ્ગલ ધમ્મ
સમયાવલી ય મુહુત્ત દીહ પખમાસને સાલ, વર્ષ પલ્યોપમ સાગર ઉસ્સપ્પિણ
સપ્પિણી કાલ ॥ ૭ ॥ ષટ્ ૬ ઇગ ૧ દો ૨ સગ ૭ સગ ૭ સગ ૭ ખ
૬ ઇગ ૧ અંક ગણાય, એગ મુહુર્તે આવલી સંખ્યા સૂત્ર કહાય । તીન
સાત ૭ વલી સાત ૭ તીન ૩ ઊસાસે માણ, કેવલનાણી ભણિયો એ
મુહુત્તપ્રમાણ ॥ ૮ ॥ સાતા ઉચ્ચ ગોત્ર મણુ સુરદુગ પંચેંદ્રિય જોય, પાં
શરીર આદિમ તિશરીર ઉવંગ કહાય । આદ સંઘયણ સંઠાણ ચઊવણ
અગુરૂ લહુ હોય, પરઘા ઊસાસ તેમવલી આતપને ઉજ્જોય ॥ ૯ ॥ સુભ
ખગઇ નિમ્માણ તસાઇદસોની માલ, સુરનર તિરિ આઉ તિત્થંકર પુણ્ય
બાયાલ । તસ બાદર પજ્જત્ત પત્તેયથિરં સુભ સોય, સુભગ સૂસર આઇ
જ્જ જસે ત્રસદસકો હોય ॥ ૧૦ ॥ નાણાંતરાય દશક નવ બીજા નીચ અ
સાય, મિચ્છ થાવરદસ નારકત્રિક પચવીસ કસાય । તિરિજંચ દુગ એકેન્દ્રિય
બિતિચૌરિંદ્રિ તેય, કૂખગઇ ઉપઘાય અપસત્થ વણ્ણ ચૌ જોય ॥ ૧૧ ॥
પઢમ સંઘયણ વિના સંઘયણ તેમ સંઠાણ, એમ બ્યાસી પ્રકૃતિ પાપતત્ત-
ની એ જાણ । થાવર સુહુમ અપજ્જ સાહારણ અથિરે ગેય, અસુભ દુભગ
દૂસરણાઇજ્જ અજસ દસ નેય ॥ ૧૨ ॥ પણ ચઉ પણ તિય ઇંદ્રિ કસાય
અવ્વયં તિમ જોગ, બાયાલીસે શેષ પચીસ ક્રિયા સંજોગ । કાઇય અહિગર-
ણીયા પાઉસિયા પરિતાપ, પ્રાણાતિપાત આરંભિક પરિગ્ગહિયા આલાપ
॥ ૧૩ ॥ માયાપ્રત્યય મિચ્છાદંસણવત્તિ તેમ, અપચ્ચખાણકી દિટ્ઠ પુટ્ઠિ
પાડુચ્ચિય જેમ । સામંતોવનિય નેસત્થિ સાહત્થિ જેહ । આણાપનણી વેયારણ
અણુભોગા તેહ ॥ ૧૪ ॥ અનવકંખપચ્ચય અણાપઓગી સમુદાય, પ્રેમદ્વેષ
ઇરિયાવહી ક્રિયા એ કહેવાય । સમિતિ ગુપ્તિ પરિસહ જઇ ધમ્મ ભાવણા
ચરિત્ત, પણ તિગ બાવીસ દસ બાર પણ ‘સંવર’ તત્ત ॥ ૧૫ ॥ ભૂખ પિ-
પાસા શીત ઉષ્ણ ડાંસા નિરવત્થ, અરતિ ગોણા ચરિયા નિષદ્યા સિજ્જા
સત્ત । અક્કોસ વહ જાયણ અલાભ ગદ તૃણનો ફાસ, મલ સક્કાર પન્ના અ-
નાણ સમ્મત્ત સમાસ ॥ ૧૬ ॥ ખંતિ મદ્દવ અજ્જવ મુત્તી તવ સંજમ
શમ્ય, સત્ય સોય અકિંચન બંભચેર જઇ ધમ્મ । પઢમ અનિત્ય અશરણ
સંસાર એગત્ત અન્નત્ત । અશુચિ આશ્રવ સંવર નિર્જર ભાવિ ભાવા નિત્ત
॥ ૧૭ ॥ લોક સ્વભાવ બોધિ દુર્લભ ધમ્મારમ ગાત, ધરમ સાધક અરિ-
હંત એ બારે ભાવન ભાવ । સામાયિક છેદોપસ્થાપન બીજો સોય, પરિહાર

વિશુદ્ધિ સૂક્ષ્મસંપરાય ચઉત્થો જોય ॥ ૧૮ ॥ તિમ અહખાય ચરિત્ત સર્વ જિમ લોગપસિદ્ધ, જેહ સુવિધિ આચરણે કૈ જીવ પામ્યા સિદ્ધ । બારેવિધ નિર્જર તત્ત્વ બંધના ચાર પ્રકાર, પ્રકૃતિ ઠિઈ અનુભાગ પ્રદેશ ભેદ નિરધાર ॥ ૧૯ ॥ અણસણ ઊણોદર વૃત્તિસંક્ષેપ રસનોત્યાગ, કાયકલેશ સંલીનતા 'બાહિર તપ' ષડ્ ભાગ । પ્રાયશ્ચિત્ત વિનય વૈયાવચ્ચ તેમ સજ્ઝાય, ધ્યાન કાઉસગ 'અભ્યંતર તપ' ષડ્વિધ થાય ॥ ૨૦॥ 'પ્રકૃતિ' સ્વભાવ કાલ અવધારણ 'સ્થિતિ' નિરવંચ, 'અનુભાગે' રસતેમ 'પ્રદેશે' દલનોસંચ । પટ પ્રતિહાર ધાર તરવાર મદ્ય વલિ તેમ, નિગડ ચિત્રકર કુંભકાર ભંડારી જેમ ॥ ૨૧ ॥ અનુક્રમ આઠ નામના ભાખ્યા જે જે ભાવ, તિમ જ્ઞાનાવરણાદિક અડના એહ સ્વભાવ । ઇમ સંક્ષેપે વિવરણ કીના આઠે તત્ત, પ્રસ્તાવે પામ્યો વરણવશું હવે 'મોક્ષ તત્ત' ॥ ૨૨ ॥ સંતપદેય પરૂપણ દ્રવ્યને ક્ષેત્ર પ્રમાણ, સ્પર્શન કાલ પાંચમો છઠો અંતર જાણ । ભાગ સાતમો ભાવ આઠ તિમ અલ્પ બહુત્વ, એ નવભેદે ભાવન કરશું નવમો તત્ત્વ ॥ ૨૩ ॥ મોક્ષ એકપદથી છે જે પદ અવિનાભાવ, વ્યોમ કુસુમતિમ શશક શૃંગ જેમ નહીય અભાવ । એહવો જે પદ મોક્ષ તેહનો મગ્ગણદ્વાર, વિવરણ કરી વરણવશું સુણજ્યો સૂક્ષ્મ વિચાર ॥ ૨૪ ॥ 'ગતિ' નર 'ઇંદ્રિય' પંચેંદી 'કાયે' ત્રસકાય, 'નાણ' જેહને 'કેવલ' 'સંજમથી' અહખાય । 'દંસણમેં' ઇગ કેવલ દંસણ અવર ન હોય, 'ભવ્ય અભવ્યે' ભવ્યપણે પરિપાક જોય ॥ ૨૫ ॥ 'સંમત્તે' ક્ષાયિક 'સન્ની અસન્નીયે' સન્ન, 'અણહારી આહારી' અણહારી ઉત્પન્ન । 'દ્રવ્ય પ્રમાણે' સિદ્ધજીવ દ્રવ્ય હોય અનંત, 'લોગ અસંખમભાગ' એગસિદ્ધ હોય અનંત ॥૨૬॥ 'ફરસન' ક્ષેત્રથી અધિક કાલ ગઇ સિદ્ધ પ્રતીત, સાદિ અનંતિ સ્થિતિ જિન આગમથી સુવિદીત । પ્રતિપાતાભાવે નહી સિદ્ધ 'અંતર' જોય, સર્વ જીવથી 'ભાગ' અનંતમ હુ સિદ્ધ હોય ॥૨૭॥ દંસણ નાણ જેહને બે તે ક્ષાયિક 'ભાવ' જીવત્વ જેહ તે વલી પરિણામિક ભાવ । સહુથી થોડા વેદ નપુંસકથી જે સિદ્ધ, તેહથી સ્ત્રીનર અનુક્રમ સંખગુણા સુપ્રસિદ્ધ ॥ ૨૮ ॥ જે જાણે જીવાદિક નવતત્વ તસ સંમત્ત, અણજાણતાને હુયે જે શ્રદ્ધાને રત્ત । સર્વ જિનેશ્વર મુખથી ભાખ્યા વયણ જહત્થ, એ બુદ્ધી જેહને મન સંમત્ત નિશ્ચળ તત્થ ॥ ૨૯ ॥ અંતરમુહૂરત એગમિત્ત ફરસ્યો સંમત્ત, અર્ધ પુદ્ગલ પરિયટ્ટ નિયમ સંસાર નિમત્ત । ઉસ્સપ્પિણીય અણંતે ઇગ પુદ્ગલ પરિયટ્ટ, અનંત અતીત અનાગત તદ્ગુણ વયણ પ્રગટ ॥ ૩૦ ॥ ઇમ નવતત્ત્વભેદ

પડિ મેંહે વિવરણુ કીધ, શ્રાવક આગ્રહ કીને સવાય પૂરણુ રસ પીધ। પ્રૈ-ટિક ગણુ સુખ સંદન અંભોધન દીપુપમાન, શ્રી જિન લાભચંદ કુલ પૂનમચંદ સમાન ॥ ૩૧ ॥ જ્ઞાનાદિક કરિવર સિંહ વપરી સાખ, રત્નરાજ મુનિ તે વડસાખાની પડસાખ। ' જ્ઞાનસાર ' તે પડસાખાની સૂક્ષ્મ ડાલ, એ નવપદ નવરંગણુ વિનાણુ ગુંથી માલ ॥ ૩૨ ॥ સંવચ્છર નિશ્ચયનય ૧ વિ-ગ્રહ ૬ પ્રવચનમાત ૮, પરમ સિદ્ધ ૧ વામગતે એ અંક ગણાયા માઘ દિસન સસિવાર મેરૂ તિથિ પૂરણુ કીધ, ચ્યાર કથા તજિ તત્ત્વ કથા ભજિ નર (ભવ) ફેલ લીધ ॥ ૩૩ ॥

॥ भाषानवतत्त्व प्रकरणं संपूर्णम् ॥

॥ गूर्जरभाषारूढः (प्राचीनः) ॥

॥ नवतत्त्वविचारः ॥

परिशिष्ट. नं. ह. (१६)

" तत्त्वार्थश्रद्धानं सम्यग्दर्शनं " (वाचकपादवचः)

" तत्तत्थसद्दहाणं सम्मत्तं " (मनोहारि हारिभद्रं वचः)

તત્ત્વાર્થની સદ્દહણા સમ્યકત્વ છે, તે ભણી તત્ત્વ કહે છે, જીવતત્ત્વ ૧ અજીવતત્ત્વ ૨ પુણ્યતત્ત્વ ૩ પાપતત્ત્વ ૪ આશ્રવતત્ત્વ ૫ સંવરતત્ત્વ ૬

નિર્જરાતત્ત્વ ૭ બન્ધતત્ત્વ ૮ મોક્ષતત્ત્વ ૯ એ નવ તત્ત્વના નામ કહ્યાં, હવે એ પ્રથમ **જીવતત્ત્વની** ઓળખાણ કહે છે, પાંચ ઇન્દ્રિય ૫ ત્રણ બલ ૮ શ્વાસોશ્વાસ ૯ આયુ ૧૦ એ દ્રવ્ય પ્રાણધારી તથા બાર ઉપયોગ રૂપ ભાવપ્રાણ ધારી, લોકાકાશપ્રદેશ પ્રમાણ પ્રદેશાત્મક, જ્ઞાનદર્શનસ્વભાવ, દ્રવ્યાર્થિકનયે નિત્ય, પર્યાયાર્થિકનયે અનિત્ય, પરિણામી દ્રવ્ય, વ્યવહાર નયે કર્મનો કર્તા, હર્તા, ભોક્તા; નિશ્ચયનયે શુદ્ધ ચૈતન્ય પર્યાયનો કર્તા નિજ-સ્વરૂપનો ભોક્તા; ઔદયિક ક્ષાયિક મિશ્ર પરિણામાદિક ભાવભેદાપક રૂપ, છદ્મસ્થને ચેષ્ટાલિંગગમ્ય, કેવલીને પ્રત્યક્ષ, શરીરપ્રમાણ, અરૂપી, જીવ દ્રવ્ય જિનવચને સદ્દહવો તે જીવતત્ત્વ, ॥૧॥ એહથી વિપરીત નિજમનકલ્પનાયે જાણે તે અતત્ત્વ ॥ જે જીવને ઉપયોગમાં આવે, ચેતનારહિત, ગતિ ૧ સ્થિતિ ૨ અવકાશ ૩ વર્તના ૪ આદાનસમર્થ ૫ ધર્માસ્તિકાય ૧ અધર્માસ્તિકાય ૨ આકાશ ૩ કાલ ૪ પુદ્ગલ ૫ રૂપ અજીવને તથાપ્રકારે સદ્દહવું તે **અજીવતત્ત્વ** જાણવું ॥ ૨ ॥ તથા એ જીવનું દાનદયાદિના સદાગમ સંયમાદિક શુભપરિણામ તે **ભાવપુન્ય**, સાતાવેદનીયાદિક શુભ કર્મપ્રકૃતિ તે **દ્રવ્યપુન્ય** ॥૩ ॥ મિથ્યાત્વાદિકને ઉદયે ઉપદત જીવનો મલિન પરિણામ તે **ભાવપાપ**, મિથ્યાત્વાદિક કર્મપ્રકૃતિ તે **દ્રવ્યપાપ** ॥૪॥ તથા મિથ્યાત્વ અવિરત્યાદિકનો ઉદય તે **ભાવ આશ્રવ**, તે નિમિત્તકર્મદલનું આવવું તે **દ્રવ્ય આશ્રવ** ॥ ૫ ॥ કર્મને રોધવા સમર્થ ક્ષાયિક ક્ષાયોપશમિક [illegible] ભાવે કરીને જે જે અંશે નિરુપાધિકપણું તે **ભાવસંવર** । તેણે કરીને જે આશ્રવનું રોધવું તે **દ્રવ્યસંવર** ॥૬॥ કર્મશક્તિ હીન [illegible] તપ સંયમ ભાવનાદિકથી ઉપની જે શુદ્ધ ઉપયોગશક્તિ તે **ભાવનિર્જરા**, તેણે કરીને જે કર્મપ્રદેશનું આત્મપ્રદેશથી [illegible] તે **દ્રવ્યનિર્જરા** ॥૭॥ તથા શુદ્ધાત્માને પ્રતિકૂલ કષાયાદિક સંગ્રહથકી [illegible] હેતુ સ્નિગ્ધતા તે **ભાવબન્ધ**, તેણે કરી આત્મપ્રદેશ [illegible] બંધાવું તે **દ્રવ્યબન્ધ** ॥૮॥ કર્મનિર્જરા [illegible] તે ભાવમોક્ષ । તેણે કરીને જે જીવપ્રદેશને [illegible] તે દ્રવ્ય મોક્ષ ॥૯॥ એ નવ પદાર્થ [illegible] નયે નિત્ય, પર્યાયાર્થિકનયે અનિત્ય, નિશ્ચયનયે [illegible] સામાન્યનયે એક, વિશેષ નયે અનેક [illegible] [illegible] [illegible]

શ્રી જિનવાણી રુગે જાણે ॥

હવે એહ જ નવતત્ત્વના ભેદ કહે છે—જીવતત્ત્વના ચઉદ ભેદ ૧૪, અજીવતત્ત્વના ચઉદભેદ ૧૪, પુન્યતત્ત્વના બેતાલીશ ભેદ ૪૨, પાપતત્ત્વના ૮૨ ભેદ, આશ્રવતત્ત્વના બેતાલીશ ભેદ ૪૨, સંવર તત્ત્વના સત્તાવન ભેદ ૫૭, નિર્જરાતત્ત્વના બાર ભેદ ૧૨, બન્ધતત્ત્વના ચાર ભેદ ૪, મોક્ષતત્ત્વના નવ ભેદ ૯ । એ સર્વ મલીને બસોને છહુતેર ૨૭૬ ભેદ થાય । તે મધ્યે ધર્માસ્તિકાયના ત્રણ ભેદ ૩, અધર્માસ્તિકાયના ત્રણ ભેદ ૩, આકાશાસ્તિકાયના ત્રણ ભેદ ૯ અને કાલ ૧૦ એ અજીવના દશ, સંવરના સત્તાવન ૫૭, નિર્જરાના બાર ૧૨, મોક્ષતત્ત્વના નવ ૯, એ અઠ્યાસી અરૂપી । બાકી એકસોને અઠયાસી રૂપી એ નવમધ્યે જીવ અજીવ બે જાણવા યોગ્ય, પુન્યપાપ આશ્રવબન્ધ એ ચાર છાંડવા યોગ્ય, સંવર નિર્જરા અને મોક્ષ એ ત્રણ આદરવા યોગ્ય.

હવે ૭ પ્રકારે જીવ કહે છે–ચેતનાએ કરીને એક પ્રકારે જીવ ૧, ત્રસ અને થાવર એણી રીતે બે પ્રકારે જીવ, ૨। વેદે કરીને ત્રણ પ્રકારે જીવ, પુરુષવેદ ૧ સ્ત્રીવેદ ૨ નપુંસકવેદ ૩। ગતિએ કરી ચાર પ્રકારે જીવ–દેવગતિ ૧ મનુષ્યગતિ ૨ તિર્યંચગતિ ૩ નારકીની ગતિ ૪, ઇંદ્રિયોએ કરી પાંચ પ્રકારે જીવ એકેન્દ્રિય ૧ બેઇન્દ્રિય ૨ તેઇન્દ્રિય ૩ ચઉરિંદ્રિયને ૪ પંચેદ્રિય ૫, અને કાયાએ કરી ૭ પ્રકારે જીવ પૃથ્વી ૧ અપ ૨ તેઉ ૩ વાંઉ ૪ વનસ્પતિ ૫ છઠી ત્રસકાય ૬, એ ૭ પ્રકારે જીવ કહ્યા । તિહાં એકેકા પ્રકારમધ્યે સર્વસંસારી જીવ આવ્યા । હવે જીવનાં ૭ લક્ષણ કહે છે–જ્ઞાન ૧ દર્શન ૨ ચારિત્ર ૩ તપ ૪ વીર્ય ૫ ઉપયોગ ૬ એ છલક્ષણ જેહમાં હોય તે જીવ કહીએ, હવે ચઉદજીવના ભેદ કહે છે–પૃથ્વ્યાદિક પાંચ થાવર ચઉદ રાજલોકમાં કાજલની કુંપલીનીપરે ઠાંસ્યા ભર્યા છે, પર્વત પ્રમુખ ભેદીને આવે જાએ ચર્મદૃષ્ટિએ નાવે, અગ્નિમાં બલે નહી પાણીમાં બૂડે નહી, એહવા પાંચ સ્થાવર સૂક્ષ્મ તે માંહિથી પૃથ્વી ૧ અપ્ ૨ તેઉ ૩ વાઉ ૪ એ ચારમાંહિ તો અસંખ્યાતા અસંખ્યાતા જીવ છે, અને પાંચમો સ્થાવર વનસ્પતિ કાય તેહના બે ભેદ પ્રત્યેકને ૧ સાધારણ વનસ્પતિકાય ૨ તિહાં પ્રત્યેકમાં સૂક્ષ્મ હોય નહી. તેહમાં અસંખ્યાતા જીવ છે, અને એકશરીરે એકજીવ છે, તથા સાધારણ વનસ્પતિકાયને સૂક્ષ્મ અનન્તકાય કહીયે । અને સૂક્ષ્મ નિગોદ પણ કહીયે । એહવા પાંચ સ્થાવરને સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય કહીયે, તે સૂક્ષ્મ એકેન્દ્રિય અપર્યાપ્તા અને

લગણુ ઇન્દ્રિય નથી બાંધી, તિહાં લગણ કરણ અપર્યાપ્તા ર એ રીતે એકેકમાં પર્યાપ્તા અપર્યાપ્તા બે બે ભેદ કહેવાં,

હવે પર્યાપ્તિનો વિચાર કહે છે—જીવ ભવાન્તરથી કાર્મણ શરીર લઇ આવે, તેણે કરીને ઉપજવાને પ્રથમજ સમયે આહાર લીએ તે આહાર પર્યાપ્તિ એકસમયમાં નીપજે. ૧ તેવાર પછી તે આહાર ખલરસાદિક રસ ૧ લોહી ૨ માંસ ૩ મેદ ૪ અસ્થિ ૫ મજ્જા ૬ વીર્ય ૭ એ સાત ધાતુપણે પરિણમાવવાની શક્તિ તે શરીર પર્યાપ્તિ ૨. એક અન્તર્મુહૂર્તે નીપજે ૨ તિવાર પછી દ્રવ્યઇન્દ્રિય જેહને જેટલી હોએ. તેટલી ઇન્દ્રિયપણે પરિણમાવી જે ધાતુ થઇ છે. તેહની જે શક્તિ તે ઇન્દ્રિયપર્યાપ્તિ ૩ એક અન્તર્મુહૂર્તે નીપજે. તેવાર પછી લોકમાંહિ અનન્તી શ્વાસોશ્વાસની વર્ગણા છે, તે માંહિથી પુદ્ગલ લેઇને શ્વાસોશ્વાસપણે પરિણમાવીને મુકવાની શક્તિ તે શ્વાસોશ્વાસપર્યાપ્તિ ૪ એક અન્તર્મુહૂર્તમાં નીપજે, તેવાર પછી લોકમાંહે અનન્તી ભાષાની વર્ગણા છે, તે માંહિથી ભાષાના પુદ્ગલ લેઇને ભાષાપણે પરિણમાવીને મુકવાની શક્તિ તે ભાષાપર્યાપ્તિ ૫ એક અન્તર્મુહૂર્તે નીપજે, તિવાર પછી લોકમાંહિ અનન્તી મનની વર્ગણા છે, તે માંહિથી પુદ્ગલને લઇને મનપણે પરિણમાવીને મુકવાની શક્તિ તે મનઃપર્યાપ્તિ ૬ અંતર્મુહૂર્તમાં નીપજે, એ ૭ પર્યાપ્તિના નામ. તે માંહિથી એકેન્દ્રિયને ચારપર્યાપ્તિ, આહાર ૧ શરીર ૨ ઇન્દ્રિય ૩ શ્વાસોશ્વાસપર્યાપ્તિ ૪, અને બેઇન્દ્રિય ૧ તેઇન્દ્રિય ૨ ચઉરિંદ્રિય ૩ એ ત્રણ વિગલેન્દ્રિય કહીએ, તેહને પાંચ પર્યાપ્તિ, આહા૦ શ૦ ઇ૦ શ્વાસો૦ ભાષા ૫, અસંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયને પાંચ પર્યાપ્તિ એહીજ, સંજ્ઞી પંચેન્દ્રિયને ૭ પર્યાપ્તિ—આહાર ૧. શરીર ૨ ઇન્દ્રિય ૩ શ્વાસોશ્વાસ ૪ ભાષા ૫ મનઃપર્યાપ્તિ ૬ એ પર્યાપ્તિ વૈક્રિય શરીરવાલા દેવતા નારકીને એક શરીરપર્યાપ્તિ એક અન્તર્મુહૂર્તમાં થાય, બાકી પાંચ એક સમયમાં નીપજે, તથા ઔદારિક શરીરવાલા મનુષ્ય તિર્યંચને એક આહારપર્યાપ્તિ એક સમયની, બાકી પાંચ એક અંતર્મુહૂર્તની અને ન્હાના અન્તર્મુહૂર્ત્ત ગણીયે તો પાંચ અન્તર્મુહૂર્ત્ત અને એક સમય,

હવે જીવના દશ પ્રાણ કહે છે. પાંચ તો ઇન્દ્રિય—સ્પર્શેન્દ્રિય તે કાયા ૧, રસનેન્દ્રિય તે જીભ ૨, ઘ્રાણેન્દ્રિય તે નાસિકા ૩, ચક્ષુ ઇન્દ્રિય તે આંખ ૪, શ્રોત્રેન્દ્રિય તે કાન ૫, શ્વાસોશ્વાસ ૬, આઉખુ ૭, કાયબલ ૮, વચનબલ ૯, મનોબલ ૧૦ એ દશ પ્રાણના નામ । તેહમાંહિથી એકેન્દ્રિયને ચાર પ્રાણ, એક તો ઇન્દ્રિય તે સ્પર્શેન્દ્રિય ૧, શ્વાસોશ્વાસ ૨, આઉખું ૩, કાય-

નથી રૂપ નથી, અસંખ્યાતપ્રદેશી, ૨ । ઇમ જ આકાસ્તિકાયના ત્રણ ભેદ—આકાશાસ્તિકાયનો સ્કન્ધ ૧, આકાશાસ્તિકાય દેશ ૨ આકાશાસ્તિકાય પ્રદેશ, ૩ જીવને અને પુદ્ગલને અવકાશ આપે દૂધને સાકરની પરે તેહને આકાશાસ્તિકાય કહીયે. તે આકાશાસ્તિકાય દ્રવ્યથકી એક દ્રવ્ય છે. ક્ષેત્રથકી લોક અલોકપ્રમાણ, કાલથકી અનાદિ અનન્ત છે, ભાવથકી વર્ણ નથી ગંધ નથી રસ નથી ફરસ નથી રૂપ નથી અનન્તપ્રદેશી છે, એ નવ ભેદ થયા અને દશમો કાલ. તે કાલ બે પ્રકારે એકતો વર્ત્તનાકાલ તે નવાને જૂનો કરે. જૂનાને નવો કરે. બીજો સંખ્યાકાલ તથા વ્યવહારકાલ તે કાલ દ્રવ્યથકી એક, ક્ષેત્રથી વર્ત્તનાકાલ ચઉદરાજ લોક પ્રમાણે, સંખ્યાકાલ અઢીદ્વીપમાં છે, કાલથી અનાદિ અનન્ત, ભાવથકી વર્ણ નથી ગંધ નથી રસ નથી સ્પર્શ નથી રૂપ નથી અને અપ્રદેશી । એ દસ ભેદ અજીવના અરૂપી કહ્યા. હવે પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર ભેદ રૂપી કહે છે પુદ્ગલાસ્તિકાય અખંડ તે સ્કંધ ૧, તથા પુદ્ગલનો એક કટકો નજરે આવે તિહાં લગી દેશ કહીયે ૨, તે પુદ્ગલનો અતિસૂક્ષ્મ ખંડ તે કટકો નજરે આવે નહીં કેવલીની બુદ્ધિએ પણ એકના બે ન થાય, તે જ્યાં સુધી સ્કન્ધમાં વળગેલો હોય ત્યાં સુધી પ્રદેશ ૩, તેજ પ્રદેશ સ્કન્ધથી ખરી પડે ત્યારે પરમાણુ કહીયે ૪, એ પુદ્ગલાસ્તિકાયના ચાર ભેદ તે પુદ્ગલનો પૂરણ ગલન સ્વભાવ છે, એવં અજીવ ॥ ચઉદ ભેદ થયા તે પુદ્ગલાસ્તિકાય દ્રવ્યથકી તો અનન્ત દ્રવ્ય છે, ક્ષેત્રથી ચઉદ રાજલોકમાં છે, કાલથકી સાદિસાન્ત છે, ભાવથકી વર્ણ છે ગન્ધ છે રસ છે સ્પર્શ છે. અનન્ત પ્રદેશી છે, એ અજીવના મૂલ ભેદ પાંચ, અને છઠો જીવદ્રવ્ય તે ઓળખાવે છે—દ્રવ્યથકી જીવદ્રવ્ય અનન્તા છે, ક્ષેત્રથકી ચઉદ રાજલોકમાં છે, કાલથકી અનાદિ અનન્ત છે, ભાવ થકી વર્ણ નથી ગન્ધ નથી રસ નથી સ્પર્શ નથી રૂપ નથી એક જીવે અસંખ્યાતા પ્રદેશ, એ છ દ્રવ્ય ઉપરાંત સાતમો દ્રવ્ય તે વસ્તુ કોઇ નથી.

હવે એ કાલ કહ્યા, તે મધ્યે સંખ્યાકાલ વિશેષે બતાવે છે—અતિ સૂક્ષ્મમાં સૂક્ષ્મ કાલ તે સમય કહીયે. તે આંખ મીંચીને ઉઘાડીયે એટલામાં તથા ચપટી વગાડીયે એટલામાં તથા કમલની પાંખડી સોયથી વીંધતાં એક પાંખડીથી બીજી પાંખડીએ સોય જાય એટલામાં તથા જુની સાડી યુવાન પુરૂષ ફાડે તે ફાડતાં એક તાંતણાથી બીજે તાંતણે જાય એટલામાં અસંખ્યાતા સમય થાય, તે અસંખ્યાતા સમયે એક આવલી થાય, તે એક

૩ જીવ ૪ એ ચાર અવસ્થિત માટે નિત્ય કહ્યા ૮, કારણપણું વિચા
ધર્માસ્તિકાયાદિ પાંચ કારણ એક જીવ અકારણ ૯, કરતાપણું વિચારતે એ
જીવ કર્ત્તા છે, બાકી પાંચ અકર્ત્તા ૧૦, સર્વગતપણું વિચારતે એક આ
સર્વગત લોકાલોક વ્યાપી માટે બાકી પાંચ અસર્વગત ૧૧ એ રીતે ૭
માંહોમાંહી અવગાઢ છે, તો પણ એક બીજામાં ભલતા નથી,

॥ ઇતિ અજીવતત્ત્વ વિચારઃ ॥ ૨ ॥

॥ હવે પુણ્યવિચાર કહે છે. ॥

**नव प्रकारे पुण्य बंधाय, " अन्नपुण्णे १ पाणपुण्णे २ व
पुण्णे ३ लेणपुण्णे ४ सयणपुण्णे ५ मनपुण्णे ६ वयणपुण्णे
कायपुण्णे ८ नमुक्कारपुण्णे ९"**

એ નવપ્રકારે બંધાય, તે બેંતાલીશ પ્રકારે ભોગવે. શાતાવેદનીય
ઉચ્ચગોત્ર ૨ મનુષ્યગતિ ૩ મનુષ્યની આનુપૂર્વી ૪ દેવતાની ગતિ ૫ દે
તાની આનુપૂર્વી ૬ પંચેન્દ્રિયની જાતિ ૭ પાંચ શરીર ઔદારિક ૮ વૈ
૯ આહારક ૧૦ તૈજસને ૧૧ કાર્મણ ૧૨ ત્રણ ઉપાંગ ઔદારિક અંગો
પાંગ ૧૩ વૈક્રિય અંગોપાંગ ૧૪ આહારક અંગોપાંગ ૧૫ તૈજસ અને કાર્મ
ણને અંગ નથી માટે ઉપાંગ નહી, તે અંગ ઉપાંગ ઓળખાવે છે—

બે હાથ ૨ બે જંઘા ૨ પુંઠ ૧ પેટ ૧ હૃદય ૧ મસ્તક ૮ એ આ
અંગ, આંગુલી પ્રમુખને ઉપાંગ કહીયે, હાથની રેખા, નિશા પ્રમુખને અ
ગોપાંગ કહીયે, ૬ સંઘયણ—વજ્રઋષભનારાચસંઘયણ ૧ ઋષભનારાચસં
ઘયણ ૨ નારાચસંઘયણ ૩ અર્દ્ધ નારાચ સંઘયણ ૪ કીલિકાસંઘયણ
છેવટ્ઠસંઘયણ ૬ એ ૬ સંઘયણમાંહિથી પ્રથમ વજ્ર ઋષભનારાચસંઘયણ
૧૬ ૬ સંસ્થાન—સમચતુરસ્ર ૧, ન્યગ્રોધપરિમંડલ ૨, સાદિ ૩, વામન
૪, કુબ્જ ૫, હુંડક ૬, એ ૬ સંસ્થાન માંહીથી સમચતુરસ્રસંસ્થાન
૧૭. શુભવર્ણાદિક ૪ શુભવર્ણ ૧ શુભગન્ધ ૨ શુભરસ ૩ શુભસ્પર્શ ૪
એવં એકવીશ ૨૧, અગુરુલઘુનામ કર્મ ૨૨, પરાઘાતનામકર્મ ૨૩, ઉ
શ્વાસનામકર્મ ૨૪ આતપનામકર્મ ૨૫ ઉદ્યોતનામકર્મ ૨૬ શુભવિહાયો

નામકર્મ ૨ અપર્યાપ્તિનામકર્મ ૩ સાધારણનામકર્મ ૪ અથિરનામકર્મ ૫ અશુભનામકર્મ ૬ દુર્ભગનામકર્મ ૭ દુસ્વરનામકર્મ ૮ અનાદેયનામકર્મ ૯ અયશોનામકર્મ ૧૦ એવં ૩૨ ।

નરક ત્રિક–નરકનીગતિ ૧ નરકની આનુપૂર્વી ૨ નરકનું આઉખું ૩ એવં ૩૫ । કષાય પચવીસ અનન્તાનુબંધી ક્રોધ ૧ અનન્તાનુબંધીમાન ૨ અનન્તાનુબંધી માયા ૩ અનન્તાનુબંધી લોભ ૪, ઇમ અપ્રત્યાખ્યાની ક્રોધ ૧ માન ૨ માયા ૩ લોભ ૪, પ્રત્યાખ્યાનીયો ક્રોધ ૧ માન ૨ માયા ૩ લોભ ૪, સંજવલન ક્રોધ ૧ માન ૨ માયા ૩ લોભ ૪, એવં ૧૬ કષાય સોલ ૧૬ । નવ નોકષાય–હાસ્ય ૧ રતિ ૨ અરતિ ૩ શોક ૪ ભય ૫ દુગંછા ૬ પુરૂષવેદ ૭ સ્ત્રીવેદ ૮ નપુંસકવેદ ૯, એવં સાઠ, તિર્યંચની ગતિ ૧ તિર્યંચની આનુપૂર્વી ૨, એવં બાસઠ ૬૨, એકેન્દ્રિય જાતિ ૧ બેઈન્દ્રિય જાતિ ૨ તેઇન્દ્રિયની જાતિ ૩ ચૌરિન્દ્રિયની જાતિ ૪ એવં છાસઠ ૬૬, અશુભવિહાયોગતિ ૬૭ ઉપઘાતનામકર્મ ૬૮ અશુભ વર્ણાદિક ચાર અશુભવર્ણ ૧ અશુભગંધ ૨ અશુભરસ ૩ અશુભફરસ ૪ એવં બહુતેર ૭૨ । પ્રથમ સંઘયણ વિના પાંચ સંઘયણ ૫ પાંચસંસ્થાન પ્રથમ સંસ્થાન વિના ૫ એવં બ્યાસી ૮૨,

॥ પાપતત્ત્વવિચારઃ સંપૂર્ણઃ ॥ ૪ ॥

॥હવે આશ્રવતત્ત્વ વિચાર કહે છે ॥

તિહાં પ્રથમ ઇન્દ્રિય ૫ સ્પર્શેન્દ્રિય ૧ રસનેન્દ્રિય ૨ ઘ્રાણેન્દ્રિય ૩ ચક્ષુઇન્દ્રિય ૪ શ્રોત્રેન્દ્રિ ૫. હવે ઇન્દ્રિયનો અર્થ કહે છે. ઇન્દ્રિયના બે ભેદ. દ્રવ્યેન્દ્રિય ૧ અને ભાવેન્દ્રિય ૨ પ્રથમ દ્રવ્યેન્દ્રિયના બે ભેદ. એક નિર્વૃત્તિ દ્રવ્યેન્દ્રિય તે આકાર, તેહનાં બે ભેદ. એક બાહ્ય આકાર તે કાનની પાપડી પ્રમુખ દ્રષ્ટિએ દેખાય. સર્વ જીવને જુદા જુદા પ્રકારની ૧, અને અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિય તે માંહિલો પાંચે આકાર તે નજરે દેખાય નહી. શ્રોત્રેન્દ્રિય કદંબપુષ્પના ફૂલને આકારે ૧, ચક્ષુઇન્દ્રિય મસૂરની દાળને આકારે ૨, ઘ્રાણેન્દ્રિય અતિમુક્તક ફૂલના ફુલને આકારે ૩, રસેન્દ્રિય તે ખુરપાને આકારે ૪, સ્પર્શેન્દ્રિય અનેક પ્રકારે ૫, અને બીજે

ઉપકરણ ઇન્દ્રિય તે અભ્યન્તર નિર્વૃત્તિ ઇન્દ્રિયને જિમ ખડ્ગની ધારાને છેદન શક્તિની પરે સાંભળવા દેખવાની શક્તિ. આપ આપણા વિષય ગ્રહવાની શક્તિ ૨. સ્વચ્છ પુદ્ગલ રૂપ, તથા ભાવ ઇન્દ્રિયના બે ભેદ. લબ્ધિભાવઇન્દ્રિય ૧, ઉપયોગ ભાવઇન્દ્રિય ૨, તિહાં લબ્ધિ ભાવઇન્દ્રિય તે જ્ઞાનાવરણાદિ કર્મના ક્ષયોપશમથકી જીવને શબ્દાદિક ગ્રહવાની શક્તિ ૧, ઉપયોગ ભાવઇન્દ્રિય તે જીવે લાધી (મેળવી) જે ઇન્દ્રિય તેહને અનુસારે જીવને શબ્દાદિક ગ્રહવાને વિષે વ્યાપાર ૨, ચાર ઇન્દ્રિય આંગુલના અસંખ્યાતમા ભાગ માત્ર હોય, અને સ્પર્શેન્દ્રિય તે શરીર પ્રમાણ. શ્રોત્રેન્દ્રિય બાર યોજનથી મેઘાદિક શબ્દ ગ્રહે ૧, ચક્ષુરિન્દ્રિય લાખ યોજન ઝાઝેરાથી રૂપ દેખે ૨, બાકી ત્રણ ઇન્દ્રિય નવયોજનથી ગન્ધ ૧ રસ ૨ સ્પર્શ ગ્રહે ૩, કરિયાતા પ્રમુખનો ગંધ રસ એટલાથી ગ્રહેવાય, જલવાયુ સ્પર્શ પણ એટલાથી ગ્રહવાય જઘન્યથી ચક્ષુ આંગુલના સંખ્યાતમા ભાગથી ગ્રહે, બાકી ચાર ઇન્દ્રિય આંગુલને અસંખ્યાતમે ભાગે રહ્યાને ગ્રહે. એ પાંચે ઇન્દ્રિયનું સ્વરૂપ કહ્યું. ચાર કષાય. ક્રોધ માન માયા ને લોભ. એ નવ ૯, પાંચ અવ્રત. પ્રાણાતિપાત ૧ મૃષાવાદ ૨ અદત્તાદાન ૩ મૈથુન ૪ અને પરિગ્રહ ૫, એવં ૧૪, ત્રણ યોગ,—મનોયોગ ૧ વચનયોગ ૨ કાયયોગ ૩ એવં ૧૭, પચવીસ ક્રિયા—કાયિકી ક્રિયા ૧ અધિકરણિકી ક્રિયા ૨ પ્રાદ્વેષિકી ક્રિયા ૩ પારિતાપનિકી ક્રિયા ૪ પ્રાણાતિપાતિકી ક્રિયા ૫ આરંભિકી ક્રિયા ૬ પારિગ્રહિકી ક્રિયા ૭ માયાપ્રત્યયિકી ક્રિયા ૮ મિથ્યાત્વદર્શનપ્રત્યયિકી ક્રિયા ૯ અપ્રત્યાખ્યાનિકી ક્રિયા ૧૦ દૃષ્ટિકી ક્રિયા ૧૧ સ્પૃષ્ટિકી ક્રિયા ૧૨ પાડુચ્ચકી ક્રિયા ૧૩ સામંતોપનિપાતિકી ક્રિયા ૧૪ નૈશસ્ત્રિકી ક્રિયા ૧૫ સ્વહસ્તિકી ક્રિયા ૧૬ આજ્ઞાપનિકી ક્રિયા ૧૭ વિદારણિકી ક્રિયા ૧૮ અનાભોગિકી ક્રિયા ૧૯ અનવકાંક્ષપ્રત્યયિકી ક્રિયા ૨૦ પ્રાયોગિકી ક્રિયા ૨૧ સામુદાનિકી ક્રિયા ૨૨ પ્રેમિકી ક્રિયા ૨૩ દ્વેષિકી ક્રિયા ૨૪ ઈર્યાપથિકી ક્રિયા ૨૫ ॥ એવં બેતાલીસ ભેદે આશ્રવ તત્ત્વ કહ્યું.

॥ આશ્રવતત્ત્વ વિચારઃ સંપૂર્ણઃ ॥ ૫ ॥

———:o:———

॥ અથ શ્રીસંવરતત્ત્વ વિચારઃ ॥

હવે સંવરતત્ત્વના સત્તાવન ભેદ કહે છે—પાંચ તો સમિતિ-ઇર્યાસમિતિ ૧ ભાષાસમિતિ ૨ એષણાસમિતિ ૩ આદાનભંડમત્તનિક્ષેપણાસમિતિ ૪ ઉચ્ચાર પાસવણ ખેલસિંઘાણજલ્લમલપારિઠાવણીયાસમિતિ ૫, ત્રણ ગુપ્તિ—મનગુપ્તિ ૧ વચનગુપ્તિ ૨ કાયગુપ્તિ ૩ એવં આઠ ૮,

બાવીસ પરીસહ—ક્ષુધાપરીસહ ૧ તૃષાપરીસહ ૨ શીતપરીસહ ૩ ઉષ્ણપરીસહ ૪ દંસમશકપરીસહ ૫ અચેલપરીસહ ૬ અરતિપરિસહ ૭ સ્ત્રીપરીસહ ૮ ચર્યાપરીસહ ૯ નિષદ્યાપરીસહ ૧૦ શય્યાપરીસહ ૧૧ આક્રોશપરીસહ ૧૨ વધપરીસહ ૧૩ યાચનાપરીસહ ૧૪ અલાભપરીસહ ૧૫ રોગપરીસહ ૧૬ તૃણસ્પર્શપરીસહ ૧૭ મલપરીસહ ૧૮ સત્કારપરીસહ ૧૯ પ્રજ્ઞાપરીસહ ૨૦ અજ્ઞાનપરીસહ ૨૧ સમ્યકૃત્વપરીસહ ૨૨ એવં ૩૦ ॥

દશ પ્રકારે યતિધર્મ—ક્ષમાધર્મ ૧ માર્દવધર્મ ૨ આર્જવધર્મ ૩ મુક્તિધર્મ ૪ તપોધર્મ ૫ સંયમધર્મ ૬ સત્યધર્મ ૭ શૌચધર્મ ૮ અકિંચનધર્મ ૯ બ્રહ્મચર્યધર્મ ૧૦ એવં ૪૦ ।

બાર ભાવના—અનિત્યભાવના ૧ અશરણભાવના ૨ સંસારભાવના ૩ એકત્વભાવના ૪ અન્યત્વભાવના ૫ અશુચિભાવના ૬ આશ્રવભાવના ૭ સંવરભાવના ૮ નિર્જરાભાવના ૯ લોકસ્વરૂપભાવના ૧૦ બોધિદુર્લભભાવના ૧૧ ધર્મભાવના ૧૨ એવં બાવન ૫૨ ।

પાંચ ચારિત્ર—સામાયિકચારિત્ર ૧ છેદોપસ્થાપનીયચારિત્ર ૨ પરિહારવિશુદ્ધિચારિત્ર ૩ સૂક્ષ્મસંપરાયચારિત્ર ૪ યથાખ્યાતચારિત્ર ૫ એવં સત્તાવન ૫૭ ।

॥ ઇતિ સંવરતત્ત્વવિચારઃ સમાપ્ત ॥ ૬ ॥

॥ અથ નિર્જરાતત્ત્વ વિચાર. ॥

નિર્જરાતત્ત્વવિચાર કહે છે—જિમ સૂર્યના કિરણોએ કરીને તલાવનો પાણી શોષાય તિમ બાર પ્રકારને તપે કરીને પૂર્વે કર્યાં જે કર્મ તેહનો ક્ષય થાય. તેહને નિર્જરાતત્ત્વ કહીયે,

तिहां ७ બાહ્યતપ પ્રથમ કહે છે--અણસણતપ તે ખાવું નહી નવકારશીથી માંડીને છમાસી સગણુ ૧. બીજો ઊણોદરી તપ તે કાંઇક ઊણો રહેવું, ૨. ત્રીજો વૃત્તિસંક્ષેપ તપ તે નિયમ ધારવા ૩, ચોથો રસત્યાગ તપ તે વિગયત્યાગ ૪, પાંચમો કાયક્લેશ તપ તે આતાપના લેવી લોચ કરાવવો આસન ધરવા ઇત્યાદિક ૫ છઠો સંલીણતા તપ તે અંગોપાંગ સંકોચીને બેસવું ૬, એ ७ બાહ્ય તપને અભ્યન્તર કાર્મણ શરીરને તપાવ્યાની ભજના. બાહ્ય ઔદારિક શરીરને તપાવેજ. બાહ્ય લોકને દીઠામાં આવેજ. તે માટે ७ તપને બાહ્યતપ કહીયે, હવે છ અભ્યન્તર તપ કહે છે. પ્રથમ પ્રાયશ્ચિત્ત તપ તે આલોયણ દશ પ્રકારે ૧, બીજો વિનય તપ તે સાત પ્રકાર ૨. ત્રીજો વેયાવચ્ચ તપ તે દશ પ્રકારે ૩, ચોથો સઝાય તપ તે પાંચ પ્રકારે. વાચના તે ભણવું સાંભળવું ૧ બીજો પૃછના પૂછવું ૨ ત્રીજો પરિયટ્ટણા તે પાછલું ગણવું ૩ ચોથો અનુપ્રેક્ષા તે ચિંતવવું ૪ પાંચમો ધર્મકથા તે ધર્મકથા કહેવી ૫। ૪. પાંચમો ધ્યાન તપ તે એકાગ્રચિત્તે ધર્મધ્યાન ૧ શુક્લધ્યાન ૨ ધ્યાયવા ૫। છઠો વ્યુત્સર્ગ તપ તે શરીર ઉપધિની મમતા મુકીને કાઉસગ પણે રહેવો. ૬। એ ७ તપ-બાહ્ય ઔદારિકાદિક શરીરને તપાવે. અને ન પણ તપાવે. અને અભ્યન્તર કાર્મણ શરીરને તો તપાવેજ, તે માટે અભ્યન્તર તપ કહીયે,

॥ નિર્જરાતત્ત્વં સમાપ્તમ્. ॥

॥ હવે બન્ધતત્ત્વ વિચાર કહે છે. ॥

જીવને અને કર્મને અન્યોન્યપણે એટલે માહેમાહે ખીર નીરની પરે મેળાવવું એકઠું થાવું તે બંધ કહીયે, તે બંધના મૂલ હેતુ ચાર અને ઉત્તર હેતુ સત્તાવન, તિહાં પ્રથમ ૪ મૂલ હેતુ કહે છે. મિથ્યાત્વ ૧ અવિરતિ ૨ કષાય ૩ યોગ ૪ તિહાં પ્રથમ મિથ્યાત્વ પાંચ, પ્રથમ આભિગ્રહિક મિથ્યાત્વ ખોટું સાચું જાણે નહી. ગ્રહ્યું તે ગર્દભપુચ્છની પરે છોડે નહી. ૧ બીજો અનભિગ્રહીત મિથ્યાત્વ તે કોઈ ધર્મ નિશ્ચયપણે ગ્રહે નહી, સર્વ દેવને સર્વ ગુરૂ માને. ૨ ત્રીજો આભિનિવેશિક મિથ્યાત્વ

તે મોટો જાણે પણ મૂકે નહી ૩, ચોથો સાંશયિક મિથ્યાત્વ તે સંદેહ મટેજ નહી ૪, પાંચમો અનાભોગ મિથ્યાત્વ તે અજાણપણો ૫, એ અજાણપણો પાંચમાં અધિક છે, જે માટે અજાણપણામાં સમકિત નથી, તે જાણ અજાણના ભાંગા આઠ કહે છે—

ન જાણે ન આદરે ન પાલે ૧, ન જાણે ન આદરે પાલે ૨, ન જાણે આદરે ન પાલે ૩, ન જાણે આદરે પાલે ૪, જાણે ન આદરે ન પાલે ૫, જાણે ન આદરે પાલે ૬, જાણે આદરે ન પાલે ૭, જાણે આદરે પાલે ૮, એણે પ્રકારે જાણ અજાણના આઠ ભાંગા કહ્યા, તે માંહિ જે પ્રથમ પહિલા અજાણના ચાર ભાંગામાં ન જાણે આદરે ને પાળે, એ ચોથો ભાંગો સરસ છે, પણ અજાણપણા માટે સમકિત નહી. । અને જાણના ચાર ભાંગા મધ્યે પહિલો ભાંગો જાણે, ન આદરે ને ન પાલે, એ નીરસ છે પણ જાણપણા માટે સમકિતી કહીયે, એ પાંચ મિથ્યાત્વ અને બાર અવ્રત પાંચ ઇંદ્રિય છઠ્ઠો મન અને ૭ કાય, એવં સત્તર ૧૭, પંચવીસકષાય—સોલકષાય અને નવ નોકષાય એવં ૪૨, પન્નર યોગ ચાર મનના સત્યમનો યોગ ૧ અસત્યમનોયોગ ૨ સત્ય મૃષામનોયોગ ૩ અસત્યામૃષામનોયોગ ૪ એવં ચાર વચનના સત્યવચનયોગ ૧ અસત્ય વચન યોગ ૨ સત્યમૃષા વચનયોગ ૩ અસત્યા મૃષાવચનયોગ ૪ અને સાતકાયાના ઔદારિક ૧ ઔદારિકમિશ્ર ૨ વૈક્રિય ૩ વૈક્રિયમિશ્ર ૪ આહારક ૫ આહારકમિશ્ર ૬ તૈજસ કાર્મણકાયયોગ ૭ એવં પંદર યોગ સર્વ મળીને સત્તાવન હેતુ થાય, તેણે કરી જીવ કર્મ બાંધે છે, તે બંધના ચાર પ્રકાર, પ્રકૃતિબન્ધ ૧ સ્થિતિબન્ધ ૨ અનુભાગ તે રસબંધ ૩ પ્રદેશબંધ ૪, તિહાં પ્રકૃતિના મૂલભેદ આઠ, ને ઉત્તરભેદ એકસો અઠાવન. તિહાં મૂલ પ્રકૃતિના ભેદ આઠ કહે છે, જ્ઞાનાવરણીય કર્મ ૧ દર્શનાવરણીય કર્મ ૨ વેદનીય કર્મ ૩ મોહનીયકર્મ ૪ આયુઃકર્મ ૫ નામકર્મ ૬ ગોત્રકર્મ ૭ અંતરાયકર્મ ૮, હવે ઉત્તર પ્રકૃતિ કહે છે.

જ્ઞાનાવરણીયની પ્રકૃતિ ૫ મતિ જ્ઞાનાવરણીય આદિ દેઇને ૫. દર્શનાવરણીયની નવ પ્રકૃતિ ચાર દર્શનાવરણીય ચક્ષુ દર્શનાવરણીય આદિ દેઇને, તથા પાંચ નિદ્રા, એવં ૧૪. વેદનીયકર્મની બે સાતાવેદનીય અને અસાતાવેદનીય ૨, એવં ૧૬, મોહનીયકર્મની અઠાવીસ ૨૮, પચવીસ કષાય અને ત્રણ મોહનીય. સમ્યક્ત્વ મોહનીય ૧ મિશ્રમોહનીય ૨ મિથ્યાત્વમોહનીય ૩, એવં સુમાળીશ ૪૪। ચાર આયુઃકર્મની દેવાયુ

આદિ દેઈને, એવં ૪૮। નામકર્મની એકસોત્રણ, તિહાં ચઉદ પિંડ-
પ્રકૃતિ—ગતિ ૧ જાતિ ૨ શરીર ૩ ઉપાંગ ૪ બંધન ૫ સંઘાતન ૬ સંઘ-
યણ ૭ સંસ્થાન ૮ વર્ણ ૯ ગંધ ૧૦ રસ ૧૧ સ્પર્શ ૧૨ આનુપૂર્વી ૧૩
વિહાયોગતિ ૧૪ એ ચઉદ પિંડપ્રકૃતિની ઉત્તર પ્રકૃતિ પંચોત્તેર થાય,
ગતિ ચાર દેવગતિ આદિ દેઈને ૪, જાતિ પંચ એકેન્દ્રિયાદિક, એવં નવ
૯, શરીર પાંચ ઔદારિકાદિક, એવં ચઉદ ૧૪, ઉપાંગ ત્રણ. ઔદારિ-
કાદિક, એવં ૧૭. બંધન પન્નર ઔદારિક ઔદારિક બંધન ૧ ઔદારિક
તૈજસ બંધન ૨ ઔદારિક કાર્મણ બંધન ૩ ઔદારિક તૈજસ કાર્મણ
બંધન ૪ વૈક્રિય વૈક્રિય બંધન ૫ વૈક્રિય તૈજસ બંધન ૬ વૈક્રિય કાર્મણ
બંધન ૭ વૈક્રિય તૈજસ કાર્મણ બંધન ૮ આહારક આહારક બંધન ૯
આહારક તૈજસ બંધન ૧૦ આહારક કાર્મણ બંધન ૧૧ આહારક તૈજસ
કાર્મણ બંધન ૧૨ તૈજસ તૈજસ બંધન ૧૩ તૈજસ કાર્મણ બંધન ૧૪
કાર્મણ કાર્મણ બંધન ૧૫, એવં ૩૨। સંઘાતન પાંચ—શરીરને નામે,
એવં સાડત્રીસ ૩૭, છ સંઘયણ ને છ સંસ્થાન, એવં ઓગણપચાસ
૪૯, વર્ણ પાંચ—કાલો ૧ નીલો ૨ રાતો ૩ પીલો ૪ ધોળો ૫, ગંધ ૨
સુરભિગન્ધ ૧ દુરભિગન્ધ ૨, રસ પાંચ—તીખો ૧ કડવો ૨ કસાયલો ૩
ખાટો ૪ મીઠો ૫। સ્પર્શ ૮—હળવો ૧ ભારે ૨ સુંવાલો ૩ ખરખરો
૪ ટાઢો ૫ ઊનો ૬ લૂખો ૭ ચોપડયો ૮, એ વર્ણાદિક વીશ। એ સર્વ
મળીને અગણ્યોતેર, ૬૯, આનુપૂર્વી ૪ દેવાનુપૂર્વી આદિ દેઈને, એવં ત્યાં-
તેર ૭૩, વિહાયોગતિ ૨ શુભ, અશુભ, એવં પંચ્યોતેર। તથા આઠ
પ્રત્યેક પ્રકૃતિ—અગુરુલઘુ ૧ પરાઘાત ૨ ઉચ્છ્વાસ ૩ આતપ ૪ ઉદ્યોત
૫ નિર્માણ ૬ જિનનામકર્મ ૭ ઉપઘાતનામકર્મ ૮ એવં ત્યાસી। ત્રસ-
દશકો અને સ્થાવર દશકો. એવં એકસોને ત્રણ નામકર્મની અને
અડતાળીશ પૂર્વે પાંચ કર્મની થઈ છે, એટલે સર્વ મળીને એકસો એકા-
વન,. તથા ગોત્રકર્મની બે, ઉચ્ચ ૧ નીચગોત્ર ૨. પાંચ અંતરા-
યની। એવં આઠ મૂલ પ્રકૃતિની ઉત્તર પ્રકૃતિ એકસોને અઠાવન થઈ.
તેહના ચાર પ્રકાર, બંધ ૧ ઉદય ૨ ઉદીરણા ૩ અને સત્તા ૪, તિહાં
બંધે એકસોને વીશ હોય તે બતાવે છે. જ્ઞાનાવરણીયની પાંચ ૫ દર્શના-
વરણીય નવ ૯, વેદનીય બે ૨, મોહનીય છવીસ ૨૬, જે માટે સમ-
કિતમોહનીયને ૧ મિશ્રમોહનીય ૨ એ બે બંધાઈને થાતી નથી તે તો
ઉપશમ સમકિત પામ્યા પછી જીવ નીપજાવે છે.

દલિયા શોધીને શોધ્યા કોદરા મીણા રહિત તે સરખો કરે ૧ બીજા અર્ધ શોધ્યા કોદરા સરખો અર્ધશુદ્ધ ૨, ત્રીજો અણશોધ્યા કોદરા સરખો અશુદ્ધ ૩, એ રીતે ત્રણ પુંજ ઉપશમમાં વર્ત્તતો જીવ કરે, તે ઉપશમ સમકિત કોઇક જીવને એક સમય બાકી રહે, તથા કોઇક જીવને ૭ આવલી બાકી રહે, તે વારે અનંતાનુબંધીયાનો ઉદય થાય, તે વારે સાસ્વાદન સમકિત કહિયે, એક સમય તથા ૭ આવલી ૨, કોઇક જીવને શુદ્ધપુંજનો ઉદય થાય, તે વારે સમકિત મોહનીયના દલિયા વિપાક વેદન રોકીને પ્રદેશ વેદન તે લૂખા રસરહિત દળીયા ભોગવે, તેહને ક્ષયોપશમ સમકિત થાય, તે કહીયે ચોથું ગુણઠાણું ૩, તે સંખ્યાતા તથા અસંખ્યાતા કાળ ૩, કોઇક જીવને અર્ધપુંજનો ઉદય થાય તે મિશ્ર સમકિત ત્રીજું ગુણઠાણું અન્તર્મુહૂર્ત્ત ૪, કોઇક જીવને અશુદ્ધપુંજનો ઉદય થાય તે મિથ્યાત્વ સમકિત-મિથ્યાત્વ ગુણઠાણું, ઉત્કૃષ્ટો અર્ધ પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત ૫, કોઈ જીવ ત્રણે પુંજનો ક્ષય કરે. તે ક્ષાયિકસમકિત, આવ્યો જાય નહી ૬, એ રીતે જીવ પ્રથમ ઉપશમ સમકિત પામે. ત્યાર પછી ઘણા જીવ આશ્રી બાકી પાંચ સમકિત હોય અને સમકિત મોહનીય મિશ્રમોહનીય પણ જીવને ત્રણ પુંજ કીધા પછી હોય, પણ બંધાય તે થાતી નથી માટે બંધમાં મોહનીયકર્મની છવીસ પ્રકૃતિ ગણીયે, તથા જ્ઞાનાવરણીય દર્શનાવરણીય વેદનીય એ ત્રણ કર્મની સોલ પૂર્વે ગણી છે. એવં બેંતાળીસ ૪૨। તથા આયુકર્મની ચાર-દેવાયુ આદિ દેઈને, એવં છેંતાળીશ ૪૬, તથા નામકર્મની એકસોને ત્રણ ૧૦૩, તે મધ્યેથી છત્રીશ ઘટાડીને બાકી સડસઠ ૬૭, તેહની વિગત શરીર પાંચ ૫, બંધન પનર ૧૫-સંઘાતન પાંચ એ પચવીસ તે પાંચ શરીર બંધાતા ભેળાજ બંધાય. માટે શરીર પાંચજ ગણીયે, બાકી વીસ ન ગણીયે, તથા વર્ણ ૫, ગંધ ૨, રસ ૫, સ્પર્શ ૮, એવં વીસ કહ્યા, તેહમાં એક વર્ણ હોય, તિહાં પાંચે વર્ણ હોય, એક ગંધ હોય તિહાં બે ગંધ હોય, એક રસ હોય ત્યાં પાંચ રસ હોય એક સ્પર્શ હોય ત્યાં આઠસ્પર્શ હોય, માટે વર્ણ ૧ ગંધ ૨ રસ ૩ સ્પર્શ ૪ એ ચાર મૂલ ભેદ જાણીયે, સોલ ન ગણીયે, એટલે સર્વ મળીને છત્રીશ ઘટી, બાકી નામકર્મની સડસઠ ૬૭ પ્રકૃતિ-તે મધ્યે પૂર્વલી પાંચકર્મની છેંતાળીશ ભેળીએ, તેવારે એકસોને તેર ૧૧૩, તથા ગોત્રકર્મની બે, ઉચ્ચને ૧ નીચ ગોત્ર ૨ એવં એકસો પનર ૧૧૫, તથા અંતરાયકર્મની પાંચ દાનાન્તરાયાદિક

એકઠા કરીયે, તે વાર પછી એકસો એક રસના અવિભાગ પલિચ્છેદવાળા સર્વ લઇને બીજો ઢગલો કરીયે તે બીજી વર્ગણા. ૨. તે વાર પછી વળી એ બંધ મધ્યેથી એકસો બે રસના અવિભાગ પલિછેદવાળા સર્વ પરમાણુઓ એકઠા કરીને ત્રીજો ઢગલો કરીયે તે ત્રીજી વર્ગણા, ૩, તે વાર પછી એકસો ત્રણ રસના અવિભાગ પલિચ્છેદવાળા પરમાણુઓ એકઠા કરીયે તે **ચોથી** વર્ગણા ૪, તે વાર પછી એકસો ચાર રસના અવિભાગ પલિચ્છેદવાળા પરમાણુઓ ભેળા કરીને પુંજ કરીયે તે **પાંચમી** વર્ગણા, ૫. તે વાર પછી વળી એહજ બંધમાંહિથી એકસો પાંચ રસના અવિભાગ પલિછેદ અધિક પરમાણુ સર્વ લઇને એક ઢગલો કરીયે, તે છઠી વર્ગણા ૬. એમ એક એક રસને અવિભાગ પલિચ્છેદ અધિક પરમાણુ લેઇ લેઇને ત્યાં સુધી ઢગલા કરીયે કે જ્યાં સુધી એકેક રસે અધિક અધિક અવિભાગ પલિછેદવાળા પરમાણુઓ ન લાભે, તિહાં લગણ તે વર્ગણા અભવ્ય થકી અનંતગુણી અને સિદ્ધને અનંતમે ભાગે થાય તેવારે એક સ્પર્દ્ધક થાય ॥ ૧ ॥ હવે એ બંધમધ્યે એકેકો રસનો અવિભાગ પલિછેદ વધે, એહવા પરમાણુઓ નથી. એ સ્પર્દ્ધકની છેલ્લી વર્ગણાના એક પરમાણુના રસના અવિભાગ પલિછેદથી અનંતગુણા રસના અવિભાગ પલિછેદ વધે એહવા પરમાણુઓ છે, પણ અસત્કલ્પનાએ બસોને પાંચ કલ્પીએ, તે બસોને પાંચ રસના અવિભાગ પલિછેદવાળા પરમાણુઓનો ઢગલો તે **પહેલી** વર્ગણા, બસોને ૬ રસના અવિભાગ પલિછેદવાળા પરમાણુઓની **બીજી** વર્ગણા. બસોને સાત રસના અવિભાગ પલિછેદવાળા પરમાણુઓની **ત્રીજી** વર્ગણા. બસોને આઠ રસના અવિભાગ પલિચ્છેદવાળા પરમાણુઓની **ચોથી** વર્ગણા, બસો નવ રસના અવિભાગ પલિછેદવાળા પરમાણુઓની **પાંચમી** વર્ગણા. બસોને દશ રસના અવિભાગ પલિછેદવાળા પરમાણુઓનો ઢગલો કરીયે તે છઠી એમ કરતાં એકેક રસનો અવિભાગ પલિછેદ વધે તિહાં લગણ એણી રીતે વર્ગણા પણ અભવ્યથી અનંતગુણી સિદ્ધને અનંતમે ભાગે થાય, તેવારે **બીજો સ્પર્દ્ધક** થાય ॥ ૨ ॥ હવે એ બંધ મધ્યે, એકેકો રસનો અવિભાગ પલિછેદ વધે, એહવા પરમાણુઓ નથી, એ બીજા સ્પર્દ્ધકની છેલી વર્ગણાના એકેક પરમાણુઓમાં જેટલા રસના અવિભાગ પલિછેદ છે, તે થકી અનંતગુણા રસના અવિભાગ પલિછેદ વધે, એહવા પરમાણુઓ છે પણ અસત્કલ્પનાએ ત્રણસો દશ કલ્પીયે, તે ત્રણસો દશ રસના અવિભાગ પલિચ્છેદવાળા પરમાણુઓ એકઠા કરીયે તે **પ્રથમ** વર્ગણા. ત્રણસો અગીયાર રસના અવિભાગ

પલિછેદવાળા પરમાણુઓની બીજી વર્ગણા. ત્રણસોને બાર રસના
ભાગ પલિછેદવાળા પરમાણુઓની ત્રીજી વર્ગણા. ત્રણસોને તેર
અવિભાગ પલિછેદવાળા પરમાણુઓની ચોથી વર્ગણા. ત્રણસોને ચઉ
સના અવિભાગ પલિછેદવાળા પરમાણુઓની પાંચમી વર્ગણા. ત્ર
પનર રસના અવિભાગ પલિછેદવાળા પરમાણુઓ સર્વ એકઠા કરી
છઠી વર્ગણા. એમ અભવ્યથી અનંતગુણીને સિદ્ધને અનંતમેં ભાગ
ણાઓ થાય, તેવારે ત્રીજો સ્પર્દ્ધક ॥ ૩ ॥ એમ જીવે એક સમયે
જે કર્મદલ તે મધ્યે અનંતારસના સ્પર્દ્ધક છે તે રસબન્ધ કહીયે તે
ચાર પ્રકારે છે, એક ઠાણીયો ૧ બિઠાણીયો ૨ ત્રિઠાણીયો ૩ ચોઠા
૪, તેહની વિગત. લીંબડાનો તથા શેલડીનો રસ તેમાં સહજનો
તે એક ઠાણીયો ૧ બે ભાગનો કઢી એક ભાગનો રાખે તે બેઠાણ
૨ ત્રણ ભાગનો કઢીને એક ભાગનો રહે તે ત્રિણઠાણીયો ૩, ચાર ભા
કઢીને એક ભાગનો રહે તે ચોઠાણીયો ૪, બ્યાસી અશુભ પ્રકૃતિનો
તીવ્ર આકરો રસ તે સંકલેશે બંધાય, સંકલેશ તે " કષાયના ઉદય
કહીયે, બેંતાલીશ શુભ પ્રકૃતિનો તીવ્રરસ વિશુદ્ધિએ બંધાય, વિશુદ્ધિ
" કષાયની મંદતાને " કહીયે, બાસી પાપપ્રકૃતિનો મંદરસ વિશુ
બંધાય, બેતાલીશ શુભ પ્રકૃતિનો મંદરસ સંકલેશે બંધાય, અશુભ
તિનો રસ ચાર પ્રકારે હોય, એક ઠાણીયો આદિ દેઇને તેહનો વિ
અશુભ પ્રકૃતિનો ચોઠાણીયો રસ પર્વતની રેખા સમાન ચાર અનં
નુબંધીયા કષાય છે, તેણે કરીને બંધાય ॥ ૧ ॥ અશુભ પ્રકૃતિનો ત્રણ
ણીયો રસ પૃથ્વીની રેખા સમાન ચાર અપ્રત્યાખ્યાનીયા કષાય છે.
કરીને બંધાય ॥ ૨ ॥ અશુભ પ્રકૃતિનો બેઠાણીયો રસ રજની રે
સમાન ચાર પ્રત્યાખ્યાનીયા કષાય છે. તેણે કરીને બંધાય ॥ ૩ ॥ અ
શુભ પ્રકૃતિનો એક ઠાણીઓ રસ જલની રેખા સમાન સંજ્વલ
ચાર કષાય તેણે કરીને બંધાય ॥ ૪ ॥

શુભ પ્રકૃતિનો રસ ત્રણ પ્રકારે હોય બેઠાણીયો આદિ દેઇને શુ
પ્રકૃતિનો બેઠાણીયો રસ અનંતાનુબંધીયા કષાયની ચોકડીયે બંધાય ॥૧
શુભ પ્રકૃતિનો ત્રણ ઠાણીયો રસ અપ્રત્યાખ્યાનીયઃ કષાયની ચોકડીયે બંધા
॥ ૨ ॥ શુભ પ્રકૃતિનો ચોઠાણીયો રસ પ્રત્યાખ્યાનીયાને સંજ્વલના એ
કષાય ચોકડીયે બંધાય ॥ ૩ ॥ ઇહાં સામાન્ય પ્રકારે અશુભ પ્રકૃતિનો રસ
ચાર પ્રકારે કહ્યો, પણ સર્વ અશુભ પ્રકૃતિનો રસ ચાર પ્રકારે નથી

સત્તરેજ અશુભ પ્રકૃતિનો રસ ચાર પ્રકારે છે, તેહના નામ, પાંચ અંતરાય ૫, કેવલ જ્ઞાનાવરણીય વિના ચાર જ્ઞાનાવરણીય ૪, કેવલ દર્શનાવરણીય વિના ત્રણ દર્શનાવરણીય ૩, પુરૂષ વેદ ૧ સંજ્વલના કષાય ૪, એવં સત્તર ૧૭ ॥ બાકી એકસો ત્રણ પ્રકૃતિનો રસ ત્રણ પ્રકારે હોય તે ઠાણીઓ આદિ દેઈને પણ એકઠાણીયો બંધાય નહી. જે માટે એકઠાણીયો રસ તો નવમા ગુણઠાણાના અસંખ્યાતા ભાગ ગયા પછી બંધાય છે, તે ઠેકાણે તો સત્તર જ અશુભ પ્રકૃતિ બંધાય છે, પણ બીજી પ્રકૃતિ તો તિહાં બંધાતી જ નથી, તો રસ કિમ બંધાય ॥ ઇતિ રસબંધઃ ॥

॥ હવે પ્રદેશબન્ધ કહે છે ॥

લોકમાંહિ અનંતી વર્ગણા છે. તે માંહિથી આઠ વર્ગણા. ઔદારિક ૧ વૈક્રિય ૨ આહારક ૩ તૈજસ ૪ ભાષા ૫ શ્વાસોશ્વાસ ૬ મનોવર્ગણા ૭ કાર્મણ વર્ગણા ૮ એ આઠ વર્ગણા મધ્યેથી કાર્મણ વર્ગણાના પણ પરમાણુઓ આશ્રયી જોઈયે તો સોલગુણવાલા પરમાણુઓ છે. જે માટે કાર્મણ વર્ગણામાં ફરસ છેલ્લા ચારજ હોય, ટાઢો ૧ ઉનો ૨ લુખોને ૩ ચોપડ્યો સ્પર્શ ૪ વર્ણ ૫ ગંધ ૨ રસ ૫ એવં સોલ અને એક એક પરમાણુ આસરી જોઈયે તો ચઉદ ગુણીયા છે. જે માટે ફરસ ચાર છે તે માંહેલા પરમાણુયા દીઠ બે બે ફરસ હોય. પણ પ્રતિપક્ષ ન હોય, ટાઢો ૧ લુખો ૨ તથા ટાઢો અને ચોપડ્યો ૨ ઉનો ને લુખો ૨ તથા ઉનો અને ચોપડ્યો ૨ એ રીતે બેજ હોય, પણ શીતને ઉષ્ણ ૨ લુખો ને ચોપડ્યો એમ બે ભેગા ન હોય એ કાર્મણ વર્ગણા ઓળખાવી. તે મધ્યેથી જીવ સમયે સમયે કર્મદલ લેછે. પણ કેવા કર્મદલ લેછે ? જે કર્મદલ મધ્યે છેલ્લા ચાર ફરસ, બે ગંધ ૨ પાંચ વર્ણ ૫ પાંચ રસ ૫ એવા સોલ ગુણવાલો કર્મદલ લેછે, વળી કેહવો કર્મદલ લેછે. એકેકા પરમાણુયા મધ્યે સર્વજીવથી અનંતગુણા રસના અવિભાગ પલિછેદ હોય. એવા કર્મદલ ગ્રહે છે, અનંત પરમાણુઆયે નિપજ્યા ખંધ તે લેછે. વળી કેહવા કર્મદલ જીવ ગ્રહે છે, એક પ્રદેશ અવગાઢ ગ્રહે છે, એટલે જે કેટલા આકાશ પ્રદેશમાં જીવ અવગાહી રહ્યો છે, તેટલા જ આકાશ પ્રદેશે જે કાર્મણ વર્ગણા છે. તે માંહેથીજ કર્મદલ ગ્રહે છે. એટલે એક પ્રદેશ અવગાઢ કહીયે. તે કર્મદલ જીવ પોતાને સર્વ પ્રદેશે કરીને ગ્રહે છે, જિમ એક આંગુલીયે ઘટાદિક વસ્તુ ઉપાડતાં હાથના કાંડા સુધી ખેંચ આવે, તેમ એક પ્રદેશે કર્મદલ લેતાં જીવના સર્વ પ્રદેશ

શને જોર પોતંગે, એ રીતે કર્મ પ્રમાણ જેહને, આઠે ભાગે વિહંચે. દળીયાનો **સર્વથી થોડો ભાગ** આયુકર્મને આવે, તેહથી **અધિકો** ભાગ નામકર્મ ગોત્ર કર્મને આવે, માંહોમાંહે સરખા, તેહથી **અધિકો** ભાગ અંતરાય ૧ જ્ઞાનાવરણીય ૨ દર્શનાવરણીય ૩ એ ત્રણને આવે, માંહોમાંહે ત્રણને સરખો, તેહથી **અધિકો** ભાગ મોહનીયને આવે, એ સાત કર્મને તો સ્થિતિ પરમાણે ભાગ છે, થોડી સ્થિતિવાળાને થોડું ને ઘણી સ્થિતિવાળાને ઘણો. અને વેદનીયકર્મને તો સ્વભાવેજ સર્વથી ઓછો ન આવે, સર્વથી **અધિકોજ** આવે, જે માટે વેદનીયને ઓછો ભાગ આવતો હોય તો લોકમાં સુખદુઃખની

ર્ગણાએ મોક્ષે જાય ૧ ઇંદ્રિય માર્ગણા પાંચ-એકેન્દ્રિય આદિ દેઈને, તે માંહેથી **પંચેદ્રિયની** માર્ગણાએ મોક્ષે જાય ૨ કાયમાર્ગણા ૬-પૃથ્વીકાય આદિ દેઈને, તે માંહેથી **ત્રસકાયની** માર્ગણાએ મોક્ષે જાય ૩. યોગમાર્ગણા ત્રણ પ્રકારે-મનોયોગ આદિ દેઈને, તે **સયોગી** મોક્ષે ન જાય, યોગ તેરમા ગુણઠાણા લગણ હોય ૪, **વેદમાર્ગણા** ત્રણ પ્રકારે-પુરૂષવેદ આદિ દેઈને, તે **સવેદી**મોક્ષે ન જાય, વેદ નવમા ગુણઠાણા લગણ હોય ૫। **કષાયમાર્ગણા** કષાય ચાર, ક્રોધ આદિ દેઈને, તે **સકષાય** મોક્ષે ન જાય, કષાયી નવમા ગુણઠાણા લગણ હોય ૬। **જ્ઞાનમાર્ગણા** ૮ મતિજ્ઞાન આદિ દેઈને પાંચ જ્ઞાન ૫ મતિ અજ્ઞાન ૧ શ્રુત અજ્ઞાન ૨ વિભંગજ્ઞાન ૩ એવં આઠ। તે માંહેથી **કેવલજ્ઞાનની** માર્ગણાએ મોક્ષે જાય ૭ ॥ **સંયમમાર્ગણા** સાત પ્રકારે-સામાયિક આદિ દેઈને પાંચ ચારિત્ર ૫. દેશવિરતિ ૬. સર્વવિરતિ ૭ એ સાતમાંહેથી **યથાખ્યાત** સંયમની માર્ગણાએ મોક્ષે જાય ૮ ॥ **દર્શનમાર્ગણા** ચાર પ્રકારે-ચક્ષુદર્શન આદિ દેઈને તે માંહેથી **કેવલ દર્શન** માર્ગણાએ મોક્ષે જાય ૯ ॥ **લેશ્યામાર્ગણા** ૬ પ્રકારે-તે **સલેશ્ય** મોક્ષે ન જાય. લેશ્યા તે તેરમા ગુણઠાણા લગણ " કૃષ્ણ ૧ નીલ ૨ કાપોત ૩ તેજસ ૪ પદ્મ ૫ શુક્લ લેશ્યા ૬ " । ૧૦ । **ભવ્યમાર્ગણા** બે પ્રકારે-ભવિ ૧ અને અભવિ ૨ તેમાંહેથી **ભવિ** મોક્ષે જાય ૧૧ । **સમ્યક્ત્વ** માર્ગણા ૭ મિથ્યાત્વ ૧ સાસ્વાદન ૨ મિશ્ર ૩ ઉપશમ ૪ ક્ષયોપશમ ૫ ક્ષાયિક ૬ એ ૭ માંહેથી ક્ષાયિકસમકિતી મોક્ષે જાય ॥ ૧૨ ॥ **સંજ્ઞિમાર્ગણા** બે સંજ્ઞિ ૧ અને અસંજ્ઞી ૨ એ બે માંહેથી **સંજ્ઞીમાર્ગણાએ** મોક્ષે જાય ॥ ૧૩ ॥ **આહારક** માર્ગણા બે આહારી ૧ અણાહારી ૨ એ બે માંહેથી અણાહારી માર્ગણાએ મોક્ષે જાય ॥ ૧૪ ॥ એ ચઉદ માર્ગણા માંહેથી દશ માર્ગણાએ મોક્ષે જાય બાકી ચાર માર્ગણાએ મોક્ષે ન જાય । એ **સંત પદ પ્રરૂપણા પ્રથમ**-**દ્વાર** ॥ ૧ ॥ બીજો **દ્રવ્ય પ્રમાણદ્વારે** સિદ્ધના દ્રવ્ય અનન્તા છે. એ **બીજો દ્વાર** ॥ ૨ ॥ ત્રીજો **ક્ષેત્ર પ્રમાણદ્વાર** ક્ષેત્રથી સિદ્ધના જીવ ચઉદ રાજલોકને અસંખ્યાતમે ભાગે છે. જે માટે એક સિદ્ધને જઘન્ય અવગાહના એક હાથ અને આઠ આંગળ, અને ઉત્કૃષ્ટ અવગાહના ત્રણસેં તેત્રીસ ધનુષ એક હાથ અને આઠ આંગળ અને સર્વ સિદ્ધ ક્ષેત્ર [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible] [illegible]

અસંખ્યાતા ભેદ છે તે માટે, એ ત્રીજો દ્વાર ॥ ૩ ॥ ચોથો **સ્પર્શનાદ્વાર** સિદ્ધના જીવને અવગાહના ક્ષેત્રથી ફરસના કાંઇ અધિક છે, જેમ એક પરમાણુને એક પ્રદેશનું અવગાહના ક્ષેત્ર અને સાત પ્રદેશની ફરસના એક તો ક્ષેત્રનો આકાશ પ્રદેશ પરમાણુએ અવગાહી રહ્યો છે તે ૧ । એક હેઠલો ૧ । એક ઉપરલો ૨ ચાર દિશાનાં ચાર । એવં સાત । એ ચોથો દ્વાર ॥૪॥ **પાંચમો કાલદ્વાર** તેહના ચાર ભાંગા—સાદિસાંત ૧ સાદિ અનન્ત ૨ અનાદિસાંત ૩ અનાદિ અનન્ત ૪ તે મધ્યેથી એક સિદ્ધ આશ્રી સાદિ અનન્ત એ બીજો ભાંગો લાભે, જે કાળે સિદ્ધિવરે તે માટે સાદિ અને ફરી ત્યાંથી આવવું નથી માટે અનન્ત, અને ઘણા સિદ્ધ આશ્રી જોઇએ તો આદિ પણ નથી અને અન્ત પણ નથી, એ કાલનો ચોથો ભાંગો લાભે અનાદિ અનન્ત એ પાંચમો દ્વાર ॥ ૫ ॥ **છઠો અંતરદ્વાર**, તે સિદ્ધના જીવને અંતર નથી, જે સિદ્ધપણાથી ચવી સંસારમાં આવીને ફરી સિદ્ધ થાય તેમ તો અંતર થાય તે સિદ્ધના જીવને અંતર નથી. છઠો દ્વાર ॥ ૬ ॥ **સાતમો ભાગદ્વાર** તે સિદ્ધના જીવ સંસારી જીવને અનંતમે ભાગે છે, [illegible] નિગોદમાંથી જીવ નીકળી સિદ્ધ થાય છે, માટે નિગોદ [illegible] એક નિગોદના [illegible] તે નિગોદની વાત [illegible] ભાગદ્વાર ॥ ૭ ॥ [illegible]

અંતર કરણનો. ૧ બીજો ઉપશમ સમકિત ઉપશમ શ્રેણીનો. ૨ તે ઉપશમ ભાવનો પહેલો ભેદ ૧ બીજો ઉપશમ ચારિત્ર તે મોહનીય કર્મની અઠ્ઠાવીસ પ્રકૃતિ ઉપશમાવ્યાથી હોય ૨ ॥ **હવે ક્ષાયિક ભાવના નવ ભેદ** ॥ પાંચ જ્ઞાન ૫, ત્રણ અજ્ઞાન ૩, ચાર દર્શન ૪, એ બાર ઉપયોગમાંહિથી કેવલ જ્ઞાનને ૧ કેવલદર્શન ૨. તથા દાન ૧ લાભ ૨ ભોગ ૩ ઉપભોગ ૪ વીર્ય ૫ એ પાંચ લબ્ધિ એવં સાત. ક્ષાયિક સમકિત તે ચાર અનંતાનુબંધિયાને ત્રણ મોહનીય એ સાત પ્રકૃતિ ખપાવ્યાથી હોય, એવં આઠ, અને ક્ષાયિક ચારિત્ર મોહનીય કર્મની અઠ્ઠાવીસ પ્રકૃતિ ખપાવ્યાથીજ હોય ૯॥ **હવે મિશ્રભાવ તે ક્ષયોપશમ તેહના અઢાર ભેદ** ॥ કેવલજ્ઞાન ૧ કેવલદર્શન ૨ એ બે વિના બાકી દશ ઉપયોગ ૧૦ દાનાદિક લબ્ધિ પાંચ ૫, એવં પન્નર. ક્ષયોપશમ સમકિત, એવં સોલ. દેશવિરતિ ૧૭ સર્વવિરતિ ૧૮ એવં અઢાર ॥ **હવે ઔદયિક ભાવના એકવીસ ભેદ કહે છે** ॥

અજ્ઞાનપણો ૧ અસિદ્ધત્વપણું ૧. અસંયમપણું ૧. લેશ્યા ૬, કષાય ૪ ગતિ ચાર ૪ વેદ ૩ મિથ્યાત્વમોહનીય ૧ **એવં એકવીશ. હવે પારિણામિકભાવના ત્રણ ભેદ** ॥ ભવ્યત્વપણું ૧ અભવ્યત્વપણું ૨ જીવત્વપણું ૩। **એવં** પાંચ મૂલ ભાવના ઉત્તર ભાવ ત્રેપન થયા. **હવે મૂલ ભાવ** પાંચના સન્નિપાતીયા ભાંગા છવીસ થાય, દ્વિકસંયોગી ૧૦, ત્રિકસંયોગી ૧૦, ચતુસ્સંયોગી પાંચ ૫, પંચસંયોગી ૧, **તિહાં દ્વિકસંયોગી** દશ બતાવે છે. ઉપશમ અને ક્ષાયિક ૧ ઉપશમ અને મિશ્ર ૨. ઉપશમ અને ઔદયિક ૩, ઉપશમને પારિણામિક ૪ ક્ષાયિકને મિશ્ર ૫. ક્ષાયિકને ઔદયિક ૬ ક્ષાયિકને પારિણામિક ૭ મિશ્રને ઔદયિક ૮ મિશ્રને પારિણામિક ૯ ઔદયિકને પારિણામિક ૧૦ **હવે ત્રિકસંયોગી** દશ તે બતાવે છે, ઉપશમક્ષાયિકને મિશ્ર ૧ ઉપશમક્ષાયિકને ઔદયિક ૨, ઉપશમક્ષાયિકને પારિણામિક ૩, ઉપશમમિશ્રને ઔદયિક ૪ ઉપશમમિશ્રને પારિણામિક ૫, ઉપશમ ઔદયિકને પારિણામિક ૬ ક્ષાયિકમિશ્રને ઔદયિક ૭ ક્ષાયિકમિશ્રને પારિણામિક ૮ ક્ષાયિક ઔદયિકને પારિણામિક ૯ મિશ્ર ઔદયિકને પારિણામિક ૧૦। **હવે ચતુસ્સંયોગી** પાંચ, ઉપશમક્ષાયિક મિશ્રને ઔદયિક ૧ ઉપશમક્ષાયિક મિશ્રને પારિણામિક ૨ ઉપશમક્ષાયિક ઔદયિકને પારિણામિક ૩ ઉપશમમિશ્ર ઔદયિકને પારિણામિક ૪ ક્ષાયિકમિશ્ર ઔદયિકને પારિણામિક ૫. **હવે પંચસંયોગી** એક, ઉપશમક્ષાયિક મિશ્ર ઔદયિકને પારિણામિક ૧ ॥ **એવં છવ્વીસ** સન્નિપાતીયા ભાંગા થયા। તે મધ્યેથી વીસ

ભાંગા અસંભવી છે, અને ૭ ભાંગા સંભવી છે, તેહના **પન્નર ભાંગા** થાય તે કહે છે–મિશ્ર ઔદાયિકને પારિણામિક, એ વીસમો ભાંગો ચાર ગતિના જીવને હોય, મિશ્રતે ક્ષયોપશમ ને કહીયે, તે ક્ષયોપશમભાવે ઇંદ્રિયાદિક, ઔદયિક ભાવે ગત્યાદિક, પારિણામિક ભાવે જીવપણે પરિણમી રહ્યા છે, **એવં ચ્યાર**–ક્ષાયિક મિશ્ર ઔદયિક અને પારિણામિક એ ચતુઃસંયોગી પચવીસમો ભાંગો ચારે ગતિના ક્ષાયિક સમકિતી જીવોને હોય, ક્ષાયિક ભાવે ક્ષાયિક સમકિત, મિશ્ર તે ક્ષયોપશમ ભાવે ઇન્દ્રિયાદિક. ઔદયિક ભાવે ગત્યાદિક, પારિણામિક ભાવે જીવપણું, **એવં આઠ.** ઉપશમમિશ્ર ઔદયિકને પારિણામિક એ ચોવીસમો ચતુઃસંયોગી ભાંગો. ચારે ગતિના ઉપશમ સમકિતવાળા જીવોને હોય, ઉપશમભાવે ઉપશમસમકિત. મિશ્ર તે ક્ષયોપશમભાવે ઇંદ્રિયાદિક, ઔદયિક ભાવે ગત્યાદિકઃ પારિણામિક ભાવે જીવપણું. **એવં બાર.** । ક્ષાયિક ઔદયિકને પારિણામિક એ ત્રિક સંયોગીયો. છવીસ લેખે ઓગણીસમો ભાંગો કેવલી ભગવાનને હોય. ક્ષાયિક ભાવે કેવલજ્ઞાનને કેવલ દર્શન ઔદયિકભાવે મનુષ્યની ગતિ. પારિણામિકભાવે જીવપણું, **એવં તેર.** ઉપશમ ક્ષાયિક મિશ્ર ઔદયિકને પારિણામિક એ પંચ સંયોગીયો. છવીસમો ભાગો. શ્રી ઉપશમ શ્રેણીએ ચઢયા, ક્ષાયિક સમકિતિને હોય. **એવં ચઉદ ૧૪** ॥ ક્ષાયિકને પારિણામિક એ દ્વિક સંયોગીયો સાતમો ભાંગો સિદ્ધ ભગવાનને હોય **એવં પન્નર ૧૫** । **એ ભાવદ્વાર આઠમો** ॥ ૮ ॥ હવે **નવમો** અલ્પાબહુત્વદ્વાર કહે છે–સર્વથી થોડા નપુંસકલિંગ સિદ્ધ, ઘણામાં ઘણા મોક્ષ જાય તો એક સમયમાં દશ સીઝે । તે થકી સ્ત્રી લિંગ સિદ્ધ સંખ્યાત ગુણા અધિક, એક સમયમાં વીશ સીઝે, તે થકી પુરૂષલિંગસિદ્ધ સંખ્યાતગુણા અધિક એક સમયમાં એકસો ત્રણથી માંડીને એકસો આઠ લગણસીઝે ૧ । **બે સમય** લગણ સતાણુથી માંડીને એકસો બે સીઝે, પછી આંતરૂં પડે ૨. ત્રણ **સમય** લગણ નિરંતર પંચ્યાશીથી માંડીને છનુ લગણ સીઝે, ૩, **ચાર સમય** લગણ નિરંતર બિહુંતેરથી માંડીને ચોરાશી લગણ સીઝે ૪, **પાંચ સમય** લગણ નિરંતર એકસઠથી માંડીને બિહુતર લગણ સીઝે ૫ **છ સમય** લગણ નિરંતર ઓગણપચાસથી માંડીને સાઠ લગણ સીઝે ૬, **સાત સમય** લગણ નિરંતર તેત્રીસથી માંડીને અડતાળીશ લગણ સીઝે ૭ **આઠ સમય લગણ નિરંતર એકથી માંડીને બત્રીશ લગણ સીઝે** ૮, એ નવ દ્વારેકરીને મોક્ષતત્ત્વ કહ્યો એટલે–નવતત્ત્વ સંપૂર્ણ થયા.

॥ મોક્ષતત્ત્વવિચારઃ સંપૂર્ણઃ ॥

॥ નવતત્ત્વબોધક્સવિચાર ॥

એ નવતત્ત્વ સદ્દહે તેહને **સમ્યક્ત્વી** કહીયે, ન જાણે અને ભાવે કરને સદ્દહે, તોપણ **સમ્યક્ત્વી** કહીયે અથવા સર્વ તીર્થંકરના ભાખ્યા જે વચન તે વચન અન્યથા પ્રકારે હોયજ નહી, એટલે ખોટા હોયજ નહી, એવી બુદ્ધિ જેહના મનને વિષે હોય તેહનું **સમકિત** નિશ્ચલ કહીયે, **તે સમકિતના બે પ્રકાર**. એક તો અપ્રતિપાતિ તે આવ્યો જાય જ નહી તે **ક્ષાયકને** કહીયે. તે ક્ષાયિક સમ્યક્ત્વવાલા જીવતો ત્રણ તથા ચાર ભવમાં **મોક્ષે** જાય. તથા બીજો પ્રતિપાતિ સમકિત તે આવ્યો જાય, તે **ઉપશમ** તથા **ક્ષયોપશમ** ને કહીયે, તે ઉપશમ તથા ક્ષયોપશમ એક અંતર્મુહૂર્ત માત્ર જેણે ફરસ્યું હોય તે જીવ ઘણા ઘણો સંસાર ભમે તો **અર્દ્ધ પુદ્ગલપરાવર્ત્ત** સંસાર ભમે. જઘન્યથી તેજ ભવે સીઝે. હવે **પુદ્ગલપરાવર્ત્ત ઓળખવા માટે પ્રથમ**

॥ પલ્યોપમની વિગત કહે છે. ॥

અનંતે પરમાણુયે એક **ત્રસ રેણુ** થાય । ૧ ॥ આઠ ત્રસરેણુએ એક **રથરેણુ** થાય ૨ ॥ આઠ રથરેણુએ એક **વાલાગ્ર** થાય ૩ ॥ આઠ વાલાગ્રે એક **લીખ** થાય ૪ ॥ આઠ લીખે એક **જૂકા** થાય ૫, ॥ આઠ જૂએં એક **જવ** થાય ૬ ॥ આઠ જવે એક **ઉત્સેધાંગુલ** થાય ૭, ॥ બે ઉત્સેધાંગુલે **વીર ભગવાનનો એક આત્માંગુલ** થાય, ચારસો ઉત્સેધાંગુલે એક **પ્રમાણાંગુલ** થાય, તે પ્રમાણાંગુલે કરી પૃથ્વી ૧ પર્વત ૨ દેવતાના **વિમાન** પ્રમુખ માપીયે, અથવા ૭ ઉત્સેધાંગુલે એક **પા હાથ** થાય, બે પા હાથે **અર્દ્ધ હાથ** થાય બે અર્ધ હાથે એક હાથ, ચાર હાથે એક **ધનુષ્ય**, બે હજાર ધનુષ્યે એક ગાઉ, ચાર ગાઉએ **એક યોજન** થાય, એહવા એક યોજન ઉંડો લાંબો પહોલો એક **પાલો** કલ્પીયે, તે પ્યાલા મધ્યે દેવકુરુ ઉત્તરકુરુ ક્ષેત્રનાં સાત દીનનાં ઉપજેલાં જુગલીયાના માથાનો એક એક **કેશ** તેહના સાતવાર આઠ આઠ ખંડ કરીયે, એકવાર આઠ, બીજીવારના ચોસઠ ૬૪, ત્રીજીવાર **પાંચસે ને બાર** ૫૧૨, ચોથીવાર ચારહજારને છન્નુ ૪૦૯૬. પાંચમી વાર **બત્રીસ હજાર સાતસેને અડસઠ** ૩૨૭૬૮. છઠી વાર બે લાખ બાસઠહજાર એકસોને ચુમાલીશ ૨૬૨૧૪૪. સાતમી વાર **વીસલાખ સત્તાણુહજાર એકસોનેબાવન** ૨૦૯૭૧૫૨. એકેક કેશના એટલા એટલા ખંડ કરીયે, પછી પાલો ઠાસી ભરીયે, ઉપરે ચક્રવર્તીની ઋદ્ધિ ચાલે તોપણ ડગે નહી. પાણીયે [illegible] ી ભરીયે, પછી તે મધ્યેથી

સમયે સમયે એકેકો ખંડ કાઢીયે. તે પ્યાલો ખાલી થાય તેવારે એક બાદર **ઉદ્ધાર પલ્યોપમ** થાય. તે સંખ્યાત સમયનો કામ નાવે, સૂક્ષ્મ પલ્યોપમની ઓળખાણ માટે છે. તે પ્યાલા મધ્યે જે ખંડ છે તે એકેકના અસંખ્યાતા કરીયે પર્યાપ્તા બાદર પૃથ્વીકાયના જીવના શરીર જેવડા. પછી સમયે સમયે એકેકો ખંડ કાઢીયે તે પ્યાલો ખાલી થાય તેવારે એક **સૂક્ષ્મ ઉદ્ધાર પલ્યોપમ** થાય. તે અસંખ્યાતા કોડીવરસનો, તે દશ કોડાકોડી પલ્યોપમે **એક ઉદ્ધાર સાગરોપમ** થાય. તેટલા અઢી ઉદ્ધાર સાગરોપમના જેટલા સમય છે. એટલા દ્વીપ તથા **સમુદ્ર** છે ॥ ૧ ॥ તથા [illegible] જે પ્યાલો તે માંહેથી સો વરસે એકેકો ખંડ કાઢીયે, તે પ્યાલો ખાલી થાય તેવારે એક **બાદર અદ્ધા પલ્યોપમ થાય.** તે સંખ્યાતા કોડાકોડી વરસનું. તે પણ કામ નાવે. તે યુગલીયાને કેશે ભર્યો જે પ્યાલો તે એક એકના અસંખ્યાતા કરીને તે સો વરસે એકેકો ખંડ કાઢતાં પ્યાલો ખાલી થાય. તેવારે એક **સૂક્ષ્મ અદ્ધા પલ્યોપમ** થાય. તે અસંખ્યાતી કોડાકોડી વરસનું. તેહવા દશ કોડાકોડી પલ્યોપમે **એક અદ્ધા સાગરોપમ** થાય. એ સાગરોપમ તથા પલ્યોપમે કરીને કર્મસ્થિતિ ૧ કાયસ્થિતિ ૨ આઉખસ્થિતિ ૩ પુદ્ગલસ્થિતિ ૪ [illegible] મનુષ્ય તથા તિર્યંચનું ત્રણ પલ્યોપમનું આઉખું તથા [illegible] નારકીનું તેત્રીસ સાગરોપમનું આઉખું તે એ સૂક્ષ્મ અદ્ધા પલ્યોપમ સાગરોપમે માપીએ ॥ ૨ ॥ તથા તે સૂક્ષ્મ ખંડના અસંખ્યાતા ખંડ કરીને ભર્યો જે પ્યાલો તે [illegible] ખંડ ફરસ્યા જે પ્યાલાના આકાશ પ્રદેશ તે સમયે સમયે એકેક એકેક પ્રદેશ [illegible] કાઢીયે. તે સર્વ આકાશપ્રદેશો અપહરતાં તેવારે **એક બાદર ક્ષેત્રપલ્યોપમ** થાય. તે અસંખ્યાતી ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી પ્રમાણ તે કાંઈ કામ નાવે. [illegible] અસંખ્યાતા કરવા. તથા [illegible] જે પ્યાલાના આકાશ પ્ર[illegible] તે સર્વ સમયે સમયે અપહરીયે. તે [illegible] ખાલી થાય, તેવારે **એક સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પલ્યોપમ** થાય તે બાદરથી અસંખ્યાત ગુણું [illegible] [illegible] દશ કોડાકોડી પલ્યોપમે **એક સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર સાગ**[illegible]

[illegible]

આકાશ પ્રદેશ અતિસૂક્ષ્મ છે, માટે અણફરસ્યા રહ્યા છે,

હવે **પુદ્ગલપરાવર્ત્ત બતાવે છે.** ઔદારિક ૧ વૈક્રિય ૨ આહારક ૩ તૈજસ ૪ ભાષા ૫ શ્વાસોશ્વાસ ૬ મન ૭ કાર્મણ ૮ એ આઠ વર્ગણામાંહિથી આહારક–વર્ગણા વર્જીને બાકી સાત વર્ગણાપણે ચઉદરાજલોકના સર્વ પુદ્ગલ પરમાણુઆ જેટલે કાળે એક જીવ પરિણમાવી મુકે તેટલે કાળે એક **બાદર દ્રવ્ય પુદ્ગલપરાવર્ત્ત** થાય. તેહિજ ચઉદ રાજલોકના પુદ્ગલ પરમાણુઆ એક જીવ ઔદારિકાદિક સાતવર્ગણામાંહિથી હરકોઇ એક વર્ગણાપણે પરિણમાવી જેટલે કાળે મુકે. તેટલે કાળે એક **સૂક્ષ્મ દ્રવ્ય પુદ્ગલપરાવર્ત્ત** થાય ૧ ॥

તથા ચઉદ રાજલોકના અસંખ્યાતા પ્રદેશ છે. તે સર્વ પ્રદેશ મરણે કરીને એક જીવ જેટલે કાળે આઘા પાછા જેમ તેમ ફરસે. તેટલે કાલે એક **બાદરક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત** થાય. તથા તેહિજ લોકના અસંખ્યાતા પ્રદેશ છે તે મેરૂ પર્વતને મધ્યે આઠ રૂચક પ્રદેશ ગોસ્તનાકારે છે. તિહાથી માંડીને પ્રથમ પ્રદેશે મરણ કરે, તે વાર પછી વળી કેટલેક કાલે તેહને લગતે બીજે પ્રદેશે મરે, વળી કેટલેક કાલે તેહને લગતે ત્રીજે પ્રદેશે મરે, એમ કેડાવેડે ચઉદ રાજલોકના સર્વ પ્રદેશ એક જીવ જેટલે કાલે મરણે કરીને ફરસી રહે. તેટલે કાલે એક **સૂક્ષ્મ ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત** થાય ॥ ૨ ॥

તથા ઉત્સર્પિણી અવસર્પિણી એ મળીને વીસ કોડાકોડી સાગરોપમનો એક કાલચક્ર થાય. તે વીસ કોડાકોડી સાગરોપમના જેટલા સમય છે, તેટલા સર્વ આઘાપાછા જિમતિમ મરણે કરીને એક જીવ જેટલે કાલે ફરસે. તેટલે કાલે એક **બાદરકાલ પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત** થાય. અને કોઇએક જીવ ઉત્સર્પિણીને પ્રથમ સમયે મરે, ત્યાર પછી વળી કેટલેક કાલે તેને લગતે બીજે સમયે મરે. કેટલેક કાલે વળી તેહને લગતે ત્રીજે સમયે મરે. એમ કેડાવેડે કાલચક્રના સર્વ સમય મરણે કરીને એક જીવ જેટલે કાલે ફરી ફરસી રહે તેટલે કાલે એક **સૂક્ષ્મકાલ પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત** થાય. ॥ ૩ ॥

તથા એક લોકના અસંખ્યાતા પ્રદેશ છે, તેથી અસંખ્યાતગુણા એક [illegible] તેહના તેટલા આકાશ પ્રદેશ છે તેટલા એક સમયના ઉપના **સૂક્ષ્મ તેઉકાઇયા જીવ** છે. તેથી અસંખ્યાતગુણા **સર્વ તેઉકાઇયા જીવ** , તેથી અસંખ્યાતગુણી તેહની **કાયસ્થિતિ** છે. તેથી અસંખ્યાતગુણા **સંયમ ઓળિના અધ્યવસાય સ્થાનક** છે. તે [illegible] મરણે કરીને [illegible] ફરસે, એક જીવ જેટલે કાલે [illegible] તેટલે કાલે એક **બાદરભાવ પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત** થાય.

તેહિજ રસબંધના અધ્યવસાય સ્થાનકે કેડાવેડે ફરસે તેહની વીગત, કેવારેક જીવ રસબંધને પ્રથમ અધ્યવસાય સ્થાનકે વર્ત્તતો મરે, વળી કેટલેક કાલે તેહને લગતે બીજે રસબંધને અધ્યવસાય સ્થાનકે વર્ત્તતો મરે, વલી કેટલેક કાલે તેહને લગતે ત્રીજે અધ્યવસાય સ્થાનકે વર્ત્તતો મરે, ઇમ એક જીવ રસબંધના સર્વ અધ્યવસાય સ્થાનકે કેડાવેડે મરણે કરીને જેટલે કાલે સઘળાં રસબંધ ફરસી રહે, તેટલે કાલે એક **સૂક્ષ્મભાવ પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત** થાય ॥૪॥

એ ચાર પ્રકારે પુદ્ગલપરાવર્ત્ત માંહેથી અર્ધ ક્ષેત્ર પુદ્ગલ પરાવર્ત્ત સમકિતથી પડયા જીવ ભમે, પછી **સિદ્ધિ** વરે, તે **સિદ્ધના પન્નર ૧૫ ભેદ,** જિનસિદ્ધ ૧ અજિનસિદ્ધ ૨ તીર્થસિદ્ધ ૩ અતીર્થસિદ્ધ ૪ ગૃહસ્થલિંગ સિદ્ધ ૫ અન્યલિંગ સિદ્ધ ૬ સ્વલિંગસિદ્ધ ૭ સ્ત્રીલિંગ સિદ્ધ ૮ પુરૂષલિંગસિદ્ધ ૯ નપુંસકલિંગસિધ્ધ ૧૦ પ્રત્યેક બુધ્ધસિધ્ધ ૧૧ સ્વયંબુધ્ધસિધ્ધ ૧૨ બુધ્ધબોધિતસિધ્ધ ૧૩ એકસિધ્ધ ૧૪ અનેકસિધ્ધ ૧૫ ॥

॥ નવતત્ત્વ બાલાવબોધઃ સંપૂર્ણઃ ॥

॥श्रीचिरन्तनमुनिवर्यप्रणीतः प्राचीनः नव त्त्वविचारः समाप्तः ॥

॥ श्रीभाग्यविजय-श्रीविवेकविजय-श्रीज्ञानसार

श्रीचिरन्तनमुनिवर्यसन्दृब्धं गूर्जरभाषामयं

॥ नवतत्त्वचतूरत्नम् ॥

॥ नवतत्त्वसाहित्यसंग्रहस्य चतुर्थो विभागः

नवतत्त्व परिशिष्ट नं. ट ठ. ड. ढ. (१३-१४-१५-१६)